www.psikeart.com

psikeart

yas

Yas tutma mücadelesi
İSHAK SAYĞILI

Ne mutlu yas tutabilene
SERPİL YANDI VARGEL

Ölümden yaşam çıkarma
ÖZLER AYKAN

Seçilmiş travmalarımız, yaslarımız, öçlerimiz
FERHAN DEREBOY

Toplumsal travma sonrası...
CEYLAN AKGÜN

"İş" olmayan yas
MURAT ÖNDERMAN

Yastadır ey deli gönül yastadır
HAYDAR ERGÜLEN

Yaslı gittim, şen geldim
AHMET İNAM

20 TL
MART-NİSAN
ISSN 1306-70450-1
SAYI 62 / 2019

ULUSLARARARASI PSİKESİNEMA ENSTİTÜSÜ

Sinema gösterimleri, film analizleri, müzik dinletileri, panel ve konferanslar, etkinlik ve hizmetlerine Kadıköy'de başlıyor...

psikesinema psikeart

Fark Et, Düşün, Hisset, Yaşa

Bu kitap, sorunlarınızı bilimsel metotlarla kendi kendinize aşmanıza yardımcı olacak. Prof. Dr. Hakan Türkçapar'ın tecrübeleri ve akademik birikimini bir araya getirerek kaleme aldığı *Kendi Kendine Psikoterapi Rehberi,* Bilişsel Davranışçı Terapi alanında Türkçe yazılan ilk bilimsel temelli "kendi kendine yardım" kitabı niteliğini taşıyor.

/ Epsilonyayinevi

epsilon®

kitap365.com
online alışverişin yeni adresi

İçindekiler

5
M. EMİN ÖNDER
Editörden

6
İSHAK SAYĞILI
Yas "tutma" mücadelesi

12
SERPİL YANDI VARGEL
Ne mutlu yas tutabilene

18
ÖZLER AYKAN
Ölümden yaşam çıkarma

26
FERHAN DEREBOY
Seçilmiş travmalarımız, yaslarımız, öçlerimiz

32
CEYLAN AKGÜN
Toplumsal travma sonrası yas süreci

36
ARZU ERKAN YÜCE
Kara bayram

40
ŞULE ÖNCÜ
Ve aslında yaşam...

46
BAHAR TEZCAN
Hakiki kurgu
Geçmişe yas tutmak

50
KEMALETTİN ÖZDEN
Ayrılık kaygısının büyüttüğü iflah olmaz varlıklarız

YAS

55
FATMAGÜL DİKYAR ALTUN
Yüreklerdeki gizli yaslar

56
HİRA SELMA KALKAN
Bu da başka bir yas öyküsü

60
ÖZLEM ÖNEN
Bir yas tutmama direnci olarak hayaletler

62
ŞEHNAZ TUNA
Vedanın türlü halleri, farklı ritüelleri
Havaya... Karaya... Bedene...

66
SİNEM CANKARDEŞ
Üzüntü ve yas

68
BAHAR KÖSE KARACA
Yaslanmak

70
DUYGU KUZU
Kaybın imkânsız bir kabulü

72
MURAT ÖNDERMAN
"İş" olmayan yas

78
PINAR KÖKSAL ÜRETMEN
Hayatın bekleme salonunda kendi yasını tutanlara dair
Öyle güzelsin ki kuş koysunlar yoluna

84
ZAHİT ATAM
Yas ve yasa ve yasak

90
SEMİRAMİS YAĞCIOĞLU
Söze dökülemeyen utanç
Aile kaybı, yas ve suskunluk

96
GÜLŞAH MERAL ÖZGÜR
Tuval üzerine yas

100
PINAR AYDIN O'DWYER
Her yas geçtir; bir de pişmanlık olmasa

102
GÖNÜL OCAK
Biten ilişkide mahsur kalmak

106
TUNA YILDIRIM
İşbirlikçileri ölüme götüren yas

107
HAYDAR ERGÜLEN
Yedisi

108
AHMET İNAM
Yaslı gittim şen geldim

112
VUSLAT ÇAMKERTEN
Ben sadece eve dönmek istiyorum

114
JULİDE ERGİN
Şimdi eşim dostum beni hastayım sanıyor Yastayım, hiç kimse bilmiyor

118
ŞEYMA KOÇ
Kan tohumları

120
KÜBRA ÇALI
Bir izin verme süreci olarak yas

122
MÜGE YONCA ÖZDOĞAN
Bütün köyler fareli

© DUYGU ÜZÜM KILAN

MART-NİSAN 2019, Sayı 62
Art Psikiyatri Tedavi Eğitim Araştırma
Yayın ve Kurumsal Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
adına Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni
Prof. Dr. M. Emin Önder

Yayın Koordinatörü ve Yazı İşleri Müdürü
Ercan Yaşa ercanyasa@psikeart.com

Tasarım
Tuna Yıldırım

Katkıda Bulunanlar
Tuba Akyol, Emine Zinnur Kılıç, Hakan Atalay, Haydar Ergülen, Hande Öğüt, Ahmet İnam, İsmail Güzelsoy, Tan Tolga Demirci, Cumhur Boratav, Yüksel Aksu, Zeynep Eylül Önder, Ata Yılmaz Emre, Çiğdem Gelegen, Serpil Yandı Vargel, Taner Yılmaz, İshakSaygılı, Bedirhan Üstün, Pınar Üretmen, Pınar Aydın O'Dwyer, Lara Kamhi, Gizem Karayavuz, Cansu Boğuşlu, Tuna Yıldırım

Kapak Resmi
Tanja Mortensen

Reklam Müdürü
Aslı Sağbilge (0554) 541 47 46 aslibilge@psikeart.com
Abone Sorumlusu **Semiha Başar** - İstanbul
semihabasar@psikeart.com

Stratejik Pazarlama Danışmanlığı
Project Zones

Yaşam, insanlığa öyle şeyler sunar ki karşılığında bir diyet bekler. Bu diyeti yaşamın her döneminde ödemeye çalışırız. Doğumdan başlayarak bebeklik, çocukluk, ergenlik dönemleriyle devam eder. Gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerinde de bu diyetleri ödeyerek büyürüz. Kayıplardır ödediğimiz diyetler.

Kayıp denilince akla sadece ölüm gelmemelidir. Kayıp tehditleri de kaybın yarattığı etkileri ortaya çıkarabilmektedir. Sevilen bir kişinin kaybının yanı sıra sevgili ya da dostluk ilişkilerinin sona ermesi de bir kayıp olarak yaşanabilir. İşsiz kalma, göç, sürgün edilme, düşünce sisteminde yaşanan ideoloji ve inanç kayıpları da ödemeye çalıştığımız diyetler arasındadır.

M. EMİN ÖNDER

Yas, yaşamda karşılaşılan kayıplara karşı gelişen bir tepkidir. Yas süreci, kişilerde şok, donup kalma, kabul edememe, üzüntü, çaresizlik, kızgınlık, öfke, yoğun anksiyete, suçluluk, utanç, yalnızlık ve son aşamada kabullenme gibi duygu ve davranışların yaşanmasına yol açar.

Kültürel ritüeller ve inanç, helalleşme diye adlandırabileceğimiz yas sürecinin atlatılmasında oldukça önemli bir role sahiptir. Mehmet Çınar'ın örneklemini Erzurum merkez ve Antalya'nın Manavgat ilçesinden aldığı ve 300 kişi üzerinde yaptığı "Yas ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma"sında, kadınların erkeklere göre daha fazla yas tepkisi gösterdikleri saptanmıştır. Kırsal kesimlerde yaşayan kişilerde daha az yas tepkisi gözlenmesine karşın, ani kayıp yaşayanlarda tepkinin daha fazla yaşandığı gözlenmiştir. Çocuk ve genç kişilerin kaybı, yakınlarında yas reaksiyonlarının daha şiddetli yaşanmasına neden olurken, kişilerin eğitim düzeyleri yükseldikçe yasın daha az yaşandığına vurgu yapılmıştır. En fazla yas tepkisi sevgili kayıplarında yaşanmaktadır. Ayrıca kaybı yaşayan kişilerin dertleşebildikleri ölçüde yas süreciyle daha kolay baş edebildikleri görülmüştür. Araştırma verileri, yas ile dindarlık arasında negatif yönde anlamlı bir korelasyon olacağı hipotezini desteklemese de negatif yönde bir ilişkinin olabileceğine dair gözlemleri desteklediğine dair bir düşünce oluşturmuştur.

Psikeart bu sayısında yas temasına odaklandı. Yas sürecini farklı boyutlarda ele alarak paylaşmayı hedefledi.

psikeart @psikeart psikeartdergisi

Sorumlu **Günnur Altan** – Kocaeli
gunnurdinc@psikeart.com
Yönetim Yeri
Karabaş Mah. Cumhuriyet Caddesi
Menekşe Apt. No: 172/1-2 Merkez/İzmit
Tel: (0262) 331 50 87 Faks: (0262) 331 50 88

İrtibat Bürosu: Rumeli Caddesi, No: 3/4 Nişantaşı/İstanbul
Tel: (0212) 296 93 00 Faks: (0212) 247 15 91

www.psikeart.com
info@psikeart.com

Baskı
Özgün Ofset Ticaret Ltd. Şti.
Yeşilce Mah. Aytekin Sok. No: 21 34418
4. Levent/İSTANBUL
Tel: (0212) 280 00 09

Yayın Türü
Yerel, süreli

Dağıtım
Turkuvaz

Her hakkı saklıdır.
Yazıların sorumlulukları yazarlara aittir.

İki ayda bir çıkar.

Bu dergide yer alan yazı, fotoğraf ve çizimlerin elektronik ortamlar da dahil olmak üzere bir kısmının veya tamamının yayımlanması ve çoğaltılması yazılı izne tabidir.
Bu dergi, Basın Meslek İlkeleri'ne uymaya söz vermiştir.

Şubat 2019'da basılmıştır.

İshak SAYĞILI

Yaşamlarımız kayıplarla bezenmiş halde. Yitirdiklerimize ilişkin anılarımızın tazeliği bazen korkutucu bir saydamlığa sahip olabilir. Kimi zamansa yaşananların anıları kocaman boşluklarla yamanmıştır. Kimisi kaybettiğine ilişkin tek bir fotoğrafa bakmaya tahammül edemezken kimisi gidenin diş fırçasını dahi yerinden kıpırdatamaz. Birisinin ötekinden daha az acı çektiğini söylemek olanaksız olsa da nereden bildiğimizi bilmediğimiz bir biçimde biliriz ki her iki durumda da yaşamda kalan yaşamını sürdürmeye çabalamaktadır ve epey de zorlanmaktadır. Peki bir kayıpla nasıl başa çıkılmalı? Bunun doğru yolu ne? Ilany Kogan (2007), "Yas Tutmama Mücadelesi" olarak dilimize çevrilmiş kitabında bu süreçlerdeki analistin işlevi üzerine düşünür. Bense, bu kitabın adını telaffuz ederken birkaç kez "Yas Tutma Mücadelesi" diye sürçtüğümü anımsıyorum. En nihayetinde yastan kaçmak bir mücadele ise, kişinin kaçma isteğinin nedeni yas işinin kendisinin daha büyük bir mücadele ve emek gerektirmesi ile ilişkili olabilirdi. Yani genel görüşe göre yas tutmak daha sağlıklı olsa da yas tutmamaya kıyasla daha zordur ve daha yoğun bir ruhsal emek talep eder.

Yas "tutma" mücadelesi

Freud bir ağacın bilinç-altına oturmuş
Toprağın düşlerini karıştırıyor.

Geçmişle gelecek arasında, düş gibi.
Ne eski, ne yeni. Sanki düşüncemizin
En saydam dakikası titriyor
Yok olmuş sularında denizin."

Melih Cevdet Anday

Ne kadar uğraşılırsa uğraşılsın, ölümün bilgisi bilinçdışında var olamaz. (...) İnsan ölümle düşünsel olarak değil, bir olgu olarak karşılaşır; bir başka insanın ölümüyle.

©.ASLI DEMİR

YAS

Kuramsal bir giriş

Bazı durumlarda bu emeğin yas sürecinden kaçmak için kullanılmasını açıklayan ilk olası açıklama "kişilik örgütlenmesi" farklılıkları üzerinden oluşturulabilir. Psikotik bir uçtan nevrotik bir uca doğru bir yelpaze olarak düşünülen kişilik modellerinde "yas tutabilme" kapasitesi, daha olgun bir kişilik örgütlenmesine sahip olunduğuna dair kanıt olarak kabul edilir. Nevrotik yapılanmalarla psikotik ve sınır yapılanmalar arasındaki temel fark, nevrotik yapılanmalarda bastırma düzeneklerinin çalışıyor olmasıdır. Sınır durumlarda ve psikotik örgütlenmelerde ise bastırma düzeneği yerine inkâr ve bölme üzerinden çalışan sistemler ruhsal dünyada daha hâkimdir. İnkâr ve bölme düzenekleri, kaygı ya da çatışma yaratan çelişkili durumların yok sayılma uğraşıyla ilişkilidir. Bu durumda yas tutmama uğraşısının kaderi iki ana yolla ilişkili olacaktır; ya kaybedilen nesne (kişi) yok sayılacaktır ya da kaybedilenin kaybı. Tabii yas tutmaktan kaçınmanın üçüncü bir nevrotik yolunu da tarif etmek gerekir; yalıtım. Duyguların süreçten uzak tutulması üzerinden işleyecek olan yalıtım düzeneği gündelik gerçekliğe daha uyumlu ve sürdürülebilir gibi görünse de bastırılan her şey yazgısı gereği ve elbette başka bir biçimde form alarak geri dönecektir. Freud, tıpkı bir hayaletin duvarlardan geçebilmesine benzer şekilde, duyguların da ruhsal bariyerleri geçebileceğini söyler ve bunun da izolasyon düzeneğinin yoğun bir ruhsal emek isteyen süreci olduğunu ortaya koyar.

Kuramsal bir hat çizmek bakımından söz edilenler önemli olsa da klinik olarak durum çoğu kez daha karmaşıktır. Her birimiz hem psikotik hem sınır hem de nevrotik yanıtlar sergileyebiliriz; kimi durumlarda daha olgun yanıtlar gösterebilirken, kimi durumlarda bunu başaramayabiliriz. Üstelik, bu değişkenlik yalnızca kaybedilen nesnenin niteliği ile ilişkili olmayabilir. Anne kaybında metanetini yitirmeyen birisi, kedisinin kaybında yoğun ve karmaşık ruhsal yanıtlar geliştirebilir. Bunun ertelenmiş bir yanıt olduğu varsayılabilir ama bu yanıt bile her durumda geçerli olmayabilir. Belki de ruhsal dünyanın nesneleri üzerine düşünmeyi zorunlu kılmaktadır.

Nesne dürtüsel etkinlik yolu ile keşfedilir ve dışımızda var olan başka bir insan ya da şey iç dünyamıza dürtü yoluyla getirilir. Dürtü, nesne üzerinde bir etkinlik gösterir ve bu etkinlik bir tatmin sağlarsa ya da bir tatmin düşlemi ile ilişkili tutulursa, o zaman iç dünyada bir tasarıma kavuşur. Bir nesne çoğu kez tek bir dürtü ile tanınmaz, aynı anda birçok dürtü tarafından tanınır. Nesne çevresinde birçok farklı dürtüyü doyum vaadi ile toplar. Yas söz konusu olduğunda kaybedilen nesnenin tasarımlarının niteliği işte böyle bağladığı dürtü çiftleri ile olgunlaşır ve gelişir. Böylesine merkeziyet kazanmış bir nesnenin kaybı ciddi bir sorun oluşturacaktır. Birçok dürtüyü çevresinde bağlayan bir tasarımın artık bir doyum sağlanamayacağı bilgisi ile kuşatılması dürtü dünyasında ciddi bir açık oluşturacaktır. Nesne kaybı öncesinde iç dünya da ulaşılabilir bir doyum aracı olarak var edilmiştir, geçici yokluğu varsanısal bir doyumla savuşturulabilir, oysa kayıp kesin ve geri dönüşsüz ise varsanısal doyum zora girecektir. Bunun iki nedeni olduğunu öne sürebiliriz. Gerçeklik sınaması ruhsal aygıtın önemli bir işlevidir ve kaybın geri dönüşsüzlüğü bilgisi kaybedilen nesneye bağlı canlandırmaların işlevsizleşmesi ile sonuçlanacaktır. Annesi evde olmayan bir çocuğa birazdan annesinin geleceğinin söylenmesi onu yatıştırabilir, çocuk anne gelene kadar annenin hayali ile avunabilir. Oysa aynı çocuğa annesinin asla geri dönmeyeceği söylendiğinde yoğun bir duygusal yanıt ortaya çıkar. Artık yokluğa dair her hatırlama, her canlandırma yatıştırıcı olma şansını yitirir; aksine, bu anı izleri can yakıcı bir özellik kazanır.

İşte bu açığa karşı yeniden düzenlenme süreçlerinde yas tutma ve yas tutmamanın iki farklı yeniden düzenlenme biçimi olduğu varsayılır. "Yas ve Melankoli" (1917) metninde "Yastaki birey için dünya boşalmış gibidir, melankolide ise boş olan kişinin kendi içidir" der Freud. Aynı metinde manik coşkunluk halini melankolik ıstıraba alternatif bir yas tutmama hali olarak yorumlar. Böylece hem melankoliyi hem de maniyi nesne ve dürtü üzerinden düşünmek için bir fırsat sunar. Yas tutabilen ve tutamayanlarda, henüz bir kayıp yaşanmadığı dönem için nesne ve dürtü dünyasında var olan farklı bir örgütlenme biçimi olduğu ortaya çıkar. Rousullion (2015), "Yas ve Melankoli" metninin narsisizm üzerinden okunmasını önerir. Narsisistik yapılanmalarda nesne tasarımlarının derinliksiz ve bütünlüksüz olduğu düşünüldüğünde yas tutmayı mümkün kılabilecek her süreç nesne niteliğini ve nesnelliği mümkün kılmalıdır. Teknik olmayan bir dille söylersek, yas tutma işi ancak ötekine ilişkin daha bütüncül tasarımlarla mümkün olabilir.

Tam tersinden gidecek olursak, ötekine dair algıyı, dolayısıyla doğru tasarımlara ulaşma imkânını tahrip eden her süreç yas tutma işini aksatacaktır. Yas bir kayıp karşısında tekrar yaşamla bağlantılı hissedebilmek için bir uğraştır ve insanın yaşamı birey ve doğa arasında gerçekleşen bir mücadele değildir. Yaşımıza yaslanmak ister istemez topluluğu bir arada tutan bağlara ve geleneklere yaslanmak olacaktır. Melankolideki bireyin kendini tüm toplumsal bağlardan koparma uğraşısının bu sürecin tam da yasın karşıtı olarak ele alınması ile örtüştüğünü görebiliriz. Yas bir başınalıkla tamamlanamaz, ötekinin yüzüne ihtiyaç duyar. Yasına yaslanan, kardeşinin yasına da yaslanır. Başkaları durduk yere kayıplarından söz eder. Kaybettiği biricik olsa da bu kötü yazgıyı birçok kişinin de deneyimlemiş olduğunu görür.

Ölüm: ortak yazgı

Ölüme ilişkin ilk tasarımların 4 yaş civarı geliştiği düşünülüyor. Ölümün geri dönüşsüzlüğü ve yaşama ilişkin yetilerin kalıcı kaybı olduğu fikri (cessation of agency) bu yaşta gelişse de ölümün biyoloji ile ilişkisi 6 yaş civarında gelişmektedir. Ölüm bu yaştan sonra zorunlu yazgı olarak bilinir; oysa Freud bilinçdışında ölümün olmadığını öne sürer. Ölüm bilinçdışında temsili olmayandır ya da başka bir deyişle bilinçdışında her birimiz ölümsüz olduğumuza inanırız. Ölüm dışımızdadır. Bizden ötededir ve bilince kendini dayatır. Ölüm zaten ancak belirli bir yaştan sonra anlaşılır hale gelir, dolayısıyla ölümün olmadığı bu ilk düşünüş biçimi gelişimsel olarak bilincin kökeninde var olan bir süreçtir. Bu erken düşünce biçiminin birincil süreç düşünce olduğunu varsayarsak, ölüm ancak ikincil süreç düşüncede

ayrımına varılacak olandır. Varoluş filozofları ölümün bilincinde olmayı insan oluşunun merkezine yerleştirdiklerinde, tam da bu ikincil süreç düşünceyi ölümü bildiği için insansı ilan etmiş olurlar. Ancak her insanın zihninde ölümsüzlük düşlemini de taşıdığını atlayan her felsefe eksik bir saptama yapacaktır.

Bilinçdışına bastırılmış olan ya da orda bulunan ancak ayırdında ve bilincinde olmadığımız şeyler için "bildiğimizi bilmediklerimiz" diyebiliriz. Bu süreçlerin bilinçli olmasının önündeki engeller kaldırıldığında "bilinçli" süreçler içerisinde tasarımlara kavuşabilirler. Oysa "ölüm" için bu mümkün değildir. Bilincimizde tasarlanabilir olduğu halde, Freud'un öne sürdüğü üzere, bilinçdışında yoktur. Bu durumda az önceki modelde kullanılan adlandırma tersinden yazılabilir; "bilmediğimizi bilmediklerimiz" Bilinçdışı tasarımları olmadığından, ölüm üzerine bilinç alanında kazanılan her bilgi bilinç süreçlerine özgü olan kategorik bir izolasyonla anlaşılacaktır. Bilinçdışında ölümün olmaması ya da ölümsüzlük beklentisi ve inanışı, ölüm inkâr edildiği ya da bastırıldığı için değil, düpedüz olmadığı içindir. Dolayısıyla ona dair derinlikli bir kavrayış olanaksızdır; öte yandan ölüm hakikattir, aşikârdır. Ancak bu kez bilinçdışı tasarlanamayacak olanın önündeki engeli aşıp bilinçdışında bir tasarıma kavuşması olanaksızdır. Bunu gen ve davranış ilişkisine benzetebiliriz. Genetik bilgiden davranışa doğru bir yol olsa da, davranış yoluyla genetik bilgide bir değişim gerçekleştirilemez. Özetle, ne kadar uğraşılırsa uğraşılsın, ölümün bilgisi bilinçdışında var olamaz.

Varoluş filozofları ile Freudcu çizgi bu noktada ayrışır. Freud'un bakış açısıyla saf bir ölüm kaygısından söz edilemez ya da ölüm kaygısı insanın en derinine işleyen şey olamaz. En nihayetinde, bu kaygı bilinçdışı bir kaygı olamaz, ölüm kaygısı olarak deneyimlenen şeyin altında ölüme ilişkin bir tasarım bulunamaz. Özellikle bir ruhsal yakınma olarak ortaya çıkan "ölüm kaygısı" çoğu kez başka bir bilinçdışı çatışmanın yansıması olarak ele alınır.

Bir başka açıdan, Freud'un bu saptamasına varoluş filozoflarının bir itirazı da olmayabilir, hatta bu tespit az önce de belirttiğim üzere onların görüşüyle örtüşmektedir. İnsan ile türdeşlerine ilişkin ayrımın bilinçdışı süreçlerden öte bilinçle ilgili olduğu fikri felsefenin en kök metinlerinde bile bulunabilir. İnsan olmayan canlılarda bir bilinçdışının yokluğundan değil, insansı bir bilincin olmadığından söz edilir. Ve eğer canlılar içerisinde "makus talihini bilen tek şey insan bilinci ise bu durumda bu bilinç süreci ile kastedilenin "bilinç" ve ona ilişkin "ikincil süreç" düşünce biçimleri olduğu açıktır. Ölüm ancak ayrımı ile anlayan ikincil süreç düşünce için mümkündür ve bu yüzden de anlaşıldığında da ayrımı ile anlaşılmak zorundadır.

Ölünün söylediği

Hegel için Homo sapiens'i diğer insansı türlerden ayıran şey biyolojisi değil, tarihidir. Ölüm bu tarihin daimi parçasıdır, biyoloji ile öykünün kesiştiği zorunlu kavşaktır. İnsan ölümle düşünsel olarak değil, bir olgu olarak karşılaşır; bir başka insanın ölümüyle. Homo sapiens'in tarih sahnesine çıkış zamanı, bulgularla gittikçe daha geriye gidiyor. Ancak, tahminlere göre insanlığın başından bu yana 100 milyar insan öldü ve bildiğimiz H. sapiens'in tanıdığı ve bildiği ölülerin bedenleri ile ilgili geliştirdiği ritüeller eşsizdir. Bu ritüeller kadar kapsamlı olmasa da Homo sapiens'ten daha eski insansılar da (Neandertallerden daha önceki bulgular tartışmalı) diğer türlerden farklı olarak ölen topluluk üyesinin bedenine bir müdahalede bulunuyor, gömüyor ya da başka işlemler uyguluyorlardı. Fransa'da, La Chapel Aux Saint'de, 1908 yılında keşfedilen bir mağarada Neandertal kemiklerine rastlandı, mağarada bulunan diğer hayvan kemiklerinden faklı olarak bu kemiklerde leş yiyiciler ya da etobur hayvanların izleri yoktu, bu da ölünün hızla toprak altına konduğunu göstermekteydi. Ayrıca bu kemikler, diğer hayvan kalıntılarından farklı olarak, belli bir pozisyonda gömülmüşlerdi. Daha eski bir insansı tür olan Naledi'lerin bir mağarada toplu kemikleri bulunmuş olsa da bunun bir ritüelin göstergesi olup olmadığı şüphelidir.

Peki türümüz neden ölülerini gömüyor, yakıyor ya da yas tutuyor? "Ölü beden korkutucudur" "ölü kokar", "hastalık

© ASLI DEMİR

kaynağı olabilir" gibi geçmişte öne sürülmüş tezler akla yatkın olsalar da izah için yeterli değiller. Hastalık ve koku bütün canlıların ölüsü ile ilgilidir ve görünen o ki insanlar çevresindeki diğer hayvanları gömmüyor.

Gözle görülür olan yeryüzünde bilinen yas ritüelleri bir biçimde dînle ilişkilidir. Alman antropolog Bastian, 1860'lı yıllarda "ölümden sonra yaşam" inancının biyolojik korelatları olduğunu savundu, buna kanıt olarak da Homo sapiens'in tarihinde daimi olan cenaze geleneklerini gösterdi. Cenaze töreni ölenin öte dünyaya geçişi için bir merasimdi. Freudcu/Freudyen çizgide ölümden sonra yaşam fikrinin yaygınlığını anlamamızı sağlayacak biyolojiden daha güçlü bir araç vardır. Bilinçdışını şekillendiren ölümsüzlük düşleminin yansıtılması olarak da görebiliriz. Kökeni bilinçsiz süreçlere indirgediğimize göre, bu ritüellerin neden insana özgü olduğu akla gelebilir. Yansıtılanın kökeni bilinçsiz süreçler olsa da yansıtılan alan bilinçtir. Bilinç ya da ikincil süreç düşünce ortaya çıkmadan bu yansıtmanın yapılamayacağı ortadadır. İnsan ruhsallığını kuşatan bu ikili yapıdan ötürü, ölümü ve ölümden sonraki yaşamı eşzamanlı olarak keşfetmiş olabilir. Freud, ölümden sonra yaşam inancının ve ölümü çevreleyen birçok doğa üstü mitin (hayalet, ruh, hortlak) ölüye dair anının kalıcılığı ile ilgili olduğunu öne sürer.

Julian Jaynes (1976), insanların içe bakışı olan bir bilincin henüz gelişmediği, ilkel bir dil ve düşünce yapısına sahip oldukları dönemlerde anı ve düşünce izlerinin varsanısal yaşantılar olarak yaşandığını öne sürer. Böyle bir kimse düşüncelerin kafasının içinden mi yoksa dışından mı geldiğini anlamakta zorluk çeker. Anı izleri güçlü duygusal yatırıma uğradığında ya da bu anı izleri üzerinden içsel deneyimleri sönümleyen sistemler yeterince gelişmediğinde içsel uyaranlar kolaylıkla dışsal olanlarla aynı kalitede hissedilebilir, yani kişi gerçeküstü deneyimler yaşayabilir. Freud böyle deneyim ve illüzyonların dinin kökeni olduğunu öne sürer.

Fustel de Colonage, ölüler dininin, bilinen dinlerin hepsinden daha eski olduğunu öne sürer. Tylor dinin kaynağını animizme ve atalara duyulan bağlılıkla ilişkilendirir ve en ilkel dinin olası tarifini verir. Durkheim, animizmin değil, totemizmin ilkel din için doğru bir öneri olduğunu öne sürer ve defin ritüellerinin birey üzerinden değil, toplumsal işlevi üzerinden irdelenmesi gerektiğini söyler ve ölü bedenin gömülene dek kazandığı kutsiyeti vurgular. Etik bu merasimleri zorunlu kılandır. Durkheim'ın bu tespiti oldukça yerindedir. Bunun önemine daha sonra döneceğim.

Ölüler eşittir

Ölü kutsiyeti Homo sapiens'in ayırıcı niteliklerinden birisi olsa da güncel veriler insanların tüm ölülerini gömmediğini ya da ölü kutsiyetinin her zaman ortaya çıkmadığını ortaya koymaktadır -bunun halihazırda devam ettiğini de öne sürebiliriz. Yunan mezarları üzerine çalışmasında Golden, kadın oranlarının erkeklerden daha düşük olduğunu bildirdi, ayrıca erişkin kadınların en azından %10'unun da gömülmediğini öne sürdü. Scheidel, Roma dönemi mısır mezarlıklarında yine benzer bulguları tekrarlar, bu mezarlıklarda çocuk oranları da düşüktür.

Ölü kutsiyetini gölgeleyen verilerden birisi de Eski Mısır uygulamaları ile ilişkilidir. Mısır inanışında ölümden sonra sonsuz bir hayat vardır, bu dünya geçicidir ancak beden korunmalıdır; bedenin doğru korunması ölünün ruhunun ölüler diyarında rahat etmesini sağlar. Dekore edilmiş mumya kıyafetleri, bandajlar yapılır, yaşamdakine benzer portreler tahta panolara çizilir ve ölünün kafasına denk gelecek şekilde yerleştirilirdi; ya da kilden maskeler yerleştirilirdi; boyalı kutularda dua metinleri, öte dünyada rehberlik edecek ölüler kitabı ile birlikte masif taş "sarcophagilere" süslenmiş tabutlarla defnedilirlerdi; yeterince zengin olmayanlar seramik tabutlara defnedilirdi. Yoksul olanlar ise bandajlanır, zifte daldırılır ve yoksullara özel toplu mezarlara ya da çukurlara sevk edilirlerdi.

Ölüm çoğu kez bir eşitlik gibi kavranabilir, yaşamdaki adaletsizliklere son verecek ve herkesi eşitleyecek bir an. Yaşamdan ya da kültürden azade bir ölüm yoktur. İlksel toplumlarda daha eşitlikçi ya da eşit görünümler olduğu öne sürülmüştür. Neolitik dönemdeki megalitleri irdeleyen bir çalışmada 285 bireye ait kalıntılar incelendiğinde yine kadın sayısının az olduğu, 5 yaş altı çocuğa ancak sporadik rastlandığı belirtilmiş. 2016 tarihli bu çalışma yoksul ya da statüsüz insanların gömülmediğini öne sürmektedir. Bu insanlar mağaralara, kaya diplerine ya da çukurlara bırakılmaktaydılar. "Yukarı Paleolitik" döneme ait 85 mezar bulgusunu inceleyen bir başka çalışmada kadınların ve çocukların nadiren gömüldüğünü göstermektedir.

Gömülme hakkı

Merasim geride kalanlar içindir. Durkheim'ın ölü bedenin kutsallığına vurgusu önemlidir, bu hakkın ihlalinin ortaya çıkardığı trajediyi en iyi ortaya koyan öykü belki de Sofokles'in "Antigone"sidir. Oedipus'un kızı ve kız kardeşi olan Antigone savaş meydanında ölmüş olan erkek kardeşi Polynices'in bedenini gömebilmek için hayatını ortaya koyar. Kral Kreon hain ilan ettiği Polynices'in gömülmesine izin vermez. Antigone için kardeşi suçsuzdur ama haklı ya da haksız olduğu için değil, ölü olduğu için. Hegel bu sahne üzerine bir dizi tespitte bulunur. Bu sahnedeki gerilimi "devlet etiği" ve "tanrısal etiğin" çarpışması olarak ele alır; Kreon devletin ihtiyaç ve gereklerini savunurken Antigone ailesinin, kardeşinin ve kendisinin ontolojik haklarını, sırf bu dünyada bulunmaktan dolayı tabi oldukları ihtiyaçları savunmaktadır. Hegel, Antigone'nin isteğinin "aşkın" ve haklı bir talep olduğunu savunur. Hegel'in tespitlerini yeniden ele alan Levinas ise etik konusunda bir adım daha atar ve ölümün sağ kalanı sorumlu kıldığını söyler. Levinas, Heidegger'in ölüm kaygıları içerisinde olan bireyine karşı çıkar. Levinas'a göre de ölüm anlaşılamayacak, deneyimlenemeyecek olandır. Anlaşılmaz olanın ancak öyküsünün yazılması gerekir, ölü her kim olursa olsun suçsuzdur, ölü olduğu için ve geride kalanları doğru bir merasim için sorumlu kılar. Aile devletten daha eski ve daha aşkın bir kavramdır. Topluluk ihtiyaçları üzerinden kurulabilen bir etik, bireysel olanla, psikolojik hatta biyolojik

olanla çelişebilir. Levinas'ın vurgusu önemlidir; mezarsız ölüler, sessiz cenazeler yaşayanların düşünüm dünyalarında bir yüktür. Etik sorumluluk gömülmelerini sağlamaktır, öleni gömmek, merasim hakkını sağlamak sağ kalanın yükümlülüğüdür.

Yas tutma işi ancak gömü ya da eşdeğeri bir merasim sonrasında mümkün olabilir. Yas tutulabilmesinin mümkün kılınması yalnızca bireyin değil, bağlı olduğu topluluğun da sorumluluğudur. Mezar ya da eşdeğerleri en nihayetinde birer anıttırlar. Ölü zihinde taşınamaz, dışsallaştırılması gerekir. Bu durumda mezarın ya da anıtın ruhsal gerekliliğinin altını bir kez daha çizebiliriz. Coğrafyamız kayıp ya da ölü akrabalarının kemiklerinin peşine düşmüş yüzlerce insanın öyküsüne halen şahit etmektedir. Devletin etiği ve ailenin etiğinin bu talihsiz çatışmasının olanca şiddetiyle sürüyor olması bizleri Levinascı anlamda sorumlu da kılmaktadır.

Anıtlar

Anmak yas sürecinin bir parçasıdır. Kaybettiği ebeveyninin mezarına hiç gitmemiş olan ya da mezarın başında yıllarca nöbetleşerek öleni yalnız bırakmamaya uğraşanlar için bu anıtların yası mümkün kılacak genel işlevini göstermediğini söyleyebiliriz. Toplumsal kayıpların simgeleştirilmesi için ortaya çıkan anıtlar da böyledir. Kimisi yıllarca önünden yürüyenlerce görülmüyorken, kimisi öyküyü somut bir kahramanlık öyküsüyle takas etmemizi talep eder. Runia'ya (2015) göre, insanlar ya tarihçi olup tarih yapacaklar ya da anıt. Runia günümüz toplumunda anıtların sıklığına ve işlevine dikkat çeker, her yanımız anıtlarla çevrili, anıt eğer bizim yüzümüze bir şey söylemiyorsa ancak tarih yazının bir parçası olabilir diyor. Anıt yapmak yas tutma kapasitesi ile ilişkili iken, tarih yazını işimize geldiği gibi sıraya dizmekle ilgilidir. Antigone'yi, Kreon karşıtlığında ele alırsak kendisine ve yasına yardım edecek şeyler anıt değeri taşıyabilir, Kreon'nun dayattığı zafer öyküsüne dair her anıtlaştırma negatif bir anıt ya da tarih yazan devlete ilişkin olacaktır.

Kreon'un ölümü anlayışında bir çelişki yoktur; devlet saf bilinç olduğunu öne sürer. Bu tasarımda bilinçdışına yer yoktur. İnsanın hayvanla ayrımı bilinçli olacaksa kendi üretimi olan makine ile ayrımı bilinçdışı olacaktır. Böyle bir bilinç tek zamanlıdır, her şey nedenseldir, ölüm istatiksel bir veridir, cenaze merasimlerinin değeri ya da değersizliği ölenin devlet için işlevi ile ilgilidir. Cenaze namazının kılınmaması gerekenleri de, kalabalık merasimlerle anılacak ölüleri de belirleyen bu düz mantıktır. Bu durumda bellek yaralıdır; anlam, duygu ve bellek birbirinden kopmuştur.

Yas ve cesaret

Smith, "Duygular Sözlüğü" yapıtında cesaret başlığını "at üzerinde yükselen adamların" imgesiyle açar ve kelimeyi maskülen anlamlarından ince ince arındırarak "metanet" kelimesine varır. Yas ve cesaret arasında bağlantı kurmak pek kolay değil iken metanet ile bağı ortadadır; "metanetini kaybetme", "metanetli ol" gibi öğütler, kayıp yaşayan kişiyi yas tutmaya cesaretlendirmek için en sık söylenenlerdendir. Yas eğer bir onarım süreci ise ve bu kez gidip bilinçdışında ölüm fikrini mümkün kılmak gibi bir çözüm yoksa, yapılabilecek şey eskisi gibi olamayacağımızı kabul ederek bir onarım süreci için ruhsal emek harcamaktır. Ölüme ya da kayba dair bütün teskinler başka bir yaşamda ya da öte dünyada bütünlenme ve eskiye kavuşma düşlemleri üzerinden ilerliyorsa acıya karşı en makul çözüm ertelemedir. Oysa bilinen şey bu gereksinimlerin ve acının ertelenemez olduğudur. Sonlu olunduğunu, en azından bu ömrün bir sonu olduğunu ve kaybettiğimizi yine en azından burada kaybettiğimizi hatırlamak bizi kolaycı kaçışlara karşı korur. Süreğen ve lineer bir düzlemde sonsuzluğa doğru giden şey düşünceye gelmeyendir. Yaşamın sonluluğunu kabul etmek bizi sonsuzluk ya da evrensellik duyumu ile daha doğru bir ilişki kurmaya götürür. Bu da ancak ölüm kavramının içinden kendimize bakmakla mümkün olacaktır. Elbette kendi ölümümüze ya da ölümlülüğümüze değil. Bunun olanaksızlığı ortadadır, ancak ötekinin ölümünün içinden, yani yasın içinden bakabiliriz, kayıplara tahammül edebilir ve duygularına yer verebiliriz.

Freud (1915), "Savaş ve Ölüm Zamanları Üzerine Düşünceler" metninde "Barış ancak savaş zamanlarına hazır olmakla mümkündür" sözünü değiştirir ve "Yaşam için ölüme hazır olunmalı" der.

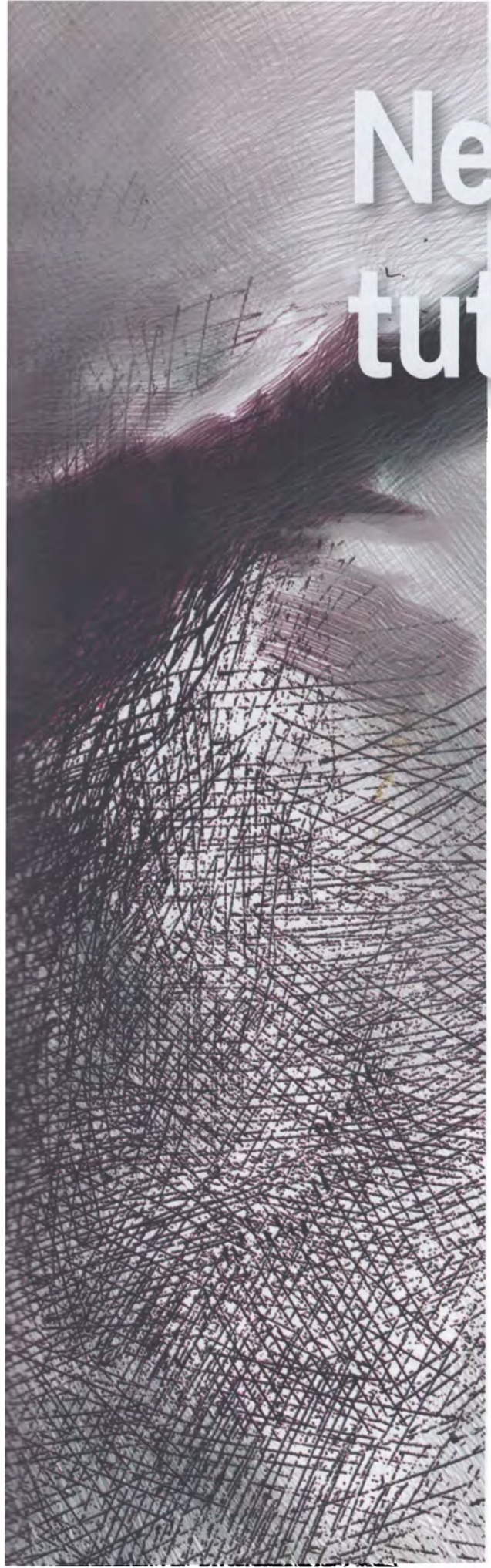
Bu hazırlık ne yaşamdan vazgeçişi ne de ölümü anlamayı gerektirir. Bir gün sevdiklerimizi kaybettiğimizde onları defnedebileceğimizi, biz öldüğümüzde de saygın bir cenazemizin yapılabileceğini bilmek iyi bir başlangıç olabilir. Ölüme ilişkin "bilmediğimizi bilmediklerimizi" ya da daha anlaşılır ifadeyle pek de bir şey bilmediğimizi kabul etmek iyi bir yol olabilir.

© ASLI DEMİR

© AHSEN KILIÇ

Ne mutlu yas tutabilene

Yasını tutacağın nesnelerin oldu ise, sen güçlüsündür. İçindeki merdiven düştüğün kuyudan seni yeniden yeryüzüne çıkaracaktır. Hayat daha iyiye ve güzele doğru devam etmeye başlayacaktır.

Yaşam içinde yasını tutabileceğimiz değerlerimiz oldu ise, ne mutlu bize diye düşünüyorum. Mirasları bizdedir. Kayıp anı ile yüz yüze kalmak dayanılmaz acılar içinde bıraksa da, yaslarını tutacak kadar hayatlarımızda var olmuş olmaları bizi yaşama hazırlar. Kayıp anında yaşadığımız, hiç geçmeyecek sandığımız derin acılar, kendine özgü sürede giderek azalır. Ufak ufak yaşam belirtileri göstermeye başlayarak yeniden hayata döneriz. Yaşamı daha iyiye ve güzele taşıma gayretimizin güç kaynağı, kaybettiğimiz ve yasını tutuğumuz kıymetlilerimize ait içselleştirdiğimiz miraslarıdır. Yas içine giren insanın, zemini kayan sarkaçlı duvar saati gibi ayarı bozulur. Önce geri kalmaya başlar, sonra durur. Yeniden tutunduğu zemin bir şakül yardımı ile yerçekimine uygun düzleştiğinde yeniden ayar tutar. Çünkü iç mekaniği sağlamdır. Kaybettiklerimizin bize kazandırdığı değerler, bizi yaşam içinde kim olduğumuza, ne olduğumuza göre tanımlamış ve yaşamayı hak edişimiz algısı ile donatmışlardır. Bu da, yaşam karşısında bizi tanımlı olarak güçlü kılarak, saatin iç mekaniği gibi, yürüyüp gitmemizi sağlar. Biz kimiz, neyiz, nerden geldik, nereye gidiyoruz tanımları, yasın akabinde bizde kalanlardır. Bu bağlamda yasın tamamlanması, yaşamın iyiye doğru devamı için şarttır. Yas töreni yapılmadan yola devam edildiğinde, yaşam sancılı devam eder. Zemini kaymış saatten, zemin düzeltme işlemi yapılmadan, hiçbir zaman randıman alınmayacağı gibi, tutulmamış yaslar, hayatın devamlılığını tehdit eder. İç mekaniği sağlam olan yaşam saatimiz, hayatın getirdiği sarsıntılar içinde bazen duracak noktaya gelip sarsılsa da yeniden çalışabilme özeliğine sahip olacaktır. Oysa, iç mekaniği yerleştirilmemiş bir saat için bu süreçler böyle yaşanmaz. Görünüşte kasası, kadranı, yelkovanı, akrebi yerli yerindedir. Sarkacına dokunduğunuzda sağa sola gider, fakat çalışmaz. Çünkü iç mekaniği kazandırılmamıştır. Kendini değersiz hissetmesine ağıt yakan, melankolik insanlar gibi, yaşamda canlılık gösteremezler. Yas sürecini, duraksamış yaşamın yeniden canlanması izlerken, melankolide geçmeyen ölülük vardır. O yüzden, ne

mutlu yas tutabilene.

Yas, sarkaçlı yaşam saatimizin duraksadığı andır

Ötekine tutunduğumuz zemin üzerinde, artık yaşam saatimiz var. Ana rahminin duvarı, sarkaçlı yaşam saatimizin asıldığı duvardır. İlk kalp atımı ile birlikte çalışmaya başlar. Tik tak tik tak... Olağanüstü ahenk, olağanüstü mutluluk... Var olmak, yok olmayı da çağrıştırır. Huzur ve ahenk ortamı sonsuza değin böyle gitmeyecek olduğu gerçeği ile karşılaşılan her an birer kayıp yaşattığından, kendine özgü yasını bize yaşatır. Yaşamın getirdiği dinamik etkileşimlerle değişiklikler kaçınılmazdır. Her değişiklikle bir şeyler kaybedilir. Kaybedilen değerlerin ardından derin bir hüzne kapılırız. Bir anlamda sarkaçlı yaşam saatimiz, sarsıntının etkisi ile ayarını kaybeder. Bütün gerçek dış dünya ile iletişim kopar. Ağır kaygı ve hüznün hâkim olduğu dayanılması güç acıların çekildiği andır. Hayat durmuş gibidir. Adeta karanlıkta kalınmışçasına, dünya saatleri ile bağlantı kesilir. Hiçbir şeyin kıymeti yoktur. Ta ki yeniden zemini sabitleyip, kurulana değin geçen yaşama ayak uydurmanın duraksadığı an, yas döneminin yaşandığı zaman dilimidir. Sonra yeniden çalışmaya başlar. Başlangıçta ağır aksak giderken, birden yeniden ayar tutar. Bazen de tam ayar tutması uzun zaman alabilir. Yaşam saatimiz, yine yeniden yeni bir sarsıntıya uğrayana değin çalışmaya devam eder. Hayatın içinde sarsıntıların arkası kesilmez. Maddi-manevi yaşanılan her türlü kayıp, bizim için taşıdığı önem derecesine göre, az ya da çok saatimizin zeminini kaydırır. Yeniden ayar tutması da, bozulan dengesi doğrultusunda zaman alır. Ve yaşam boyu yitirdiklerimiz, aynı etkiyi yaratarak, saatimizi geçici duraksatacaktır. Hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı bilinci ile tekrar tekrar saatimizi kurmaya çalışırız. Çalıştırabileceğimiz kadar çalıştırarak, öncesine göre daha hassaslaşarak hayatın duvarında yerimizi alırız.

Ayarımızı bozacak kadar bizi etkileyen her kayıp, bir yandan da, yeni bir dönemi de başlatır.

Sarsıcı kayıplar ve yeni başlangıçlar

Ağlayarak doğar insan yavrusu... İdeal huzur ortamının kaybına karşı attığı çığlıktır. Ağlamalıdır ki, kayıpla gelen yeni düzene kendini ayarlayabilsin. O ilk ağlama ile ciğerlerine oksijen dolar. Artık annesinin zembereği çalıştıramayacaktır sarkacını. Kendi zembereğinin kurulabilmesi için bu oksijene ihtiyacı vardır. Dengesini bozan zor yolculukların ardından, yeniden ayar tutmanın zamanıdır. Kalbi teklese de ilk çığlıkla birlikte yeniden atmaya başlar. Yaşam devam etmektedir. Sıcak, koruyan, besleyici ortamla buluşma, saatin zeminini yeniden sabitleyip, zembereği kuran enerjinin temin edilmesi ile saat, kaldığı yerden devam edecektir, yeni bir değişiklikle karşılaşana kadar. Yaşamın içinde yer alan küçük-büyük yas dönemleri, yeni doğanı hayata hazırlar. Yeni doğanın yaşamını tehdit etmeyecek ölçüde yaşanan her yitim karşısında yeniden bir düzen kurularak yeni süreç başlar. Böylece her yaşanan bitiş, büyümesine ve gelişmesine hizmet eder. Hayatta kalma güdüsü, onu baş etme yöntemlerinin arayışına götürecektir. Her kayıp anlaşılabilir, telafi edilebilir olarak karşılanabilir. Ta ki "ölüm" gerçeği ile karşılaşılana değin.

İç dünyamızda yer tutan kıymetlilerimizin kaybı ve ölüm gerçeği ile gelen yas

Yas denilince ilk aklımıza gelen, sevdiğimiz, değer verdiğimiz birinin yitimi sonrası hayatımızın en karanlık dönemini yaşadığımız anlardır. Adeta bedenimiz parçalanıyormuşçasına canımız yanar. Dayanılması zor, kabullenilmesi güç olan bu acı, yaşam içinde her zaman karşımıza çıkacak olan ölüm gerçeği ile yüz yüze geldiğimiz anın acısıdır. İnkâr ve isyanlar, umutsuzca her an çıkıp gelecekmiş bekleyişleri, giderek hayata küsme noktasına getirir. Gidenin gelmeyeceğine dair umudun bittiği noktada, derin bir hüzün içinde kalırız. Bu acı ile karşılaşma yaşımız, o ana kadar yaşanmışlıklarımız, kimliğimiz, kişiliğimiz, aldığımız kültür ve inançlarımız bu gerçeğin karşısında verdiğimiz tepkileri farklı kılar. Ne kadar olgun bir kişiliğe, donanımlı inanca, bilimsel akla sahip olur isek olalım, bu acı gerçek karşısında bir çocuk kadar aciz ve güçsüz hissederiz. Bir film repliği, anlaşılması zor olan bir durum için, "Bana dört yaşımda imişim gibi anlat" der. Bu nedenle olsa gerek yas ile ilgili yazıma, saat metoforu üzerinden hikâyelendirerek başlamak istedim. Oysa tıpkı bebekken oynadığımız "ce oyunu" gibi gözümüzü bir açsak, bir kere dahi olsa o sevgiliyi bir daha görebilsek arzusunu, çocukça da olsa aklımızdan geçirmeden yapamayız. Çünkü biliriz ki çocukken bunu yapabiliyorduk.

"Ce" oyunu ile gelen yas provaları ve temsili nesnelerle yaşanan yasla baş etme avuntuları

Yaşam süreci başladığı anda, temasımız olan ebeveynleri giderek iç dünyamıza almaya başlarız. Zihnimizde, psikanalitik tanımlama ile nesnelerimizin izdüşümleri oluşmaya başlar. Sağlıklı yaşanmış psikososyal gelişim sürecinde, anne, baba ya da bakım verenlerin gözünde var oluşumuz, onların varlığında kendimizi hissetmeye götürür. Onları bulamamak da yok oluşumuz kaygısına sürükleyecektir. Her zaman yanımızda bulmak mümkün olmadığında da bize onların varlığını hissettirecek, onların temsili nesnelerine tutunuruz. Bu annemizin kokusunu ve ona dokunuyormuş hissini veren bir battaniye, yemeni ya da peluş bir ayıcık olabilir. Onlara sarılarak uyuyabilmek, onun yokluğunun verdiği zorlukla baş etmemizi sağlar. Bütün bunlar yasla başa çıkma çabalarımızdır. Yetişkin dönemimizde de yasını tuttuğumuz, özlemi içinde kaldığımız sevgiliye ait bir nesneyi yanımızda, göz önünde tutma davranışımızda da aynı şekilde temsilleri ile avunma arzumuz vardır. Bebekliğimizin korkusu, değerlilerimizi kaybetme, onlardan uzak kalma korkusu olduğu için, kendimizin bu uzak kalışlarına ait kalabilme kapasitemizi test edip, sonra da onları istediğimiz an karşımızda bulabilme gücüne sahip olduğumuzu kendimize gösterme ihtiyacımız vardır. Bu ihtiyaçtan, "ce" oyunu doğar. Dokuz-on aylık bir bebek, annesinin kucağında , iki eli ile gözlerini kapatır. Bu yokluk hissi ile kalır. Sonra "ce" diyerek gözlerini açar ve annesini yeniden karşısına getirmenin hazzını ve coşkulu mutluluğunu yaşar. Kendini tümgüçlü hissettiği bu dönemden, yas provalarından zaferle çıkar. Freud'un yas karşısında verilen ruhsal tepkiler üzerine 1915'te yazdığı "Yas ve Melankoli" makalesi, ruhsal açıdan yas sürecinin nasıl yaşandığını anlamamıza büyük katkı sağlamıştır.

Dipsiz kuyularda ya merdivenlisindir ya da merdivensiz

İnsan, var olmaya kurduğu temasla başlar. Annenin sesi, kokusu, memesi, sıcaklığı... Toplanan algıların bütünü zihinde bütünleştikçe var olur. Onun için kıymetlisinin kıymetlisi olduğu sürece bu bağ kurulur. Böylece öteki de zihninde yer tutarak yaşamaya başlar. Yine psikanaliz terimi ile nesne ilişkileri kurulmuştur. Kazanılan bir olgu, kaybetme olasılığını da beraberinde getireceğinden yası tutulacak bir şeye sahip olunduğunun göstergesi olur. Bu kurulan bağ, yaşamı boyunca onun güç kaynağı olmaya da devam edecektir.

Freud "Yas ve Melankoli" makalesinde, kaybın

© AHSEN KILIÇ

ardından gelişen ruhsal yapıyı analiz eder. Önemli iki farklı tablo vardır. İnsanın ilişki kurduğu nesnesi ve onunla kurduğu özdeşimi ile birlikte ona yaptığı enerji yatırımının (libidosu), kaybı durumunda ne olduğunu anlatır. Dış dünyadan ilginin kesilmesi, başka bir nesneye yönelememe hali, gündelik hayattan uzaklaşmalar olur. Giden nesnenin gelmeyeceğine dair gelişen farkındalık ile, ona yapılan enerji yatırımına son verildiği noktada yas süreci de tamamlanmış olur. Bu enerji yatırımı artık kendine döner. Gündelik hayata dönüşle birlikte başka bir nesneye yönelebilir. Burada önemli nokta, nesne ile sağlıklı ilişkinin kurulmuş olması, ondan yansıyan kendisi ile ilgili; değerli olma ve yaşama hakkına sahip olma şeklinde kendini değerli kılacak donanımları kazanmış olmasıdır. Bu nesnenin kaybı durumunda, ondan kazanılan bu sermaye, kişiyi hayata karşı güçlü kılar. Böylece yas süreci tamamlanır. Bir anlamda yasını tutacağın nesnelerin oldu ise, sen güçlüsündür. İçindeki merdiven düştüğün kuyudan seni yeniden yeryüzüne çıkaracaktır. Hayat daha iyiye ve güzele doğru devam etmeye başlayacaktır.

Melankoli tablosu, yas tepkisinden farklıdır. Hayatına giren nesneler ile temas, alış-veriş yapacak kadar güçlü olmadığında, nesnesi tarafından, kendisinin değerli olduğuna ve mutlak yaşama hakkına sahip olduğuna dair geribildirimli besleyici bilgiler gelmediğinde, nesnenin gölgesi öznenin üzerine düşer. Büyüyüp gelişmesinin önünde engel oluşturur. Benlik saygısı, hayatın karşısında dik durmasını sağlayacak kadar güçlü olmadığından nesnenin kaybında da adeta yıkılır. Kendine dair duyduğu yetersizlik hissi geçmek bilmez.

Sanatın gücünde, insana ait olan her ne var ise, vurucu ve etkileyici ortaya koyma vardır. Lars Von Trier'nin 2011 yılında yaptığı "Melankoli" filminde, annesi ile yakın ve sıcak ilişki kuramadığına tanık olduğumuz oyuncunun sancılı ruh hali, kör kuyularda merdivensiz (Ümit Yaşar Oğuzcan) kalmışlığı perdeye yansır. Yönetmen, filmi, güneşin arkasında gizlendiği noktadan kurtulup gelen, "Melankoli" isimli gezegenin dünya üzerine doğru gelmesi

ile bağlar. Bu kıyamet anında oyuncudaki melankolik ruh hali kaybolur. Bir anlamda tek başına yaşanan yok oluş ızdırabından, hep birlikte yok olunduğunda sıyrılacaktır. Güneşin arkasında gizlenen gezegen, görünürde kendi üzerinde patlattığı öfke kümesidir. Bilinçdışında gizlenen bu kaynak, kendisi ve etrafı için bu denli karanlıktır. Var edilmeyen birey, içine girdiği melankolik ruh hali ile, etrafına da dünyayı dar eder. Hayatta merdivensiz bırakılmak haksızlıktır. Lars Von Trier "Batsın bu dünya" der gibidir. Ebeveynle olan ilişkilerimiz, "Melankoli"de olduğu kadar hiçlik boyutunda olmasa da sancılı bağlanmalar yaşanmış olabilir. Bunların dışa vurumu kolay olmadığında, kıymetlilerimize karşı ikircikli duygulara sahip olabiliriz. Bir yandan vazgeçilmezimiz olan kıymetlilerimiz, diğer yandan onlara karşı kızgınlıklarımız, kırgınlıklarımız, öfkelerimiz vardır. Bu ikircikli duygular, daha sonra yaşamımıza giren değerlilerimize de yansır. Ve işin içinden çıkılmaz hal alır. Ne onunla olunur, ne onsuz. Ve öldüğünde de bitmez bu hikâye...

Uzamış yas, çözülmeyen, düğüme dönen yaslar
Kapanmamış hesaplar nedeniyle, hep yas içinde kalmak

Tıpkı melankolide olduğu gibi, ilişki kurduğumuz nesnelerimizle ilgili olarak, netleşememiş olmak, bizi karışık, karmaşık duygularda bırakır. Başlangıçta anne memesi vazgeçilmezimizdir. Aynı anda ona muhtaç olmak, kızdırır, öfkelendirir. Bu ikircikli her nesne ilişkisinde kendini tekrarlayabilir. Buna bir de nesneden kaynaklanan karmaşalar eklendiğinde daha komplike bir hal alabilir. Kapanmamış dosyalar, iç dünyada hapsedilmiş duygular, öfkeler, kızgınlıklar, suçluluklar, pişmanlıklar, telafi şansını yitirdiğinden, kaybedilen kişiye yapılan enerji yatırımı bir türlü geri çekilemez. Halen halledilmeye çalışılan işlemler vardır. Hukukta bir türlü kapanmayan dava dosyaları gibi, yıllarca açıkta kalınır. Zihnimizde bastırdığımız öfke, bilinçte ya da bilinçdışında tutularak, hayata olan odağımızı bozar. Bir de bu çıkmaza yas eklenince, süreç daha kördüğüme döner. Bu yarı kalmışlıkla, kayıptan sonra, onun öldüğünü kabul edip gündelik hayata geri dönerisek, hesabı kapanmadan nesne özgür kalacakmış gibi, onu özgür bırakmaya niyetimiz olmadığından zihnimizde hep onu canlı tutarız. Bir türlü yas süreci tamamlanmaz. Adeta zihnimizde bir hücre yapmış ve ona müebbet hapse mahkûm etmişiz gibi, karanlık ruh hali içinde kalırız. Kendimizi de onun başında gardiyan ilan ettiğimizi fark etmeden hayattan alıkonuluruz. Bir türlü dünya saatine dönemeyiz.

Biz ruh sağlıkçılarının da yas ile ilgili ağırlıklı çalıştığımız alan budur. Uzamış ve komple yasın düğümünü çözmek ehillik ister.

Maddi-manevi sahip olunan her şeyin kaybı, insanda yas yaratır. Bu çok sevgili birinin vefatı olabildiği gibi, yaşlanma, yeti yitimi, sosyal itibar kaybı, statü kaybı, maddi kayıp, mekân, yurt kaybı, sosyal ve kültürel değerlerin kaybı, ülkü kaybı gibi insana ait olan ne var ise, hepsinin kaybında kendine göre kabullenmesi güç, zorlu bir yas süreci doğar. Bu yasın sağlıklı yaşanabilmesi, acı veren duygularla birlikte ve törenler eşliğinde, tanıklarla birlikte yaşandığında yas işlevi tamamlanma şansını yakalayabilir.

Reddi miras bitiş midir, başlangıç mıdır?

Bizi biz yapan ebeveynlerimizle kapanmamış hesaplar, bizi reddi miras noktasına getirir. Öyle ki ona benzeyen, ondan olan bir toplu iğnemiz olsun istemeyiz. Çok canımız yanmıştır. Çok hakkımıza girilmiştir. Yeni bir başlangıç yapabilmek için onun gölgesinden topyekûn çıkmak lazımdır. Bir öfke ile kalkılır ve bir sabah reddi mirasımızı ilan ederiz. Oysa bu bitiş anlarında kör kuyularda kaldığımızı unuturuz. Öfke ve kızgınlıkla, istemiyoruz onun olan merdiveni diye merdiveni fırlatıp atmışızdır. Biz dışardan merdiven isteriz, deriz. Oysa dışardan atılan merdiven bize ait değildir. Merdiven basamak aralığı bizim bacak ölçülerimize uygun çıkmayabilir. Biri tırmanırken, diğeri düşebilir, yuvarlanabilir, kafası, gözü patlayabilir. İki çıkış, bir düşüş yaşanabilir. Çünkü bizim antropometrik ölçülerimiz, bize özeldir. Ebeveynlerimizin bize kazandırdıkları her mirası tercih etmeyebiliriz. "Dün, dünde kaldı cancağızım / Bugün yeni söz söylemek lazım' diyen Mevlana gibi düşünüp, hızlıca eskiyi eskide bırakmak eğiliminde olabiliriz. Burada önemli olan, bitenin yasını tutabilmektir. Günahı ile sevabı ile tarihe gömerken, ondan kalan miraslar içinde bizi biz yapan değerlerden bizde kalmasını istediklerimizi alarak ayrılabiliriz. Yeni seçimimiz çerçevesinde işe yarayan mirasımızı kullanma gücümüzden kendimizi mahrum ettiğimizde yaşayacağımız zorluklar, bizi tırmanış yolculuğumuzda ağır aksak yapabilir. Reddi miras başlangıç şansımızı riske edebilir. Bir şeylerin bittiğini kabul edip geride bırakabilmek, yastan büyüyerek çıkmayı sağlayacaktır. Yoksa arafta kalmak işten bile değil.

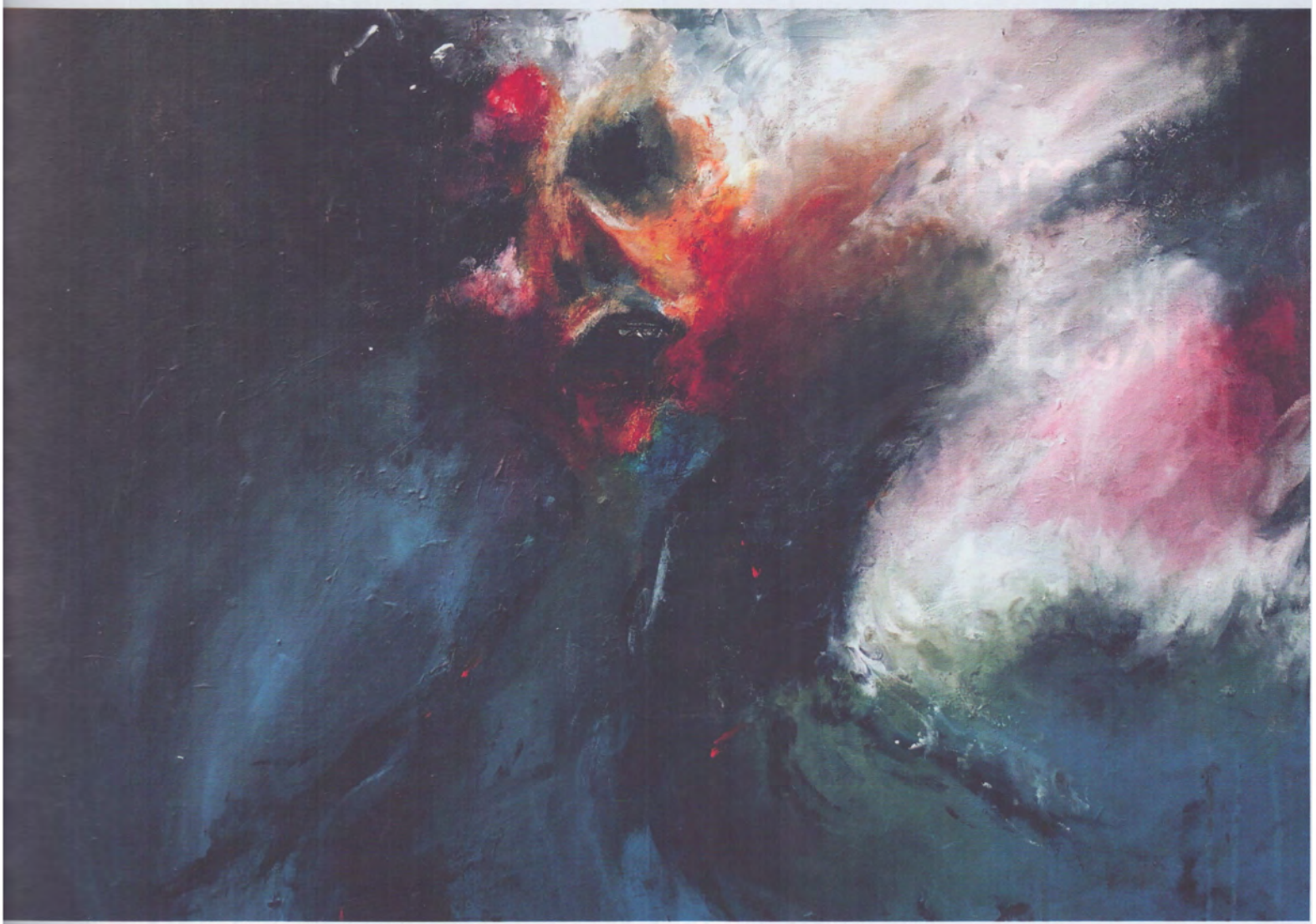
Ahmet Hamdi Tanpınar 1961'de yayımlanan "Saatleri Ayarlama Enstitüsü" romanında, 1940'larda modernleşme sürecine eşlik eden yabancılaşmanın yarattığı eğretiliği anlatır. Saat, zaman, insan ilişkileri üzerinden ayar tutturmanın zorluğu ortaya çıkar.

Sağlıklı yas süreçlerinde olduğu gibi geçmişimizle vedalaşırken, sahip olduğumuz değerleri yanımıza alarak yola devam edebildiğimizde yaşam iyiyi, güzeli hedefleyerek devam edebilecektir. Dünya saatleri ile dakik ayara gelmekle daim olunabilir.

Yasın, diğer tüm insan eylemleri gibi sağlıklı yaşanabilmesi, hayatı kolaylaştırabilir.

Yas yaşanırken, gözler yaşlanır, yaş alınır

Her deneyim gibi yasın acısı, kişiye özeldir. Ne kadar anlaşılmaya çalışılsa da, yası yaşayanla benzer eşduyuma sahip olunsa da, ateş düştüğü yeri yakar. Gözlere yaş dolar. Yeni yaşanan acı, geçmişte yaşanmış, bastırılmış diğer acıları da tazeler. Her sosyokültürel seviyede yasın yaşanmasının gelenekleri farklıdır. Hangi biçimde olur ise olsun, duyguların samimi yaşanmasına olanak tanıyan, kucaklayan, yatıştıran, yalnız bırakmayan "bir aradalık"ta bu acıya dayanma gücü artabilir. Yas yaşanırken gözler yaşarır. Gidenin ardından ağıt yakılır. Bu ağıtlarda bazen isyan, bazen sitem vardır. Sözlü ve duygusal ifadeler, yoğun duyguların boşalmasını sağlamanın önemli bir yoludur. Taziye ziyaretlerine yemek götürme geleneği, yas içinde olan, yemeden içmeden kesilmiş kişiyi yaşamsal işlevlere davet etme çabasını içerir. Kişiye, "Acıyan yerin ayrı, acıkan yerin ayrı" diyerek, ölenle ölünmediği gerçeğinde kendine gelmesi sağlanır. Bütün bu kucaklamalar, yaşam saati duraksamış olan kişi için adeta şakül ayarı işlevi görüp, yeniden yerküreye odaklı zemine oturmasını sağlarlar. Benzer şekilde, dini ritüellerin yas sürecinin sağlıklı yaşanmasında yardımcı payı vardır. İnançlar, insanı aşan gerçeğin sınırına getirir. Yıkamak, defnetmek, vedalaşmak için birer fırsattır. Kontrollü olma adına bu duygular yaşanmadığında, yas ritüellerinden kaçınıldığında, adı konulamamış, bitirilememiş, konuşulamamış bir olgu olarak, yas süreci havada kalır. Bu nedenle cenaze törenlerinin yadsınamaz faydası vardır. Bu acı gerçeğin kabulü kişiyi büyütür. Çocuksu

© AHSEN KILIÇ

neşe, aldırmazlık geride kalmıştır. Hayatın acı gerçekleri bize yaş aldırır.

İnsanlık tarihi, kayıplar ve değişimler üzerine kurulu... İster doğal felaketler ile olsun, ister insan eliyle... İnsanın hayatta kalma güdüsü, insanı arayışlara götürür. Sahip olduğu enerjisini kaybedilen nesnelerden çekerken, yüceleştireceği uğraşlara verir. Keşifler ve ilerlemelerle kendini iyiye taşıma derdindedir.

Merteklemek

Ermeniceden dilimize geçen bu kelime, aynı zamanda mimarlık alanında kullanılan bir tanımlamadır. Kalas kullanarak, bir şey yapmaya başlamaktır. Bazen de bir şeyin üstünü kalaslarla örtmek, kapamak anlamında bitirebilmeye işaret eder. Bir şey bitmeden, başka bir adıma geçilemez. Yas sürecinin tamamlanması, artık gidenin gelmeyeceği gerçeği ile kalınmasının işareti son kalası koyarak, defin işleminin tamamlanması ile mümkündür. Artık çatı kapanmıştır. Mimari olarak yapılacak bir işlem kalmamıştır. Yas ortamını geride bırakma zamanıdır. Zaman artık bu kör kuyudan çıkmak için bizde kalan miraslar arasında ilk basamağı oluşturacak kalası çekip alıp, ondan kendi merdivenimizi merteklemeye başlama zamanıdır. Bu yitirilmişliğin farkındalığını ve oradan çıkışı sağlar.

Bu topraklarda kazandığımız, bizi biz yapan miraslarımız gücümüze dahildir. Zaman iyiye, güzele tırmanma zamanıdır.

Sonuç

Beni kör kuyularda merdivensiz bıraktın.

Denizler ortasında bak yelkensiz bıraktın.

Öylesine yıktın ki bütün inançlarımı,

Beni sensiz bıraktın, beni bensiz bıraktın.

Ümit Yaşar Oğuzcan

Freud'un makale ile anlattığını, şair şiiri ile özetlemiş.

Hayatın devinimi içinde, yaşam saatimiz duvardan inip, yatay kutusuna alınacak. Yerine, iç mekaniği bizden olan yenileri, daha iyiyi ve güzeli hedefleyerek asılacak. Yeter ki "Beni bensiz bıraktın" haykırışındaki gibi, saatleri içi boş bırakmayalım.

Zeminimiz düz, zembereklerimiz kurulu olsun.

Kaynakça

Tanpınar, A. H. (1961), Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Dergâh Yayınları, 21. Baskı, Kasım 2013, İstanbul.

Terbaş, Ö. (2015), Sinema ve Psikanaliz 2, Kayıp ve Zaman, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ISBN 978-605-399-379-7.

Özler AYKAN

Ölümden yaşam çıkarma

© EBRU CEYLAN

Benim söylediğim acı çekmenin öğreticiliğini vurgulayan,
Eski muhafazakâr doğrular değildir.
Sadece acı çekmenin öğreticiliğine inanmıyorum.
Eğer acı çekmek tek başına yeterli olsaydı,
Herkesin acı çektiği tüm dünya bilgelik makamı olurdu.
Acı çekmeye yas tutmayı, anlamayı, sabretmeyi, sevmeyi,
açık olmayı
Ve hassas kalmaya gönüllü olmayı da eklemek gerekir.
Tüm bunlar ve diğer faktörler birleştiğinde,
Ve eğer şartlar da doğru ise,
Acı çekmek öğretebilir ve yeniden doğuşa yol açabilir.

Anne Morrow Lindbergh

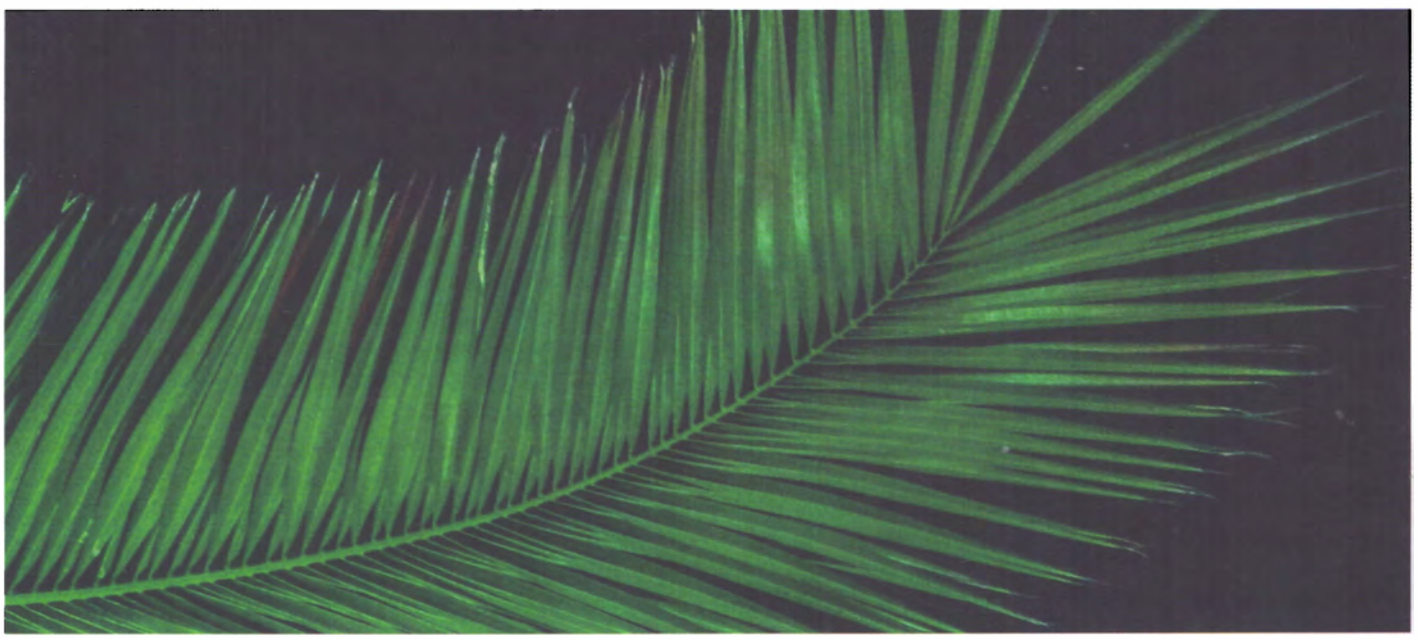
Yas çalışması, yitirilenin ardından uzun bir zamana yayılan duygusal-zihinsel muhasebenin, tabiri caizse, ölümden yaşam çıkarmaya çalışmanın bir yoludur. (…) Sanatçılar bilinçdışı ile çalışırlar. Bu nedenle, bir yitimin yaratıcılığı beslemesi şaşırtıcı değildir. Yas ile yaratıcılık arasındaki bağlantılar, sanat ve edebiyat eleştirmenleri kadar psikanalistleri de etkilemiştir.

Yas süreci, yitimden ötürü üzülmeyi ya da üzüntü yaşanan zamanı tanımlar. Bireyin duygularından bağımsız, açıklayıcı bir eylemdir. Bu sürecin kültürel yanı, bilinçli ya da bilinçsiz kültürel tepkileri içerir. Yas süreci, günlük yaşamın kendiliğindenliği yeniden oluşturulana dek değişimin ortaya çıkardığı soruna çözümler arandığı bir süreçtir. Yeterli çözümlerin bulunamama olasılığı açısından tehlikeli, yeni olanakların çıkartılabilmesi açısından ise yaratıcılığın eyleme geçirilebildiği bir dönemdir. Psikodinamik açıdan bakıldığında nesnenin realitedeki yitimiyle iç gerçekliğimizdeki varlığı, ilişkimizin bir "iç ilişki" olarak süregider olması bizi ruhsal yönden sağaltan ya da darbeleyen süreçlere taşıyabilir.

Bu uzlaşma dönemi, Sigmund Freud'un (1917) "Yas ve Melankoli" ("Mourning and Melancholia") makalesinde, herhangi bir yitimden sonra sağlamamız gereken iç ve dış uyumlarımızı tanımlamak amacıyla "Yas Çalışması" ("Mourning Work") teorisi olarak literatüre girmiştir. Yas çalışması, yitimin gerçekliğini anlama, yitirilen birey/nesne olmaksızın yaşamını sürdürebilme ve duygularını tanıma ve bunları ifade etmeyi kapsar. Sigmund Freud'a göre, yitimden sonra, nesneyi temsil edebilmek ve benliğe yani psişik dünyaya entegre edebilmek, yas sürecinin üstesinden gelebilmenin temelini oluşturur. Bellek yas karşısında direnir, çünkü yitirilen sadece bir birey/nesne değil, aynı zamanda insanın o birey/nesneyle kurduğu ilişkidir. Bu nedenle bir yas çalışmasına ihtiyaç vardır.

"Psişik eşler" ("psychic doubles") kavramı yas çalışmasını iyi anlamak için esastır. Psişik eşleri barındırabilme yetisi, bireyde genellikle iki yaşındayken belirir. Psikanalistler bu kritik beceriyi "nesne sürekliliği" ("object constancy") olarak tanımlamışlardır. Nesne sürekliliği, çocuğa zihninde bir dizi karakteri tutabilme şansı vererek, ona yalnız kaldığı zamanlara katlanabilmesini sağlar. Çocuk, psişik eşleri barındırabilme yetisi sağlamlaştıkça giderek daha uzun sürelerle yalnız kalmayı becerir. Bir bireyle süregelen gerçek dünya ilişkimiz olduğu müddetçe o birey bizi etkiler ve psişik eşi yeniden gözden geçirir ve gerektiğince değiştiririz. O birey dünyamızı terk ettiği zaman gerçek dünya yaşantımız zayıflar ya da yok olur. Psişik eş ise sıcaklığını ayrılık nedeniyle daha da kızışarak korur. Yas çalışması, yitimin ateşini söndürmeyi ve psişik eşi de soğutmayı kapsamaktadır.

Psişik eş ne kadar zorlayıcı ise yeniden gözden geçirme de o derece karmaşık ve yeniden birleşme arzusu da aynı derecede acı verici olur. Bağlantımız ne kadar yakın ise o derece fazla anı ve duygu vardır. İkircikilik ve rekabeti körükleyen çok sayıda durum söz konusudur. Yas çözümlenmeden önce tüm bu duyguların bir uzlaşmasının yapılması gerekir.

© BURCU KARADEMİR

Sigmund Freud, "Yas ve Melankoli" makalesinde, "Başarılı Yas" ("Successful Mourning") ve "Başarısız Yas" ("Unsuccessful Mourning") şeklinde iki temel ayrım da yapmıştır: Başarılı yas, yitirilen nesnenin/bireyin yerine başka bir nesneyi/bireyi koymakla ve böylelikle onu sonsuz bir anıya dönüştürmekle ilgilidir; başarısız yas ise engellenmiş yastır, patolojik bir durumdur ve melankoliye yol açar.

İlk yazılarında melankolinin sağlıksız bir takıntı hali olduğunu vurgulayan Sigmund Freud, sonraki yazılarında melankoliyle birleştirdiği tutuma ayrıcalık tanımıştır; yas çalışması için temel unsur, yitirileni bünyeye katmak ve yitim nedeniyle sonsuza kadar değişime razı olabilmektir. Başarısız yas durumunda bellek yitirilene takılı kalmakta ve obsesif-kompülsif saplantılarla, tekrarlarla yası sürdürmektedir. Başarılı yas çalışması ise yitirileni bireyin belleğinde sembolik olarak başka bir yere taşımakla yapılır ve böylelikle saplantılı tekrarlardan kurtulan benlik özgürlüğüne kavuşur.

Başarılı bir yas çalışması, ilkeler açısından oldukça işe yarar bir yaklaşım modelidir. Bu model sadece bilinçdışı bir çalışma değildir. Nesneye karşı arzumuz, sevgiyle karakterize bağlarımız kadar görmediğimiz, göremediğimiz, inkârında olduğumuz saldırgan yatırımlarımızı da kapsar. İçimizde imgesiyle uğraştığımız yitimimizi hem öldürmeye hem de yaşatmaya çalışmak gibi ikili ve zor bir görevin uğraşıdır. Yas çalışması yitirilenin ardından uzun bir zamana yayılan duygusal-zihinsel muhasebenin, tabiri caizse, ölümden yaşam çıkarmaya çalışmanın bir yoludur.

Yas ve yaratıcılık

Bu yazıda yasın sanatçılara bir esin kaynağı olabileceği araştırılmıştır. Yas ile yaratıcı süreçler arasındaki bağlantılar incelenmiştir. Biçimleri organize eden sanat her şeyden önce bir duygu eylemidir. Sezgi ve sanatsal ifade konusunda geniş kapsamlı araştırmalar yapan İtalyan estetikçi Benedetto Croce'ye göre sanatsal yaratıcılık, sezgi ile yönlendirilen bir süreçtir ve bu süreçte edinilen bilgi ya sezgiseldir ya da mantıksaldır. Gündelik hayatta sezgisel bilgi, kavramsal bilgiden daha fazla ve zihinsel yaratıcılığın ifadesi olarak kullanılmaktadır. Benedetto Croce, sanatsal yaratıyı sezgiyle yönlendirilen bir süreç olarak gördüğünü ve yara-tıcı sezgiyi genel sezgiden ayırmayarak, gündelik hayatın bir parçası haline getirmek istediğini ifade etmiştir.

Sanatçılar bilinçdışı ile çalışırlar. Bu nedenle, bir yitimin yaratıcılığı beslemesi şaşırtıcı değildir. Yas ile yaratıcılık arasındaki bağlantılar, sanat ve edebiyat eleştirmenleri kadar psikanalistleri de etkilemiştir. Yasın sanatçının yitim ile ilgili devam etmekte olan çatışmasını, yaratıcı bir bağlantı nesnesini, kederi tamir etme ya da onu yenme girişimini gözlemlemek oldukça ilginçtir. Bağlantı nesnelerinin yasın çözümlenmediğinin bir belirtisi olduğunu bir kez daha hatırlayalım: Bağlantı nesnesi işlevi gören bir sanat eserinin altında da aynı psikodinamikler bulunmaktadır. Sanatçılarda ise yaratıcılık, bu dinamiği (ölen kişiyi hem arama hem de onunla birleşmekten korkma), insan ifadesinin çok daha üst düzeyine, güzellik ve gerçeklik alanına taşımaktadır.

Dışsal yeniden yaşama geçirme

Bir sanatçının eserini yaratması da genellikle bilinçdışı uzlaşmalarının bir uzantısıdır. Yasın acısı içinde boğuşan bir sanatçı yazarak, çizerek, resmederek, kurgulayarak, besteleyerek, çalarak ya da seslendirerek, yitirdiği ilişkisini değerlendirme girişimi olan bir eser yaratabilir. Bu türden yeniden yaşama geçirmelerin en belirgin örneğinin şiirsel mersiyeler olduğunu söyleyebiliriz.

Yas çalışmasının temel sorusu, ilişkiyle barış yaparak, ilişkiyi yinelemeyi bir kenara bırakarak ilerleyip ilerleyemeyeceğimizdir. Bu sorulara yanıt verebilmek, yasa gömülmüş birey için kelimenin tam anlamıyla büyük bir eziyettir. Yasa gömülmüş bir birey, yitirdiği bireye karşı duyduğu öfkeyi ve bu durumun sonucunda ortaya çıkan suçluluğunu içe döndürür.

Bu durum, dünya edebiyatının yasa gömülmüş en ünlü kişisi olan, İngiliz yazar, şair ve düşünür William Shakespeare'in dev eseri "Hamlet"te ("The Tragical History of Hamlet, Prince of Denmark") yaşayıp yaşamama sorunu haline gelmiştir: Hamlet, William Shakespeare'in yazdığı en uzun oyunu ve bir intikam trajedisi olup, başkarakteri Danimarka Prensi'dir. Oyun, Prens Hamlet'in amcası Caludius'tan intikam alma çabasıdır. Hamlet'in annesi Gertrude ve amcası Caludius işbirliği yaparak kral olan babasını öldürmüşler ve sonra da evlenerek tahta sahip olmuşlardır. Hamlet, bu cinayeti öğrenince öç almaya karar verir. Amacını belli etmemek için deli numarası yapar. Oyun gerçek bir kederden bir gazaba dönüşen hayatı, yapmacık bir delilikle gerçek delilik arasındaki geçişleri, yasak seviyi, ihaneti, öfkeyi, ahlaksızlığı ele alır. Hamlet, yaşamını, yaşamın amacını, ölümü ve ölümün ötesindekileri sorgulamakta ve bu dünyada akıllı, soylu ve iffetli olmanın zorluklarını yansıtmaktadır.

Olmak ya da olmamak, sorun bu...

Zalim kaderin darbelerine ve kötülüklerine

Dayanmak mı daha soylu bir davranış

Yoksa belalar deryasına başkaldırmak ve savaşmak mı?

Ölmek, uyumak...

Hepsi o kadar;

Yürek yaralarımızı ve insanoğluna

Miras binlerce acıyı sona erdiririz,

İçtenlikle arzu edilen de budur!

Bazen keder bizi garip bir şekilde avutur. Keder, yitirdiğimiz birey ya da nesne ile aramızdaki en azından elle tutulur, somut bir bağdır.

William Shakespeare'in, beş perdeden oluşan "Kral John'un Yaşamı ve Ölümü" ("The Life and Death of King John") adlı tarihi oyunu, İngiltere Kralı Yurtsuz John'un (John Lackland) hüküm sürdüğü 1199-1216 yılları arasında meydana gelen önemli olayları ele alır. Bu olaylar; İngiltere'nin Fransa'daki toprakları konusunda İngiltere ile Fransa arasındaki anlaşmazlık, Kral John ile Roma Kilisesi arasındaki anlaşmazlık ve Kral John ile soylular arasında patlak veren ve Magna Carta'nın imzalanmasıyla sonuçlanan anlaşmazlıktır. William Shakespeare, her zamanki gibi kişilere de ilgi gösterir ve Kral John'un yanı sıra yeğeni Arthur ile annesi Constance'ın trajedilerini, yaşadıkları çaresizlikleri çok çarpıcı bir biçimde aktarır. Oyunun dördüncü perdesinde Constance kederi şöyle açıklamaktadır:

Keder orada olmayan çocuğumla odayı doldurmakta:

Yatağında uzanmakta, benimle beraber yukarı aşağı yürümekte,

Onun güzel bakışlarını almakta, kelimelerini tekrar etmekte,

Bütün zariftaraflarını bana hatırlatmakta,

Boş giysilerini, onun şekliyle doldurmakta,

Öyleyse kederi sevmem için bir nedenim var!

Yas çalışması ne zaman sonlanır? Bu soruya verilebilecek en gerçekçi yanıt, bizim için önemli olan hiç kimseyi ya da hiçbir şeyi bırakamadığımızdır. Bilinçdışı zaman tanımadığı için bir bireye ya da bir nesneye duygusal yatırım yaptığımızda, onun psişik eşini zihnimizin derinliklerinde saklarız.

1949 Nobel Edebiyat Ödülü'nü alan ve iki Pulitzer ödüllü, Amerikan edebiyatında modernist yazarların öncüsü olarak tanınan ve aynı zamanda şair olan William Cuthbert Faulkner, her yazar gibi yazmak ve yaşamak arasındaki ince köprüde takılı kalmıştır. İtibarlı fakat fakir düşmüş bir ailenin oğlu olan Faulkner, dedesinin de bir yazar olmasının etkisiyle küçük yaşta edebiyata ilgi duymuş, bakir bir ormanın karanlık, tüyler ürpertici ama her zaman vakarlı yalnızlığını yaşamaya çalışmıştır:

"Şunu anladım ki yaşamanın her türlüsüyle,

yazmanın her türlüsü arasında kapatılmaz bir uçurum uzanır.

Yaşayabilenler yaşar, yaşayamamanın acısını çekenler de bu acıyı yazarlar."

Faulkner'ın zamanı anlayışı ve kullanışı, roman sanatına bir yenilik getirmiştir denebilir. Ona göre, zaman bir bütündür, kronolojik bir sıra izlemez. 1951 yılında yayımlanan "Bir Rahibeye Ağıt" ("Requiem for a Nun") adlı dramatik romanında yazdığı sözü tarihin aslında dün değil, tam da bugün ile ilgili olduğunu açıklamaktadır:

"Geçmiş asla ölmüş değildir, geçmiş geçmiş bile değildir."

Yazarın bu dev drama eseri 1956 yılında, Fransız yazar ve filozof Albert Camus tarafından tiyatroya uyarlanmıştır.

Yas çalışmasında, özdeşimlerin gözden geçirilmesi ve işlenmesi yoluyla psişik eş küllenir ve özümsenir. Böylelikle, yas tutan birey ilişkiden ayrılabilir. Bitmeyen yastaki bireyler ise ayrılamazlar; psişik eş onlara rahat vermez ve yas tutan bireyin yaşamında etkili bir varlık haline gelir. Psikanalistler, bu tür duygusal varlıklara "içe alınmış nesne" ("introject") adını verirler. Yas tutan birey, içe alınmış nesneyi sıklıkla gövdeden ayrılmış bir ses olarak ya da bazen ölmüş bireyin bir minyatürü olarak hissedebilir. Gerçekte ise "içe alınmış nesne" yitirilen ilişkinin dinamiklerini temsil etmektedir.

Amerikalı yazar William Clark Styron, 1990 yılında yayımlanan "Karanlık Gözükünce: Bir Delilik Hatırası" ("Darkness Visible: A Memoir of Madness") adlı romanında, 60 yaşına yaklaşırken özkıyım riski olan ağır bir depresyona gömülme sürecini özenli ve etkileyici bir dille anlatmıştır. William Clark Styron, bir ödül almak için gittiği Paris'te aniden nasıl manik-depresif bir hayata kayıverdiğini ve bu hayatıyla daha sonra nasıl baş edebildiğini, yalnızca gerçek bir edebiyatçının yapabileceği bir ustalıkla betimlemiştir. William Clark Styron kitabında depresyonunun nedenini henüz 11 yaşında bir çocukken kaybettiği annesinin çözümlenmemiş yasına bağlamıştı. Annesinin ölümünün kendisini ne derece etkilediğine dair yıllarca hiçbir fikir sahibi olmadığından da söz etmiştir.

William Clark Styron, annesinin ölümünden sonra çok yoğun bir çalışma temposuna girmiş, yüksek dozda içtiği alkole sığınmış ve yitimi ile ilgili çözümlenmemiş bilinçdışı çatışmalarını bastırmıştı. Evlenmiş, çocukları olmuş ve edebiyat alanında büyük ün elde etmiş, ancak tüm bu olumlu gibi görünen gelişmelere rağmen, kederi dışarıya çıkmıştı. Bedeni hızlıca alkole teslim olmuştu. Melankoli tüm ruhunu hatta bedenini kaplamıştı. Bir gece özkıyım girişimine ramak kala ailesinden kendisini hastaneye yatırmalarını istemişti. Hastanede kaldığı süre içinde zamanla acısının kaynağını çözmeye başlamıştı. Annesi öldüğünde savunmasız bir çocuktu. Bir ebeveynin ortadan kaybolmasına izin verebilmek ve tam olarak yas tutabilmek için gerekli psikolojik donanıma sahip değildi. William Clark Styron, depresyonda olduğunun bilinçli olarak farkında değildir, ancak duygularını nasıl ayırt edebileceğini sezgileriyle ifade edebilmiştir:

"Sağlığıma kavuştuktan ve yaşadığım sıkıntılar ışığında geçmişe bakabildikten sonra, depresyonun yıllar boyunca yaşamımın tüm alanlarına nasıl yapıştığını açıkça görmeye başladım. Kitaplarımda, özkıyım sürekli

© EBRU CEYLAN

birtema olmuştu. Ana karakterlerimin üçü kendilerini öldürmüştü. Yıllardan sonra ilk kez, romanlarımı bölüm bölüm yeniden okurken, kadın kahramanlarımın kıyamete giden patikalardan sendeleyerek indiği bölümler, bu genç kadınların zihninde, depresyonun coğrafyasını ne kadar gerçeğine uygun algıladığımda ise şaşkınlığa düştüm."

William Clark Styron'in yasa gömülmüş bireylerin temel ikilemini yansıtan, 1979 yılında yayımlanan, 1982 yılında sinema filmine ve 2002 yılında operaya uyarlanan "Sophie'nin Seçimi" ("Sophie's Choice") adlı romanının ana temasından da örnek verelim: Romanda Nazi Almanya'sında, Yahudi bir annenin iki çocuğundan hangisini yanına alacağı konusunda ve o anda karar vermek zorunda kaldığı an asla aklından çıkmaz. Kadın bir çocuğunu yanına alırken diğer çocuğunu ölüme uğurlamak zorunda kalmıştır. Bu durum da yasa gömülmüş bireyin dinamiğini açıklıkla anlatmaktadır: Bir parçanızı kurtarmak için bile olsa diğer parçanızı nasıl öldürürsünüz?

"Acı çekmek üretici olabilir.

Her tür acı veren deneyimin bazen, yüceltmeleri uyarabileceğini ve hatta bazen,

Engellenme ve zorlukların, kendilerini resme, yazmaya

Ya da başka yaratıcı işlere veren

Bazı kişilerde oldukça yeni yetenekler ortaya çıkarabildiğini biliyoruz.

Bazıları farklı bir şekilde üretici olurlar,

İnsanların ve diğer varlıkların değerini daha fazla bilirler,

Başkalarıyla ilişkilerinde daha hoşgörülü olurlar, bilgeleşirler."

Melanie Klein

Yas ilham verdiğinde sanat tıpkı düşlerimiz gibidir

Her sanat eseri ortaya çıktığı zamanın, mekânın ve sanatçısının sembolü olma özelliğini taşırken, kimi sanatçılar resimlerinin temel dilini de bu sembolik göstergeler üzerinden kurgulamışlardır. Bu resimlerde sembolik imgeler; bilinçaltı, bilinçdışı ve çocukluğa dair yaşanmış anılar ile önemli yer tutarlar. Semboller, gizemli ve bilinçdışı özellikler içeren bir dünyanın varlığını görünür kılar ve kişiyi somut dünyadan farklı olarak kendisi ile karşılaştırır. Semboller ile düşlerde yaşanan ya da tanık olunan gerçek yaşam sahneleri arasındaki gizli bağlantılar genellikle sadece sanatçının zihninde anlam bulan, dışarıdan bakan kişiye içeriği şifreli olarak algılanan işaretler durumuna gelir. Bu açıdan irdelendiğinde sanat tıpkı düşlerimiz gibidir ve bilinçdışı çatışmalarımızı ortaya çıkarır.

Judy Jashinsky 12 yaşındayken babasını bir kamyon kazasında yitirmiş. Babası Walter Alfred Jashinsky çekici, ancak çok huzursuz bir adammış. Babası ailesini her yedi sekiz ayda bir farklı bir yere taşırmış ve fakirlik içinde kıt kanaat geçinirlermiş. Ailenin en büyük ve tek kız çocuğu olan Judy, babasının en gözde evladıymış. Judy, hafta sonu gezilerinde, kamyonda yakışıklı babasının yanında oturarak otoyolda gitmenin heyecanını hiçbir zaman unutamamış. Babası bir gece, birkaç gün sonra döneceğine ve ailesini tatile götüreceğine dair söz vererek yola çıkmış. Yeni bir taşınma esnasında, valizler hazır kapının önünde beklerlerken, babasının ölüm haberi gelmiş. Judy Jashinsky'ye babasının cesedi hiçbir zaman gösterilmemiş. Judy Jashinsky tam yirmi yıl süresince babasının ölmediğini hayal etmiş:

"Hayalimde babamın az önce evden çıktığını, bütün bunların sadece bir oyun olduğunu düşünürdüm. Sabah okula gitmek için hazırlanırken, annemin bizi aşağıya çağırdığını ve babamın da orada durduğunu hayal ederdim. Ya da onu bir yerde görürdüm, o ise benden saklanırdı."

Ölümünden sonra babası evde adeta bir kahraman haline gelmiş. Fotoğrafının durduğu yerevin içindeki bir "türbe" gibiymiş, ancak babasının adı nadiren anılırmış. Anmalar sırasında babasına yönelik ne bir sitem ne de sorumsuzluğuna dair bir ima duymamış. Babasının yüceltilmesi ölüm yıldönümlerinde iyice yoğunlaşmış. Judy Jashinsky zamanla babasının yokluğunun bazı küçük yararları olduğunu fark etmeye başlamış. En azından ailesi artık sık sık taşınmıyormuş.

Lise yıllarında resim yapmaya başlayan Judy Jashinsky, üniversite bursunun koşullarını da bu sayede karşılıyormuş. Yetişkinlik dönemine gelinceye dek kendisini babasının ölümünün izlerini taşımadığına inandırmış. Üniversiteyi bitirdikten sonra ressamlığı seçerek mesleki kariyerine yön vermiş. 37 yaşında, sanat yaşamında bir durgunluk olduğunu, işinde yeterince risk alamadığını fark ederek psikoterapiye başlamış. Huzursuzluğunu şu cümleleriyle ifade etmiş:

"O zamana kadar, tuvaldeki her boşluğu doldurmak için titizlikle çabalardım. Son derece kontrollü ve soğuk, kuralına uygun natürmort resimler yapardım. Bir insan resmi çizersem, silik ya da geri planda bir şeyler olurdu. Tam olarak anlaşılabilen bir insan figürünü ortaya çıkarmanın sorumluluğuyla savaşıyordum."

Judy Jashinsky'nin işiyle ilgili sorunları, çözümlenmemiş yasındaki çıkmazı yansıtmaktadır. Bu yüzden bitmeyen yastakilerin keder içinde nasıl donup kaldıklarını ve canlı olmayanlarla uğraştıklarını yansıtan, puslu, belirsiz figürler ya da kontrollü, soğuk natürmortlar resmetmiştir. Resimlerini yaparken kendisine neyin ilham verdiğinin farkında değilmiş.

Analisti Judy Jashinsky'yi babasının yitimine odaklandırmış. Ondan babasına duyduğu öfkesini, babasının ölümünün bilinçdışındaki yadsımasını, bu ölümünün kendisine üniversiteye gitme olanağı sağladığını fark ettiğinde yaşadığı suçluluk duygusunu düşünmesini istemiş. Sağaltımın başlangıcında ona babasına bir mektup yazmasını önermiş. Judy Jashinsky, Washington Sanat Galerisi'ndeki en sevdiği köşede yazdığı mektubunda tüm yaşamını anlatmış. Babasının ölümünün kendisine yaşamı süresince elde edemeyeceği bir fırsat tanıdığı için duyduğu suçluluğunu itiraf etmiş. Babasının sorumsuzca yaşam tarzına karşı beslediği öfkesini, iki sayfa dolusu sitem dolu cümleleriyle ortaya dökmüş. Mektubu bitirdiğinde ise kendisini boşalmış ve babasının yitimiyle yüzleşmiş olarak hissetmiş.

Ertesi sabah televizyonu açtığında ve otuz sekiz yıl önce ölmüş ve genç İngiliz denizci John Torrington'ın Kanada yakınlarındaki bir adadan çıkarılan ve ilginç bir biçimde hiç bozulmamış cesediyle ilgili haberi izlediğinde sarsılmış: "Babamın ölü bedenini hiç görmemiştim ve tam babamla uğraşırken aniden bu cesedi gördüm" demiş. Acilen cesedin fotoğrafını bulmuş, John Torrington'ın gezi rotasını ve antropoloğun cesedi nasıl bulduğunu incelemiş. Buzların altında toprağa gömülen ceset mükemmel bir şekilde korunmuş, gözleri bile bozulmamıştı. Judy Jashinsky, bu genç denizcinin resmini yapmaya karar vermiş ve bu kararını analistine sanki bir şaka gibi ifade etmiş, çünkü bu resmi yapmanın sonuçlarından korkmuş: "Tanrım, tüm yaşadıklarımdan sonra şimdi, geriye gidip bir ceset resmi yapacağım!" diyerek endişesini dile getirmiş.

Judy Jashinsky, mektubunu babasıyla olan ilişkisini yeniden gözden geçirmeye

başlamak için kullanmıştı. Ardından uzun zaman önce ölmüş, ancak bedeni sanki daha dün ölmüş gibi duran John Torrington'ın öyküsüne sarılmıştı. Bu öykü, Judy Jashinsky'nin zihninde hiç ölmemiş gibi donmuş ve babasının yasını çözümlemesi için faydalı bir işlev görmüştü. Judy Jashinsky, John Torrington'ın gerçek boyutlardaki resminin ana hatlarını bir ay süren yaratıcılık furyası içinde bitirmiş. Beş ay süresince de resme yapraklar, su, duman, ateş vb. ayrıntıları eklemiş. Resmin iki tarafına kenarlıklar koyarak onu törensel bir hale getirmiş. Resmi tamamladıktan sonra on altı hafta beklemiş. Resme 'Uyuyan Güzel" ("Sleeping Beauty") adını verdiğinde ise artık düşlerinde babasını görmediğini fark etmiş. Hem babasının ölümüyle hem de canlı resimler yapamamasıyla ilgili sorunlarını çözmüş. Yaşadığı huzuru, "Bunun şimdiye kadar yaptığım en güzel resim olduğunu içgüdüsel olarak biliyordum!" cümlesiyle dile getirmiş. Judy Jashinsky'nin bu öyküsü bir sanatçının yasa karşı geliştirdiği "yaratıcı uyumu" ("creative adaptation") temsil etmektedir. Judy Jashinsky, gecikmiş yasına karşı zaferini "Uyuyan Güzel" tablosuna yansıtmış ve ölü bir denizcinin resmini yaparak yasını çözümlemiştir. Ardından dev bir tuvale ünlü kâşif Christopher Columbus'un hayat dolu mürettebatını resmetmiştir.

1990 yılında, Washington DC'de, Fondo del Sol Visual Arts Center'da sanatçılara ilham veren yitimlerini tema alan "Memento Mori" ("Öleceğini Hatırla") başlığıyla bir resim sergisi düzenlenmiştir. Sergilenen eserlerden birisi, ressam Judy Jashinsky'nin "Uyuyan Güzel" adlı ünlü tablosu idi.

"Guernica", Pablo Picasso tarafından 1937'de yapılan, İspanya İçsavaşı sırasında Nazi Almanya'sına ait 28 bombardıman uçağının 26 Nisan 1937'de İspanya'daki Guernica şehrini bombalamasını anlatan, 7,76 m eninde ve 3,49 m yüksekliğinde anıtsal tablodur. Saldırı sırasında 250 ila 1600 kişi hayatını kaybetmiş, çok daha fazla sayıda kişi de yaralanmıştı. İspanyol hükümeti, Paris'teki 1937 Dünya Fuarı kapsamındaki "Modern Hayatta Sanat ve Teknik" sergisinin İspanya'ya ayrılan bölümünde sergilenmek üzere, Pablo Picasso'ya büyük bir duvar resmi sipariş etti. O sırada gerçekleşen hava saldırısından etkilenen Picasso, saldırıdan sonraki on beş gün içinde bu duvar resmini tamamladı. Tablo ufak bir dünya turu kapsamında çeşitli ülkelerde sergilendi ve beğeni topladı. Böylece İspanya'daki içsavaşa diğer ülkelerin ilgisi de çekilmiş oldu. "Guernica", savaş trajedilerinin ve savaşın bireyler üzerindeki acı verici etkilerinin bir özetidir. Tablo zaman içinde, savaşın yarattığı trajedilerin anımsatıcısı, savaş karşıtı ve barış yanlısı düşüncelerin sembolü haline gelmiştir.

1963 yılında, henüz 30 yaşındayken öz kıyım sonucu ölen ünlü Amerikalı şair Sylvia Plath, şiirlerinde sıklıkla öğretmen babası Otto Plath'ı henüz 8 yaşındayken yitirmenin acısını dizelemiştir. Sylvia Plath, "Babacığım" ("Daddy") adlı şiirinde şu dizeleri yazmıştır:
"Yirmi yaşındayken ölmeyi ve sana geri dönmeyi denedim.
Kemiğim bile bunu yapardı!"

Burada belirleyici etken yetenektir. Sylvia Plath'ın yası çözümlenmese bile yaratıcı çalışması başarılı bir eser yaratmıştır. Sylvia Plath'ın hayatı, Oscar'lı oyuncu Gwyneth Paltrow'un ünlü şairi canlandırdığı "Sylvia" filmine de aktarılmış olup, Sylvia Plath'ın Türkçeye çevrilen eserleri arasında bulunan "Sırça Fanus" ("The Bell Jar") adlı romanı, birçok kişi tarafından ilk Amerikan feminist romanı olarak değerlendirilir.

Beatles'ın son dönem şarkılarındaki yasa yönelik yinelediği göndermelerinde, John Lennon'ın çözümlenmemiş yasını buluruz: John Lennon'ın birer işçi olan annesi Julia ve babası Alfred, ergenlik yaşlarında evlenmişler. Babası, John Lennon'ın doğumundan itibaren belirli aralıklarla ortadan kaybolurmuş. Annesi de oğlunu kendi ailesine gönderirmiş. John Lennon, 5 yaşındayken babası ortaya çıkmış ve boşanmaya karar veren ailesi John Lennon'dan kiminle yaşayacağına dair bir seçim yapmasını istemiş. John Lennon, ilkönce babasıyla kalmayı seçmiş, ancak annesi arkasını dönüp yürüdüğünü görünce ağlayarak ardından koşmuş ve annesiyle yaşamayı tercih etmiş (dünyaca ünlü Beatles oluncaya dek babasını bir daha görmemiş). Annesine olan sadakatine rağmen, annesi yine onu kız kardeşine, Mary Smith'e bırakmış. Ona ilk gitarını 1955 yılında teyzesi hediye etmiş.

John Lennon için baba figürünü imgeleyen eniştesi ise John Lennon 13 yaşındayken ölmüş ve annesi yeniden yaşamına girmiş. John Lennon annesini ne yazık ki lise çağında tanıyabilmiş. John Lennon çevresindeki herkesi dışlama pahasına sırtını sadece annesine dayamış, ancak 1958 yılında, John Lennon 17 yaşındayken annesi evlerinin önünde bir arabanın çarpması sonucu trajik bir şekilde ölmüş. John Lennon'ın müziğinde, annesi Julia'nın ve önceki yitimlerinin izlerini buluruz. Birçok şarkısı, örneğin "Julia" adlı şarkısı, annesine olan özlemini ve onu arayışına dair göndermeleri

© EBRU CEYLAN

içermektedir. John Lennon'ın müziği de annesiyle buluşma noktası işlevi görmüştür.

Yası yaratıcılıkla telafi etmek sadece ölümle sınırlı değildir

Beden parçalarının yitimi ya da yitim tehdidi, bireyleri farklı beceriler geliştirmeye, incinmeyi tamir etmeye yöneltmektedir. Fransız ressamlar Edgar Degas'nın, Claude Monet'nin gözleri rahatsızdı. Çocuk felci nedeniyle 2 yaşında sakat kalmış Sir Walter Scott, edebiyatın en yenilmez şövalyesi "Ivanhoe"yu yaratmıştır. Şair William Butler Yeats şiirlerinde yaşlılığın ümitsizliğini, gençliğin yitimini ifade etmiştir.

Geçirdiği bir kaza sonucu engelli kalan ünlü Fransız ressam Henri de Toulouse-Lautrec, resimlerin yaşamındaki telafi ediciliğini sezmiş, *"Eğer bacaklarım daha uzun olsaydı asla ressam olamazdım!"* demiştir. Henri de Toulouse-Lautrec, onun dönemine kadar ikinci sınıf olarak görülmekte olan afişin bir sanat olarak değer kazanmasını sağlamış sanatçıdır. Afişe bir ressamın önem vermesine eleştirmenler bile şaşırmışlardı. Afiş tekniğine getirdiği yeniliklerde, önceleri garip karşılanmıştı. Henri de Toulouse-Lautrec, üst üste birkaç renk basmayı, püskürtme tekniğini başarıyla uygulamıştır. Bu işle uğraşmaktan gelen alışkanlığı, yağlıboya resimlerini de etkilemiş, onu ışık-gölge rölyefinden kurtarmıştır. Tuşlarını fırça boyu, uzun uzun, çizgi halinde sürmek de ona özgü bir teknik haline gelmiştir. Aristokrat Fransız bir aileye mensup olmasına rağmen yaşamını aristokratların arasında değil, aristokratların hor gördüğü kenar mahallelerdeki eğlence hayatının içinde yaşamıştır. Özellikle, "Moulin Rouge" pavyonunu anlatan resimleriyle büyük üne kavuşmuştur.

36 yaşında hayatını kaybeden Henri de Toulouse-Lautrec, çok kısa ömründe, çok sayıda eser üretmiş ve Vincent van Gogh gibi ünlü ressamlarla birlikte "Art İzlenimcilik" akımının en tanınmış ressamlarından birisi olmuştur. Tabloları günümüzde dünyanın belli başlı müzelerinde ve galerilerinde sergilenmektedir.

Meksikalı sanatçı Frida Kahlo'nun sağlık sorunları daha çocukken başladı. 6 yaşındayken babasıyla çıktığı bir gezinti sırasında ayağı ağaç köklerine takıldı ve yere düştü. Bu olay sonrası çocuk felci geçirdi ve bir ayağı topal kaldı. Bu sakatlık nedeniyle kendisine "Tahta Bacak Frida" denmişti. Frida, kendine takılan lakaplar yüzünden hayattan soğuyacak biri değildi. Yıllarca geçirdiği hastalığın bıraktığı enkazı yaşayan Frida, tıp okumaya karar verdi. Çabalayan hırslı yanı tıp eğitimi için bir ilki başarmıştı. Meksika'da Ulusal Hazırlık Okulu Tıp Eğitimi Bölümü'ne kabul edilen ilk kız öğrencilerden biriydi. Frida burada kendini sanat, felsefe, edebiyat alanlarında çok geliştirdi.

18 yaşında geçirdiği ağır bir trafik kazası sonucu sakat kaldı. Frida ve sevgilisi otobüsün peşinden koşup onu yakaladıklarında sıradan bir gündü, ta ki otobüs tramvayla çarpışıncaya kadar. Birçok kişinin öldüğü kazada Frida ağır yaralı olarak kurtulmuştu. Kalın bir metal çubuk karnından girmiş kalçasından bel omurlarını zedeleyerek çıkmıştı. Frida'nın son hatırladığı güneşli bir günde çarpma sesinden sonra havada dağılan altın tozlarıydı. Hastaneye götürüldüğünde omurgasının bel bölgesinde üç yerin, köprücük kemiğinin ve iki kaburgasının da kırık olduğu anlaşıldı. Ayrıca sağ bacağı on bir yerden kırılmış, sol omzu çıkmış ve leğen kemiği de üç yerden kırılmıştı. Frida, ölmesi beklenirken ayrılmış parçalarından yeniden bir bütün oldu. Bir aylık hastane yatışı ve hastalık boyunca otuz iki ameliyatından sonra Frida'nın yatalak bir hasta olarak kalacağı düşünüldü. Yatağa bağımlı olduğu dönemde ailesi ona resim yapması için tuval ve boya hediye etti. Resme acılarını hafifletmek için başladı. Kendisini görebilmek için yatağının üstüne bir ayna koydurdu. O aynaya bakarak otoportreler yaptı. İlk çalışması "Kadife Elbiseli Otoportre" oldu.

Hayatı doktorlar, korseler ve yatağı arasında geçiyordu ama o acılarını yansıtmadı. Sayısız kere doktora göründü, acıları için çeşitli ilaçlar kullandı. İki yılın ardından yeniden ayağa kalkmayı başardı. Hayat mücadelesinin ilk turunu kazanmıştı. Resim yapıyor, arkadaşları ile çeşitli partilere katılıyordu. 1929 yılında büyük aşkı, ünlü ressam Diego Rivera ile evlendi. Frida'nın hayatında en çok istediği şeylerden biri çocuk sahibi olmaktı. Sağlık sorunları nedeniyle bir kez çocuğunu aldırmak zorunda kaldı. Bunun üstüne art arda iki kez düşük yaptı. Frida Kahlo 1932 yılında yaptığı "Henry Ford Hastanesi" ("Henry Ford Hospital") adlı eserinde, yaşadığı acıyı tüm yalınlığıyla tuvale aktardı. Büyük aşkla başlayan evliliğini çok derin acılarla sürdürmek zorunda kaldı. Aldatıldığını bile bile Diego ile evliliğini sürdürdü ve bunun bedelini çok ağır bunalımlarla ödedi. 1939 yılında boşandılar. Bir yıl sonra ise tekrar evlendiler. Frida ne olursa olsun Diego'dan kopamıyordu.

Frida Kahlo, yaşarken değeri bilinen ender sanatçılardan biri olmuştu. Frida'nın hemen her tablosu, onun hayatı boyunca çektiği acılardan feyz almıştır. Kadınların toplum içinde karşılaştıkları zorlukları ve erkek egemenliğinin altında kalan kadın imajını tablolarına yansıtmıştır. Onun tablolarının her biri, hayatından bir kesite denk düşer. "Few Small Nips" ("Birkaç küçük sıyrık") isimli tablosu da bunlardan biridir. Bu sefer tuvaline yansıyan, gazetede gördüğü bir haber oldu. Frida, karısını bıçaklayarak öldüren adamın sözlerinden etkilenmişti. Adam mahkemede kendini, "Ama bu sadece birkaç küçük sıyrık!" diye savunmuştu. Bu sözlerden etkilenen Frida, yaşadığı acıları, çektiği ıstırabı başka bir kadının acısında buldu.

New York'ta geçirdiği operasyon Frida'ya sağlığına yeniden kavuşacağına dair umut verdi. Mamafih Meksika'ya döndükten sonra ağrıları dinmedi. Hem fiziksel hem de ruhsal olarak ağrılarla boğuşan Frida, derin bir depresyona girdi ve "The Wounded Deer" ("Yaralı Geyik") isimli tablosunda kendini geyik vücudunda resmetti. Vücuduna oklar saplanmış bir halde ormanda gezinen bu geyik, Frida'nın içinde bulunduğu ruh halini de gözler önüne serdi. Bu tabloda çaresizlik ve umut bir aradaydı. 1944 yılında Frida, kırılan kemiklerinin iyileşmesi için beş ay boyunca çelik bir korse giymek zorunda kaldı. "The Broken Column" ("Kırık Sütun") adlı eserinde kendini bu çelik korseyle birlikte resmetti. Diğer resimlerinden farklı olarak bunda ne renkli arka planlar ne hayvanlar ne de başka bir şey vardı. Frida yalnızdı ve acı içindeydi. Eski eşi Diego ile ayrılığın acısı öylesine büyüktü ki, Frida'nın elinde bu acıyı hafifletmenin tek bir yolu vardı; resim yapmak...

Frida, "Two Fridas" ("İki Frida") adlı tablosunda, o dönem yaşadığı ikilemi, öfkeyi aynen ortaya koymuştu. Tabloda yer alan iki kadın, Frida'nın iki halini sembolize ediyordu. Sağdaki kadın daha geleneksel bir kıyafet içindeydi ve elinde Diego'nun çocukluk resmini tutuyordu. Soldaki kadın daha Avrupai bir kıyafete sahipti. Kadınlar birbirine kalpten bağlıydı. Soldaki kadın elindeki makas ile kalbinin kanamasını durdurmaya çalışıyordu ama elbisesi kana bulanmıştı bile. El ele tutuşmuş, oturdukları yerden bizlere bakan bu kadınların tek dostu, yine kendileriydi.

1943 yılında La Esmeralda adlı yeni bir sanat okulunda öğretim üyeliğine başlayan Frida, sağlık durumu kötüleşmesine rağmen ders vermeyi on yıl boyunca sürdürdü. Sağlık koşulları nedeniyle Mexico City'ye gidemediğinden, derslerini evinde veriyordu. Öğrencilerine "Los Fridos" ("Frida öğrencileri") denildi.

1950'li yıllara gelindiğinde sağlık durumu daha da kötüleşmişti. Omurgasındaki sorunlar nedeniyle dokuz ay hastanede yattı. 1953 yılına gelindiğinde hayat Frida için pek de cömert değildi. Yurtdışında sergiler açmış bir ressam olarak ülkesindeki ilk sergisini o yıl gerçekleştirebildi. O dönem yataktaydı ve kesinlikle çıkmaması gerekiyordu, ancak Frida'nın, kendi ülkesindeki ilk sergisinin açılışını kaçırmaya hiç de niyeti yoktu. Madem yataktan çıkamıyordu, o halde yatağı ile sergiye giderdi. Aynen öyle yaptı, ancak birkaç ay sonra sağ bacağını kaybetti. Felçten incelmiş sağ bacağı kangren olmuştu, kesildi. Frida Kahlo, 13 Temmuz 1954'te akciğer embolisi nedeniyle hayatını kaybettiğinde henüz 47 yaşındaydı. Geride 55'i otoportre olmak üzere 143 tablo bıraktı. Öldüğü yıl yaptığı "Yaşasın Hayat" ("Viva la Vida"/"Hurray for Life") isimli bu tablo, onun hayata bakışını özetler gibiydi.

Ludwig van Beethoven, Bonn'da sekiz oğlu olan, ancak bunların hepsinin de kendisi gibi engelli olduğu bir ailenin çocuğudur. İlk müzik öğretmeni alkolik bir saray müzisyeni olan babası Johann van Beethoven'ın, Ludwig van Beethoven'a 4 yaşındayken piyano eğitiminde çok sert ve acımasız davrandığı bilinir. Mutsuz bir çocukluk geçiren Ludwig van Beethoven, küçük yaşlarda ailesinin geçimine katkıda bulunmak için kilisede piyano çalarak çalışmaya başlamıştır. Yaşamı boyunca sağlık problemleri çeken Ludwig van Beethoven, 1801'de işitme problemleri yaşamaya başlamış ve 1817'de tamamen sağır olmuştur. Bu dönemden sonra sağırlığı müzik yaşamını hiçbir şekilde etkilememiştir.

Dâhi sanatçı, en çok bilinen ve günümüzde Avrupa Birliği Marşı da olan en çarpıcı eserlerinden "9. Senfoni"yi sağırlık döneminde bestelemiştir. "9. Senfoni", insan sesinin kullanıldığı ilk senfonidir ve eser süresinden ötürü uzun süren senfoniler arasında yer alır. Bu eser, büyük sanatçıyı işitemediği için hasretini çektiği "insan sesine" ulaştıran ve sanatçının bütün senfonilerinde anlatmak istediği şeylerin yalnızca "insan sevgisinde" bulunabileceğini hatırlatan bir eserdir. Senfonilerin tek ifade unsuru olan çalgılarla artık söze devam edemeyen Ludwig van Beethoven, insanlığın en doğal anlaşma aracı olan hançereye dönmüş ve büyük bir sevgiden gelen neşenin ne demek olduğunu burada yalnız insan sesine söyletmek istemiştir. Senfoninin sonu koro ile birlikte Alman şair, oyun yazarı, tarihçi ve edebiyat kuramcısı olan Jahann Christoph Friedrich von Schiller'in "Neşeye Övgü" ("Ode an die Freude") adlı şiiriyle sonlanır. Bu sonlanma, "Neşeye Övgü"yü çok ünlü bir hale getirmiştir.

7 Mayıs 1824 tarihinde, Ludwig van Beethoven'ın, üzerinde yıllarca çalışarak yarattığı ve bestelenip bitmesi daha yeni sona ermiş olan "9. Senfoni"sini, Viyana Saray Tiyatrosu'ndaki konserini dinlemeye koşanlar, büyük ses şairi sanatçıyı insanlığa armağan ederken görmüşler. Yaşamının son yaratma devresini tam bir sağırlık içinde geçiren büyük dâhi, bu ulu eserinin ilk çalındığı gün, ödevini tam olarak başarmış bir kahraman edasıyla orkestra şefi yerinde ayakta durmuş ve 300 kişiden oluşan orkestra ile koroyu Konzertmeister yerinden, arkadaşı Michael Umlauff, onun yerinden yönetmiş. O gün tarihe mal olan bu olayın nasıl geçtiğini yakından görenler, güzel olduğu kadar da içler parçalayan bu manzara karşısında gözyaşlarını tutamamışlar, çünkü senfoninin devamı boyunca Ludwig van Beethoven yerinde hiçbir şey işitmeden ayakta durmuş. Büyük sanatçı, eser çalınıp bittikten sonra şiddetli alkış tufanını da işitememiş ve ancak hayranlarından biri tarafından tutulup yüzü salona çevrildiği zaman, dinleyicilerin büsbütün alevlenen heyecanı karşısında olan biteni anlamış ve mutluluk kadar acı da hissetmiştir.

Ekonomik ve sosyal sıkıntıların yasının yaratıcılıkla telafi edilmesinde, müziğin gelmiş geçmiş en büyük dâhisi dememizin hiç de yanlış olmayacağı Wolfgang Amadeus Mozart mükemmel bir örnektir. Babası Leopold Mozart, Salzburg Başpiskoposluğu Saray Orkestrası'nda keman çalan, zamanının ünlü bir besteci ve keman sanatçısıydı. Böyle bir babaya sahip olmanın etkisi yadsınamaz, ancak Wolfgang Amadeus Mozart'ın doğuştan bir dâhi olduğu gerçeği de inkâr edilemez. Wolfgang Amadeus Mozart henüz 3 yaşındayken kendisinden 5 yaş büyük ablası Maria Anna Nannerl'ın çaldığı klavsen parçalarını belleğine yerleştirip kendi kendine çalmaya başlayınca, ondaki mucizevî özelliği fark etmiş. Bir gün minik çocuğun eline geçirdiği bir nota kâğıdına daha kullanmayı bile beceremediği kocaman tüy kalemle konçerto çiziktirdiğini görünce, ona ciddi olarak klavsen dersleri vermeye başlamış. Wolfgang Amadeus Mozart ilk senfonisini ise 9 yaşında yazmıştır.

Yaşamının ilk 12 yılında babası ve kız kardeşi ile birlikte konserler vererek boydan boya dolaştığı Avrupa turnelerinde geçtikleri her kentteki saraylarda krallar ve kraliçelerin önünde çalmış, müthiş hayranlık ve ilgi toplamıştır. Soylular her seferinde yeni bir eser ile ortaya çıkan harika çocuk Wolfgang Amadeus Mozart'ı dinleyebilmek için birbiri ile yarışmışlar. O günlerde Wolfgang Amadeus Mozart'ı dinleyen ünlü düşünürler Voltaire ve J.W. Goethe, bu küçük çocuğun bir gün sanatının en büyük ustaları arasına katılacağından emin olduklarını söylemişler. Çağdaşı ünlü ressamlar ise Mozart Ailesi'nin portre ve resimlerini yapmışlar.

Wolfgang Amadeus Mozart, kısacık yaşamı boyunca ekonomik sıkıntı çekmiş. 25 yaşına kadar rahat ve huzur görmeden o kentten bu kente dolaşmış, han köşelerinde barınmış, bazen yiyeceksiz kalmış, kar ve yağmur yağarken atlı yolcu arabalarında titreyip durmuş. Bu meşakkatli yolculuklar zaten çocukluğunda geçirdiği ağır hastalıklar nedeniyle sağlıksız ve zayıf olan bünyesini daha da çok yıpratmış. Birbiri ardına geçirdiği tifo, çiçek ve mafsal romatizması gibi o zamana göre ölümcül olan hastalıkları atlatmış, ancak buna rağmen eşsiz eserlerini yaratmaya devam etmiş ve keyfini hiç bozmamıştır. Ablası Maria Anna Nannerl'ın anılarında kardeşi için bu yolculuklarında, "Ben ülkesini teftişe çıkan küçük bir kralım" diyerek kendince bir eğlence yarattığını, geçtikleri kasaba ve köylere birtakım uydurma adlar taktığını anlatması, sanatçının hayret uyandırıcı bir başka yönünü sergilemiştir. Her zaman için küçük zevklerden tat almış, hiçbir zaman ümitsizliğe kapılmamış. İnsanlarla beraber olmaktan, bilardo oynamaktan, dans etmekten ve özellikle de Türk kahvesi içmekten çok hoşlanırmış.

Yaşamını onur ve şan yönünden parlak biçimde sürmesine rağmen maddi durumunu düzeltememiş. Yine de dersler vererek ve halk konserleriyle yetinerek hayatını kazanmaya çalışmış. 36 yaşını doldurmadan, 5 Aralık 1791'de Viyana'da ölen dâhi çocuğun vakitsiz ölümünde, çocukluğunda geçirdiği ağır hastalıkların ve sanatını icra etmek için yaptığı yıpratıcı yolculukların etkisinin büyük olduğu kabul edilmektedir. Cenazesi bile yoksullara uygulanan yöntemlerle kaldırılmış. Mezarının nerede olduğu ise bilinmemektedir. Söylenenlere göre, Wolfgang Amadeus Mozart'ın tanıdığı insanlar arasından sadece altı kişinin katıldığı katedraldeki cenaze duasından sonra bu küçük kafile şiddetli yağmur nedeniyle mezarlığa kadar tabuta eşlik edemeyince, cenaze aceleye getirilerek dilenciler için ayrılan bir mezara gömülmüştür.

Ferhan DEREBOY

© VESELY-SHORE

Seçilmiş travmalarımız, yaslarımız, öçlerimiz

İnsanların kendi seçilmiş yasları ve kendi öç alma arzularına gömülü yaşamalarının belki de en hastalıklı doğurgusu, başkalarının yaslarına tümüyle kör kalabilmeleri.

Ne zaman yasa suçlama karışırsa, yas karmaşık dolaşık bir hal alır, sonu gelmez, sönmek bilmez. Kaybının yasını tutan insan bazen kendini yerli ya da yersiz suçlayabilir; bazen başkasını, bazen de hem kendini hem başkasını. Kızdığı zaman gözü hiçbir şey görmeyen bir hastamı hatırlıyorum. Babasına kızıp küstüğü, görüşmeyi reddettiği, bakımıyla ilgilenmediği bir dönemde yaşlı adam kızının özlemiyle bu dünyadan göçmüştü. Kızının pişmanlığı öylesine büyüktü ki, aradan yıllar geçmesine rağmen, babasının koltuğuna hiç kimsenin oturmasına izin vermiyor, arada sırada babasıyla sanki o koltukta oturuyormuş gibi konuşmaya devam ediyordu.

Ama bu yazıda üzerinde durmak istediğim konu, yasa başkalarını suçlamanın karışması, kayıptan dolayı başkalarını sorumlu tutma. Çoğu durumda buna güçlü bir öç alma arzusu eklenir. Teması intikam olan filmlerde hep öcü alınması gereken bir kayıp söz konusudur. Kendinizi kaptırarak izleyecek olursanız üzerinize öyle bir his çöker ki, sanki filmin yaslı kahramanı ancak öcünü alınca yastan çıkacak ve sevdiklerini kaybettiği felaket anında donmuş olan zaman tekrar akmaya başlayacaktır. Kan davalarında da benzer durum söz konusudur. Aile öldürülen üyesinin intikamını almadıkça tam anlamıyla yastan çıkamaz, kaybının üstesinden gelemez. Toplumların yaşamında da hesabı görülmemiş suçların yol açtığı kayıplar, kapanmamış yaralar, bitmemiş yaslar olduğunu, bunların kuşaktan kuşağa yüzlerce yıl aktarılabildiğini Vamık Volkan anlattı bizlere.

Sırplarda seçilmiş travma, yas ve öç

Volkan'ın bu bağlamda irdelediği en tipik örneklerden biri, 1389'da yaşanmış 1. Kosova Savaşı'nın, aradan tam 600 yıl geçtikten sonra 1989 yılında Miloseviç ve yandaşları tarafından öcü alınması gereken bir travma olarak seçilmesi, sanki dün yaşanmış bir kayıp gibi Sırplara sunulması, etnik temizlik için gerekli toplumsal öç alma psikolojisinin hazırlanmasıdır. Aslında savaş meydanında I. Murad suikasta kurban giderken Sırp Prensi Lazar da idam edilmiş; her iki ordu da başkomutanını kaybetmiş olarak savaş meydanından ayrılmıştır. Lazar'ın cesedi o bölgedeki bir manastırda gömülmüş ama savaşı izleyen 70 yıl içinde Osmanlı'nın giderek o bölgeyi egemenliği altına alması üzerine, ceset Belgrad yakınlarındaki bir başka manastıra taşınmıştır. Sırplar için bu savaş ve ardından gelen egemenlik kaybı, zamanla efsanelerle bezenen ve ninnilere kadar işleyen bir ulusal travma niteliği kazanmıştır. Bunda, devşirme sistemiyle yüzyıllar boyunca ailelerin erkek çocuklarının ellerinden alınıp Müslüman

yeniçerilere dönüştürülmesinin de rolü olsa gerek.

O yüzden 1912-13 Balkan Savaşı'nda Osmanlılar'ı yenmenin, Sırplar için 500 yıllık esaretten kurtulmak anlamına geldiği söylenebilir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Yugoslavya (Güney Slavlarının Ülkesi), hem sosyalist ideolojinin etkisi ile hem de ülkede yaşayan halkları bir arada tutabilmek kaygısı ile, etnik milliyetçi duyguların üstü örtülmeye çalışılır. Bu dönemde Saraybosna'da gerçekleşen her dört evlilikten biri karma evliliktir. 1980'li yıllarda Tito ve Sovyet Rusya sonrasında yönünü arayan Yugoslavya'da, yaşamı boyunca sırasıyla amcası, babası ve annesinin intiharına katlanmak zorunda kalmış Miloseviç, bu yüzden gücünü çok iyi bildiği yas ve intikam duygularını Kosovalı Sırplardan başlayarak körüklemek yoluyla hem kendisine iktidar yolunu açar hem de halkına kendi kafasına/ruhuna uygun bir yön gösterir.

Miloseviç 1989 yılında, Lazar'ın mumyalaşmış cesedini ilk gömüldüğü manastıra gömülmek üzere mezarından çıkarttırır, pek çok köy ve kasabadan geçen uzun bir sefere çıkartır. Volkan'a göre, çeşitli yerleşim yerlerinde tekrarlanan, büyük kitlelerin matem elbiseleriyle katıldıkları cenaze alayları, Sırpların zihninde sanki olay dün yaşanmış ve acısı çok tazeymiş gibi bir yanılsamaya, yani bir zaman çökmesine yol açar. Son olarak, savaşın geçtiği ve Sırpların *Karakuşlar/Karakargalar Meydanı* olarak andığı savaş alanına büyük bir anıt yapılır ve üstüne Lazar'ın Sırpları kendisiyle birlikte savaşmaya çağırmak için kullandığı sözler yazılır. Savaşın tam 600. yıldönümüne denk gelen 1989 yılının bir Haziran günü alanda toplanan bir milyondan fazla insan, yüzlerce yıllık yaslarının sorumlularından öçlerini almaya iyice bilenir.

Böylece, bizim Boşnak dediğimiz, Sırpların ise Türk dediği, Bosna Hersek'in Müslüman halkına yönelik etnik temizliğe uygun toplumsal ruh hali yaratılmış olur. İlginç bir nokta, Müslümanların temizliğinin, bir yandan erkek nüfusun yok edilmesi, bir yandan da kadınların Sırp erkekler tarafından neredeyse sistematik olarak döllenmesi yoluyla sürdürülmesidir.

Bizim seçilmiş travmalarımız, yaslarımız, öçlerimiz bir mi?

Öyle görünüyor ki bizim toplum olarak üstesinden gelmekte zorlandığımız travma ve yasımızın kaynağında, Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzyıllar boyunca süren gerilemesi ve en sonunda çöküşü yatmaktadır. Devletlerin yıkılması ecele bağlanamadığı için her kesim kendince bir suçlu arayıp bulmuştur. Bu yüzden toplumsal travmamızın ortak bir çekirdeği olsa da, farklı kesimlerin yasını tuttuğu kayıplar ve aradığı suçlular taban tabana zıt olabilmiştir. Yakup Kadri'nin "Yaban" romanı İstanbullu/kentli kesimin temsilcisi bir Osmanlı zabitinin (subayının) yaşantısı ve yası ile köylü/taşralı insanların yaşantısı ve yası arasındaki bağdaşmazlığı çarpıcı bir üslupla dile getirir. Birinci Dünya Savaşı'nda yaralanıp sağ kolu kesilen zabitin, Kurtuluş Savaşı yıllarında sığındığı emir eri Mehmet Ali'nin köyündeki yalnız yasını anlatan roman, şu cümlelerle başlar:

"Dünyadan elini eteğini çekmiş bir kimse için Anadolu'nun bu ücra köşesinden daha uygun neresi bulunabilir? Ben, burada diri diri, bir mezara gömülmüş gibiyim. Hiçbir intihar bu kadar şuurlu, bu kadar iradeli, bu kadar sürekli ve çetin olmamıştır.

Daha otuz beşimize basmadan her şeyin bittiğini, işin tamam olduğunu; aşkın, arzunun, ümit ve ihtirasın artık bir daha uyanmamak üzere sönüp gittiğini kendi kendimize itiraf etmek; kendi kendimize, bütün mutluluk ve başarı kapılarının kapandığını söylemek ve gelip, burada bir ağaç gibi yavaş yavaş kurumağa mahkûm olmak. Böyle mi olacaktı? Böyle mi sanmıştım? Lakin, işte böyle oldu ve böyle olması lazımdı."

Zabitle köylülerin dünyaya bakışları ve olayları yorumlayışları arasında kapanmaz bir uçurum var gibidir. Birbirlerini anlamazlar, birbirlerine güvenmezler, birbirlerini sevmezler. Köylülerin gözünde zabit, yabandan gelmiş biridir; yani yabancının veya yabanın biridir. Sakarya Savaşı sırasında Yunan uçakları bildiriler attığında ve en sonunda köye Yunan askerleri geldiğinde, hangi tarafa yakın durmaları, ne yapmaları gerektiği konusunda da taban tabana zıt düşerler. Padişah efendilerine bağlı ve arada bir köye uğrayan şeyhlerinin sözünden çıkmayan köylüler, Osmanlı zabitine ne gözle bakıyorlarsa Kuvayı Milliyecilere (ulusal güçlere) de o gözle bakarlar. Zaten zabit ile şeyhin ilk karşılaşmaları iki düşman tarafın birbirine meydan okuması tadında geçer:

"Muhtarın evinde, Şeyh Yusuf'un oturduğu oda tıka basa insanla dolu. O, köşede bir hasır üstünde bağdaş kurmuş oturuyor. Sırtında eskiden yeşil olduğu belli bir cüppe var. Üstü başı, sakalı o kadar kirli ki, –yanına yaklaşmağa hacet yok– kapıdan itibaren bir teke gibi kokuyor.

Beni görünce küçük kalabalık, kendiliğinden dağıldı. Mehmet Ali ile anası arkamda, içeri girdik.

– Merhaba Şeyh Efendi.

Rahatı kaçmış bir adam huzursuzluğuyla başını kaldırdı. Beni, uzun uzadıya süzdükten sonra dişsiz ağzının içinde bir homurtu halini alan şu sözleri geveledi:

– Merhaba, merhametten gelir. Sen kim oluyorsun ki, bana merhamet edeceksin?

Hemen, Muhtar söze karıştı:

– Kusura bakma; yabanın biridir, dedi.

Ben, tek elimin yumruğunu, bir anda,

hem Şeyh'in, hem Muhtar'ın suratına savurmak ihtiyacını güç zaptediyordum. Yarı gülümseyerek, yarı dişlerimi sıkarak dedim ki:

– Sen yalnız merhamete değil, terbiyeye de muhtaçsın."

Kentli modern/modernist kesimin kaybı, yası, öcü

Kurtuluş Savaşı'na önderlik eden ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadrolar asıl olarak Osmanlı ordusunun kurmay subaylarıydı. İlber Ortaylı, çoğu kent kökenli, asker kökenli veya memur kökenli ailelerden gelme bu kadroların yaşam tarzlarını ve dünyaya bakışlarını ayrıntılı biçimde irdeler. İyi bir eğitimden geçmiş olmanın yanı sıra çoğu Avrupa'da, Arabistan'da, Kuzey Afrika'da bulunmuş ve/veya savaşmış; yani Batı'yı da Doğu'yu da görmüştür. Onurlarına düşkün bu subayların gözünde, üst üste yaşanan utanç verici hezimetler sonucunda gelinen noktada asıl kaybımız istiklalimiz (bağımsızlığımız) idi. Bu kaybın baş suçlusu ise, yüzyıllar boyunca Avrupa'da yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmelere ayak uydurmamızı engelleyen taassup (bağnazlık) ve irtica (gericilik) idi. İstiklal Savaşı boyunca milli kuvvetlerin sadece Yunan ordusuyla değil, çok sayıda dinci karakterli isyanla da uğraşmak durumunda kalması, onların mutaassıplık ile hainliği neredeyse aynı kalıba sokmalarına yol açmış olmalı. Dolayısıyla irticanın kökünün kazınmasını, toplumsal yaşamdan toptan çıkarılıp atılmasını gerekli görmüşlerdir. Atatürk'ün şu sözü, bu bakış açısının en veciz ifadesidir: *"Hayatta her şey için; medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet (başarı) için en hakiki mürşit (yol gösterici) ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit*

© VESELY-SHORE

© VESELY-SHORE

aramak gaflettir, cehalettir, dalalettir (sapkınlıktır)."

İstiklal Savaşı'nda kazanılan zafer, kaybedilen bağımsızlığın yeniden kazanılmasını ve Osmanlı'nın enkazı altından kalkmayı sağlayarak, modernleşme yanlısı, çoğunluk kent kökenli kesimler için yastan çıkışın anahtarı olmuştur denilebilir. Aşağı yukarı çeyrek yüzyıl süren tek parti dönemindeki hızlı modernleşme ve Batılılaşma hamlesi, inkılapçı (devrimci), diğer bir deyişle toptancı bir anlayışla sürdürülmüş olduğunu kabul etmek gerekir. Birbirini izleyen inkılaplara karşı çıkanlar da iktidar tarafından bu geri kalmışlığın ve çöküşün müsebbibi olan kafanın yaşayan temsilcileri olarak suçlu görüldü ve sert biçimde cezalandırıldı.

Muhafazakâr kesimin kaybı, yası, öcü

Toplumun her kesiminin bu inkılapları desteklemediği, özellikle o dönemde kırsal yerleşim yerlerinde yaşayan, kentsel yaşamdan uzak olan ve çoğunluk okuması yazması olmayan insanların desteklemesine de imkân olmadığı söylenebilir. Bu insanların hayatlarında İstiklal Savaşı'nın kazanılmasının elle dokunulur etkileri ne ölçüde hissedildi, bilemiyorum; bu tarihsel incelemenin alanına giren bir konu. Padişah ve hanedanın kaçarcasına ülkeden ayrılmak zorunda kalmaları, saltanatın ve ardından hilafetin kaldırılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması, şapka ve harf devrimleriyle hayatlarından çıkanları veya eksilenleri birer kayıp olarak görmüş olmalılar. Bunlara tepki olarak yurdun çeşitli bölgelerinde ayaklanmalar olduğunu bugün çok hatırlamıyoruz. Kimi tarihçiler, ayaklananlarca basılan hükümet konağında öldürülen görevlilerin üzerinde dururken, kimi tarihçiler de İstiklal Mahkemelerinde yargılanıp idam

ve sürgün edilenler üzerinde duruyor. Muhafazakâr kesimden gelen bir düşünür olan Esat Aslan'ın Adalet ve Kalkınma Partisi üzerine saptamaları bu bağlamda aydınlatıcı görünüyor:

"AK Parti'nin ekonomi temelli bir parti olarak kavranmasındansa, yani neoliberal bir parti ya da Anadolu burjuvazisinin yarattığı bir parti olarak kavranmasındansa bir jeopolitik cemaat olarak kavranmasının daha ufuk açıcı olduğunu söylemiştim. Bu jeopolitik cemaat Kemalist Cumhuriyet'in laikleştirici devrimleri esnasında Halife'ye ve Sultan'a bağlı, kasabadaki mürşidinin önünde diz çöken ve mahalledeki kadıdan fetva alıp mahalle mektebinde kişiliğini kazanan taşra insanının doksan yıllık özlemlerinin, arzularının, tahayyüllerinin, kolektif hafızasının yaratmış olduğu bir jeopolitik cemaattir. Taşra bakışının kendini ve dünyayı ve yitirilmiş Osmanlı cennetini arayışının doksan yılın sonunda vardığı yerdir AK Parti. Bu küçük insanların zaman içinde dünyayı tanıma şekli dönüşmüş, gelişmiş, sofistike hale gelmiştir; fakat taşralı bakış açısı ve taşralı kişiliği neredeyse hiç dönüşmemiştir."

Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda İstiklal Mahkemelerinin kararlarıyla idam edilen din adamları arasında İskilipli Atıf özellikle seçilmiş bir yas konusu olarak "İslam şehidi" nitelemesiyle öne çıkıyor. Bağlantılı bir başka seçilmiş yasa konusunu, Yassıada idamları oluşturuyor. Bence diğer önemli bir yas konusunu da, Kudüs'ün Müslümanların kontrolünden çıkması ve Filistinlilerin esir bir halk durumuna düşmesi oluşturmakta.

Öyle görünüyor ki, bu yasların ateşlediği öç duygusu; 1970'lerde Anadolu'nun çeşitli yörelerinde (Çorum, Sivas, Yozgat, Malatya, Maraş) Alevilere karşı girişilen katliamların, 1990'larda Sivas'ta aydınların yakılmasının, 2010'larda ise solcu/modern/eğlenen insanlara yönelik Diyarbakır'da, Suruç'ta, Ankara'da, İstanbul'da gerçekleştirilen bombalı ve/veya tüfekli katliamların yakıtını sağladı. Nasıl galeyana gelen Sırplar ellerine geçirdikleri Boşnak erkeklerine Türk niyetine kıydılarsa, galeyana gelen muhafazakârlar da Alevilere/solculara/modernlere kâfir niyetine kıydılar.

Bir kan davasını sürdürerek nereye gidebiliriz?

Cumhuriyet'in neredeyse yüz yıllık tarihinin kabaca ilk çeyreği yenilikçi/modernleşmeci kesimlerin iktidarı ile geçti ise, ikinci ve üçüncü çeyrekleri de ılımlı muhafazakâr partilerin yönetiminde geçti. Sanıldığının tersine, yenilikçi modern seçmenin desteklediği CHP ilk çeyrekten sonra hiç tek başına iktidar yüzü göremedi; sadece kimi koalisyonlarda yer aldı. Cumhuriyet'in ilk asrının son çeyreğinde ise giderek toptancı bir ruh halinin ağır bastığı muhafazakâr/İslamcı bir anlayışın iktidarı söz konusu.

Cumhuriyet'i kuran ve ilk çeyreğinde iktidara hâkim olan kadroların çekirdeğini kurmay mektebinde eğitim görmüş subaylar oluşturuyor idiyse, son çeyreğinde hâkim olanların çekirdeğini imam hatip liseliler oluşturuyor. Kurmaylar/subaylar en büyük kaybı vatan topraklarının elden gitmesi olarak görüyor idiyse, imam hatipliler en büyük kaybı dinin elden gitmesi olarak görmekte. Kurmaylar için en büyük zafer 30 Ağustoslarda kutlanan Büyük Taarruz idiyse, imam hatipliler için en büyük zafer 29 Mayıslarda kutlanan İstanbul'un fethi. Muhalifler ilk çeyrekte özel yetkili İstiklal Mahkemelerinde hızla yargılanıp idam cezalarına çarptırıldı ise; son çeyrekte de bir dönem özel yetkili savcılarca sorgulanıp, özel mahkemelerde görülen Ergenekon, Balyoz gibi davalarda müebbet hapis cezalarına çarptırıldılar. Son zamanlarda haklarında bir iddianame olmadan ve yargılama başlamadan yıllarca hapiste tutuluyorlar. Ama şu ortaklığı gözden kaçırmamak gerek: İkisinde de seçilmiş yaslar, seçilmiş zaferler var; az ya da çok toptancı bir anlayış egemen; hukukun bir sindirme ve/veya öç alma aracı olarak kullanılması söz konusu; bir beka (var olma-yok olma) sorunu söz konusu. Şurası gerçek ki, bundan 100 yıl önce işgal altındaki ülke için gerçekten bir beka sorunu söz konusuydu, şimdi ise bu yorum oldukça abartılı görünüyor.

İnsanların kendi seçilmiş yasları ve kendi öç alma arzularına gömülü yaşamalarının belki de en hastalıklı doğurgusu, başkalarının yaslarına tümüyle kör kalabilmeleri. 28 Şubat'tan bu yana, yani neredeyse çeyrek yüzyıldır başörtüsü mağduriyetini konuşuyoruz. Konuşmalıyız da; ta ki modern insanların hepsi olmasa bile çoğu, kamusal alanda örtünme hakkının ellerinden alınmasının muhafazakâr kadınlara yaşattığı sıkıntıyı anlayana kadar. Ama kendi adıma, kimi kesimlerin hiç konuşulmayan duygularının da ülkemde bir gün konuşulmaya ve anlaşılmaya başlanmasını umuyorum. Mesela bizler Malazgirt Zaferi'ni ve İstanbul'un fethini kutlarken Rum asıllı vatandaşlarımız neler hissetmektedir? Mesela Yavuz Selim'in adının köprülere, camilere konması ve cemevlerine bir türlü ibadethane statüsü verilmemesi Alevi yurttaşlarımıza neler hissettirmektedir? Mesela...

Ceylan AKGÜN

Toplumsal travma sonrası yas süreci

Kolektif travmalar sonrası gelişen yas sadece kişisel değil, toplumsal olarak da hasara yol açar. Sosyal ilişkilerin erozyonu, değerlerin altının oyulması, bir kentin bütün insanlarının birbirinden şüphelenir hale gelmesi gibi... Türkiye yaslı bir ülke, adeta travmalar diyarı...

Yas ve iyileşme kavramlarını bir arada kullanırken iki kere düşünmek gerekli. "İyileşme" kavramı, patolojik, uygun olmayan, doğalın dışında gelişen bir süreçten, doğal sürece dönüşü tarif etmekte, sırf bu yüzden, yas sürecinde iyileşmekten değil de baş etmekten "yası yaşamaktan" ve "yastan çıkmak"tan bahsetmek daha doğru gibi geliyor. Sevilenin kaybından ötürü yaşanan derin acı beklendik bir durum. Hatta yas yaşayan çoğu kişi, o melankoliden

© MELTEM YAKIN ÜLDES

kurtulmak istemez. Çünkü kaybettiği şey o denli değerlidir ki, uğrunda acı çekilmeyi hak eder. Tam da bu yaslı sürecin kendisi yastan çıkışı getirecektir. Geride kalan, hüznü yaşayarak, acısını sindirecektir. Bu süreç bir dervişin sabrını, hayata dair engin bir kavrayışı, metaneti, sebatkârlığı ama tüm bunlarla birlikte mücadele gücünü de beraberinde getirebilir. Yas zamanlarında bir arada olmanın nedeni kötü olsa da o bir aradalığın kendisi güzeldir, akıl ve ruh sağlığı açısından da iyidir.

Ben burada daha çok insan eliyle ortaya çıkarılan travmalar sonrasında ortaya çıkan yas sürecinden bahsetmek niyetindeyim. Çünkü biz bugün biliyoruz ki, "kasti" olarak, bir insanın eliyle ortaya çıkan travmalar, diğerlerinden çok daha ağır hasar bırakır. İnsan eliyle ortaya çıkan travmalar dediğimiz anda daha farklı gelişen bir yas süreci düşünmek icap eder. Artalanında politik şiddet gibi, insanların politik davranışlarını kontrol etmek amacıyla yaratılan mağduriyetler, bazen ağır insan hakları ihlalleri, kayıplar, gözaltında yok etmeler, ölümlerin olduğu bu yas sürecinde açılan yaralar daha şedit olduğu gibi, etkileri de sadece bireysel bazda kalmamakta... İnsan eliyle oluşan bir travmanın ardından, "Münferit bir olaydı" hissiyatından ziyade, adalet kavramına dair inancın sarsılmasından kaynaklı "Bu benim de başıma gelebilir" düşüncesi ağır basmakta. Hak ihlalleri ve politik şiddet toplumsal yaralar açmakta ve buradaki toplumsal yas sürecini klinik psikolojinin kavramlarıyla düşünmek yetersiz kalmakta. Keza, klinik psikolojinin epistemolojisi ve

metodolojisinin büyük kitleleri etkileyen süreğen, toplumsal travmalara dokunuşu büyük eksikler taşıyor ve ciddi bir şekilde tekrar tartışılması gerekiyor. Çünkü klinikte çalışan psikologlar olarak biz, daha çok "birey"in ruhsal süreçlerini anlamak ve anlamlandırmak üzere eğitildik. Nihayetinde, normatif akıl sağlığı kriterlerine göre hareket etme durumundayız. Bu sebeple, toplumsal travmalara bağlı olarak gelişen yas süreçlerinde, "birey" ruh sağlığı ile ilgili kriterleri kabul edip hakkını teslim etmekle birlikte daha disiplinlerarası bir yaklaşım geliştirilmesi gerektiğini düşünmekteyim. Söz konusu toplumu etkileyen bir yaşantı olduğunda, sosyal psikoloji, sosyoloji, siyaset bilim, kültürel çalışmalar gibi disiplinlerle birlikte neler yapılabileceğinin imkânları araştırılabilir.

Hak ihlallerinin, kolektif travmaların ve politik çatışmaların en çok yaşandığı ülkeler travma psikolojisi literatürüne de en az katkının yapıldığı ülkeler. Türkiye'nin de travma literatüründe payı çok az diyerek aradaki bağlantıyı kurma işini size bırakıyorum. Türkiye'de bu zamana kadar gerçekleşen hak ihlalleri, patlamalar, köy yakma, yerinden etme, gözaltılar, toplu işten çıkarmalar, çatışmalar, ihtilaller, darbeler gibi tüm toplumu etkileyen travmalarla ilgili psikoloji literatürü, diğer disiplinlerde bu konuyla ilgili yapılan saha çalışmalarının nispeten gerisinde seyrediyor. Kolektif travmalar politika ve psikolojinin kesiştiği bir yerde duruyor ve bu yer pek çok araştırmacı açısından hassas ve yaklaşılmasından çekinilen bir alan. Bu görmezden gelme ve uzak kalışın bir nedeni daha var: Kolektif travmalara bağlı olarak ortaya çıkan yas süreci çok daha kompleks bir yapıda. Toplumu travmatize edici olaylar daha büyük stratejilerin bir parçası olarak değerlendirilmeye müsait. Böyle olaylar, depremler ya da diğer doğal afetler gibi aniden ve durduk yere ortaya çıkmıyor. Genelde rejim değişikliği, iktidar sağlamlaştırma, yeni bir söylem oluşturma, gözdağı verme, muhalefeti susturma gibi niyetlerin atfedildiği bir bağlam içinde değerlendiriliyor. Bu yüzden de ardından gelişen yas süreci çok daha katmanlı ve kaotik gelişiyor. Kolektif travmalar sonrasında, öncelikle kaybın birinci derece yakınlarının etkilenme durumu var fakat bunun dışında kaybın meydana geliş şeklinden kaynaklanan çok daha yaygın bir etki mekanizması var. Yasın çok katmanlılığı; çatışma ve doğrudan fiziksel şiddetten sosyal eşitsizlik, cinsiyetçilik, ifade özgürlüğünün bastırılmasına kadar genişleyen bir spektrum içinde değerlendirilmeli. Bir halk veya grubu görmezden gelme ya da inkâr etme, sindirme, bir halkın doğal kaynaklarını yok etme gibi yapısal boyutu var. Bir de sonrasında ölenleri dehümanize eden bir tutum da var. Daha açık olması açısından örneklersek, Ankara'da Gar Katliamını hatırlayalım ya da Suruç'u...

Bozulan varsayımlar ve yas...

İnsan eliyle oluşan ölümler sonrasında gelişen yasın çok boyutlu yapısından bahsettik. Bu boyutlardan en önemlisi travma sonrası yasın kolektif yani kişilerarası ilişkileri içeren yanı... Psikologlar, travma sonrası bozukluğun mekanizmasını "bozulan varsayımlar" argümanıyla açıklamaya çalışır. Biz dünyada bir takım ön kabullerle yaşarız. En başta, yaşadığımız dünyanın güvenli olduğuna inanırız. Bastığımız zeminin sağlam ve hep yerinde olacağını varsayarız. Ta ki bir deprem olup da o güvendiğimiz zemini sarsana kadar... Sosyal varlıklarız ve bunun önkoşulu da insana güven. Doğduğumuz andan itibaren o varsayım temellenmeye başlar: "İnsan iyidir. Durduk yerde insandan insana zarar gelmez." Bazı şanslı insanların bu varsayımı koaly kolay bozulmaz. Ne de olsa bir sürü steril, korunmuş yaşam var. Ama bazen bu argümanımız daha yolun başında çürütülür. Coğrafya kaderdir sözü ve Türkiye'de yaşama deneyimini birlikte düşününce, bizim de bahtımıza pek iyi şeyler düşmediği kesin. Bizatihi, bir travma maruziyetinden kurtulmuş olsanız bile, toplumca paranoyaklaşmamızın temelinde bozulan varsayımlarımız var. O güven tekrar onarılmak yerine, şiddete yol açan söylemler daha da körükleniyorsa, o zaman hem insana hem de topluma olan güven gidiyor. İnsanın iyiliğine dair inancın bozulması kişilerarası ilişkilerde olumsuz olana odaklanmamıza, her işte bir bit yeniği aramamıza sebep oluyor. Ardından gelen komplo teorileri, "Bu iş kime yaradı?" soruları ile işler çığrından çıkıyor ve yaşadığımız dünyaya hiç güvenimiz kalmamış bir halde yavaş yavaş kontrol algımızı yitirmeye başlıyoruz. Kontrol algısı yitimi bir nevi çılgınlık, cinnet hali gibi bir durum ve bizler akıl sağlığımızı korumak ve hayatımız üzerinde tekrar kontrol kazanmak üzere geri çekiliyoruz. Travma sonrasında yaşanan süreçte kendini gösteren toplumdan izole olma, sosyal ilişkilerden elini eteğini çekme durumu bu döngünün bir parçası. Ama zaten doğamız sosyal olduğu için, bu güvensizlik ve içe kapanma hali sürdürülebilir bir durum olamıyor. Depresyonla ya da kaygı bozukluğu ile nihayetleniyor.

Şimdi düşünmek gerek, en çok kimlerin varsayımları bozuluyor? Bir başka deyişle kolektif travmalar sonrası gelişen yas süreci en çok kimleri vuruyor? İlk önce güçsüz olanların varsayımları bozuluyor: etnik ve muhalif grupların, kadınların, çocukların, yoksulların... Çünkü hem travmaya dair bellek repertuvarları daha dolu hem de mücadele araçlarından yoksun olduklarının farkındalar. Şurası kesin ki, yas sürecinde bir aradalık, sosyal destek, gündelik hayata dönebilmek ve tekrar güvenli bir dünya tesis edebilmek önemli. İnsan eliyle meydana gelen kayıplardan sonra geride kalanlar için adaletin yerini bulması ve kayıpların tazmin edilmesi ise en önemlisi... Fakat bu bahsettiğimiz gruplar için böylesi onarıcı süreçler gerçekleşmiyor. Daha beteri yas tutturulmuyor, ölümler yok sayılıyor ya da önemsizleştiriliyor.

Ama travma deneyimi o kadar istisnai mi?

Kolektif travmalar sonrası gelişen yas sadece kişisel değil, toplumsal olarak da hasara yol açar. Sosyal ilişkilerin erozyonu, değerlerin altının oyulması, bir kentin bütün insanlarının birbirinden şüphelenir hale gelmesi gibi... Türkiye yaslı bir ülke, adeta travmalar diyarı... Daha bir felaketin ateşi sönmemişken diğeri patlak veriyor. "Sıradan bir travma" söz konusu olduğunda "geçmişte kalan bir olayın" güven duygusunu sarstığını ama şimdi yeniden güvenli ve güzel bir dünya tesis edileceğini söyleyebiliriz. Yani normal şartlarda söylememiz gerekir. Tam da işte bu noktada klinik psikolojinin kuramsal çerçevesi yetersiz kalıyor. Travma sonrası gelişen belirtilerle mücadele için biz hemen gündelik hayata dönmeyi, eskisi gibi yaşamın içinde olmayı salık veririz. Bunun nedeni de şudur: Kişinin aslında "şu anda var olmayan bir tehdide" karşı fazlasıyla savunmacı davrandığını kabul ederiz. Ama, travmanın geçmişte kalamadığı, süreğen olduğu durumlarda bu tehdit algısı gerçek hale geliyor. O zaman travma sonrası stres bozukluğunun ana akımdaki tedavi protokolü işlevsiz hale geliyor. Örneğin, kentlerdeki patlamalardan ve sosyal medyada sıklıkla dönen bomba ihbarlarından sonra ben kendim toplu taşıma kullanamazken, danışanlara "kendini zorla ve kalabalıklara karış" demenin bir manası kalmıyor. Çünkü tehdit algısı, dalga dalga yayılarak bana da ulaşmış durumda ve giderek daha rasyonel bir hal almakta.

Yas tutamamak

Faillerin bulunmaması, bulunsa da hakkaniyetli cezalar almaması, devletin faillere göz yuman hatta bazen olan biteni kışkırtan tutumu, tehdit algısını artırır. Diğer yandan hayatta kalanların ve yakınlarının toplumsal destek ve empatiden mahrum kalması, daha da beteri kriminalize edilmesi yasın da ertelenmesine sebep olmakta. Çünkü tutulacak olan yasın yerini her an teyakkuzda olan, öfkeli, gergin ama bir o kadar da kırılgan kimlikler alır. Yasın bir türlü tutulmaya başlanamadığı durumlardır bunlar. Özür dileme yok, yitirilenlere dair saygı yok, telafi ve tazmin çabası yok, geride kalanlar için destek süreci hiç yok... Bu

durumda yas başlayamıyor çünkü hüznün yerini öfke alıyor. Öfkenin bir türlü dinememesi, sonrasındaki süreçle müteamadiyen kışkırtılması yasın başlamasını geciktiriyor. Örneğin "Cumartesi Anneleri"nin yaşadığı durum, bir türlü başlayamayan yasın dramatik bir örneği. Yitirilen kişinin beden bütünlüğünün bozulması, kaybedilen kişinin fiziksel yokluğuna karşın duygusal olarak varlığı; definlerin yapılamaması, cenaze ritüellerinin gerçekleştirilememesi geride kalanları patolojik bir muğlaklıkla baş başa bırakıyor. Yitirilenin mezarının ve bedeninin nerede olduğunun bilinememesi, ölüm tarihi ve yerinin belirsizliği, ölen kişiyle vedalaşamamış olmak yası erteliyor. Görüştüğüm bir Cumartesi Annesi'nin kızı, artık seksenli yaşlarına gelen annesinin gözaltında kaybolan oğlunu hâlâ sokaklarda aradığını aktarmıştı. Muğlak bir kayıp ve başlayamayan bir yas. Dahası bu tutulamayan yasın yerini alan öfke, kuşaklararası da aktarılmakta.

Yas ve sonrası

Öncelikle yaşananların kabulü, özür, yüzleşme, hesaplaşma ve telafi, iyileşme güzergâhında önemli duraklar. Yüzleşme ve kabul en başta adaletin sağlanabilmesi için elzem ama aynı anda "hakikat ortaya çıkıyor" duygusu, geride kalanlar ve tüm toplum için iyileştirici olmakta. Yapılanların karşılıksız kalmayacağı fikrinin oluştuğu bir kamuoyu, toplumsal adalet duygusunu tesis ettiği gibi, şu baştan beri sözünü ettiğimiz güvenli dünya algısını onarmakta. Bu noktada faillerin ceza almasının adalet için şart ama yeterli olmadığının altını çizmek isterim. Toplumsal belleğimize dönüp baktığımızda yaşadıklarımızdan da hatırlayacağımız gibi, faillerin bulunması toplumsal vicdanı rahatlatmadığı gibi güven duygusunu inşa etmede yeterli değil. Örneğin, 2017 yılındaki Reina saldırısının faillerinin yakalanmış olması bizi ne kadar güvende hissettirdi acaba? Çünkü olan bitenin istisnai olmadığını biliyoruz. O zaman "onarıcı adalet" denilen kavrama ihtiyaç duyuyoruz. "Onarıcı adalet" olmadığında iyileşme hep eksik kalır.

Onarıcı adalet

Onarıcı adalet hesaplaşma ile başlar. Toplumu etkileyen travma ve yas süreçlerinde iktidarların tutumundaki kırılma yirminci yüzyılın ikinci yarısında başlar. II. Dünya Savaşı sonrasına kadar "Olanları unutalım, beyaz bir sayfa açalım" formülü uygulanır. Örneğin I. Dünya Savaşı'nın ardından devletler savaş sırasında işlenen suçlarını affetmeyi telkin etmekteydi. II. Dünya Savaşı sonrasında insanlık dışı uygulamaların örtbas edilecek bir yanı kalmamıştı. Neresinden tutsanız dökülen, perişan vaziyetteki insanlığın sürünen onurunu ayağa kaldırmak adına ilk onarıcı adalet dalgası başladı. Bütün bu kadar suçu ne yapacağız kaygısıyla devletin üst düzey yöneticilerinin ve karar alan mevkidekilerin yargılandığı Nurnberg Mahkemeleri unutmaya terk etme, görmezden gelme tavrındaki ilk politik/hukuksal kırılmadır. Sanırım, bu tutumun gelenekselleşerek ucunun kendilerine değmesinden korkan galip devletler uluslararası mahkemeler kurmaktan imtina ettiler. Nurnberg Mahkemeleri yereldi. Nurnberg, önemli bir başlangıç olsa da yargılamaların adaleti sağlayamadığını gösterdi. Binlerce suçlunun olduğu bir mahkemede sorumluları bulmak kolay değildi. Galip devletlerin kendini koruma kaygısı, ardından gelen soğuk savaş süreciyle Batı Almanya'yı koruma motivasyonu gibi politik dinamikler adalet ve hakikati ortaya çıkarma işini derinleştiremedi.

Onarıcı adaletle ilgili asıl kırılma '68 hareketiyle başlar. 20 yıllık bir sessizlikten sonra savaşanların çocukları "Baba sen o zaman ne yaptın?" diye sormaya başladı. '68 kuşağının insanlığa kattığı bir sürü şey içinden biri de "hatırlama kültürü"dür. Gençler, özellikle Avusturyalı ve Alman gençler ailelerinden hesap sormaya başladı. "Siz o zamanlar ne yaptınız? Neleri görmezden geldiniz veyahut neler gördünüz? Kaç komşun kayboldu? Alıp götürülen arkadaşlarına ne oldu?" soruları, Mihver Devletleri'nin yaşlı kuşağına tokat gibi indi. O zamana kadar savaştan bir doğal afet gibi konuşan, suçları anonimleştiren Alman halkının yüzleşme anı '68'e denk geldi. "Çok feci şeyler yaşandı, bu topraklar ne acılar gördü, neler çektik" laflarının kimsenin yüreğine su serpmediği '68 sonrası başlayan hesaplaşma, yüzleşme tartışmalarıyla ortaya çıktı. Keza aynı süreç Fransa'da işbirlikçilerle ve İngiltere'de muhaliflerle yaşandı. Böylece onarıcı adaletin sağlanmasında hatırlama kültürü ve hafıza çalışmalarının gerekliliği görüldü.

Arjantin (1976-1982) Cuntası ve Güney Afrika deneyimi küresel ve güçlü bir hatırlama dalgasının oluşumunda öncü olur. Arjantin cunta yönetiminin icat ettiği "gözaltında kayıp tekniği", darbe sonrası yönetimin kurduğu "hakikat komisyonları" ile gündeme gelir. "Nunca Mas!" ("Bir Daha Asla!") sloganı, tüm işkence görenler ve yakınları öldürülenlerin ifadelerinin alındığı, 30 yılı aşan ve hâlâ da devam eden yargılamalara eşlik eder. Her kayıp, her öldürülen, her işkence gören için ayrı ayrı davalar açılır (Türkiye'de bu davalar toplu oluyor). Her devlet görevlisi ayrı ayrı yargılanır ve tam da işkencelerin gerçekleştiği mekânlarda haftanın dört günü kayıp yakınlarının karşılarına çıkarılır. Yas tutanlar ne yaşadıklarını, başlarına gelenleri katillere anlatır. Yani geleneğin tersine mağdurun konuştuğu, suçlunun dinlediği bir ortamda hakikat ve adalet için hafıza çalıştırılır.

3. Dalga deneyimi dayanışmayla ve bir arada kalarak oluşan mücadele potansiyelini gösterdi. Hesaplaşmayı sağlayacak şartları yaratma mücadelesinin başlı başına sağaltıcı olduğunu ispat etti. Yüzleşmenin, belleğin, hatırlamanın iyileştirici gücü görüldü. Her duruşma bir araya gelme; dayanışma ve aynı zamanda suçlunun tacizi için bir vesileydi. Yaşanılan acının kamusal olarak kabulü, acıya ve yasa saygıyı unutmamak, suçluları her an takipte ve tetikte hissettirir. Bu, "Bir daha asla"nın işlerlik kazanmasını sağlayan bir yöntemdir, çünkü insanlık suçunda zaman aşımının olmadığının, gün gelip devran döneceğinin somut kanıtı olur. Suç işleme potansiyeli olanlara bu tür suçlardan kurtuluş olmadığı bilincini kazandırır. Hatırlama kültürü, yası tutulanlara toplumun duyarlık geliştirmesinde, ölenlere onurlarının toplum nezdinde iade edilmesinde önemlidir. Kendilerine yapılanların sonuçsuz kalmayacağı duygusu, yasa saygı kültürü, yaşanılan acının kamusal olarak kabülü yasın sona ermesini sağlar. Velhasıl affetme, hesaplaşma ve uzlaşmanın aşamaları var. Geçmişe dokunmadan, geçmişte biraz kalmadan yeni bir sayfa açabilmek mümkün olmuyor. Daha önceki yazılan sayfaların hesabını gördükten sonra yeni bir sayfa açabiliriz. Geçmişte kalmak önemli çünkü travmatik anılar zihnimizde canlı olarak bekler. Sinir sistemi duyguyu belleğe güçlü bir biçimde yerleştirir. Bastırılan her şey faiziyle geri gelir. Geçmişin kaydı bedende tutulur, zihnin kuytuları travmanın izlerinin kökleneceği bereketli yerlerdir.

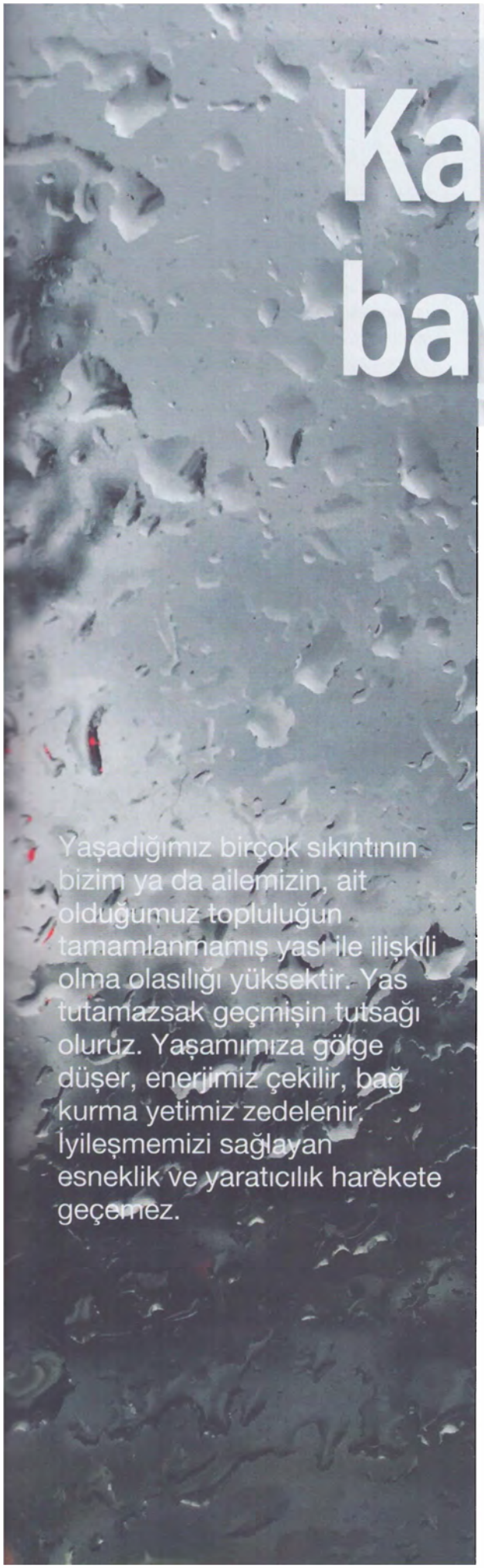
Yeniden inşa süreci

Kötülüğün sıradanlığına düşmeden, çok acılar yaşandı edebiyatı yapmadan adaletin gerçekleşmesi için "ne olduğu", "kimin yaptığı", "sorumlular" anlatılmalı. Yitirilen her kişinin öyküsü, anonimleşmeden, adıyla sanıyla yazılmalı. Hikâyeler önemli çünkü onlar kuşaktan kuşağa aktarılarak, sonradan gelen kuşağın belleğine kodlanmakta. Bu anıların ele alınması, geçmişin hesabının çıkarılarak çözümlenmesi, gelecek kuşağın aynı çatışmaları tekrar ve tekrar yaşayıp üretmesini engellemekte. Affetme ve uzlaşma geçmişte kalanı iyileştirdiği gibi kuşaklararası travma döngüsünü de sona erdirir. Yapılan çalışmalar, maddi tazminin affetme meselesinde görece geri planda kaldığını gösteriyor. Anmaların resmileşmesi, anıtların yapılması, sembolik özür, telafi ve tazmin için mezar taşları, anıtlar, affetme ve uzlaşma açısından çok daha değerli.

© GİZEM KARAYAVUZ

Kara bayram

Herhangi bir soyut ya da somut kayba, hüsrana ya da değişikliğe verdiğimiz (veremediğimiz) tepkiler dizisidir yas tepkisi. Bu tepkiyi doğuran; bir yaş daha alma, sevindirici bir terfi, bekârlıktan evliliğe geçiş, keyfi bir taşınma da olabilir; zorunlu bir göç, eski kendiliğe veda, bir boşanma, hastalık, ölüm de olabilir. Yastayızdır, yaslıyızdır, yasımız vardır. Yas tutulur, içinden geçilir, çözümlenir, işlenir, bırakılır, dönüp dönüp yeniden yaşanır.

Kayıplarımız bir nevi yaşamın diyetidir. Daha anne rahminden çıkarken başlar yas süreci. Bebek, anne karnındaki konforlu ve tüm güçlü "hayatına veda ederek", türlü eksiklikler, engeller ve güçlüklerle dolu yeni hayata doğmaktadır. "Hayata veda etti..." Ölen biri için öyle söylenmez mi? Öyleyse "Doğum hikâyemiz ölümle başlıyor" diyebiliriz. Bebek; doğmak, nefes almak, emmek, sağ kalmak ve yaşamayı öğrenmek, bunları yardımla da olsa kendisi yapmak zorundadır. Yas tutmayı da öyle... Gelişim basamaklarını tırmandıkça bir önceki aşamanın yasını tutarız. Memeyi bırakmanın hüznü ile bağımsızlaşmanın hazzı, yürümeye başlamanın hazzı ile artık sürekli kucakta taşınamayacak olmanın hüznü bir aradadır. Kayıplar kazançları, kazançlar kayıpları getirir.

Böyle baktığımızda, gelişimsel her örselenmenin gündelik yaşamımızı ve işlevselliğimizi olağanüstü biçimde etkilemeyen, çoğunlukla uzlaşma ile sonuçlanan yas süreçleri ile işlendiğini görürüz. Sigmund Freud bunu "Yas işi" olarak adlandırmıştır. Ancak bu örselenmeler; ciddi hastalıklar, ihmal, istismar, şiddet, savaş, zorunlu göç, ihanet, yakınların kaybı gibi derin izler bırakacak nitelikte, zedeleyici kayıplardan kaynaklanıyor olabilir. Bu durumda gündelik yaşam, ilişkiler, yaşamın seyri, hatta gelecek nesillerin kaderini değiştiren bir yas sürecinden bahsedebiliriz.

Tanımlar ve rakamlar işin içine girdiğinde, kimin hangi kayıp karşısında nasıl ve ne kadar süre yas tutacağını belirleme cüreti gösterdiğimiz sanılmasın. İnsanlık tarihi kadar eski olan ölüm acısı ile baş etmeye çalışılırken yasın belli aşamaları ve döngüleri olduğu gözlemlenmiş; toplum tarafından bunlara uygun ritüeller, tamamlanmamış yas için de psikoterapistler tarafından çeşitli terapi yöntemleri geliştirilmiştir. İnsanı anlamaya ve yardımcı olmaya çalışırken bu bilgiler çok yararlı olsa da hiçbir yas bir diğerine benzemez. Yas özneldir, gözün iris tabakası kadar benzersizdir. Ölümle ilişkili yas tepkisinde gözlenen süreçlerin tamamının, kayıp algılanan diğer durumlarda da sergilendiği söylenebilir. O nedenle yas konusu genelde ölüm üzerinden anlatılır.

Ölüm yaşamın kaçınılmaz bir parçası olsa da yaşamımızı an'da kalarak ve geleceğe yatırım yaparak sürdürebilmemiz için, bu gerçeği çoğunlukla göz ardı etmemiz gerekir. Örneğin bir iş ya da aile kurarken, kredi çekerken, çocuk dünyaya getirmeye karar verdiğimizde ya da bir evcil hayvan aldığımızda ölümün çok da yakınımızda olacağını düşünmeyiz. Ölüm ötede bir yerdedir, daha uygun (!) bir zamanda gelecektir, daha yapılacak çok şey vardır ve sıra henüz bize gelmemiştir! Çok yakınımızda ve çok olası olarak algılasaydık ölümü, bu saydıklarımızın çoğunu yapmaya niyet de, cesaret de edemezdik... Ölüm her an aklımızda olsa, yaşamın getirdiği sorumlulukları bu kadar ciddiye alır mıydık acaba; ya da incir çekirdeğini doldurmayacak meseleler için gönül kırar mıydık hiç?

Yaşam ölümün koca bir inkârıdır bir bakıma. Ne zaman tanıdığımız ya da değer verdiğimiz birini yitiririz, o zaman bu gerçeği ilk defa öğreniyor gibi şok oluruz. "Hayır, olamaz, bizi bırakıp gitmiş olamaz, o ölmedi..." Haberlerde duyar, basında okuruz: "Şiddete kurban gitti", "Trafik canavarı aldı" "Aramızdan ayrıldı", "Melek oldu"... Yumuşatarak, hafifleterek, yakıştırmayarak, yok sayarak; ya da "Ünlü oyuncu falanca hayatını kaybetti"... Halihazırda ölü olan biri için "öldü" diyememek, "hayatını kaybetti" diye bahsetmek. Ölen hâlâ bir şey kaybedebilecekmiş, sanki biraz ara bulacakmış kadar canlı; bir o kadar da ölü...

Şairin de dediği gibi, "Her ölüm erken ölümdür" Ancak görece "olağan" kayıplar bir miktar daha kolay kabullenilir. Hasta ve yaşlı bir ebeveynin bir süredir beklenen ölümü gibi kayıplarda yas işinin "olağan" koşullarda iki yıl içinde tamamlanması beklenir. Ani ölüm, "sırasız" genç ölüm, evlat kaybı; ihmal, aile içi şiddet, savaş ve terör kaynaklı insan eliyle travmalarda yas yıllarca, hatta ömür boyu işlenmeden kalabilir. Tutulamayan, bireysel ya da kolektif bu yaslar kuşaklar boyu aktarılabilir.

Yas evlerindeki törel, dinsel ya da bireylere özgü ritüeller, cenazenin muhafazasından cenaze törenlerine, ağıtçılar kiralanmasından yemek ikramlarına, yedisi, elli ikisi, sene-i devriyesi gibi tarihlerde yapılan buluşmalardan, cenaze sahibinin hangi giysileri ne kadar süre giyeceğine kadar pek çok ritüel, kayıp yaşayan kimselerin yas işini kolaylamasına hizmet etmektedir.

Bir kayıp yaşadığımızda ilk refleksimiz neredeyse biyolojiktir. Kimi taş kesilir, kiminin dizlerinin bağı çözülür, kimi bayılır, kimi kendisini tokatlamaya, üstünü başını paralamaya başlar. Bu şok evresinden sonra ilk dönem görülen inkâr, şoku yatıştırır.

İnkâr aşamasını bölme, sıkıntı, öfke, pazarlık ve keder izler. Tüm bunlar sırayla ya da bir arada olabilir. Örneğin bir eş, cenaze töreninde bir yandan gözyaşları içinde baş sağlığı dileklerini kabul ederken, diğer yandan "şu yorucu kalabalık" dağıldıktan sonra ölenle kısa bir tatile çıkmayı hayal edebilir. Ya da ölümden sonraki günlerde, kültürümüzde "uğrama" da denilen, öleni canlı olarak görme, hatta ziyaretini bekleme durumları gözlenebilir. Bazen ölenin hayali görülür, sesi duyulur. Bu aşamalar tam bir sıra ile değil, inişli çıkışlı, iç içe geçmiş ve tekrarlayıcıdır. Düşlerde ölüm teması inkâr ve bölme ile yeniden yeniden işlenir; öleni hem ölmüş hem de ölmemiş görmek sıktır. İkircikli duygular gözlenebilir. Yoğun öfke duyarız. Ölene, öldürene, kendimize, kadere, her şeye. İsyan ve öfke... Hem hasret hem de geride bırakma arzusu bir aradadır. Giden hem geri dönsün istenir, hem de orada kalsın. Öfke, gerçekleri kabul etmeye başladığımızı gösteren sağlıklı bir işarettir. Sonra bunu pazarlık aşaması izler; ""Cennette buluşacağız"dır, "Allah çok sevdiği için yanına almış"tır, "Neyse ki çok çekmemiş"tir... Kabullenişin ardından bir çökkünlük dönemi ve kaybın en derinden duyumsandığı derin keder dönemi gelir. Bu dağılma sürecini kabul, uzlaşma ve derlenme; yasın işlenerek tamamlanışı izler. Günlük yaşama olabildiğince geri dönülür. Acı gitgide hafifler. Yaşamın devamının esası belki de budur. Acıları işlemek, kısmen unutabilmek, tekrarlama olasılığını zamanla göz ardı edebilmek. Acılarımız kaldırabileceğimizin üzerinde ise yasın bir aşamasında saplanıp kalabiliriz. Yas işi işlenemez, güç bulana kadar ertelenir ya da başka sorunlarla komplike hale gelir. Bu ömür boyu sürebilir, kişinin ve gelecek nesillerin yaşamını felce uğratabilir.

Kayba tepkimiz kişilik özelliklerimiz, geçmişteki kayıp öykülerimiz, yitirme biçimi, yitime hazırlık, psikolojik güç, keder duyma kapasitesi, sosyokültürel nedenler, yitirdiklerimizle ilişkilerimiz gibi pek çok etmen tarafından belirlenir.

Biricik anneannem ölmeden yıllar önce bunamıştı. Tanısını ben koymuştum, tedavisini de büyük oranda ben yönetiyordum. Son dört beş yıldır bakıma muhtaç durumdaydı, annemi annesi sanıyordu. En son yutmayı da unutmuştu, midesinden tüple beslenme aşamasına gelmişti ve yatağa bağımlı idi. Ölüme defalarca yaklaşmıştı. Zamanla kendimi ve çevredekileri hazırlamış, annemi hazırlayamamıştım. Ölmesini, artık daha fazla acı çekmemesini gönülden dilediğimi saklamayacağım. Bir yandan da hastanelere yatırıyor, en yeni tedavileri araştırıyor, havalı yataklar alıyor, yatak yaraları için ilaçlar getirtiyordum. Ölüm haberini aldığımda 6 aylık hamile idim. İlk düşündüğüm, üzülüp kötü etkilenirsem bebeğime bir zarar gelmesi idi. Cenazesi için memlekete gittik. Yol boyu derin hüzün hissetsem de onun daha fazla eziyet çekmeyeceği için sevindiğim, kendisine iyi bakmadığı ya da annemi çok yıprattığı için kızdığım anlar gibi ikircikli duygularım oluyordu. Hem yaşlı, hem beklenen ölüm, hem hazırlanmak için yeterli zamanımın olması hem de belki hekim olup daha önce ölümle yüzleşmem, o soğukkanlı halimi açıklıyordu. Yine de "Yapılabilecek bir şeyler var mıydı? Acaba başka ilaçlarla tedavisi mümkün olur muydu? Bir psikiyatr olarak daha erken tanı koysaydım, bunamayı yavaşlatabilir miydik?" gibi soruları sorarken, "Birkaç ay bekleseydi bebeğimi de görürdü" diye pazarlık ederken buldum kendimi. Annemin üzüntüsüne, anneannemin ölümünden daha fazla üzüldüğümü anımsıyorum. Her kayıp başka kayıpları canlandırır. Annemin yas süreci benimkinden çok farklı ve dramatikti. Üzerinden onca zaman geçti, hâlâ ara ara rüyamda anneannemin sağlıklı günlerindeki halini, aniden öldüğünü ve kalp masajı yaparak onu hayata döndürdüğümü görürüm. Bu yakınlarda gördüğüm rüyada büyükbabam da hayata dönmüştü. O kocamış halleri ile çok sağlıklılardı, anneannemle evlendiler ve bir bebek dünyaya getirip, kucağıma verdiler. Her ne kadar gidişlerini olabildiğince kabullensem ve yaşamım kesintisiz devam etse de onları diriltmeye, yaşatmaya çalışan, bölmeler yapan zihnim hem özlem gideriyor hem de hâlâ bir bakıma yas işi ile meşgul görünüyor.

Yaşadığımız birçok sıkıntının bizim ya da ailemizin, ait olduğumuz topluluğun tamamlanmamış yası ile ilişkili olma olasılığı yüksektir. Yas tutamazsak geçmişin tutsağı oluruz. Yaşamımıza gölge düşer, enerjimiz çekilir, bağ kurma yetimiz zedelenir. İyileşmemizi sağlayan esneklik ve yaratıcılık harekete geçemez. Kaybedilen kişi ile bitmemiş meseleler var ise, görülmemiş hesaplar var demektir. Yasın ve kederin kendisi, ölenle kalan arasında bir bağ kurma işlevi görebilir. Bu tür durumlar psikoterapinin oldukça yararlı olduğu durumlardır.

Kişiler psikiyatri ya da psikoterapiye, yasın en sık eşlikçilerinden olan keder ve öfke duyguları, duygusuzluk, kaygı ya da korkular ile başvurur. Ruhsal, bedensel sağlığın kaybı, ilişki sorunları, boşanma, ihanete uğramak, şiddet, istismar, zorbalık, gebe kalamama, düşük yapmak, kürtaj, yakınların kaybı eksenli pek çok durumu yas süreci kapsamında değerlendirebiliriz.

Bizlere başvuran pek çok kişinin en az bir yastan mustarip olduğunu söylemek mümkün. Ruhsal sorunlar kimi zaman taze bir yasın aktif etkileri ile karşımıza çıkarken, kimi zaman da uzamış, kökleri çocukluğa kadar uzanan eski yasların omuzlarında yükselir. Hele de yas yasa eklenince bireysel çabalarla o yası tamamlamak, iç dünya ile dış gerçeklik arasındaki uzlaşmayı sağlamak ve uyumlanmak oldukça güçtür. Yüzeydeki pek çok sorunun derininde tamamlanmamış, çözümlenmemiş, uzamış, komplike olmuş yas olgularıyla sıklıkla karşılaşmaktayız.

Kişiyi yakınlarının zoruyla da olsa psikoterapiye getiren; kollarında can veren sevgilisinin mezarında yatıp kalkması, onun giysileri ile dolaşması, onun kullandığı bütün eşyaları evine doldurup tüm gün onlarla konuşması, çevresi ile tüm iletişimini kesmesi, aşırı alkol kullanımı ve intihar düşüncelerinin varlığı gibi

© GİZEM KARAYAVUZ

oldukça endişe uyandırıcı bir tablo olabilir.

Ya da oğlu öz babasının silahı ile kendisini vurarak öldürmüş bir anne, tek damla gözyaşı dökmeden inkâr içinde hayatına devam ettiği için, kendisinin hiçbir yakınması olmadığı halde (!) ailesi endişelendiği için getirilebilir.

Çift terapisinde eşlerden birinin, iki yaşındayken annesini kaybeden ve yasını işleyemeyen bir oğlan çocuk olduğunu, büyüdüğünde annesi kadar güzel kadınlarla olma arzusunun esiri olduğunu, ilişkilerde partnerlerini birdenbire terk ettiğini, kendi oğlu iki yaşına girdiğinde evden ayrılmaya kalktığını, görmek mümkün.

Birkaç yıl öncesine kadar ailesine bağlı ve mazbut bir yaşam sürerken babasını kaybettikten bir süre sonra eve uğramamaya, evlilik dışı ilişkiler yaşamaya, çocuklarıyla iletişimi kesmeye, gece eğlenceleri ve "hayatını yaşama" peşine düşen bir erkeğin bu radikal değişiminin altında babası ile olan sağlıksız özdeşimi ve çocukluğa uzanan yas öyküsünü görebiliriz.

İlişkilerde güvensizlik ve ilişkilerinin basmakalıp bir biçimde aldatılma ile sonlanması yakınması ile başvuran bir danışanın çocukluk çağına gittiğimizde, bakımverenler tarafından defalarca terk edilme durumu yaşantıladığını görebiliriz. Terapinin ilerleyen seanslarında aynı kişinin on yıl önce ölen annesinin "varlığı" ile hâlâ aynı evde yaşadığını, karanlıkta uyuyamadığını, bunu herkesten gizlediğini, öldükten sonra annesinin mezarına bile gitmediğini öğrenebilir, yas işlendikten sonra annesinin hayaletinin bir daha görülmediğini, karanlıkta uyuyabildiğini duyabiliriz. Evinde annesinin hayaleti ile yaşadığını söyleyen bu kişinin belirtilerini yas konusunda deneyimli olmayan bir terapist kolaylıkla psikotik bulgu olarak yorumlayabilir. Evet, bu bir varsanıdır ancak tedavisi antipsikotikle değil psikoterapi ile mümkündür.

Pratik olarak kayıplarımızı her gün hatırlamaz, tekrarlamaz ve düşüncelerimize şiddetli duygusal yanıtlar vermezsek, yas işini tamamlamışızdır. Enerjimiz geri gelir ve tutsaklıktan kurtulmuş oluruz. Daha derin bir kavrayış ve olgunluğa erişir, kaybettiklerimizle iyileştirici ve zenginleştirici özdeşimler kurarız. Kültür ve toplum yas işini kolaylaştırmakta ustadır. Dayanışma çemberi içerisinde bireyler kayba gitgide uyum sağlar. Yası sanatsal yaratıcılıkla telafi etmek, teselli bulmak, avunmak, ürettikleri ya da yası yaşama biçimi ile başkalarına ilham olabilmek mümkündür.

Yine de özel günlerde, yıldönümlerinde yas küllenir. Kalabalık gruplarca kutlanan özel günler ve bayramlar yas tutmanın dönüm noktasıdır. Ölümü onaylarlar. Her bayram, bu gerçek içselleştirilir.

Geçtiğimiz bayram ziyaretimizde kayınvalidemin bir telefon konuşması dikkatimi çekti. Yakın akrabaları ile konuşuyordu. Annelerini kaybetmişlerdi. Evdeki herkesle tek tek konuştu: "Kara bayramınız kutlu olsun" dedi. İlk önce yanlış anladım sandım, fakat tekrarlayınca emin oldum. İlk kez duyuyordum "kara bayram" lafını. Meğer bir yakınını kaybettikten sonra onsuz kutlanan (!) ilk bayramın adı "kara bayram"mış. Gün "kara"dır ama hem de "bayram"dır...

Şule ÖNCÜ

© CANSU YAŞAR

Ve aslında **yaşam...**

Yas, gidenle paylaştığımız hikâyedeki boşlukları doldurma uğraşıdır.

Bir bebek doğduğunda "Aramıza hoş geldin" deriz. "*Aramız*", çileyle, korkuyla, hayal kırıklığıyla, ağrı ve sancılarla dolu olsa da yaşanmaya, anlamaya, öğrenmeye, uğruna mücadele vermeye, sonunu merak etmeye değer bir evrendir. Hayata uyanmış; hayatı yaşayan yanını, hayatı düşünen yanıyla dengeleyebilmiş, derinleşebilmiş biri için, her doğumda başlangıcın coşkusu kadar bitişin hüznü, sevinç kadar endişe, heves kadar vakar vardır.

Ve biri öldüğünde, "Aramızdan ayrıldı" deriz. O, artık aramızda değildir. Ve aramızda olmayarak, gündelik hayatta unutmaya yüz tuttuğumuz "*Aramız*"ı yeniden ve derinden hatırlatır bize. Ölen; ölümlü olduğumuz gerçeğini, bir veda armağanı olarak kucağımıza bırakır giderken. Hem yükte hem pahada en ağır oluşuyla eşsiz bir armağandır bu. Yüzümüzü yaşama döndürebilecek, önemli ile önemsizi ayırma netliği sağlayacak, abesle ve vasatla iştigalimizi sorgulatacak; inkârın verdiği, günü kurtarsa da geleceği aymazca budayan gaflet uykularından uyandıracak güçte bir armağandır. Her ölüm, ölenin ardında kalanlar için, hayatla ve birbirleriyle kurdukları ilişkiyi güçlendirmenin, aralarındaki bağı farklı renk ve dokuda ipliklerle yeniden örmenin, anlamı sil

baştan yaratmanın vesilesidir. Kayıp, insanın geçmişin hayaletleriyle dibine çöken, geleceğin tehditleriyle dehşete kapılan çelimsiz ruhunu ensesinden tuttuğu gibi şu ana indiren, iliklerine kadar hayatta hissettiren bir deneyim.

Ölümün inkârı

On yıl ABD'de görev yapmış ve farklı kültürlerden kanser hastalarının tedavisinde çalışmış olan onkolog Dr. Sualp Tansan; Türk insanının ölümle barışık olmadığını, ölümle yüzleşemediğini, ölümü inkâr ettiğini söylüyor. Ve bu durumun eğitimden, entelektüel birikimden bağımsız bir şekilde bizim kültürümüze özgü olduğunda ısrarcı. ABD'de hastaların ölümcül hastalıklarını kabullenip makul karşıladıklarına, Türkiye'de ise beklenen süreden çok daha fazlasını yaşamış olsa bile terminal dönem kanserden ölen hastaları için hasta yakınlarının isyan ettiklerine, doktorları hastayı kurtaramamakla suçladıklarına tanık olmuş. Bu, toplumca üzerinde düşünmemiz gereken bir gözlem.

Yası nasıl yaşadığımızı, ölümü (ve aslında yaşamı) nasıl karşıladığımız, ölümü (ve aslında yaşamı) hangi derinlikte kavradığımız belirler. Varoluş karşısında defansta mı, duruşta mı yoksa otantik bir oluşta mıyız?

Ebeveyn kaybı

Her şey yolunda gittiği takdirde, ebeveynin ölüme yaklaştığı yıllar, evlatların genellikle orta yaşta ya da orta yaş eşiğinde olduğu yıllardır. Yavaş yavaş güçten düşmekte olan, çabuk yorulmaya, ağrıyıp sızlamaya başlayan bedenlerin iniltileri duyulur hale gelmiştir artık. Aynada görülen yüz, eski parlaklığını, esnekliğini, hatta simetrisini yitirmiş, başkalaşmıştır. Kadına ve erkeğe özgü cinsel cazibe unsurları belirginliğini kaybeder, silikleşir. Özellikle özgüven ve öz değerini fiziksel güç ve dış görünüş üzerine inşa edenler için bedenin dayanılmaz ihaneti ile mühürlenir orta yaş.

Ve varsa çocuklar... Onlar da bu yıllarda genellikle ergendir ve hayata tutunabilmek, kendilerini kendi adlarıyla var edebilmek için farklılaşmaya, aileden ayrışmaya; ebeveyni içererek aşabilmek uğruna gerektiğinde ebeveyni hor görerek, iterek, hatta aradaki bağlantı dokularını yırtarak aileye olan duygusal bağımlılığından kurtulmaya çalışmaktadır. Çocuğunuz; en sevdiğiniz, belki de sizi hayata bağlı tutan en güçlü varlık, artık evi terk etmiş ya da yakında terk edecektir.

Şansınız varsa, bu koşullar dahilinde çıkagelir ebeveynin ölümü. Belki muhtemel olduğu için duygusal hazırlık yapılan bir ölümdür bu. Uzun süren ağır ve çaresiz hastalık durumunda dilenen, yolu gözlenen, dualarla çağrılan bir ölümdür. Ama yine de ölümdür. Dünyaya gelmenizden sorumlu, bugün olduğunuz kişi olmanıza iyisiyle kötüsüyle en büyük katkıyı yapmış olan insanın bir daha geri dönmemek üzere gidişi. Yaşlanma, hastalanma, bakıma muhtaç olma, evlatlarına veda etme ve ölme sırasını size devredişi... Bu, genç bir insana ne kadar kederli, kasvetli, dehşet verici gelse de kâinatın insana sunup sunabileceği en şefkatli, en merhametli hayat hikâyelerinden biri.

Hatırlayın, aile büyüklerimiz "Allah sıralı ölüm versin" diye dua ederlerdi. Çocukluğumda durup dururken ölümü çağırmak gibi gelen ve beni irkilten bu duanın önemini otuzumdan sonra anladım. Tek bir dilek ya da dua hakkımız olsa, Tanrı'dan ya da tesadüfler evreninden dilenebilecek en büyük ihsan bu olsa gerek; sıralı ölüm.

Son yolculuk

Babamı ve annemi üç yıl arayla kaybettim. Babam 2015'te, annemse 2018'de aramızdan ayrıldılar. Babam hayatı, insanları, işini çocuk gibi severdi. Yemeyi, içmeyi, söyleşmeyi, güzel havaları da. Karanlıktan, soğuktan, yalnızlıktan hiç hazzetmezdi. Onu bir Şubat

© CANSU YAŞAR

© CANSU YAŞAR

gününde, -10 derece soğukta, rüzgârın iliklerimize işlediği, kar tanelerinin gözlerimize çivi gibi saplandığı sert bir tipide, Anadolu'nun göz alabildiğine bembeyaz, ıssız bozkırında, dizlerimize kadar kara bata çıka toprağa verdik. Babamın hastalığının son üç yılı gibi bir gündü. Soğuk, çetin, acımasız, hayatına kast etmiş...

Annemse, babamın aksine, kronik kalp rahatsızlığından dolayı doya doya yaşayamadığı hayatına genç yaşından beri küskün, gönülsüzce yaşamış, özellikle son yıllarında hayata büsbütün sırtını dönmüştü. Mayıs'ta, üstelik anneler gününde öldü. Cenazesinde hava insanı uyuşturup kendinden geçirtecek kadar ılıktı. Tatlı bir meltem, ara sıra yüzümüzü, saçlarımızı, kollarımızı okşuyordu. Mezarlığın bulunduğu tepeyi rengârenk bahar çiçekleri kaplamış, birkaç beyaz kelebek, yeni mezarların üzerinde kararsızca uçuşuyordu. Bulutlar masmavi gökyüzünde ağır ağır şekil değiştiren arkaik imgeler gibi süzülüyor; çimenler, ağaçlar, yabani otlar coşkun bir yaşam arzusuyla anbean daha da yeşeriyordu. Annem, kendi derdiyle fazlasıyla meşgul olduğu uzun yıllar boyunca sevdiklerine açamadığı kollarını açmış hepimizi kucaklıyordu sanki. Kendi içinde arayıp da erişemediği bütün şefkati, merhameti, arzuyu, ilgiyi doğaya devretmiş, "Ben gidince kalanlara dağıtırsın" diye vasiyet etmiş gibiydi.

Anne tarafından akrabalarım tanıdık ve yakındılar. Hem anneme hem de kızıma benziyorlardı. Çocukluğumun en güzel günlerini yanlarında geçirdiğim teyzem ve anneannem yıllar önce göçüp gitmişlerdi ama onların izlerini taşıyanlar da oradaydı. Soyumuzun anneme benzeyen, onu hatırlatan genç üyelerinin varlıkları kederimi yoğun bir sevgi ile seyreltiyor, içimdeki kuraklığı yeşertiyordu sanki. Yakınlarımın fiziksel ve duygusal temasları, eşlik edişlerindeki doğallık ve samimiyet evde hissettiriyor, acımı hafifletiyordu. Annem artık yoktu ama varlığı kalanların bedenlerinde, belleklerinde ve yaşam hikâyelerinde devam ediyordu. Richard Dawkins'in sözünü ettiği gibi; *bencil genler bizi aracı kılarak varlıklarını sürdürüyorlar.* Ve bu kadarcık teknik özetin içinde insan hikâyesine dair milyonlarca duygu, milyonlarca detay, milyonlarca bağlantı, milyonlarca mikro hikâye var.

Kayıptan önce kabul

Babamın ölümünden altı ay önce, hastaneye kontrole gittiğimiz gün, sıra kendisine geldiğinde babam yerinden kalkmadan dosyaları bana uzattı, ben durumu yadırgamadan dosyaları aldım ve doktorun yanına ilk kez tek başıma girdim. Babamla aramızda bu görüşmenin böyle olması gerektiğine dair söze dökülmemiş bir anlaşma vardı sanki. Doktor dosyalardaki sonuçlara baktı ve artık yapılacak hiçbir şey kalmadığını, üzgün olduğunu söyledi. Ne kadar zamanı kaldığı hakkında kesin bir şey söyleyemeyeceğini ekledi. Sessizce toparlanıp, bekleme salonunda oturan babamın yanına döndüm; "Haydi gidelim" dedim. Şehrin öbür ucundaki hastaneden eve dönüş yolunda, babam derin bir uykuya daldı. Bense içim karmakarışık, dışım trafiğin ritmine ayak uydurmuş bir halde, ona bunu nasıl söyleyeceğimi düşünüyordum... Babam doktorun ne söylediğini hiç sormadı. Ertesi gün, kahvaltıdan sonra, hafta sonu ne yapmayı planladığını anlatır gibi sakin; nereye, nasıl gömülmek istediğini anlattı. Bedeninde ne olup bittiğini gayet iyi biliyor oluşu, durumu kabullenişi, sakinliği, doğrudanlığı, içimi tarifi imkânsız bir kederle doldursa da rahatlattı, sakinleştirdi beni. Sözünü kesmedim, itiraz etmedim, "Sen nasıl istersen" dedim. Yas bir borçsa, bu yaşadığım çok ama çok yüklü bir ön ödemeydi.

Üç yıl sonra annemi yoğun bakıma aldıklarında, üst kattaki odasına tekrar çıkma ihtimali olup olmadığını sorduğum doktorun yanıtı "%50" idi. Bunun bir alıştırma yanıtı olduğunu, bana söylemediği daha pek çok şey

bildiğini biliyordum, o da bütün bunları bildiğimi biliyordu ama ikimiz de sessiz kaldık. O bana kendince şefkat göstermiş oldu, ben de yöntemine karşı gelmeyerek iyi niyetini kabul ettim.

Her kalp atışında şiddetle sarsılıyordu annem. Kalbi öylesine büyümüştü ki, bütün bedeni kocaman bir kalbe dönüşmüştü sanki. Yorgun, tükenmiş, durup dinlenmek için sabırsızlanan kocaman bir kalp. Ölümünden bir gün önce yoğun bakımda ziyaretine gittiğimde gözlerimin içine büyük bir ciddiyet ve dikkatle baktı ve ölmek istediği için af diledi benden. O an daha önce hiç duymadığım kadar büyük, engin bir şefkat duydum ona. Bu, hastalığının dayanılmaz hale geldiği son günlere dair bir özür değildi. Uzun yılları kapsıyordu sanki. İsteğinin af dilenecek bir şey olmadığını söyledim ona ve ekledim; "Ne kadar acı çektiğini hissedebiliyorum, isteğini anlıyorum... Sen bizi düşünme". Neredeyse müjdeli bir haber almış gibi, hayretle karışık bir şükranla baktı bana. Birkaç saniye içinde dinçleşti, gözlerine parlaklık, yanaklarına hafif bir pembelik geldi. Çok uzun zamandır ilk kez, kısa da olsa gülümsedi. Göğsünde sıkışıp kalmış bir sancıdan en sonunda kurtulur gibi derin bir soluk aldı ve şöyle söyledi: "İçimde bir kuş var. Uç git diyor..." Annemi son görüşümdü bu.

Anne ve babamın ölümleri, varoluşa dair çok önemli bir bilgiyi ete kemiğe bürüdü, bana dahil etti, benim kıldı: Hem kendi varoluşumuza hem de dokunduğumuz, değdiğimiz, hele ki dünyaya gelmelerinden sorumlu olduğumuz diğer insanlara karşı sorumluluğumuz ölene kadar sürüyor. Özellikle çocuklarımıza, torunlarımıza (onlar yoksa bizden genç olan yakınlarımıza) örnek ve rehber olmak söz konusu olduğunda, hayatımızı nasıl yaşadığımız kadar, ölüme nasıl hazırlandığımız, ölümü nasıl karşıladığımız da çok ama çok önemli.

Annem ve babam hayatları boyunca birbirlerine hiç benzemediler, hiç anlaşamadılar ama ölürken aralarında anlaşmışlardı sanki. İkisi de ölümü metanetle, sükûnetle kabullenmişti. Mücadele ile geçen yılların yıprattığı, kısıtladığı, eğilip bükülmüş bedenleri, yorgunlukları, zamanla körelen duyuları, en çok da ağrıları, onları ölüme hazırlamıştı. İkisi de bedenlerine sirayet etmekte olan ölümle sakince baş ettiler; köpürtüp taşırmadan, etrafa sıçratmadan. Son günlerinde ikisi de ölümden korkmuyordu. Bizlerle ve ziyarete gelen herkesle usulünce vedalaştılar. Bambaşka koşullarda, bambaşka zamanlarda, bambaşka duygular bırakarak ama duygudaş olarak gitti ikisi de; gözleri arkada kalmadan, ölümü arzulayarak. Annemin ve babamın bu konuda kardeşime, bana, torunlarına ve diğerlerine iyi örnek olduklarını düşünüyorum. İkisine de bilgece öldükleri için minnettarım.

Ölmekte olana eşlik

Ölmekte olan insanın ihtiyacı duygusal eşlik ve vedadır. Ölümün inkârıyla yaşayan *kaçkın ruhlu* ziyaretçinin hastaya getirdiği ise; telaşlı, kaygılı, ürkek geçmiş olsun dilekleri, içi boş iyileşme vaatleri, "Topla kendini" talimatları, "Biz sensiz ne yaparız" istismarı... Ziyarete gelirler, hatta görev bilip tekrar tekrar gelirler ve artık inkârlıktan çıkmış olan inkârlarını hastanın üzerine boca edip giderler. İnkârlıktan çıkmış inkârın yanında inkârın bile kayda değer bir asaleti vardır. İster dört elle sarılarak, ister elinin ucuyla ölmekte olanı yaşama çekmeye çalışmak; olgunlaşmamış, bencilce bir çaba.

Yaklaşan kaçınılmaz ölümünü kabullenmiş bir hastanın, onu çocuk kandırır gibi yaşama heveslendirmeye çalışanlara bakışındaki derinliği hiç farkettiniz mi? O bakıştaki hayal kırıklığı, yalnızlık, bozgun, yılgınlık... Ve bütün bu duygulara rağmen yine o bakıştaki anlayış, şefkat, aşkınlık... Türkçede bu duygulanımı anlatan bir sözcüğümüz olsaydı, dilin en derin, en anlamlı sözcüğü olurdu herhalde. Ölümle ve ölenle ilişkimiz de düzelirdi belki.

Ölmekte olan ya da sağlıklı olup şiddetli ölüm kaygısı yaşayan birine eşlik etmek insani temasların en zor olanı. Ölüm korkusu ve ölüme hazırlık üzerine son derece kıymetli eserler vermiş olan Irvin Yalom "Bir kişi ölümle yüz yüze olan birine salt varlığını sunmaktan daha büyük bir hizmet yapamaz" der. Yalom'un söz ettiği "*varlık*", kendi ölüm kaygısıyla baş edebilen bir varlık olmalı elbette. Kendi korkularını, kaygılarını, arzularını, ihtiyaçlarını, hele ki kaçışını ölmekte olana bulaştırmayacak güçte ve cesarette biri olmalı. Kendine mukayyet, hayatı bilen, ölüme hazırlıklı biri... Peki varlığımız ölüme nasıl hazırlanmakta?

Kendi ölümünü kabullenmek

Zincirlikuyu Mezarlığı'nın kapısındaki "Her canlı ölümü tadacaktır" cümlesi, bize ölümü (ve aslında yaşamı) hatırlatmak için oradadır. Ölümün bir "*tadış*" olduğunu, yani onun da yaşanmaya değer bir deneyim olduğunu vurgulaması da ayrıca anlamlı gelir bana. Sağlıklıdır gün içinde ölümü hatırlamak, insanı hayatta tutar. Günübirlikçi

© CANSU YAŞAR

sürüklenişinden çıkarır, anın değerini bilmeye, sevdiklerine yeni gözlerle bakmaya sevk eder. Yılgınlığını, dalgınlığını silkeler, yıpranmış sabrı onarır, yaşama, sevme, bağ kurma arzusunu tazeler. Bu cümleyle irkilen, ölümü hatırlamayı gereksiz ve saçma bulan, ölümlü olduğu gerçeğini ceketinin tozlanmış yakasını silkeler gibi kibirle silkeleyen o kadar çok insan gördüm ki. Ölmeyeceğini zannedişteki bu çocuksu saflık içimi acıtır hep. Ayağını hayatın en temel, en değişmez gerçeklik zeminine basamadığı için gereksiz uğraşların peşinde savrulup duran *kaçkın ruhlular*, insana kendini yalnız hissettirir, çünkü onlarla derin katmanda karşılaşmak genellikle mümkün olmaz. Belki bir cenazede, ya da kaybı takip eden kısa bir süre. Sonra kaçışlarında kaybolma uğraşına geri dönerler yine. Oysaki yaşamları ölümle en çok gölgelenenler, ölümün inkârında yaşayanlardır. Kaçtığımız şeyle belirleniriz.

Ölümün inkârı, gerçek anlamda yaşanmamış bir hayata, yaşanmamış bir hayatsa daha fazla ölüm kaygısına sürükler bizi. Sorun ölmek değil, eksik yaşamaktır. Ve aslında tamamlanmanın imkânsızlığı. Yaşanmamış ve yaşanmamakta olan bir hayatın yası, hayattayken tutulur ve bütün bir ömre gölge düşürmeye yeter.

Ölümle bağlantısını ilk bakışta kuramadığımız pek çok durumun altından yüzleşilmemiş ölüm kaygısı çıkar; örneğin kararsızlık, özellikle yakın ilişkide, eş seçiminde kararsızlık; hem ölüm hem de özgürlük/sorumluluk kaygısıyla iç içedir.

Ölüme ve ölümlü oluşa dayanabilmemizi sağlayan, hayatta oluşa dayanabilmemizi sağlayan şeyden başkası değildir; değişmez olanın kabulü. Ölümün inkârı ve bastırılmış ölüm kaygısı sonucu işlevsiz savunmalarla savrulmaktan, kısıtlayıcı sığınmalarla kendi içine çekilmektense, hayatta olmakla baş edebilmek; yapmak isteyip de yapamadıklarının peşinden gitmek, bahanelerin içini açıp dikkatle bakmak ve bu suretle onları bertaraf etmek, dünyaya kendine özgü katkıyı sunmak için hangi adımları atmak gerektiği üzerine açık fikirlilikle düşünebilmek, bu uğurda eyleme geçmek ve bütün bunlar için gereken cesareti kazanabilmek adına ötekilerle anlamlı bağlar kurabilmek gerek. Ölüme hazırlık, sadece felsefeden değil, hayatı yaşamaktan, bağ kurmaktan ve doğrudan mücadeleden geçer.

© CANSU YAŞAR

Sistemin geri kalanına dair

Aile sisteminden biri çıktığında, kalanların arasındaki mesafe ayarları değişir. Bir bakarsınız küsler barışmış, aralarından su sızmayanlar küsmüş ya da birileri ötekilere ateş püskürmekte...

Acı bütün diğer duygulara hükmetmeye başladığında insan bir suçlu arayışına girebilir. Öfkeli olmak ve acıyı bir başkasını suçlayarak seyreltmek daha kolaydır çünkü. Yasını dışa vurarak; ağlayıp dövünerek, sızlanarak, ağıtlar yakarak, perişan olarak yaşayan kişi öfkesini, yasını dışa vurmadan yaşayana yöneltir bazen. Sessizce yas tutan, dışarıdan bakıldığında üzülmüyor, acı çekmiyor, durumdan etkilenmiyor gibi görünebilir. Özellikle kardeşler arasında sorun yaratır bu fark; "O senin de babandı, ben perişan olurken, senin umurunda bile değil!" isyanında olduğu gibi. Oysaki herkesin yası kendine göre. Kaç kişi varsa dünyada, o kadar yas tutma şekli var. Çünkü herkesin hayatla, ötekiyle, kayıpla, ölümle kurduğu ilişki farklı.

Yas bitmez, ilişki evrilir

Klasik psikanaliz, bizi ölen kişiye bağlayan anıların canlandırılması, yeniden yaşanması ve sonunda serbest bırakılmasını vurgular. Yasın tamamlanması, ölenin terki ve/veya kalanlar eliyle yeniden ölüme gönderilmesi gibidir ve suçluluk duygusu doğurur.

Öte yandan Jacques Derrida, önemli ötekini kaybetmenin bizim içselliğimizi ve kendimizle ilişkimizi yeniden

yapılandırdığının üzerinde durur. Derrida'ya göre yas, artık hem içimizde hem de bizden öte olan merhumla süregiden bir bağlılık ve iletişim halidir.

Derrida'nın bakış açısı gerçekçi ve anlamlı geliyor bana. Çünkü hem kendi yaşamımda hem de seans odasında sürekli tanık oluyorum ki; hayatta olan ve olmayan önemli ötekilerle kurduğumuz ilişkiler aslında hiç bitmiyor. Şöyle ki; her ilişkinin kendine özgü bir evreni vardır. İlişki geçmişte kalmış olsa da, zaman zaman olup bitenleri hatırlayarak, önemli ötekini anarak ya da rüyalarımızda, geri dönüp o evreni ziyaret ederiz. Ve her ziyaret vaktiyle yaşanmış olan gerçekliği değiştirip yeni bir anı yaratır. Bu yeni anı, bizim bugünkü gerçekliğimizde yerini alır. Böylece ilişki, bizim bugünkü benliğimizle yeniden yazılan bir hikâye olarak varlığını sürdürdüğü gibi, bizi olduğumuz kişi yapmaya devam eder. Anne ve babamla geçmişte yaşadıklarımın bugün dahi beni; kendimle, hayatla ve ötekilerle kurduğum ilişkiyi değiştirmesi gibi.

Ve yas, bir yere gitmez aslında, geride kalmaz, tamamlanmaz. Artan deneyimle birlikte yaşam genişler sadece. Yaşam baskın ve talepkârdır; günlük hayatın şiddeti, yası belli belirsiz bir hale gelene dek inceltir. Süregiden yaşamın içinde yas duygumuzun kapladığı yerin nispeten azaldığını duyumsarız. Kaybı çağrıştıran uyaranlar yası yeniden tazelediğinde, yas tekrar merkezi hale gelir. Ve sonra yaşam genişleyerek yine istila eder yası. Ve bu böyle sürüp gider...

Hikâyedeki boşluk

Yas, gidenle paylaştığımız hikâyedeki boşlukları doldurma uğraşıdır. Kurulmamış cümleler, sorulmamış sorular, edilmemiş kavgalar, gerçekleşmemiş kucaklaşmalar, açığa çıkmamış duygular, en çok da ifade bulmamış veda, ölenin arkasında bıraktığı boşluğun sessiz çığlıkları olur. Eskilerin "helalleşmek" dediği; karşılıklı olarak emeğin ve hakların bağışlanması ile tanımlı karşılaşma, özellikle de şükranın ifade edilmesi, iki taraf için de iyileştirici etkiye sahiptir. Ölmekte olanın hastalığını iyileştirmez elbet ama gözü arkada kalmadan gidişini kolaylaştırır. Kalan içinse boşlukların barış ve huzur içinde doldurulmasını sağlar.

Babamla hayatta olduğu son üç yıla kadar yakın olamadık. Ancak hastalığının ilerlediği son yıllarında iki yetişkin olarak yeniden tanıştık, karşılaştık ve anlamlı bir ilişki tesis edebildik. Ona beni büyütürken, hayata hazırlarken, yönlendirirken yaptıkları için teşekkür etme fırsatım oldu. Ergenliğimde öfkeli ve isyankâr olsam da bugün baktığım yerden o zamanki koşullarda elinden gelenin en iyisini yaptığını ve bunun bana uzun vadede iyi geldiğini, benim için yaptığı her şey için ona sonsuz bir şükran duyduğumu söylediğimde ikimiz de göz yaşlarımızı tutamamıştık. Onu da beni de yumuşatan, birbirimize bağlayan, şükranımı ifade etmem oldu ve onun bu şükranı kabul edişindeki ömre bedel mutluluk. Bunu o ölmeden yapabildiğimiz için müsterihim.

Annemle ilişkim, tahmin edilebileceği üzere daha karmaşıktı. Ondan bana kalan hikâyede, özellikle çocukluğuma ilişkin irili ufaklı daha fazla boşluk var. Belleğimin ve hayal gücümün imkânlarını seferber edip hikâyeyi tamamlamaya çalışıyorum ben de. Yarım kalan herkes gibi...

Kabulle gelen özgürlük

Yaşlanma ve ölme sırasının size gelmesinde kederli olduğu kadar rahatlatıcı bir yan var. Özellikle annemin ölümünden sonra, tuhaf bir duyguya kapıldım: Hem köksüz hem dikensiz kalmıştım sanki. Ve bu bana hiç de kötü gelmedi. Sakince baktım kendime, içime ve içimde yeşermekte olana tanıklık ettim, etmekteyim: Daha kırılgan ama daha güçlü bir oluş bu. Daha kimsesiz ve daha özgür. Havaya suya muhtaçlığımı tümleyen bir özgürlük... Kendim kök olmalıyım artık.

© CANSU YAŞAR

sürüngen döngü

bedenimden sıyrılıp çıkıveren
sönmüş, pörsük, yorgun bir deri gibi
öldü annem...

kızım doğduğunda
geride kalan
o delikli yekpare deri
bendim oysaki

içimden
bütün insanlık
geçip gitmişti sanki

demek, ölürken
yeniden doğuracağım onu...

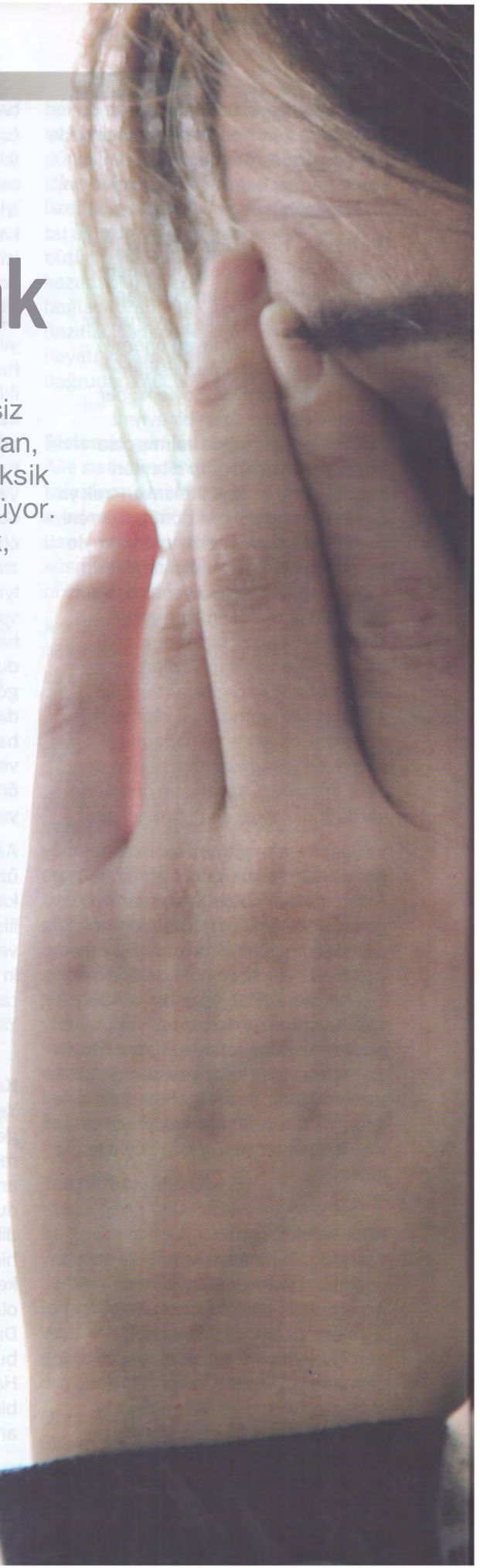
ve içimden
bütün insanlık
geçip gidecek yine

Şule Öncü (Haziran 2018)

Bahar TEZCAN

Geçmişe yas tutmak

Kırk yaşında hâlâ altı yaşındaki haliniz kadar çaresiz hissediyorsanız, bir zamanlar acı veren, kalbinizi kıran, kafanızı karıştıran bir şeyler oldu. (...) Bir zamanlar eksik kalan ya da kaybedilen bugün hâlâ hükmünü sürdürüyor. Geçmişe yas tutmak cevap aramaktır. Açıklamak, anlamak ve dönüştürmektir.

Bugün üzüntü duymanız beklenen yerde acıdan kıvranıyorsanız, endişelenmek yerine panik yaşıyorsanız, utanmak yerine yerin dibine geçiyorsanız, neşelenmek yerine ağırbaşlılıkla kendinize yerinizi bildiriyorsanız, duygularınıza ihtiyaç olduğunda donup kalıyorsanız eğer, bir gün bir yerlerde, uzak geçmişte bir şeyler oldu. Kendinizi sürekli mutsuz hissediyorsanız ve bu hayata "Bitse de gitsek" gözüyle bakıyorsanız...

Başkalarına şiddet uyguluyorsanız; yani hakaret ediyor, aşağılıyor, hep kendinizi haklı görüyor, asla empati yapamıyorsanız ve başkalarına verdiğiniz acıyı göremiyorsanız, bir gün, bir zamanlar bir şeyler oldu. İnsanlar sizden korkuyor ama korktuğunu bile hissettirmekten korkuyorsa, siz de korkularınızdan korkuyorsanız, sevilmek veya sevmek tehdit ediyorsa...

Duygularınız sürekli değişiyor, birisini çok severken kendinizce bir sebep bulup nefret ediyorsanız, ilişkileriniz tutarsızsa, yakın çevrenizde kimse uzun zaman kalamıyorsa ya da kalsa bile kendi gidemeyişine yenildiği için kalıyorsa, bir şeyler oldu geçmişte.

Fedakârlık yapmak için her hücrenizi tükettiyseniz ama hâlâ onay ve takdir görmek için ek hesabınızdan hücreler satın alıyorsanız. Kırk yaşında hâlâ altı yaşındaki haliniz kadar çaresiz hissediyorsanız, bir zamanlar acı veren, kalbinizi kıran, kafanızı karıştıran bir şeyler oldu. Onunla devam edemeyeceğinizi hissettiren türde. Belki bir anda oldu, belki de uzun zaman devam etti.

Ama siz onu inkâr ettiniz. Bilerek ve isteyerek değil aslında. Ama bazen de öyle. Bazen yok saydığınızı fark edemeyeceğiniz kadar hızlı olur bu inkâr. Yıldız kaymasından çok daha hızlı. Bazen de ara ara hatırlar, acısına ve sorgusuna katlanamaz, geçmişin üzerinde düşünmenin ne kadar da büyük bir zaman kaybı olduğunu düşünür ve geldiği yere geri gönderirsiniz duyguları ve düşünceleri. O şeylerin olduğunu dahi unutarak, bastırarak, kendinize ya da başkalarına yalan söyleyerek, kendi yalanınıza inanarak ya da gerçekten olmadığına inanarak, olmamış gibi yaparak yaşamaya devam edersiniz.

© ÖZLEM DİKEL

Oysa bugün anlıyorsunuz ki siz bakmadığınız için, orada olan "gerçek" yok olmuyor.

Sinsi sinsi bir huzursuzluk. Bir "Ne yapsam olmuyor" hissi. Anlam aramanın anlamsızlığına yol alıyor. Sonra öyle bir zaman geliyor ki kendinizden hiç beklemediğiniz bir anda gök gürültüsüne ve şimşeklere dönüşüyorsunuz. Ya da bu canlılık bile yok. Ellenmese ve birisi seslenmese kimsenin size yaşadığınızı ispat edemeyeceği bir akıl oyununa dahil oluş. Terk edildiğinizi hissetmeye ama kimin terk ettiğine dair hiçbir bilginin olmayışına. Kaybetmekten ölesiye korkarken, yaklaşan her canlıyı öğütme makinesine dönüşüvermişsiniz.

Ya da öyle bir durumdur ki yaşadığınız, henüz hiç kimse tanımlayamamış, anlayamamış, dahil olamamıştır. Üzerine söz söylenememiş kendi biricik hikâyeniz. Artık hangisiyseniz. Çok da fark etmiyor. Günün sonunda ne yaşarsanız yaşayın, "kral çıplak!"

Ama madem işimiz yaşamak, öyleyse bugün olanları anlayabilmek, acıyı yerli yerine koyabilmek, iyileşmek için geçmişe "yas tutmak" gerek. Sonra bunun da üzerine basıp yükselmek ve gelişmek ve tekrardan bir bütün olabilmek, dağılan parçaları toplayabilmek için.

Geçmişe yas tutmak, neyle karşılaşacağımızı bilmeden, bir zamanlar ne olduğuna bakmak, cesaretle geçmişe uzanabilmek demek.

Kendimizden saklanmadan, karşımızda çıplak kalarak, kendimizi kendimizden korumayarak. Çok savunmayarak ama asla yargılamayarak. Mahkemelere ihtiyacımız yok. Amacımız anlamak ve uzlaşmak. Duygusuyla, oluşuyla. Acıdan kaçmayarak ama acıya da tapmayarak.

Geçmişe yas tutmak, kaybettiklerimizi kabul etmek ama kaybetmenin ölmekle eşdeğer olmadığını bilmektir. Kabul etmek teslimiyet değildir. Yaşamın kaçınılmaz gerçekleri karşısında payımıza düşenin ne olduğuna bakmaktır. Acıyı eğitmen yapmaktır.

"Yas tutmak" öylesine korkulan, kaçınılan, aşağılanan bir kavram ki. "Acı çek!" emri veriliyor sanılıyor. Buna vakit olmadığında ise fazlaca öfke yaratıyor yas tutma meselesi. Özellikle bu kendini ötekilere ispat ve hız dünyasında işi daha zor. Günün getirdikleri, tamamlanmayı bekleyen işler, birlikte yaşadıklarınız, sorumluluklarınız. Acı çekme kültürünü çok yanlış anlayıp, yürek dağlamak için her fırsatı değerlendiren bir toplumun çocukları olmaktan da zaten onca yıl ne çok utandınız. Şimdi "her şey eğlenceli"nin sunum formülünü bulmuşken yani başkalarına "Ne kadar da yolunda işler ve bakın nasıl da hallediyorum" demeye şartlanmışken. Doğu'nun kalbi, Batı'nın aklı diye diye kim olduğunu unutmuşken. Sırası mı şimdi acı çekmenin? Ne gerici bir hareket. Bu kadar ilerlemişken.

Oysa yas tutmak acı çekmek değildir sadece. Her duyguyu çekmektir. Yaşadıklarınızı hissetmektir.

Herkes olanı biteni geçmişte aramamaya kararlı. Hep önüne bak, yoluna git, tünelin ucundaki ışık, hadi fırla diye öğretildi. Ardımızda kalanlar ve çocukluğumuz boyunca yaşatılanlar adı üstündeydi. Geçti. Bitti. Bir daha hiç kimse kendini öyle çaresiz ve ürkek hissetmek istemezdi. Ama olmuyor işte dönüp bakmayınca. "Böyle öğrendiğim için böyle davranıyorum"dan daha fazlası var işin içinde.

Peki geçmişte arayacak olduğumuz ne?

Siz neyi kaybettiyseniz o. Cevabı, bugün neye ihtiyaç duyduğunuzda.

Neden bu kadar fazla takıldınız güvenli hissetmeye mesela? Belirsizliğe tahammül edemiyor olmak niye? Sürekli bir "başım belada" hissiyle yaşamak. "Bağlanmaktan korkmak" diye moda bir tabir var hani herkesin dilinde. Belki bu sizin de hanenizde ve gerçeğinizde. Yalnız ve çaresiz hissettiğinizde nasıl yardım isteyeceğini bilemiyor olmak ya da dramalardan beslenmek ya da katlanılamayan acıyı bir takıntıya transfer etmek. Sizin duygusal, fiziksel, cinsel ihtiyaçlarınız neler söylüyor size?

Bir zamanlar eksik kalan ya da kaybedilen bugün hâlâ hükmünü sürdürüyor.

Geçmişe yas tutmak cevap aramaktır. Açıklamak, anlamak ve dönüştürmektir.

Hangi yaşınıza kadar hatırlıyorsunuz olanları? Yapılmaması gereken, yanlış denilen bir hareket yaptığınızda size neler yapılırdı? Üzüldüğünüzde kime sığınırdınız? Öfkelenmeye hakkınız var mıydı? Herkesten sakladığınız aile sırları? Kendiniz dışında herkes olmaya razı mıydınız? Emek verilmiş, değerli görülmüş bir çocukluk muydu? Peki hiç konuştunuz mu çocukluğunuz hakkında annenizle ya da babanızla? Ya da hiç kendi yedi yaşınızdaki halinizle mesela, oturtup karşınıza dinlediniz mi neye ağladığını? Sesinizi duyan var mı?

Ardınıza baktığınızda alacaklı olduğunuz bir dünyaya öfkeleniyor musunuz hâlâ?

Sorular bizi tehdit etmez aslında. Bize ürkütücü gelen, cevapları bulduğumuzda onlarla ne yapacağımızı bilememektir.

Çünkü çözülmemiş meseleler, yarım kalmış dosyalar, olayların tüm sorumluluğunu tekrardan yanlış adrese gönderir. Yani kendini suçlayan çocuğa. Olan biten her şeyin, ihmal ya da istismar edilişinin, anneyle babasının kavga etmesinin sebebini masumca kendinde arayan çocuğa. "Yeterince iyi bir çocuk olsaydım tüm bunlar olmazdı. Önemli olsaydım beni duyarlardı. Sevilmeye layık olsaydım severlerdi. Değerli olsaydım benim de herkes gibi hâlâ evde bir babam, bir annem olurdu. Terk edilmezdim, dayak yemezdim ben doğru olanları yapabilseydim. Hepsi benim yüzümden."

Çünkü çocuk zihni "Bu benim suçum!" diyerek çalışır. Böyle baş eder kendine yapılanlarla. Çünkü ebeveynini suçlamak cesaret ister. Kimsesiz kalmaktansa suçu üstlenmek daha kolay gelir ve daha güvenli. Hem suç kendinde olursa, belki sonra bunu temize çekerek, yeterince iyi, uslu, doğruyu yapan biri olarak ya da başka yöntemler uygulayarak durumu düzeltebilir.

Geçmişe yas tutmak "Olanlar benim suçum değildi" diyebilmektir.

Yaşamak için bir suçlu bulmaya da ihtiyacımızın olmadığını bilmektir. Olan bitenin tesadüfi ve sessiz tanıklarıydık çocukluğumuzda. Bizim yaptığımız ya da yapmadığımız herhangi bir şeyden kaynaklanmadı yaşananlar. Bizim işimiz bundan sonrasında. Mevcut yaralarla ne yapacağımızda. Kuşaklar boyu aktarılan döngüyü kırıp kendi hayatını kurgulamakta. Aktarılanların zincirini kırıp, taşıdıklarınızı çocuğunuza aktarmamakta.

Yaşamın sundukları karşısında neler hissettiğimizi fark etmeye çalışarak başlarız. Benim gerçeğim ne? Belki tekrardan tanışırız kendimizle, yeni bir bağ kurarız. Belki de kaldığımız yerden devam ederiz. Ama bilinçli bir farkındalıkla. Almamız gerektiği kadar bir sorumlulukla.

Geçmişe yas tutmak, hikâyemizi kendimize tekrar anlatmakla mümkündür. Bu hayatta bundan sonra neyin mümkün olduğunun gözünün içine bakmakla. Duygusuz ve kelimesiz bırakılmış olan her şeye bir isim takmakla.

Kendimizin sanığı veya tanığı olacak kadar büyümüşüzdür nihayetinde. Geçmiş ne aşağılıktı ne de çok yüce. "Geçmiş" sadece yaşananları temsil etmez artık. Gelecek için çok değerli araçları barındıran yük gemisidir ayrıca.

Hatıraları çağırdığımızda bizi oluşturanlarla yüzleşip yine de kaçmamakla. Esnek ve dik durmakla.

Geçmişe yas tutmak, geçmişe yaslanmak ve sonrasında ayakta tek başına durabilmekle mümkün olacak. Hızlıca olmayacak. Hep kazanmaya doğru olmayacak. Onca yılda bozulan hemen onarılmayacak. İçeri almak, kabullenmek zaman alacak. Ama sonra farkında bile olmadan alışılanlar, anlaşılanlar dosyasına kalkacak. Ve sonra sarmalın nihai yönü hep yukarı olacak.

Hayal etmek, istemek ve elde etmek arasındaki farkı da öğretiyor hayat insana zamanla. Yaşamın olağan talepleri huzur veriyor yas tamamlandığında.

© ÖZLEM DİKEL

Kemalettin ÖZDEN

Ayrılık kaygısının büyüttüğü iflah olmaz varlıklarız

"Anne karnı huzuru, çocukluğumun sesi
Senden bana, şimdi zamanı sızdıran"

Emrah Aydoğdu, "Elfida" (Haluk Levent)

Nerede bir ayrılık ve kayıp varsa, orada yas da hazır olacaktır (...) Karşılaştığımız kayıplar bize yası dayatır ve aslında yasın yaşanmaması durumunda, kayıp nesne ile kişi arasında sağlıklı bir ayrılma ilişkisi kurulamaz. Yası tutulmamış kayıplar bizi terk etmezler

İnsan yaşamı ayrılıklar ve kayıplar üzerine kurulmuştur denilebilir. Anneden ayrılma, aileden ayrılma, sevgiliden ayrılma, vatanından, anayurdundan kopma, bir uzvun kaybı, çocukluktan, gençlikten kopma, insanın kısa hayatına sığdırabileceği birçok travmayı da beraberinde taşımaktadır. Belki de en büyük kayıplar, kişinin ölümle sınandığı anlarla ilgili olanlardır. Ölüm gerçeği ile yüzleşmenin zorluğu, sanırım herkes tarafından kabul edilen bir durumdur.

Ayrılıkların ve kayıpların bireyi psikolojik olarak zorlayabilme ve benliğinde derin izler bırakabilme olasılığı bulunur. Kayıp nesneden kolayca kopmak her zaman mümkün olmaz. Bir yas dönemi geçirmek durumunda kalabilir insan. Yasın şiddeti, süresi, sevilen ya da ait olunan nesne ile ilişkinin yoğunluğu ile bağlantılıdır. Ani kayıpların, uzun süredir beklenen kayıplardan daha travmatik olacağını öngörmek sanırım yanlış olmaz. Yası yaşamın birçok farklı alanında tespit etmek mümkündür. Nerede bir ayrılık ve kayıp varsa, orada yas da hazır olacaktır.

© RABİA KİP

Neden yas tutarız? Sadece bir kişi ya da derin anlamı olan soyut bir kavramın kaybını mı ifade eder yas? Judith Butler, Freud'un bize, birisini kaybettiğimizde o kişideki neyin yitirildiğini her zaman bilemediğimizi dile getirdiğini iletir. Butler'a göre kayıp, o iki kişi arasında kurulmuş olan ilişkisel bağın kopmasıdır. Kişiler arasında kurulmuş olan bazen karmaşık ve çok katmanlı ağın bir anda ortadan kalkması, bireyi yüzleşmesi güç bir alana taşır. Yas, bu karmaşadan çıkmak için izlenen yolların adıdır.

Günümüz dünyasında gündemden hiç düşmeyen konulardan biri göç ve sürgün edilme halidir. Esasen, en eski atalarımızın sürekli hareket halinde oldukları, bir yerden başka yere göç ettikleri düşünüldüğünde, bunun yeni bir "sorun" olmadığı da görülmektedir. Uzun insanlık tarihinde, yerleşik hayat kısa bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bir bakıma, yeryüzünde yaşayan her insan birkaç nesil öncesinde göçmendi ve bundan sonra da göçmen olmayacağının garantisi altında değildir.

Göç, anayurttan, korunaklı mekândan ve yalnızca korunaklı mekândan değil, korunaklı nesnelerden de ayrılık, uzak kalış anlamını taşır. Göç ya da sürgün edilmiş birey, acının inkârı ya da kabullenilişi ile yüzleşmek durumunda kalır. Acının kabul edilmesi, yasın çalışılmasına imkân tanır. Yasın işleyişi tamamlandığında benlik tekrar özgür hale gelir.

Ayrılık ve kayıplarla ilgili çok sayıda dini, mitolojik, edebi öykü mevcuttur. Cennetten ya da Tanrı'dan (bir anlamda asli vatandan sürgün) ayrılış anlatıları, semavi dinlerin temel paradigmalarını dayandırdıkları noktayı da işaret eder. Semavi dinlere göre, insan bu dünyaya anayurdundan ayrılarak gelmiş, bir anlamda düşmüştür. İnsanın yaşadığı sıkıntının, hüznün nedeni cennetten bu dünyaya düşmüş olmakla ilişkilendirilmiştir. Buraya ait değildir, gurbettedir. Dini öğretiler, yeniden oraya dönmenin yollarını gösterme iddiası ile var olurlar.

Mevlana, "Mesnevi"de ayrılık acısını, asli vatandan kopuşu ney ve kamış metaforu üzerinden anlatır. Ney inleyerek vuslat anını arzuladığını hüzünlü nağmeler ile dile getirir. İnsan da bu ney gibi asli vatandan, tanrıdan kopmuş ve ona kavuşma isteği ile yanmakta, inlemektedir. "Mesnevi"nin başlangıcında anlatıldığı üzere, neyin kamış iken yurdundan koparılması bir ayrılık travmasına neden olmuş ve özlemi, vatan özlemi hiç bitmemiş, oraya yeniden kavuşma arzusu ile acı acı inlemeye devam etmiştir. Ney, bağının koparıldığı mekâna yeniden kavuşmadan huzura eremeyecek ve yas süreklilik kazanacaktır. Ney hasretten inler durur. "Mesnevi"de bu hal şu şekilde ifade edilir:

"Dinle, bu ney nasıl şikâyet ediyor, ayrılıkları nasıl anlatıyor:

Beni kamışlıktan kestiklerinden beri feryadımdan erkek, kadın herkes ağlayıp inledi.

Ayrılıktan parça parça olmuş, kalb isterim ki, iştiyak derdini açayım.

Aslından uzak düşen kişi, yine vuslat zamanını arar."

Burada satır aralarında söylenen şey ise, neyi üfleyen ve onun yasını hafifleten bir gün kavuşma özlemiyle şimdilik acılara sabretmeyi öğreten bir insanı kâmilin varlığıdır. "Mesnevi"ye göre yas, kavuşma anına kadar bitmeyecektir, huzurun başka bir yolu yoktur.

Bu ayrılık hasreti felsefenin de konusu olmuştur. Platon'un ruh ve beden düalizmi, ruhu ölümsüz olarak kabul etmesi ve beden içinde bir zindanda olması nedeniyle yaşadığı hüznü aktarır bize. Ruh bedenden ne kadar çok uzaklaşabilirse o kadar iyi düşünür ve o kadar gerçek bilgiye yaklaşır. Platon, ruh kavramını idealar dünyası ile ilişkilendirerek hakikate ancak ölümden sonra ulaşılabileceğini söyler. Böylece, bedenin ve arzuların kötülüğüne dair inancın kaynaklarını çok eskilerde görmek mümkün olmaktadır.

Platon'un "ruhu", idealar dünyasını görmüş, oradan ayrılmış ve kayıp yaşamıştır; bu nedenle beden içinde huzursuzdur. Ruhu tanrısal, bu dünyaya ait olmayan, bu dünyada gurbette bir yabancı gibi yaşayan ve bir an önce ait olduğu âleme dönmek isteyen bir varlık olarak tanımlar Platon. Platon'a göre ruh, bir zindanda yaşar gibi beden içinde hapislik günlerinin sona ermesini beklemek zorundadır. Böylece yas, beden mezarlığında yaşayan ruh tarafından devam ettirilir. Ruh, hakikati deneyimlemiş ve orada gördüklerini hatırlamaktadır. Bu anlamda yeni bilgi yoktur, bilmek ancak hatırlamak olabilir.

Mitolojilerde de bu konu ile ilgili birçok anlatı olduğu daha önce vurgulanmıştı. Truva Savaşı için yurtlarından ayrılan Yunan topluluğunun yaşadığı kayıplar, yersiz yurtsuzlaşma deneyimleri mitolojide bolca yer bulur kendisine. Uzun yıllar süren savaş nedeniyle evlerinden, yuvalarından, ailelerinden kopmuş ve kaybolmuş insanların serüvenleri dile getirilir. Odysseus'un ("Ulysses") başından geçenler bu öykülerin en çarpıcı örneklerinden birini sunar. Yuvasına dönememiş olmanın kaygısını taşır bu insanlar. Yurda dönüşün yolları güçlüklerle doludur, birçok sınanma ile yüzleşir kahraman ve artık değişmiş olarak evine döner. Bilindiği üzere, bir kahramanın öyküsü ya da onun imal edilmesinin, şekillenmesinin en temel basamağı evinden ayrılmasıyla, sıradan dünyayı terk etmesiyle başlar.

En eski yazılı destan olan "Gılgamış Destanı", Enkidu ile Gılgamış'ın serüvenlerini, dostluklarını anlatırken, diğer yandan ölümsüzlüğe duyulan (bu bir anlamda ölümsüz ruhu, diğer anlamda da tümgüçlülüğü imler) arzunun peşinde koşan Gılgamış'ın öyküsünü dile getirir.

Çok sevdiği, birlikte maceradan maceraya atıldığı dostu, arkadaşı Enkidu'nun ölümü sonrası yas dönemine girer Gılgamış. Herkesin bu yasa katılmasını ister, ağaçların, suların, hayvanların, insanların, canlı cansız ne varsa her şeyin ağlamasını isteyerek, tüm evreni yasa çağırır. Sonra şöyle söyler: "Ben de ağlıyorum sana Enkidu!/Dinleyin beni Uruk'un yaşlıları!/Dinleyin beni gözyaşı döküyorum/Dostum Enkidu için,/İnliyorum/Yas tutan bir kadın gibi."

Sonra ona duyduğu özlemi, anıları ve kaybın taşıdığı acıları dile getirir:

"Ey Enkidu, yanımdaki baltamdın/Ve kollarımın gücüydün!/Kılıçtın kınımda/yüzüme kalkandın/Bayramlık giysimdin/Payandasıydın sevinçlerimin!/Zalim bir kader, birdenbire/Ayırdı benden seni."

Gılgamış için dünya yaşamı bir anda anlamsızlaşmaya başlar. Freud

"Yas ve Melankoli"de şöyle der: "Yasta dünya yoksul ve boş bir hal alır, melankolide ise yoksullaşan ve boş hale gelen Ben'in ta kendisidir."

Gılgamış dostunun ölümünü kabul etmek istemez. Enkidu'nun heykelini yaptırma düşüncesi, artık umutsuzca onu yeniden var etmeye, görünür kılmaya, diriltmeye çalışmasına hizmet ediyor olabilir. Diğer yandan ise, onu kaybettiğini kabul edişe, onu anılarda yaşatıp gelecek nesillerin de hatırlamasını sağlayarak bir anlamda ölümsüzlüğe ulaştırma çabası olarak da görülebilir.

"Tanyeri ağardığında/Gılgamış bütün ülkeye seslendi/Ey demirci ustaları!/Ey metal işçileri!/Ey kuyumcular!/Bir heykelini yapın dostumun!/Göğsü lacivert taşından/Ve vücudunun geri kalan kısmı altından/Bir heykelini yaptırdı Enkidu'nun."

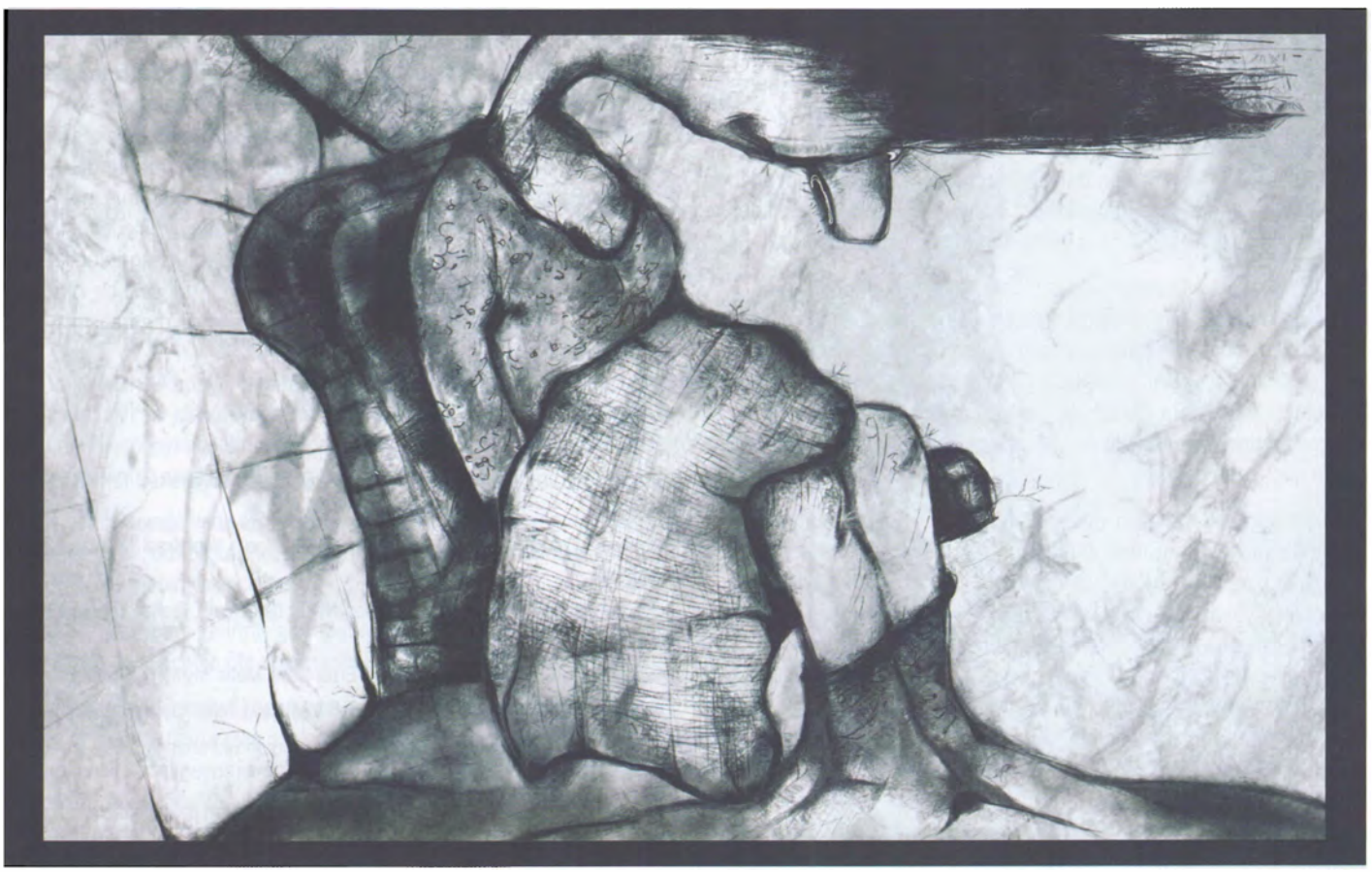
Sevgili dostundan bir türlü kopamayan Gılgamış, daha sonra "ölenle ölünmez" sözünün taşıdığı anlama gelecek ve "Yas tutan kişi kayıp ile birlikte ölmeli mi yoksa her şeye rağmen yaşam devam etmeli mi?" sorusuyla yüzleşerek, yaşamın gücü yönünde karar verecektir. Freud'un ifade ettiği şekilde, kaybın yazgısına ortak olmak istemeyen ego, narsisistik doyumları göz önünde bulundurarak nesne ile bağını koparır. Destanda bu durum şöyle ifade edilir:

"Gılgamış bozkırda/Acı gözyaşları döküyordu/Dostu Enkidu için:/Ölmem mi gerek benim de?/Enkidu'ya benzemeyecek miyim ben de?/Bir kaygı kemiriyor içimi/Ölüm korkusudur/Beni bozkırda koşturan!/İyisi mi/Gidip Utanapişti'yi,/UbarTutu'nun oğlunu bulayım."

Gılgamış yaşama arzusunun gücü ve Enkidu'nun ölümü sonrası belirginleşen tutunma isteği ile ölümsüzlüğün yolunu bildiğine inanılan Utanapişti'yi bulmak için yeniden yola çıkar. Gılgamış, Enkidu'nun yazgısını paylaşmak istemez ve artık yaşamın değerini öğrenmiştir.

Gılgamış'ın öyküsü üzerinden, Freud ve Bowlby'nin yasla ilgili düşüncelerini de değerlendirmek mümkündür. Freud yası, sevilen bir kişi ya da kaybedilen bir kişinin yerine konan anayurt, özgürlük ya da ülkü gibi soyut bir kavramın kaybına verilen tepki olarak tanımlar. Freud, yas durumunda çok ağır sapmalar olsa bile kendimizi tedavi için doktora teslim etmenin aklımıza gelmediğini ve deneyimlenen yasın bir süre sonra geçeceğine inandığımızı dile getirir. Freud'a göre yas tutan kişi gerçekle sınanır ve kaybın artık orada olmadığını kabul eder ve onunla bağını koparır. "Ben, yas sürecinin sona ermesi ile birlikte yeniden özgür ve ketlenmemiş hale gelir."

Gılgamış en sevdiği dostunu kaybetmiştir. Ruhsal travma ve büyük bir acı ile yüzleşmiştir. Yasını yaşamış ve Enkidu ile bağını koparması gerektiğini anlamıştır. Freud'un yas sürecine dair söylediklerini destanın ilgili kısmında görebilmekteyiz. "Gılgamış Destanı"na Bowlby'nin penceresinden de bakılabilir. Bowlby keskin sınırlarla ayrılmamış olmakla beraber, yas tutmayı dört faza

© RABİA KİP

ayırarak tanımlar:

1. Genellikle birkaç saatten birkaç haftaya kadar süren ve son derece yoğun üzüntü ve/veya öfke patlamalarının araya girebildiği hissizleşme fazı.

2. Birkaç ay, kimi zaman yıllarca süren, kaybedilen figürü özleyip arama fazı.

3. Düzenin bozulması ve umutsuzluk fazı.

4. Az çok yeniden düzen kurma fazı.

Kişiye, yaşanılan travmaya, nesne ile kurulmuş bağın gücüne vb.ne göre yasın şiddetinin değişebileceği de söylenebilir. Bowlby'nin tanımlaması, bu açıdan değerlendirilerek Gılgamış'ın Enkidu'yu kaybettiği andan itibaren yaşadıklarına uyarlanabilir. Destana bu gözle baktığımızda Gılgamış ilk fazda yoğun üzüntü yaşar; ikinci fazda Enkidu'yu özlediğini belirtir; üçüncü fazda hayatı paylaştığı, her an yanında bulunduğu arkadaşının yokluğu ile rutin düzeni bozulur ve ona kavuşma umudunu artık yitirir ve son fazda ölümle yüzleşir, yaşamın önemini kavrar, ölmek istemez ve yaşama tutunur. Kaybedilenin yerine başka birini koymadan yapar bunu Gılgamış. Dostunu sonsuza kadar unutmak değildir amacı, onu her zaman anacaktır ama artık geri gelmeyeceğini kabul etmiştir.

Butler, Freud'un kayıp nesne yerine bir başka şeyin konması ile bağın yeniden inşa edileceği düşüncesine katılmaz. Butler şöyle söyler: "Birinin yerini bir başkasının tam anlamıyla doldurması ulaşmak isteyeceğimiz bir şeymişçesine, yasın başarısının bir kişiyi unutmaya ya da o kişinin yerini başka bir şeyin almasına bağlı olduğunu düşünmüyorum. Belki de insan daha ziyade yaşadığı kayıp nedeniyle -muhtemelen sonsuza dek- değişeceğini kabul ettiğinde yas tutar. Belki de yas, sonucu tümüyle önceden kestirilemeyecek bir dönüşüm geçirmeye razı olmakla (belki de dönüşüm geçirmeye boyun eğmekle demeli) alakalı bir şey."

Buradan yola çıktığımızda, yasın anlamı kaybı tamamen unutmak değil, kayba rağmen yaşama devam edecek bir değişimi, dönüşümü ön kabul olarak gerçekleştirmeyi ve bunun için sınanmayı kabul etmekle ilişkilidir. Böylece birey yas yoluyla, zorluklara göğüs gerip artık acıyı öğrenmiş, yaşamış ve içselleştirmiş olarak yeniden hayata belki de daha farklı bir bakış ve güçle geri dönmeyi öğrenecektir.

Edebiyatta, masallarda ve sinemada da sık işlenen konulardan biridir yas teması. Bunların bazılarında yas o kadar büyük bir ağırlık oluşturur ki, kalanlar için ayrılık inkâr edilir ve kayıp yeniden yaşama döndürülmeye çalışılır. Pamuk Prenses öldüğü zaman Yedi Cüceler bunu kabullenemez ve yas tutarlar. Erginlenme aşamalarını geçer Pamuk Prenses ve büyüdüğünü işaret eden Prens'in öpücüğü ile yeniden hayata döner. "Superman" (Richard Donner, 1978) filminde süper kahraman (Christopher Reeve) sevdiği kadın Lois Lane'in (Margot Kidder) ölümünü kabullenmez ve dünyanın çevresinde tersine dönerek zamanı geri çevirmeye çalışır. "The Fountain" (Darren Aronofsky, 2006) filminde de başlangıçta ölüme çare bulma çabası vardır.

Ayrılıkların, kayıpların ve yas sürecinin birçok farklı disiplinden anlatılarda yer alıyor olması belki de bizi kolektif bilinçdışına yaklaştıracaktır. Sadece, anlatının dile getirilmesinde, gramerinde farklılık vardır. Kolektif bilinçdışının kayıp nesneyi imlemesi ve belki de bu durumun varoluşsal kaygının nedeni olması, insanı birçok açıdan arayışa itmektedir. Gerçekte yas ile nesneden tam anlamıyla kopmak mümkün olmaz, sadece belli oranda rasyonalize edilir. Belki de bilinçdışında bastırılmış olarak bulunur ve her ayrılık ya da kayıpta daha önce yaşanmış ya da tecrübe edilmiş tüm yas durumları gün yüzüne çıkar. Kolektif bilinçdışında taşıdığımız bu kayıplar, onlara ulaşılamadığında huzur bulmamızı engelliyor, bir hüzün ve bir nostalji olarak varlığını sürdürüyorsa, kayıp nesneye kavuşma isteği de buradan besleniyor anlamına gelecektir. Belki de kolektif bilinçdışının taşıdığı kadim kayıplar, hiçbir zaman iyileşmeyecek bir yara bırakarak kaybın hüznünü kanatmaktadır. Gerçek olan yine de şudur sanırım: Karşılaştığımız kayıplar bize yası dayatır ve aslında yasın yaşanmaması durumunda, kayıp nesne ile kişi arasında sağlıklı bir ayrılma ilişkisi kurulamaz. Yası tutulmamış kayıplar bizi terk etmezler.

Kayıpların bize bir şeyler öğrettiği, gelişmemize ve belki de büyümemize katkıda bulunduğu, yas süreci ile farklı bir anlayışa sahip olmamızı sağladığı söylenemez mi? Böyleyse eğer, yas bireyin büyümesine, olgunlaşmasına, değişimine ve belki de dönüşümüne dair yeni bir bakış kazandırıyor olmalıdır.

Yas süreci bir aşamada dünyanın boş ve anlamsız olduğunu hissettirir. Günlük yaşama adapte olmayı güçleştirebilir. Dünyada bir başına kalmış olma, gurbette olma duygularını harekete geçirebilir. Oraya ait olmamak, düşmüş olmak vb. aidiyet krizleri, kaybedilen önemli bir şeyin acısını ve hüznünü de beraberinde taşırlar. Bu sıkıntılı süreç aşıldığında birey yeniden doğmuş gibi hayata tutunabilir. Kişiliğin oluşum ve gelişiminde ayrılık deneyimi önemli bir yer tutar. Kayıp sonrası yaralanmış benlik, tahrip olan eski kendiliğin, anıların, duyguların yasını tutmuş ve artık yeni bir kendilik geliştirme sürecine girmiştir. Bir anlamda değişmiş, olgunlaşmış, yeni şeyler öğrenmiş, farklı biri olmuştur.

Kaynakça

Arslan, A. (2010), İlkçağ Felsefe Tarihi 2, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Bottero, J. (2006), Gılgamış Destanı, Orhan Suda (çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Bowlby, J. (2015), Kaybetme, Nur Nirven-Nüket Diner (çev.), Pinhan Yayıncılık, İstanbul.

Butler, J. (2016), Kırılgan Hayat, Başak Ertür (çev.), Metis Yayınları, İstanbul.

Freud, S. (2015), Yas ve Melankoli, Aslı Emirsoy (çev.), Telos Yayınevi, İstanbul.

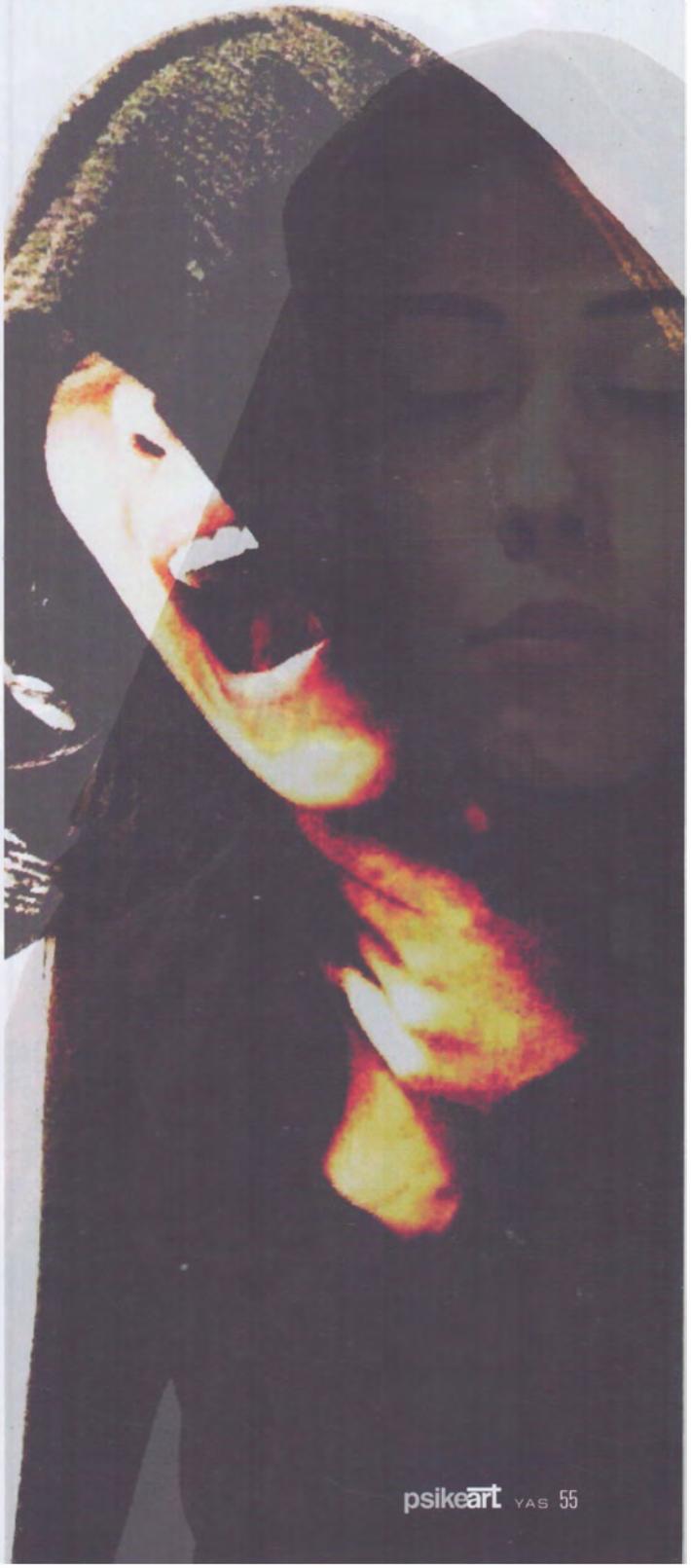
Küey, AG. (2014), Sürgün: geçmeyen zaman (Sürgün ve Psikanaliz), Bağlam Yayınları, İstanbul.

Mevlana (1991), Mesnevi, Veled İzbudak (çev.), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Fatmagül DİKYAR ALTUN

Yüreklerdeki gizli yaslar

Hayat perdesinin açılışından kapanışına kadar pek çok insan, pek çok zaman bir şeyi seçer ve seçmediklerinin yasını usulca tutup hayatına devam eder.

© GİZEM KARAYAVUZ

Sevmek vazgeçmektir, diğer tüm olasılıklardan.

İnanırım ki halinden çok memnun insanların dahi bir tutam yası saklı durur yüreğinde, vazgeçtiklerinin.

Gezgin adamlar, her gün aynı kadınla aynı yatağa girmenin, tanışıklığın vereceği huzurun; ev adamları, tanınmayanın heyecanının, gönülden gönüle seyahat edememenin yasını tutar.

Çorlu çocuklu kadınlar, "Ben kızken 49 kiloydum" diye yâd ettiği genç kızlık hayallerinin yasını tutar, hayallerinin celladı bellediği kocasına göz ucuyla bakarken.

"Evde kalmış 49'lu kadınlar" ise hiç doğmayacak çocuklarının, ağaçlara dua niyetine çaput bağlarken.

Her gün evinin işini yapan, çocuklarını besleyip büyüten ana, belki de hak ettiğinden çok daha fazla anlam yüklediği ve sahip olamadığı mesleğin; sabahın köründen akşamın kör karanlığına kadar çalışan kadın da çocuklarıyla geçiremediği vaktin, yeterince veremediği sabrın ve şefkatin yasını tutar.

Bir baltaya sap olamamış koca koca adamlar, boşa geçirdikleri çocukluklarının; her daim uslu çocuk olmuş, anasının babasının göğsünde madalya niyetine taşınan küçük yetişkinlerse, dolu dolu geçiremediği çocukluklarının, yapamadıkları yaramazlıkların yasını tutar.

En ufak bir engellenme karşısında, tüm silahlarını kuşanan, etrafında tek bir adam bırakmayanlar, kaybettiği dostunun ahbabının, yalnız kaldığı zamanların yasını; kimseciklere hayır diyemeyen, ipleri başkalarının ellerinde Pinokyolar ise, gün gelip etli kemikli, ruhlu vicdanlı insanlar olduklarında, tiyatro sahnesinde boşa geçirdikleri zamanların, şakşakçı kalabalıklar arasındaki yalnız ruhlarının yasını tutar.

Hiçbir etnik kökene, kimliğe, toprağa ait hissetmeyen kişi, sımsıkı bağlanamadığı sılasının, atasının; bir ideolojiye, inanca, davaya, insana ömrünü feda edenler, kendilerinin başrol oynadıklarını zannetseler bile, bir ömürlük filmin sonu geldiğinde, "kendi" hayatlarının senaristi olamamanın yasını tutar.

Hayatına genç yaşında veda etmek zorunda kalanlar, ağrımayan dizlerinin, ağarmayan saçlarının; saçı ak, dizi protezliler de hayatın şanslıları olmalarına rağmen, yine, yeniden doğamayacak olmanın yasını tutar.

Yas hep ölümden sonra gelirmiş gibi düşünülse bile, yas dediğin hep ölümden önce, hayatın içinde, her seçimin öte ucunda yaşanmak üzere öylece bekler durur.

Hayat perdesinin açılışından kapanışına kadar pek çok insan, pek çok zaman bir şeyi seçer ve seçmediklerinin yasını usulca tutup hayatına devam eder. Diğer olasılıklardan vazgeçebilecek kadar sevemeyenler ise, bir daha seçme şansının eline geçmeyecek oluşunu idrak edene kadar, ve kaybedecekleri bu şansın dahi yasını tutacak zamanı bulamadan, hiç yaşamamışçasına hayat sahnesinden öylece geçip giderler.

Hira Selma KALKAN

© ÖZGE ENGİNÖZ

Bu da başka bir yas öyküsü

Yas tutma, sadece ölüme karşı verilen bir yanıt değildir. Yas tutma herhangi bir yitim ya da değişikliğe verilen psikolojik yanıt ve iç dünya ile gerçeklik arasında uyum sağlayabilmek için yapılan uzlaşmadır. Anneden kalan boşluğa tekrar bakıştır bir bakıma. Sevdiğinin olmadığı dünyada yeni ve anlamlı bir yaşam kurma çabasıdır.

Ölen oğlunun cesediyle sokaklarda dolaşıp, her rastladığından onu yaşama geri döndürmesini isteyen bir anne varmış. Belli ki ölüm sonrası şok yaşayan ve inkâr içinde bir anneymiş. "Bu mucizeyi ancak Budha gerçekleştirir" diyen bir bilgeye rastlamış. Ölüm karşısında çaresiz anne, yüreğini eline alıp Budha'ya koşmuş, oğlunu yeniden yaşatsın diye yalvarmış. "Senin acını sona erdirecek tek bir yol var, şehre in ve acının yaşanmadığı her evden bir hardal tohumu al ve hepsini bana getir" demiş Budha.

Canhıraş şehre koşan anne, kapı kapı dolaşmış ancak acının henüz yaşanmadığı bir ev bulamamış. Anlamış ki acıdan kaçış yok, ölüme de çare yok, oğluyla vedalaşmak tek yol.

Bu Tibet hikâyesinde de anlatıldığı gibi acısız bir hayat yok. İnsanın doğumu acıların da başlangıcı. İlk ve en önemli, en belirleyici ayrılık anne bedeninden ayrılık. Her kayıp ve ayrılık o ilk ayrılıktan izler taşır, o ilk ayrılığa götürür, bir türlü dolmayan boşluğa... İnsan yaşamında ayrılıktan daha önemli, daha ağır ve daha yaratıcı bir yaşantı yok.

Hayata devam edebilmek için kayıpları kabullenerek, duygularla yüzleşerek ve kayıpları geçmişte bırakarak yola devam edebilmeyi öğrenmek gerek. Ancak geçmişin izleri tümden yok olmaz. Ölüm kayıpların en somut ve en acı olanı. Ölüme karşı verilen tepkilerde farkında olmaksızın, geçmişte yarım kalmış, dayatılmış ya da aceleye gelmiş ayrılıkların bilinçdışındaki kalıntıları da bir arada yaşanır. Yas tutma, sadece ölüme karşı verilen bir yanıt değildir. Yas tutma herhangi bir yitim ya da değişikliğe verilen psikolojik yanıt ve iç dünya ile gerçeklik arasında uyum sağlayabilmek için yapılan uzlaşmadır. Anneden kalan boşluğa tekrar bakıştır bir bakıma. Sevdiğinin olmadığı dünyada yeni ve anlamlı bir yaşam kurma çabasıdır. Yaş almak, kaybede kaybede gitmek demek, yaşamak da bu acıların kefareti... Yokluk karşısında alınan konum, özneleşme sürecinin en temel belirleyenlerindendir.

Bu süreç içinde kaybolan kişiyle ya da şeyle özdeşim kurulur. Birçok duygunun, anının tekrar gözden geçirilmesi, ortalığın toparlanması imkânlarını da beraberinde getirir. Yas tutma birçok şeyi değiştirir. Yas tutma biçimi bireyseldir ve benzersizdir. Herkes için farklı bir deneyimdir ve bu nedenle, insanların yasa farklı tepkiler vermeleri çok doğaldır. Her ne kadar gidenin acısı sonsuza kadar sürmese de yeri doldurulamaz da. Gidenden kalan boşluk bir defa açıldıktan sonra, küçülse de sonsuza kadar hatıralarıyla, bilinçdışında bıraktığı izlerle açık kalmaya devam edecektir. Ölümden sonra sabır dilenmesi bununla ilgili; acın azalacak ama tamamen bitmeyecek, bu bilgi ile acı içinde durmaya sabret.

Anatole France: "İnsan ruhunun bir parçası, hayvan sevgisini tadana kadar uyanmaz."

Benim için de öyle oldu. Maskot'la birlikte hayatımda bir kapı, kocaman bir yer açıldı. Doğada olmayı, sadece olma halini, durma halini, dururken kendine dönme, daha çok kendine bakma halini, kendine bakarken diğer canlılara da bakma halini, sevmenin sahip olmaktan başka bir şey olmasını, sevginin bölüştükçe büyümesini, sahip çıkmayı ama sahip olmayı değil, sadık olmayı ama bağımlı olmayı değil, birlikte hareket etmeyi, herkes kendi ritminde iken aynı zamanda beraber bir ritmin içinde durabilmeyi, sevdiğini gözetmeyi Maskot 'tan öğrendim. Kuşkusuz bir teşne hali vardı bende de, katalizör doldu, yol açıcı oldu. Değişimleri sağladı.

Beni ben olmaktan alıkoyan, tüketen bir işten, sevgisiz, hırçın, saygısız ve muhafazakâr güruhun oluşturduğu bir şehirden, koşturup dururken yanımdan gelip geçen hayata seyirci kalmaktan kurtardı. Köpeklerin muhteşem dünyası ile tanıştırdı.

Ve gitti... Koca bir boşluk bırakarak... Dolmayacak o boşluk, evet... Sönmeyecek mumlar...

Bu acı, bilmeyene boş gelecek belki ama dostluk, vefa, adanmışlık adına çok öğretici... Acıyı kelimelere sığdırmak zordur, hele de kabul görmüş en önemliler sınıfına sokulmamışsa. İnsanın ölüm acısını, kaybettiğinin ne'liğiyle değil, ona duyduğu sevgiyle, hayatında onu konumlandırmasıyla, ona verdiği emekle ilişkilendirebileceğinin bir kanıtı... Çoğu kişinin sadece bir köpekti demesi, yerine yenisini al demesi, sanki bir eşyaymış gibi, bir yükten kurtulunmuş gibi söz etmesi, günlerdir kalbinin oyulması, iyi ki bu kadar çok fotoğraf çekmişim diye düşünmek, o kokuyu bir daha duyamayacak, o gözlere bir daha bakamayacak, ona bir daha sarılamayacak olmanın verdiği ince sızı... Belki bir insanın ölümünün acısını sizinle beraber başkaları da paylaşabilir, anlayabilir ama bu acıyı yaşayan dışında anlayabilecek, anlamlandırabilecek kimse yok. Yas tanıklık ister; yazıyı okuyanlar tanığımdır.

O gitti. Annemin oğlunu kaybettiği yaşta kaybettim ben de oğlumu. Kaybetmek ne? Öldü ikisi de. Kaybolan kedimdi dört ay önce, öldü mü bilmiyorum. Onun kaybıyla dertlenirken, gelsin diye yol gözlerken köpeğim öldü. Ondan iki ay sonra amcam öldü, bir ay sonra da anneannem... Üst üste dört büyük acı... Yaşlı, hayatı dolu dolu yaşamış olmaları, bakılacak, düşkün hale gelmeden ölmeleri içimi rahatlattı, üzülmek ayrı. Bir de hayatımda işgal ettiği yer görece daha azdı diyebilirim. Hayatımda koca bir yeri olan kardeşim ise gencecikken, birdenbire öldü. Ve o öldüğünde annemin yaşındayım şimdi. Annemin yasını, sanki evlada miras yasını yaşadım, kardeşimin yasını tekrar yaşadım.

O gitti... Ama sondan değil baştan başlamak gerek.

Tüketici bir iş temposu içerisinde verilen rotasyon görevleriyle oradan oraya savrulurken, hapishane görevi için gittiğim yerde karşılaştım annesi ile... Ve üç kardeşi ile... Bebeklerdi. Bir halı yıkamacı bakıyordu anneye, ancak üç beş gün arayla arabasıyla çarptığı bebekler ölüyordu. Planlasan olmayacak denen bir tesadüfle, işyeri sahibi üç kardeşi arabayla çarparak öldürmüştü. Maskot'un da bacağını kırmış, bir kenara atmıştı. "Ne yapıyorsunuz siz, nasıl bırakırsınız?" deyince, "İşte önüme çıkıyorlar, bunun da bacağı kırıldı, ölür zaten" dedi. Bacağı kırılmış bir koltuk gibi kenara atmıştı. O sırada o adamı parçalama isteği duydum elbet ama daha mühimi bu bebeği kurtarmaktı. Ağzıma geleni söyledikten sonra bebeği alıp barınağa götürdüm. Bir şey yapılabilir mi diye. Henüz barınakların ölüm yuvası olduğunu, zannedildiği gibi hayvanların bakıldığı bir yer olmadığını, geçici süre barındırıldığını bilmiyordum. Tedavisi yapıldı ancak orada kalamayacağını, sokağa bırakacaklarını ya da burada enfeksiyondan ölebileceğini söylediler. Aldım. Ancak site içerisinde, iki kedimle yaşadığım küçük daireye köpek almam mümkün olmadığı gibi, yoğun iş temposu içinde onunla ilgilenmem de çok zordu. Oysa öyle değilmiş.

Hastanede bakmaya başladım. Artık öğlen tatilleri onunla geçen doyumsuz saatlerdi. Hastanenin maskotu oldu. Seven kadar ve hatta daha çok sevmeyen vardı. Belki ben yokken dürten, zarar veren de vardı ancak görece korunaklı bir alandı. Aşılarını ve beslenmesini yapıyor, sevgisine talip oluyordum. Ne ki üç ay sonra bir gün kayboldu. O kaybolduğunda içimde bir hançer hissettim, onun ne önemli olduğunu kaybedince idrak ettim. İlanlar verdim, aradım. Günler sonra aldığım bir ihbarla hastaneden kilometrelerce ötede olduğuna öğrendim. Buldum onu. Dünyalar benim oldu. O ağladı, ben ağladım. Belediye almış, kısırlaştırmış ve kilometrelerce öteye bir çöp poşeti gibi atmıştı. Yaralı, yorgun ve bitkindi. Arkadaşımın bahçesinde kendini toparlaması için korumaya aldık ve tabii her gün gördüm. Ne yapacağım bu çocuğu dedim. Bırakamıyorum, koruyamıyorum da. O sıralarda yeni yapılmış, henüz birkaç ailenin oturduğu siteye taşınmıştım. Aldım götürdüm, insanlar taşınana kadar burada bakarım dedim. Kulübesini yaptım. Bazen eve aldım. Sokaktaki köpeklerle oynuyor, akşam benimle oluyordu. Onun sayesinde sokaktaki köpeklerle hemhal oldum. Koşa koşa eve geliyor, hayatımı onu da gözeterek organize ediyordum. Zaten işteki gereksiz bürokrasiden, hakkıyla çalışamamaktan usanmıştım. Bahçeli bir ev ve başka iş olanaklarını araştırıyordum. Kararım oldu Maskot. Lüks site dolmaya başlayınca, yüreklerindeki pisliğe sağır çok temiz insanlar, köpeğin pisliğinden rahatsız oldu. Oysa site içinde tuvaletini yapmıyordu. İstilacı insanlar, köpeklerin yaşadığı arazilere dışı lüks, içi ruhsuz evler kondurmuştu. İçeride Maskot'tan, dışarıda sokak köpeklerinden rahatsızlardı. Çöplerini oraya buraya atan, iki lafı doğrultamayan insanlar... İnsanların ne mene bir şey olduğu, gücün karşısında aldığı pozisyonla anlaşılabilir, en güçsüze nasıl davrandığı ile anlaşılabilir.

Konfor alanından çıkmadan, elindekilerden vazgeçmeden ilerlemek olmuyordu. Hayat aldıklarınla değil vazgeçtiklerinle ilgiliydi. Bilinmezin zengin kollarına bırakmadan kendini, başka bir hayat kurulamıyordu. Yıldığım işten ve şehirden ayrıldım, cesaretim oldu Maskot, bilinmeze tahammülüm oldu. Bunca koşturmanın içinde kendimizden kaçarken, akıp giden hayatı fark edemiyoruz. Yıllar geçiyor ve bir bakıyorsun pişmanlıklar, keşkeler toplanmış. Durmak gerek biraz, koşmak, kendinden uzaklaştırırken yavaşlamak, kendine yaklaşmak olanağı sağlar. Durmak hareketsizlik değil, sıfır noktasındaki harekettir, durmak farkına varmak, durmak sindirmektir. Ve neredeyse duracak kadar yavaşlamak çok zordur, deneyin. Kendime yaklaşmam oldu Maskot.

Onunla ve kanka yaptığı sokak köpekleriyle denizin, toprağın, göğün tadına vardım. Önemli ve önemsizi ayırmak, öncelikleri belirlemek, fazlalıklardan kurtulmak imkânını buldum. Daha fazla, daha çok diyen, bizi ha bire kırbaçlayan, ne için, kim için düşünmeden biriktirdiğimiz sistemin biraz dışında durup sadeleşmemi sağladı. Sadeleşmem oldu Maskot.

Kankaları da artık evimizin önündeydi. Herkese dokunabiliyordu Maskot, şeytan tüyü mü vardı ne? İnsana, kediye, köpeğe... Bahçemize sığınan bir yavru kediyi koynunda yatıran, onu kollayan, analık eden bir erkek köpekti o. Oynarken kedinin başına ağzına alıp, tekinsiz bulduğu yerden onu sırtından dişleyerek getirirken nasıl da özenliydi ve canını yakmıyordu. Kıvamını nasıl biliyordu, şaşkınlık vericiydi. Tutmasının, sevmesinin dengesi vardı. Tutuyordu ama boğmuyordu. Avucunda bir kuş taşımak gibi, düşmesini engelleyecek kadar sıkıyor, sıkarken boğmuyordu. Seviyorum, koruyorum derken çocuklarını boğan ebeveynleri düşününce, bu tek bir sahnenin bile ne kadar öğretici olduğunu düşünürüm. Ev içinde de herkesin alanı, oyunu ve dengesi vardı. Dengem oldu Maskot.

Sahici bir sevginin sahip olmaktan değil, kabul ve sevgiden ve alanlarını koruyarak, saygı duyarak geçmekten olduğunu onlar biliyor, bilmenin ötesinde yapabiliyorlar da. Anda kalmayı, şu an burada olmayı ve bunun tadını çıkarmayı biliyorlar. Bizi de o ana çağırıyorlar. O anda kalmayı ve huzurun orada olduğunu söylüyorlar. Huzurum oldu Maskot.

Bir hayvanla yaşamak, "yemeğini ver", "kakasını temizle"den fazla bir şey. Hareket edecek, oynayacak, sevilecek, ilgilenilecek, bağ kuracak... Bunları gözetmek gerek. Bana bunları yapabilme imkânı verdiği için minnettarım.

Liderlik, baskıcı bir otorite değil, koruma, kollama ve onun kaynaklarını kullanmasına olanak sağlama demek. Ebeveynlik de bu. Birini sevdiğinde ondan alacaklı olmazsın, ona borçlu da olmazsın. Ona sahip olmazsın, ait de olmazsın. Birini sevdiğinde birini sevmiş olursun. Sevgim oldu Maskot.

Ve bir gün saçma sapan bir nedenle hastalanıp ameliyat oldu ve komplikasyondan öldü. Neyi vardı tam bilinmiyor, neyi eksik yaptık, yaptık mı, şifacısı mı eksikti emin değilim. Tabii bunların hepsini kurcaladı zihnim. Öfkelerden, pişmanlıklardan, kendini suçlamalardan geçtim. Yüreğimde koca bir ateş, burnumda sızı oldu Maskot.

Günlerce ağladım, yemek yiyemedim, yas tuttum. Bilerek, isteyerek, yalnız durarak yas tuttum. Herkesin acısı sevgisi kadar. Acıya da sahip çıkmalıydım. İnsanların lüzumsuz tesellisine maruz kalmamak için yalnız kaldım. "Bir köpek ölecek tabii, insanlar ölüyor" diyen üsten bakışa maruz kalamamak için. "Evren sana işaret göndermiş, bak sendeki cevheri çıkarmak için gelmiş, görevini tamamlamış" diyen, görece anlayışlı oysaki insanı önceleyen üstten bakışa maruz kalmamak için yalnız kaldım. Neden bana bir şey öğretmek için görevlendirilmiş olsun? Her şey insan için diyen bakıştan çok da farklı değil bu yaklaşım. Evrenin bunca işi içinde bana mesaj göndermekle ilgilendiğini sanmıyorum, ben olanlardan bir şey çıkarabilirim ancak. Maskot'un bana bir şey öğretmek için görevlendirildiğini sanmıyorum, biz karşılaştık ve herkes kendi payına ve birlikte bir şeyler yaşadı, ben buna ne anlam verdiğimi anlayabilirim ancak. Her şey insanlar için değil, doğada her şey hem kendisi hem birbiri için. Kendimizi dünyanın, evrenin merkezi sanma kibrimiz bu bilgiyi edinmemizi engelliyor.

Aslında yalnız değildim, kankası Beyaz, onun öldüğü gece bahçeye girdi ve beni görmeyin ne olur dercesine balkonun altında yattı. Vedalaşmış meğer Maskot'la. Ertesi gün öldü oğlum ve Beyaz bahçeden çıkmadı. Bir ay sessiz, gözlerimin içine bakarak yas tuttu benimle. Kıpırdamadı yerinden zorunlu ihtiyaçları dışında, benim gibi... Enerjisi nefes almak içindi sadece, benim gibi... Bir ay, bir tek o vardı yanımda. Beni saçma sapan sözcüklerle teselli etmedi. Yanımda durdu, göz göze baktık, ağladık. Sarıldık birbirimize. Sessiz kalmak, kalabilmek, susmaktan başka bir şey çünkü. Beyaz sessizliği ile çok konuştu ve anladı beni. Âşık olduğum, hayatımın köpeği gitti, onun da... Ritmimiz aynıydı, ben biraz kıpırdanınca Beyaz da kıpırdandı ama benim gibi o da artık aksak, benim gibi o da artık eksik... Artık bizim bahçemizde, yas yoldaşım benim, sabır yoldaşım.

Bu acıyı yok edemem ama bir yere evriltebilirim belki. Veterinerlik okumaya başladım, evlatları tedavi etmek, onlara yararlı olmak istiyorum. Ölümü kontrol altına almak değil de yapılabilecek olanı öğrenebilmek için. Yaşayabilecek olanı yaşatmak, ölebilecek olanın da ölmesine izin vermek için.

Jung hem kadınlarda hem erkeklerde dişil ilkenin bir ifadesi olarak görür köpeği. Doğayla akrabalık ihtiyacımızı uyardığını söyler. Büyükanne ve kutsal köpek arketipi olarak arketipal dişili sembolize eder. Maternal kökenlidir; doğum-ölüm, doğurganlık, karşıtların uzlaştırılması, hastalık-şifa, düzen-kaos ile ilişkilendirilir. Jung bir köpekle yaşadı ve bu yaratıcı yanı mı gördü, kadim kitaplardan mı araştırdı, sezgileri mi güçlüydü? Belki de hepsi birden.

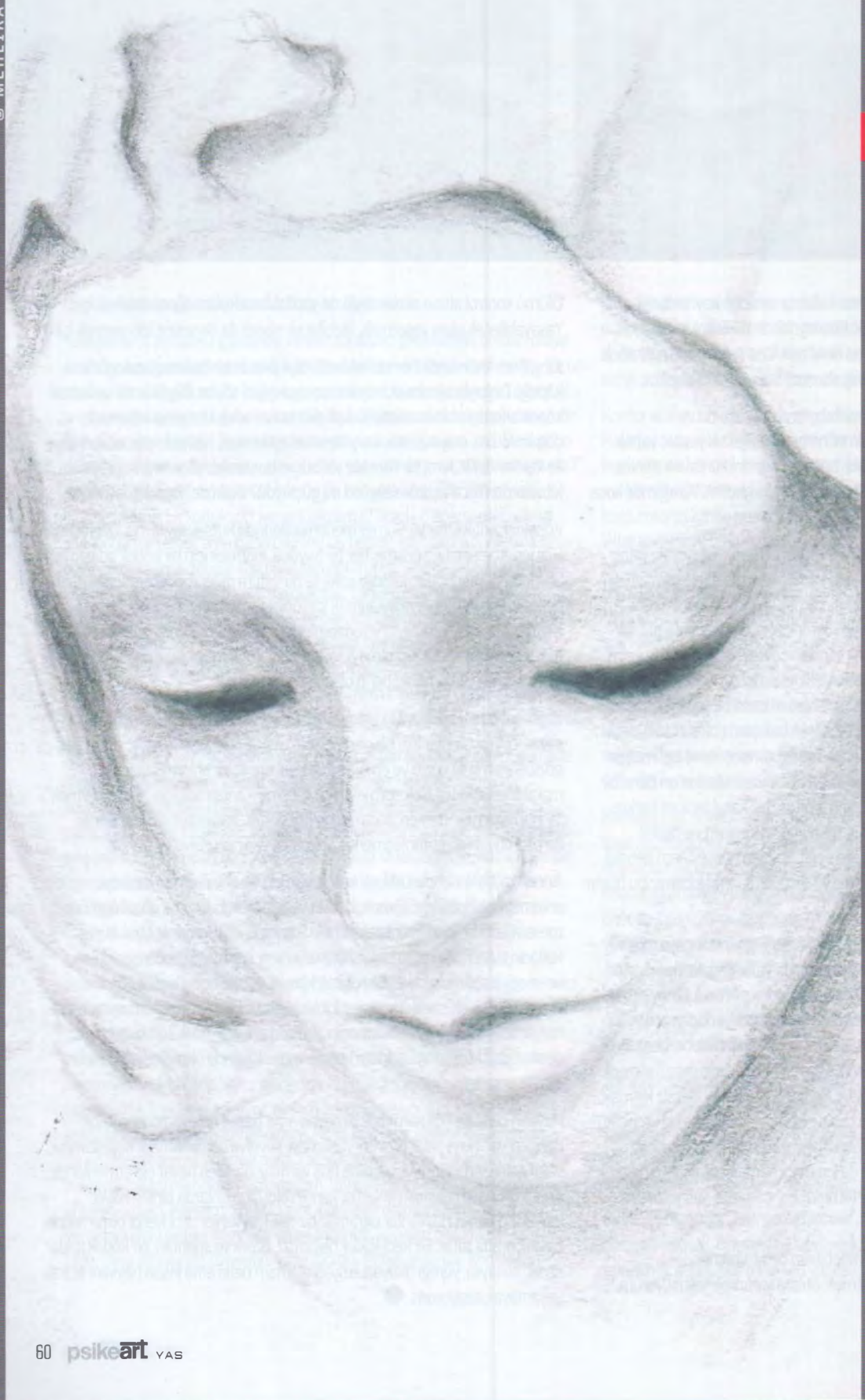
Köpekler Antik Mısır ve Sümer medeniyetlerinde kutsal sayılırmış. Özellikle Sümerlerde ustalığa erişmiş her bir büyücü, eğitmek için bir köpek edinirmiş. Sümer tabletlerinde anlatıldığı şekli ile bu eğitim diğer medeniyetlerin aksine bekçilik, korunmak veya avlanmak için değil tamamen ruhsal boyuttaymış. Kızılderililer koşulsuz sevgi ve adanmışlık sembolü görmüşler köpeği. Mümkün mertebe vermeyi, özgeci olmayı salık veren bu ruh hayvanının ruhuna saygı duyulmayan yerde felaketlerin olacağına inanmışlar.

Biz kendimize ve doğaya bu kadar uzaklaştığımız için mi kötü olduk; sevmediğimiz yanlar için hayvan benzetmesi yaptık? Eşek emekçidir, güzel gözlüdür ama iki yüzlü ve emeği aşağılayan insanlar onları aşağılama malzemesi ederler. Çok sevmeyi, çok çalışmayı anlatmak için "it gibi sevmek", "it gibi çalışmak" derken, sadakati de hor görüp "kapında it olmak" derler. İkircikli duygular, bütünleşmemiş bir ruhsal yapının ürünüdür bunlar.

Ancak kalbiyle tümden irtibatı kesmeyen biri sevmeyi, emek vermeyi, anlamayı, bağlanmayı öğrenir. Kediler ve köpekler bunu çok güzel öğretirler mesela. Israrla kendileri olarak, sizinle o şekilde ilişki kurarak. Özel alan kullanımı, özerklik, bağımsızlık, birliktelik, sınır koyabilme becerisi, sıcaklık ve sevgiye olduğu gibi kendisi olarak karşılık verme becerisiyle kediler, ulaşılabilecek en sağlıklı sevme biçimini öğretir. Uzun süre içten seven, çaba harcamadan bağışlayan, sevmenin almak değil vermekle ilgili olduğunu sezen, bilen köpekler, uzaklara koşmak, gerektiğinde ölümüne mücadele etmek cesaretini öğretir.

Hayatın belki de çok karmaşık olmayan ama bazen anlayamadığımız bir dengesi var. Hayvanlar bize anı yaşamayı, sevgiye odaklanmayı, bağışlamayı, vakti geldiğinde gitmeyi, gerisine boş vermeyi öğreten hayat öğretmenleridir. Kendin olmaya çalıştığın anlarda, kendin olduğun anlarda birileri hayal kırıklığına uğrar. Hayvanlar uğramaz bir tek. Hayvanlar seni kendi olma haline çağırır, orada tutar. Bir kedi kadar bağımsız, özerk ve spontan, bir köpek kadar sadık, kollayıcı, yüreği okuyan, özgeci olamam belki ama insan hayvanı olarak yaşamaya çalışıyorum.

Özlem ÖNEN

© MEHLİKA YILDIZ

Yaşantımızdaki insanlar ya da durumlarla ilgili olarak zaman zaman zıt (çifte değerli: ambivalan) duyguların bir arada bulunması doğaldır. Çok sevdiğimiz bir kişi ile ilgili hem sevgi hem nefret/kızgınlık duygularını bir arada hissedebiliriz. Hatta daha olumsuz duygular hissettiğimiz dönemde sevgi nesnesi bir şekilde kaybedilirse bu olumsuz duygunun getirdiği suçluluk duygusunu kişi kendine döndürerek bilinçdışı yollarla kendisini cezalandırabilir. Kişinin bu suçluluk duygusu, kaybı hatırladığı anlarda aktive olabilir ya da farklı korkular (karanlık korkusu, gözlendiği korkusu, hatalı olduğu korkusu vb.) olarak güncel yaşamda bireyi zorlayabilir.

Bir de ölümle gelmeyen kayıplar vardır ki, arkalarında bazı hayaletler bırakır. Bazen göç etmek zorunda kaldığın eski şehrinin gölgesidir o hayalet, bazen de zihninde öldürdüğünü varsaydığının yerine koyduğun bir ideal nesne. Onun büyülü halesinde tüm ideal babaların/annelerin varlığı temsil edilmektedir ve hiçbir olumsuz yanı yoktur; dolayısıyla kusursuzdur. Bazen yaşamda olan bir güçlü lider figürü olur bu nesne, bazen bir öğretmen, bir film yıldızı,

Bir yas tutmama direnci olarak **hayaletler**

Kaç kaybınızın yasını tutabildiniz, kaç hayalet yarattınız yaşantınız boyunca? Kaçına halen sarılmaktasınız bu hayaletlerin?

ama en çok da ölmüş bir nesne seçilir ki o zaten kendi düşlemsel kurgumuzda idealleştirilebilir bir azizdir. Ölmüş olan iyi nesnenin yası tutulmaya değerdir, yaşamda olanın kötü yanlarına tahammül etmektense.

Çoğu çocuk ve yetişkin daha mutlu ve bütünleşmiş bir aileye özlem duyar ve bu duygu bir nesne, bir soyut kavram ya da kişiye/gruba yansıtılır. Soyut kavram, etnik grup veya ülküleştirilmiş olan bu kişi, *güçlü beden ve zihin özelliklerinin yansıtıldığı kavramdır* aslında. Başka bir ırka ait olma, başka bir ideal nesnenin sevgisine sahip olma ya da seçilmiş olan toplumsal örgüte veya inanışa ait olma arzusu, olmayanın yerini doldurmak için kişinin zihninde dolanır.

Kaç kaybınızın yasını tutabildiniz, kaç hayalet yarattınız yaşantınız boyunca? Kaçına halen sarılmaktasınız bu hayaletlerin? Ne var ki, acı veren iç gerçeklikten kaçmak için yarattığımız ara alanda oluşturduğumuz bu *"tümüyle iyi"* hayalet nesne aslında bizim dış gerçekliğe kaçışımızdır. Ve yas tutmaktan kaçınmak, bir manik savunma halinde tekerrür eden yaşamsal döngüler şeklinde sürüp gidebilir.

Klein'a göre, *manik savunmanın bileşenleri tümgüçlülük, yadsıma (inkâr) ve ülküleştirme/idealleştirmedir.* Tutulmaktan kaçınılan bir yas söz konusu olduğunda, sevilen ve içselleştirilen bu nesnenin kaybından duyulan üzüntünün büyüklüğü tümgüçlü benlik ile küçümsenir ve kişi her şeye gücünün yetebileceği duygusu ile işleri yoluna koymaya çalışır. İ. Kogan' a göre benlik nesneye özlem duysa da, onunla duygusal bağını da kısmen yok saymaktadır. Ruhsal gerçekliğin bu yolla inkârının ardından çifte değerliliğin taşıdığı acıyı önlemeye çalışan benlik, bilinçdışı şekilde iyi ve zulmedici özellikleri olan iki ayrı nesne yaratır. Yarattığı iyi nesnenin ait olduğu *"tümüyle iyi"* dünyadaki idealleştirilmiş nesne sayesinde kişinin kaybedilen nesneye karşı taşıdığı olumsuz duyguların suçluluğundan da korunmuş olduğunu belirtir Kogan. Kaybedilene dair hissedilen çifte değerli duygular (sevgi-nefret, utanç-gurur, özlem-kaçınma vb.) o kadar rahatsız edici düzeydedir ki iyi olan duyguları kötü olanlardan ayırt edebilmek için ülküleştirilmiş bu nesneyi yaratır zihnimiz. Kogan'a göre *"tamamıyla iyi"* ve idealleştirilmiş olan bu nesne ile birlikte kendilik algısı da *"tümüyle iyi"*dir. Böylece zulmedici nesne iyi olandan olabildiğinde uzak tutulmuş ve kötü nesnenin varlığı da inkâr edilmiş olur.

Freud'a göre ise "bilinçdışında herkes kendi ölümsüzlüğüne inanır". Yaşam boyunca çok fazla acı, kayıp ve ölüm korkusu ile baş etmek zorunda olan insan, ölümün varlığını kendisi için kabullenmekten hep uzak tutar kendisini. Yaşamın her dekadı ile birlikte sağlıksal, fiziksel ya da kişisel ilişkiler anlamında kayıplarımız da ister istemez artar ve biz bu kayıpları da çoğu kez manik savunmalar ile karşılarız; bazen yeni bir çocuk doğurmak, bazen yeni bir yazı yazmak, bazen estetik cerrahi operasyonları, bazen andropozdan kaçınmak için viagra yolu ile. İnkârın uyumu artırıcı bir yanı da vardır; kayıp, stres ve örselenme gibi şiddetli, olumsuz duygular ile başa çıkmayı kolaylaştırır.

Kendi kayıplarımızın farkına varmak ve kaybettiklerimize olan ambivalan duygularla baş başa gibiyiz.

Çifte değerli duyguları çalışmaya cesaret ettikçe kişinin yas tutabilirlik kapasitesi de artacaktır. Kaybedilene yönelik bastırılmış olan duygular içinde sevgi kadar kızgınlık, kızgınlık kadar karşılanmamış sevgi ve buna bağlı özlemlerin de olabileceğinin kabul edildiği noktada yas çalışması başlayacaktır. Aslında yapılması gerekli olan, kaybedilen nesneye yönelik sevgi-nefret ilişkisinin derinlemesine çalışılmasıdır.

Kaybettiğimizi ya da kayıp olarak yâd etmediğimiz geçmiş bileşenlerimizi, "Ben onu hiç düşünmüyorum ki" dediklerimizi ya da "Bir an olmuyor ki aklımdan çıksın" dediklerimizi çalışabildikçe, konuşabildikçe, yüzleşebildikçe yas da tutabileceğiz.

Tümgüçlü ama aslında yardıma muhtaç kırılgan, naif çocuk ve yetişkin sayısı belki de sandığımızdan daha çoktur. Bu büyük bir dönüşüm olsa da kendi hayaletlerinizle karşılaşmaktan ve çifte değerli duygularınızla hesaplaşmaktan korkmadığınız noktada kaybettiğinizi zihninizde bir başka yere koyarak önünüze bakmaya devam edebilirsiniz. İçinizdeki kırılgan çocuğa elinizi uzatın...

© GİZEM KARAYAVUZ

Şehnaz TUNA

Ölümden sonra gerçekleştirilen ritüel ve seremoniler de tıpkı ölüm gibi evrenseldir ve bu eylemlerin hepsinin özündeki anlam ve amaç birdir: Yaşam yolculuğunun bitiş çizgisi olan ölümü manalandırma.

Vedanın türlü halleri, farklı ritüelleri

Havaya... Karaya... Bedene...

Ölüm, anlamlandırılması zor, evrensel bir korku...

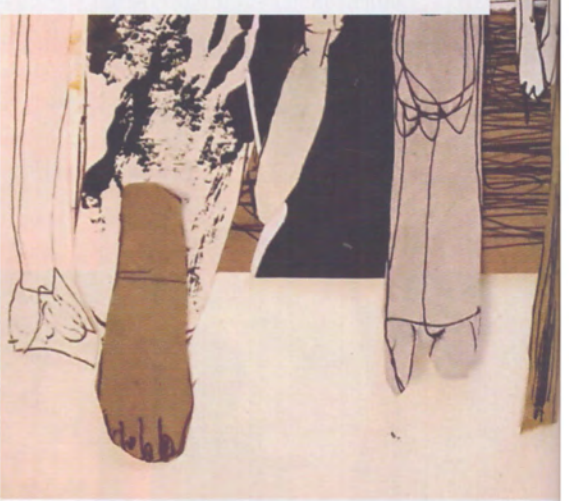
Tarih boyunca insanoğlu ölümün karşısında yaşadığı tarifsiz acısını ilk olarak definlerle birlikte ifade etmiştir. Ölümle birlikte başlayan yas sürecinin ilk safhası olan definde, kişinin ölen sevdiğinden sonsuza dek ayrılacağı kesinleşir. Bu yüzden insanlar yakınları vefat ettiği zaman, son yolculuklarında onlara eşlik edip uğurlamak için ritüel şeklinde törenler yapıp sevdikleriyle vedalaşırlar.

Durkheim'ın bireyin ölüm karşısında deneyimlediği kişisel acısını içinde bulunduğu toplum tarafından tanımlanmış, kültürel normlarla şekillenmiş yas ortamlarında topluca ifade ettiğini vurgulamasından yola çıkan Robben (2004), yasın kendiliğinden oluşan bir duygu olmayıp teskin edici cenaze törenlerinde sergilenen kolektif bir zorunluluk olduğunu savunmuştur. Bu yaklaşım Osmanlı İslam'ında yer alan kurallar kapsamındaki cenaze ritüelleri ile de desteklenebilir. Osmanlı İslam'ında ölüm sonrası süreç son derece önemliydi. "Ortalama Osmanlı için bütün bu süreç çok önemlidir. Ölüm halinde nelerin nasıl yapılması gerektiği İslam dininin ilkeleri arasında yer almakta, dolayısıyla da Müslüman toplumunun ortak kültürünün en temel unsurlarından birini oluşturmaktadır. Bu kültürün aktarımında hem sözlü geleceğin hem yazılı eserlerin kullanıldığını biliyoruz. Ölmekte olan bir kişiye nasıl şehadet getirtileceği, kişinin öldüğü andan defnine kadar neler yapılacağı ve bunların hangi kurallara göre uygulanacağı, farklı durumlarda nasıl hareket edileceği, nelerin farz, müstehab, caiz ya da tam tersine mekruh veya yasak olduğu konusundaki bilgiler, Kuduri'nin Muhtasar adlı eseri gibi birçok kitapta anlatılmaktaydı." (Eldem, 2005)

Ölüm, bireysel bir olgu olsa da ölenin sosyal bir varlık olması sebebiyle sosyal bağlamda da var olmaktadır. Ölüm sonrası ilk adım olan cenaze ritüelleri konusunda bir genelleme yapmak oldukça risklidir çünkü en baş dinlerin kendi içlerinde bile cenaze ritüelleri oldukça geniş yelpazeye yayılan bir farklılık gösterir. Ölümün geriye döndürülemez bir olay olduğu inancı Batı kültüründe son derece güçlüyken, diğer birçok kültür için ölüm süreçsel ve döngüsel bir kavramı temsil eder. Ölümün geniş, karışık ve bir o kadar da çok boyutlu bir olgu olma özelliğini göz önünde bulundurduğumuzda, sonrasında yaratılmış bu ritüellerin kültürel ve dini inançlar doğrultusunda değişkenlik göstermesi de çok şaşırtıcı değil. Hatta bu değişkenlik sadece toplum, kültür ya da dini faktörlere bağlı olmayıp aynı kültüre bağlı toplumun içinde yer alan sınıfsal farklara göre de kendini gösteriyor.

"Hayat denilen daimi rahatsızlığın günün birinde sona erecek olması gerçeğiyle barışığım"

Sigmund Freud

© MELTEM YAKIN ÜLDES

Hindu geleneklerine göre devam eden önemli bir ritüel Antyeshti'dir. Kremasyon olarak bilinen bu törende yakılan ölülerden arta kalan küller kutsal nehre saçılır. "Kuralları MÖ 500'de yazıldığı bilinen bu ritüelde ölen kişi kendi cinsinden biri tarafından yıkanır. Eğer erkekse tıraş edilir, beden sandal ağacı hamuruyla sıvandıktan sonra giydirilir ve nehir kenarında hazırlanmış odun yığınındaki (pyre) ateşte yakılır. Maddi imkâna göre bu pyre'ler sandal ağacı, safran, kâfur ve miskle taçlandırılır. Üç gün sonra kül artıkları arasında kalan kemikler ölenin ailesi tarafından toplanarak nehre atılır. Ölümü takip eden 12'nci günün sonunda bir anma töreni düzenlenir. Günümüz kremasyon teknolojisinin beraberinde getirdiği değişim sonucu bugün bu ritüeller yazıldığı şekilde uygulanamasa da mantra söylemi ve adaklar kremasyon yerinde yapılmaktadır" (Kerrigan, 2007). Çin geleneğinde adaklar da ölenle beraber yakılır. Bedenin yeniden var olması (resurrection) inancı Hıristiyan dininde kremasyonu yasaklamıştır. Ama zaman içerisinde 20. yüzyıl itibarıyla bu konudaki tavır değişmiştir. Örneğin Katolik Kilisesi, bedenin yakılmasına dair olan itirazlarından 1963 yılındaki 2. Vatikan Konseyi'nde vazgeçmiştir. Ve bugün kremasyon Katolikler arasında yaygın bir uygulama haline gelmiştir.

Yahudi ve Hıristiyan gelenekleri bir tutulsa da her iki dinin sisteminde majör farklılıklar gözlemlendiği gibi, diğer yandan tamamen farklı iki din olan İslam ve Yahudi cenaze törenlerinde örtüşen ortak davranışlar vardır. Bunlardan biri de ölen kişinin zaman kaybetmeden toprağa verilmesidir. Bu geleneğin oluşmasındaki ortak nokta, her iki dinin çıkış bölgesi olan Ortadoğu'da var olan sıcak hava şartlarıdır. Budist dinin egemen olduğu alanlarda da sıcak hatta çok daha sıcak hava hâkim olsa da ölenin çürümesi başka bir boyuta geçtiğinin göstergesi olduğu için ölünün derhal defnedilmesi yerine açıkta kalması gerekir. Reenkarnasyon inancından yola çıkan ve "Gökyüzü Defni" olarak adlandırılan Tibet usulü cenaze töreninde ise ölünün bedeni, çürüyüp dağılarak yeniden doğaya karışması ya da leş kuşları tarafından yenilmesi için dağ tepesine bırakılır. İslam'da ise bedenin çürümesine izin vermek ölüye saygısızlık olarak kabul edilmektedir. Yıkanma özel ritüellere bağlıdır. Bir tek şehitler, toprağa gömüldüklerinde şehitlik işaretlerini üstelerinde taşısınlar diye yıkanmazlar.

Törenlerin içeriği her ne olursa olsun dinlerin çoğunda ortak olan bir davranış var ki o da ölünün yıkanmasıdır. Burada asıl amaç ölüyü diğer dünyaya temiz göndermektir. Genel olarak hangi dine mensup olursa olsun yıkama esnasında erkek ölüleri erkeklerin, kadın ölüleri kadınların yıkama kuralı geçerlidir.

Ölümün evrensel bir korku olma özelliği ölene de "korkulan/korkutan" anlamını yükler. Bu yüzden birçok toplumda gidenin geri gelme ihtimali uğursuzluk sayılır. Bunun en açık örneğini Japon kültüründe görüyoruz. Japon geleneklerinden halen uygulanmakta olanlarından biri, ölüye yeni özel isimler atanmasıdır *(kaimyo)*. Bu Budist inanca göre, ölüm sonrası tayin edilen yeni isim sayesinde kişinin ölümlü dünyadaki ismi yanlışlıkla telaffuz edilse de geri çağrılması artık mümkün olmayacaktır. Bu korkuya karşı ölüyü tabu statüsünden çıkaran bir toplum var ki günümüzde halen sürdürdükleri bu geleneği anlayıp içselleştirebilmek bir hayli güç. Endonezya'da Sulawesi Adası'nda yaşayan Toraja halkı "Ma'nene Festivali" adını verdikleri ölü anma törenlerinde ölülerini onurlandırmak ve onlara saygılarını göstermek amacıyla her üç yılda bir yakınlarının bedenlerini mezardan çıkarıp, üzerlerindeki giysileri temizliyor, en güzel elbiselerini giydiriyor, gezdiriyor ve onlarla beraber fotoğraf çektiriyorlar. Bu topluluğun yüzyıllardır süren ve "Ceset Temizleme Töreni" olarak bilinen bu geleneği Batı kültürüne göre korkutucu gelse de bölge halkı için bir hayli kutsal bir ritüel. Bu tören sayesinde yerel halk, öleli yüzyıllar olsa bile, aile üyelerinin hâlâ kendileriyle birlikte olduğuna inanıyor (Ölüleri Mezardan Çıkarıp Giydiriyorlar, 2015). Ölmüş yakınlarının bedenleri ile hasret giderdikten sonra bedenleri mezarlarına geri yerleştirmek suretiyle onlarla yeniden vedalaşıyorlar. Ölene saygının diğer olağandışı bir formu -artık uygulanmamakla beraber- Wari topluluğunda görülmekteydi. Morg yamyamlığı olarak tarif edilen "endokannibalizm" ritüelini 1960'lı yıllara değin sürdüren Wari toplumunda ölen kimsenin yakınları gelenekleri kapsamında ve yaslarının bir süreci olarak ölü bedenin tüm parçalarını kızartarak (beyin, kalp, ciğer ve hatta bazı kemik parçaları) yiyorlardı. Öleni yerde çürümeye bırakmaktansa kendi bedenlerine katmak ölenin arkasından sergilenen bir saygı göstergesiydi (Conklin, 2004).

"Ne güneşe ne de ölüme göz kırpmadan bakılabilir."

La Rochefoucauld

Yas kompleks duyguların hepsini bir arada içerir. "Nyakyusa cenaze törenlerinde çok kuvvetli duygu durumları ritüelin kendi içerisinde zorunlu hareketler serisinden daha fazlası olmak üzere mevcutturlar. Ölümden dolayı yaşadıkları kaybın tutkusuyla dans ederler ve bu dans öfke, korku ve yasın kompleks bir karışımıdır" (Rosalda, 2004). Dansın yanı sıra yas sürecinin önemli ritüellerinden biri de ölen kişiyle alakalı güzel anıların ve ölenin olumlu karakterlerinin anıldığı ağıtların söylenmesidir. Sosyal psikolojinin bakış açısından ele alındığında ölenin arkasından ağıt yakmak yaşanan üzüntüyü ifade etmek için hemen her toplumda görülen davranışlardandır. "Ağıt geleneği antik Yunan, Çin, Mısır, Arap ve Türk toplumlarında var olmuştur. Kadınlar yüzlerini tırmalar, yanaklarını kanatır, saçlarını yolar ve göğüslerini yumruklarlar. O yüzden kadınların katılımı kısıtlıydı. Altmış yas üstü kadınlar taziye merasimlerinde yer alabilirlerdi. Altmış yaş altı kadınların sadece yakın aileden olanlarına izin verilirdi. Kadınların sesli ağlamaları ve bağırmaları yasaktı. Erkeklerin katılımı kısıtlı değildi. Diğer yandan erkekler kıyafetlerine kül döker, yerde yuvarlardı, saçlarını yolarlardı" (Şahin'den aktaran Bilgili, 2010).

"Çadırın kapısına gelir gelmez yüzlerini bıçakla keserler, böylece gözyaşlarıyla birlikte kanın aktığı görülür."

Pien-i-Tien

Eski Türklerde yas gösterilerindeki şiddetin varlığı bugün halen kendini göstermektedir. "Türk halklarında matemin başlıca belirtileri arasında yanıp yakılmalar ve üstünü başını yırtma, deride kesikler açma uygulamaları vardır. Birinci türden olan gösteriler zorunludur ve ikinci türden olanlarla eşleşir ya da eşleşmez, bu noktayı Çinli kronikçiler de saptamıştır: Kırgızlarda yüzler kesilmez, cesedin çevresinde dönmekle yetinilir" (Dor, 2011). Ağıt, ölüm karşısında bir acı çığlığıdır ama aynı zamanda tevekkülü de ifade etmelidir; bu yüzden eski Türklerdeki yas gösterilerinin şiddetine İslam etkisiyle bazı düzenlemeler getirilmiş, İslam'ın desteklediği tevekkül kavramına aykırı olan törelerdeki aşırılıklar

törpülenmiştir. Bu bağlamda kadınlar "fazla yüksek ses olmama ve Allah'a karşı gelmeme" koşuluyla ve yalnızca kocalarını, oğullarını ve genç yaştaki erkek kardeşlerini kaybettiklerinde ağlayabilirlerdi.

Cenaze törenlerinde giyilen kıyafetlerin rengi kültürden kültüre farklılık göstererek siyah ya da beyaz olabileceği gibi, yas sürecinin Türk toplumunda direttiği farklı uygulamalardan bir diğeri de gündelik kıyafetlerin ters giyilmesi şeklindedir. "Yeni bir elbise alamayacak kadar yoksul olanların maddi durumları sıklıkla onları bu davranışa zorlamaktadır. Yas tutan Türk kadınları basitçe işliklerini ters çevirirler. Başları ak çemberle sarılır ve böylece baştan ayağa aka bürünmüş olurlar. Giysi hangi renkte olursa olsun ters çevrilmesi geleneğine başka Türk halklarında da rastlanılır. Kazak ve Kırgız kadınları ağıt yakıp dövünürken yüzleri duvara dönük otururlar ve giysilerini ters çevirirler. Bugün bile Türkiye'de, örneğin Kars'ın Yemençayır Köyü'nde kadınlar ölümün 52. gününe kadar elbiselerini ters giyip, başlarına kara başörtüsü bağlarlar." (Tryjarski, 2012).

Sonuç olarak, görüyoruz ki ölümden sonra gerçekleştirilen ritüel ve seremoniler de tıpkı ölüm gibi evrenseldir ve kendi aralarında sosyokültürel faktörlere bağlı bazı değişiklikler gösterseler de geleneksel ve kültürel unsurlardan da beslenerek şekillenmiş olan bu eylemlerin hepsinin özündeki anlam ve amaç birdir: *Yaşam yolculuğunun bitiş çizgisi olan ölümü manalandırma.*

Yaşam devam ettikçe ölüm de gizemini ve bilinmezliğini koruyarak peşi sıra takip edecek yaşamı. Ve törenler de... Ve ritüeller de...

© MELTEM YAKIN ÜLDES

Kaynakça

• Bilgili, A. E. (2010). Rituals of Condolonce as Sociological Dimension of Death. Cases from East ad South-East Anatolia. İstanbul: The Isis.

• Conklin, B. A. (2004). "Thus are Our Bodies, Thus was Our Custom" Mortuary Cannibalism in an Amazonian Society. Antonius C. G. M. Robben (Ed.), Death, Mourning and Burial. A Cross-Cultural Reader içinde (s. 238-262). Oxford: Blackwell.

• Dor, R. (2011). Türk Çobanının Ünlemeleri. Ölülere Ünlemeden Atları Çağırmaya. Gilles Veinstein (Ed.) Osmanlılar ve Ölüm içinde (s. 53-73). İstanbul: İletişim.

• Eldem, E. (2005). İstanbul'da Ölüm. Osmanlı-İslam Kültüründe Ölüm ve Ritüelleri. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.

• https://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/oluleri-mezardan-cikarip-giydiriyorlar/15

• Kerrigan, M. (2007). The History of Death. Burial Customs and Funeral Rites, from the Ancient World to Modern Times. United States: The Lyons Press.

• Robben, A.C.G.M. (Ed.) (2004). Death, Mourning, and Burial. A Cross-Cultural Reader. Oxford: Blackwell.

• Rosaldo, R. (2004). Grief and a Headhunter's Rage. Antonius C. G. M. Robben (Ed.), Death, Mourning and Burial. A Cross-Cultural Reader içinde (s. 167-178). Oxford: Blackwell.

• Tryjarski, E. (2012). Türkler ve Ölüm. İstanbul: Pinhan.

Sinem CANKARDEŞ

© DUYGU ÜZÜM KILAN

"Acının sürekli yanan kuvvetli bir kara lamba gibi içimi karartmaya devam ettiğini hissediyordum."

Orhan Pamuk, "Masumiyet Müzesi"

Bazı duygular hiç geçmesin isterken üzüntü gibi bazı duygulardan da çabucak kurtulmak isteriz. Oysa tüm duyguların adaptasyonla, hayatta kalmayla ilişkisi vardır. Duygular, bizi harekete geçiren, tehlikelere karşı önlem almamızı sağlayan, diğerlerini anlamamızı ya da diğerleri tarafından anlaşılmamızı sağlayan ve hatta karar vermemizi kolaylaştıran önemli bir role sahiptir. Üzüntünün görevi ise başımıza gelen olayın (sevdiğimiz birini kaybetmek, boşanmak gibi) ya da içsel deneyimimizin (düşünceler, anılar, hayaller gibi) canımızı acıttığını, bizi allak bullak ettiğini bize söylemektir. Üzüntü, acı ve kayıpla ilgilidir. Bize,

Üzüntü ve yas

Kendimize dair kimlik algımızın bir kısmı yaşadığımız ilişkilere dayanır. "Ben kimim?" sorusuna, bir baba, bir arkadaş, bir eş, bir kız kardeş gibi yanıtlar veririz. Böylece, birini kaybettiğimizde o ilişkiye dayalı olan benlik duygumuzu da kaybederiz.

neyin bizim için önemli olduğunu hatırlatır ve hayatımıza anlam verir. Bu nedenle, sevdiğimiz birini kaybettikten sonra yoğun bir üzüntü duyarız. Herhangi bir kayıp sonrası yaşadığımız duygusal acı, sevdiğimiz kişilerin kıymetini anlamamızı sağladığı gibi, şimdi ve gelecekte olabilecek kayıpları önlemek için çabalama şansını da bize verir. Bu duygusal acıyı sadece ölüm sonrasında değil, bir eşyamız kaybolduğunda, evimiz yıkıldığında ya da işimizi kaybettiğimizde de yaşarız. Derin üzüntü ve acıya sıklıkla pişmanlık, kendini suçlama, kendini eleştirme, öfke gibi duygular da eşlik eder. Bu tür kayıplardan sonra insanlar genellikle içe çekilir ve kimin/neyin neden ve nasıl kaybolduğunu, şimdi ve bundan sonrasında ne yapacaklarını düşünmek dışında çok az şey yaparlar. Tüm bu süreç, mevcut kayıpla başa çıkmak ve bundan sonrasına hazırlanmak için gerekli ve doğal bir süreçtir.

Evrimsel bakış açısına göre yas, yakınların kaybının yarattığı zorluklarla başa çıkabilmeyi geliştiren özel bir üzüntü türüdür. Bu açıklama "Yas ne işe yarar?" sorusuna akla yatkın bir cevap veriyor aslında. Çünkü kayıp sonrası insanların hem ölen kişinin yokluğundaki yaşam koşullarına uyum sağlamak hem de kaybın yarattığı duruma duygusal uyum sağlamak için zamana ihtiyacı vardır. Hatta yas sürecindeki ritüeller düşünülünce, kişinin yaşadığı bu derin üzüntü halinin, o kişinin çevresindekiler için de bir sinyal olduğu düşünülebilir. Mesela matemdeki kişinin siyah giymesi gibi kişinin yas tuttuğuna işaret eden ritüeller aslında çevreye "Kaybı olan bu kişinin bir süre için özel ilgiye ihtiyacı olduğunun" sinyalini vermektedir. Bununla birlikte yas yaşayan kişi sık sık ağlar ve huzursuzdur. Bir gelişimsel psikolog olan Dr. Zeifman bu ağlamanın ailesinden yardım isteyen bir bebeğin ağlaması gibi kişinin yakınlarından yardım almasını sağladığını söyler. Gerçekten de ağlayan birini gördüğümüzde ona sempati duyma ve yardım etme isteği içerisinde oluruz. Yani kayıp sonrası deneyimlenen yoğun üzüntü, kişinin bu süreç ve sonrasında hayatta kalması için gereken desteğin çevreden gelmesini de sağlar. Cenaze törenleri, cenaze evi ziyaretleri de insanların bir araya gelmesini ve kaybı olan kişinin yalnız kalmamasını, acısının paylaşılmasını sağlayan destekleyici dini ritüellerdendir.

Bir başka bakış açısına göre de kendimize dair kimlik algımızın bir kısmı yaşadığımız ilişkilere dayanır. "Ben kimim?" sorusuna, bir baba, bir arkadaş, bir eş, bir kız kardeş gibi yanıtlar veririz. Böylece, birini kaybettiğimizde o ilişkiye dayalı olan benlik duygumuzu da kaybederiz. Yaşadığımız derin üzüntünün ikincil bir kayıp olarak adlandırılan bu kimlik kaybı ile ilişkili olduğu da düşünülmekte. Sadece ilişkideki rollerin kaybının değil, profesyonel rol kayıplarının da benzer duygulara yol açtığını unutmamak lazım. Emekli olmak, eğitimini yarıda bırakmak ya da hasta birine bakım vermek için işini bırakmak gibi profesyonel rol kayıpları da duygusal acıya sebep olur. Bu açıdan bakıldığında, yas süreci sonrasında biz, öncesinde olduğumuzdan farklı biri oluruz ve bu süreç, yeniden anlamlandırma, yaşamdaki yeni rollerini tanımlama ile sonlanır.

Hangi perspektiften bakarsak bakalım, kayıp sonrası yaşanan derin üzüntünün normal ve gerekli bir tepki olduğunu görüyoruz. Bu derin kederi ise herkes aynı şekilde, aynı düzeyde veya aynı sürede yaşamamaktadır. Barış Bıçakçı'nın aynı adlı kitabından uyarlanan "Bizim Büyük Çaresizliğimiz" adlı filmde anne babasının ölümünün üzerinden yıllar geçmiş olmasına rağmen Murat'ın yaşadığı duygular buna güzel bir örnek olabilir:

"Başka türlü olur muydu? Olmazdı be! Şimdi bunu sormak saçma ama aklına geliyor insanın. Başka türlü olabilir miydi? Bilmiyorum ki çocuklar! [...] Oysa... Zamanla oluyor ne oluyorsa. Sen fark etmeden, sen anlamadan. Çetin şimdiki Çetin oluyor mesela. Ben de böyle bir Murat. Yani böyle... Ağır bir yükün altına girdiği için kaskatı kesilmiş. İçimde böyle katı, takır tukur bir şeyler var..."

Tamamlanmamış yasta, buradaki gibi aslında adaptif olan tepkinin, kaybın üzerinden uzun zaman geçmesine rağmen ortadan kaybolmadığı görülür. Kişi bu sürede yaşamında başka kayıplar yaşar (sağlık, iş kaybı gibi), normal aktivitelerine dönemez. İşte bu durumda normal olmayan bir sürece girildiği düşünülebilir. Ertelenmiş yasta da kaybın arkasından yaşanması sağlıklı olan duygular bastırılmış, ertelenmiş ve gittikçe büyümüştür. Bazen de kaybın arkasından kişi üzülse de bunu ifade etmemiş ya da dışarı yansıtmamaya çalışmış olabilir. Tüm bunlar üzüntü ve yasın o anda deneyimlenmesi engellendiğinde bazı sorunlar ortaya çıkabildiğine işaret etmektedir. Yani anlıyoruz ki üzüntü ve yas, kaybın arkasından yaşanır, sağlıklıdır. Tam tersi, yaşanmazsa, bastırılırsa, ertelenirse sağlıksızdır. Bu süreci sağlıklı bir şekilde geçirmenin en güzel yolu ise acı veren duygularla ilgili konuşmak, kendimize üzgün olma hakkı tanımak ve günlük rutinlere devam etmektir.

© ECEMNAZ DALMAZ

Yaslanmak

Sürdürülebilirlik illa her şeyin aynı kalmasıyla mı ilgili? Dünle mi ilgili sadece hayat? Bugüne geçebilmek yas'lanmakla mümkün.

Firmaların kendini konumlarken yaşadığı en büyük problemlerden biri sürdürülebilirlik. Aldığımız aynı ürün, hizmet, sunum zaman içinde farklılaşabiliyor ve biz bir dahaki sefer aynı şeyle mi karşılaşacağız garanti edemeyebiliyoruz. Tam "memnunum, işler yolunda" dediğimiz birçok şeyin zamanla değiştiğine şahit oluyoruz. Bazen bir insan, aldığınız hizmeti size sevdirir hale getiriyor ama onun gitmesi memnuniyetinizi oldukça düşürüyor. Kişiselleşiyor aldığınız her şey ve hiçbir şey bıraktığınız gibi kalmıyor. Sadece markaların problemi mi acaba bu? Bir zamanlar birileriyle bir yerlerde çalışma fırsatınız oluyor uyum içinde, sonra bir gün ya sistem değişiyor, ya birileri gidiyor, ya uyumu düşüren başka birileri ekibe ekleniyor ve mutlu hissettiğiniz ortam bir anda bozuluyor. Sabitleyemiyoruz hiçbir şeyi... Bazen bir kıyafet alsam, hiçbir şey olmasa, uzun yıllar giysem, hep formunu korusa diyorsunuz. Ama ne mümkün, bir şeyler değişiyor, dönüşüyor, aynı kalmıyor... Çocukluk anılarımızdaki o güzelim mahalle değişiyor, yıkılıyor veya başkalaşıyor. Değişmeyen şeyse zihnimizde kalan anılar ve bir şeyler değişse de bizim yaşamaya devam ediyor oluşumuz...

Yaşamak deyince geçmişi olan ve geleceğe uzanan bir zaman diliminden bahsediyoruz aslında... Yaşamak geç'mişi, geç'meyi, arka'da bırakmayı içinde barındırıyor. Yas, yasla(n)mak, yas'lanmak, yaş, yaşlanmak hepsi de arkaya dair... Ya sırtımı koyuyorum arkaya, ya yılları bırakıyorum arkada. Arkada bir şeyleri bırakmam gerektiğine, bir şeylerin arkada kaldığına ya da kalması gerektiğine işaret ediyor tüm bu kelimeler. Tüm bu kelimeler, sırtımı bir yere koyacaksam onun arkada olması gerektiği, yaslanabilmek için de arkada bir insan, bir nesne olması gerektiğine ya da yaşlanıyorsam da arkada bir zaman dilimini, geçmişi bırakmış olduğuma işaret ediyor. Bir zaman dilimi, bir tanışıklık, bir bildiklik, bir yaşanmışlık var olmuş olmalı ki ben o varlığa sırtımı dayayabileyim/dayanabileyim...

Ne trajik değil mi, ancak birinin varlığı söz konusuysa onun yokluğundan bahsedebiliyoruz... Bir şey "var" olmadan "yok" olamıyor. "Var" olmayan birinin/bir şeyin "yok" olması söz konusu değil. Var olmayan birinin yası da yok. Ve ne kadar "var"sa o kadar "yok" bir kişi hayatımızda. Varlık yoklukla bir... Ne kadar çoksa o oranda yok ve arkamı dayayacağım yerde, o kadar çoklukta bir boşluk kalıyor ve tam da boşlukla yüzleştiğim anda başlıyor yas süreci. Ne tuhaftır ki kimi zaman her gün sırtımı "yas"ladığım yer boşalmadan da anlamıyorum orayı dolduran şeyin değerini, benim için anlamını. "Yok"luk olunca "var"lığın ne olduğunu anlıyorum. "Geçti istemem gelmeni. Yokluğunda buldum seni..." diyor Necip Fazıl "beklenen" için yazdığı şiirinde. Varken yok muydu acaba? Yok olunca mı varlığı belli oldu? Yoksa beklediği kişi, gerçekte olanın kendisi değil de hayalinde kurduğu kişi mi? Bu sayede belki yokluğunda kişinin varlığını istediği gibi dolduruyor, gelmeyenin gelmediğini kabul etmiyor, yokluğunda yeni bir kişi yaratıyor ve onunla devam ediyor... Bekliyor ve kabul etmiyor gelmeyeceğini, yasa geçemiyor...

Yas için, yaslanmak için, yaşlanmak için önce varlık, birini, bir ilişkiyi hayatımızda var etmemiz gerek, yaşamış olmak gerek, biriktirmiş olmak gerek... Sonra varlık yok olunca neyin yok olduğunu anlamak ve geride bırakıp yas'lanabilmek gerek. Geride bırakamamak da var, boşluğa sırtı dayayıp devam edememek de var günün sonunda. Yas'lanamamak, bırakamamak, veda edememek demek...

Bir zamanlar çocuktum, arkamda birilerine ihtiyacım vardı... Yaslandım onlara ve bir gün büyüdüm, artık arkamı yaslamadan, yaslama durumuna veda etmem ve yas'lanarak geçmişten ileriye yürümem gerek. Yoksa aynı yerde kalır dururum, gidemem ileriye... Artık dilediğimde yaslanabileceğim kişilerin varlığı zihnimde sürdürülebilmeli. Ben zihnimde "bir gün ihtiyaç duyarsam birilerine ulaşabilirim" düşüncesiyle devam etmeliyim, illa her an sırtımı yaslamama gerek yok. Tabii bir zamanlar yaslandığım kişiler de artık göçüp gitmiş olabilir bu dünyadan. Dönence, bir şeyler dönecek, bir şeylerden istesem de istemesem de ayrılacağım, bitecek bir şeyler. Ve insan olarak hep ileriye gitmek zorundayım çok acı olsa da... "Birçok giden memnun ki yerinden, çok seneler geçti dönen yok seferinden" diyor bir şarkı. Bilmem isteyerek mi gittiler, memnunlar mı ayrılanlar bu dünyadan, beklesek de gelen yok ama bizim hayatımız devam ediyor, edemiyorsa büyük sorun... "Çoktan unuturdum ben seni çoktan, ah bu şarkıların gözü kör olsun" diyor başka bir şarkı. İlla unutmamız mı gerek? Yoksa bugünü yaşayamayacak kadar mı eskide takılı kaldık? Öyle de olsa, böyle de olsa biz zamanında o kişiyle bir şeyler yaşadık ve ne şanslıyız ki acısını çekebildiğimiz kadar büyük bir bağımız oldu bu kişilerle. Belki gerçekten o kişiydi kıymetli olan ya da bizim yüklediğimiz anlamlar vardı. Belki somut olarak artık "bir" arada değiliz ama bizi biz yapan şeylerin içerisinde o kişilerle yaşanmışlıklarımız yok mu? Sürdürülebilirlik illa her şeyin aynı kalmasıyla mı ilgili? Dünle mi ilgili sadece hayat? Bugüne geçebilmek yas'lanmakla mümkün. Mevlâna ne güzel bağlamış:

"Her gün bir yerden göçmek ne iyi
Her gün bir yere konmak ne güzel
Bulanmadan, donmadan akmak ne hoş!
Dünle beraber gitti cancağızım,
Ne kadar söz varsa düne ait
Şimdi yeni şeyler söylemek lazım"

Duygu KUZU

© ÖZGE ENGİNÜZ

Kaybın imkânsız bir kabulü

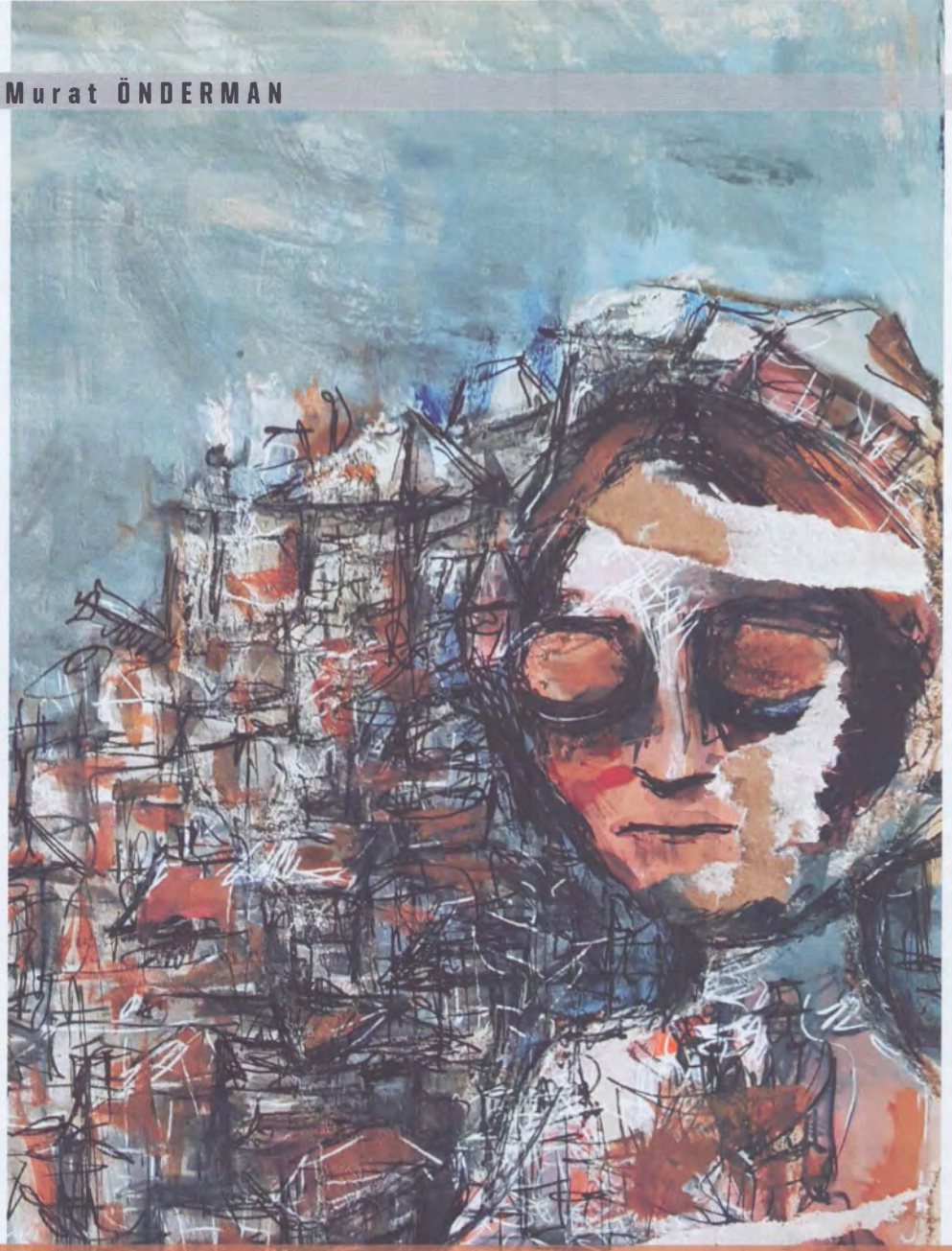
"Gitmek mi yitmektir kalmak mı artık bilmiyorum
Yerini yadırgayan eşyalar gibiydim ya ben hep!
Ve inançlı, gitmenin bir şeyi değiştirmediğine.
Bilemem, belki bu yüzden
Ben sana yanlış bir yerden edilmiş,
Bir büyük yemin gibiydim.
Beni hep aynı yerimden yaralayan o eve
Yine de döneyim, döneyim istedim."

Birhan Keskin

Yas tutamamak felaketidir insanın. Yası tutulmayan kayıp bir gün gelir yakalar. Belki bir kedinin ölümünde veya bir eşyanın kaybında belirir ansızın. Kediye mi ağlarız, diğer tüm kayıplarımıza mı, karışır; ama eninde sonunda bir yerden çıkar.

Nedir yas? Bir döngü? Kaybın arkasından defalarca gitmelerin, gidemeyip kalmaların yaşandığı bir döngü belki de. Yaralandığımız o eve tekrar tekrar dönme isteği belki de. Kübler-Ross teorik olarak tamamlanması gereken bir döngüden bahsetse de ne sadece o döngüden ibarettir ne de bağımsızdır. Vamık Volkan'ın dediği gibi, her yas parmak izi kadar bireyseldir. Kimsenin döngüsü kimseye benzemez ve zamanla sınırlanamaz. Kabulün hemen ardından ufak bir tetikleyici ile öfke tekrar canlanabilir. Canlanmalıdır da belki. Ancak tekrarlarla, geri dönüşlerle yas yaşanabilir. Yasın ölçüsü de yoktur. Ölüm, ayrılık ya da göç... Kayıp olarak algılanan her şey yas sürecini başlatabilir. Hatta bazen sevilen bir eşyanın kaybı bile tetikleyebilir. Yorucudur da, geri dönüşler, tekrarlar hep eksikliğimizi hatırlatır. Yeri dolmayacak olanı arar ve onu özleriz. Rüyalarımızı işgal eder. Rüyalarda yadsıma varsa henüz yolun başındayızdır, öfke çıkarsa çözülmeye başlamıştır süreç. Defalarca yüzleşiriz rüyalarımızda, sanki hiç gitmemiş gibi canlıdır. Normalde hatırlamakta güçlük çektiğimiz rüyalar bir anda tüm canlılığı ile hatırlanır. Zordur da bir yandan. Yas tutabilmek önemli bir yetidir de aynı zamanda. Memeyi bırakmayla başlar. Memenin konforu biberondan süt içmeyle yer değiştirdiğinde ilk kayıpla yüzleşir bebek. Sonrasında yürüyebilmek için güvenli anne kucağını bırakmak zorundadır. Tüm buraların -Melanie Klein'dan hareketle- hasetle mi yoksa şükranla mı ele alındığı önemlidir. Burada edindiği sağlıklı "ayrışmalar" sayesinde yas tutabilme becerisi kazanır. Bu beceri önemlidir. Yas tutamamak felaketidir insanın. Her kayıp içinde bir miktar yas barındırmalıdır. Kaybın derecesinden bağımsız olarak yası tutulmayan kayıp bir gün gelir yakalar. Belki bir kedinin ölümünde veya bir eşyanın kaybında belirir ansızın. Kediye mi ağlarız, diğer tüm kayıplarımıza mı, karışır; ama eninde sonunda bir yerden çıkar. Çıkmazsa zordur. Bazıları acı çekmiyormuş görünürler. Güçlü sanırız bu kişileri. İyi de baş ediyorlardır görünürde. Kayıptan sonra hiçbir şey olmamış gibi yaşamlarını sürdürür görünürler. Bunla gurur duyar, onlar gibi olamayanları küçümserler. Yakından baktığımızda görürüz ancak. Kaybın ardından sımsıkı sarıldıkları öfke duygusudur onları ayakta tutan. Esnetemedikleri o katılıktır. O öyle bir katılıktır ki başka hiçbir duygunun içeri girmesine izin vermez. Çok güçlü olmak dışında hiçbir şeye şans vermezler ve esneyemezler. Hatta kendilerinden sakındıkları şefkati başkalarına verirler, sanki diğerlerinin kendilerinden daha fazla yardıma ihtiyacı varmış gibi. Böylece acılarını daha az hissederler. Kayıpların yerini bazen birileri ile bazen de satın aldıkları eşyalarla doldurmaya çalışırlar. Yeni bir ev, yeni bir araba, yeni bir hayat. Hepsi o ruhsal acının hissedilmemesi içindir. Oysaki acı, acımasına izin verilmediği sürece oradadır çünkü ölümle ilişki bitmez hatta daha da güçlenir. O nedenle büyük bir yarık oluşur ve boşluk açılır. Tüm bu çabalar gidenin ardından kalan boşluğu doldurma çabasıdır. Oysaki o boşluk dolmaz. Zamanla belirsiz hale gelir sadece. Buna izin vermek gerekir. Kaybı tüm gerçekliği ile kabul edip üstlenmek gerekir, oralara ait her şeyi. Tahammül etmek gerekir o boşluğa. Boşlukları doldurmak adına kullandığımız tüm ucuz inşaat malzemeleri ileriki bir yıkımın temeli olacaktır. Ani ölümler, travmatik ayrılıklar, zorunlu göçler tüm bunları daha da zorlaştırır. Tamamlanmamış pek çok iş bırakır ardından. Tamamlanma görevinde ise kişi tek başınadır. Bu noktada sorulması gereken soru; neden kaybettimden ziyade neyi kaybettimdir. Kaybın öznesinden çok, kişideki temsili önemlidir aslında. Onu kaybettiğimizde yitirdiğimiz şey aslında bilinçdışımızda nereye denk gelmektedir? Ve bu kayıpla ne tetiklenmiştir? Kaybedilen kişi onda hangi parçaları ayakta tutuyordu ve kaybıyla o parça da mı yitip gitti? Sürecin sağlıklı tamamlanması unutma çabasından ziyade bu soruların cevaplanmasıdır. Yas tutmak unutmak değil, gideni bir başka türlü anımsamak, bir başka yerden de yorumlamayı öğrenmektir. Buna ihtiyacımız da vardır üstelik. Onun dışarıda öldüğünü ama içimizde yaşayacağını kabul etmemiz gereklidir. Tüm bunların ötesinde, ötekini iyi hatırlamaya da ihtiyacımız vardır. Çünkü gidenden geriye kalan tüm imgeler enerji olarak içimizde varlığını sürdürürler. Kin, merhamet ya da şükran. Bunlardan hangisi ile anacağımız önemlidir. Kayıp öznesine ilişkin yatırımımız nefret bile olsa üzerinden zaman geçtikten sonra ondan geriye iyi bir şeylerin kalmasına izin vermeliyiz. Zor da olsa büyümemiz için buna ihtiyacımız vardır. Çünkü aslında ona ilişkin reddettiğimiz her şey bizim parçamızdır ve bize aittir. Nefret yas tutmanın önündeki en büyük engeldir. Nefret varsa yas başlamaz. Kayıp kabul edilemez. Kin kişiyi yutar ve aslında sadece kendisi için yararlı olacak hiçbir olumlu duyguya izin vermez. İzin veremez çünkü buna izin verecek repertuvarı ilk dönemlerden oluşmamıştır. Önceden de değinildiği gibi, memeyi bıraktıktan itibaren ilişkilerimiz şükran duygusuna ve güvene dayalı ise yaşamın getirdiklerini göğüsleyebilecek repertuvarı oluşturabiliriz. Gerektiğinde vazgeçebilme ve yeni bir adım atabilme yeteneğimiz bu güvenli ortamdan itibaren ve onunla sınırlıdır. O nedenle yas tutmak bir beceridir ve herkese göre de değildir. Nihayetinde Birhan Keskin'in dizelerinde dediği gibi, yas tutabilmek gitmenin bir şeyi değiştirmediğinin ön kabulü ile onu yaralayan o eve gerektiğinde tekrar tekrar dönmeyi göze almayı gerektirir.

Murat ÖNDERMAN

© MELTEM YAKIN ÜLDES

"İş" olmayan yas

"Erken öleceğini biliyordum
bana bırakmak için,
Bu acımasız ölü anne sesini"

Didem Madak, "Grapon Kâğıtları"[1]

Yas sadece öznenin "yeni" hayatına intibak etmesini sağlamaz; o hayatın bir parçasıdır da. Yas yeni hayatı hem kurar hem de o hayatın bir parçasıdır. (...) Biz yasta yeni baştan inşa ediliriz.

Freud iyi bilinen yas kuramında, yası bir süreç ve bir "iş" (work) olarak ele alır.[2] Yas *içkin* hedefine ulaşınca tamamlanacaktır. Yas yaşantısına *içkin* hedef, kaybın gerçekliğinin yas çekence kabul edilmesidir. Yas hem gelip geçicidir hem de araçsaldır; -nesnel- kaybın -öznel- kabulünü belirten gerçeklik ilkesinin hizmetindedir.

Freud yaslı kişinin hicranını çektiği kişiyle kurmuş olduğu libidinal bağın yas sürecinde giderek zayıflayarak etkisizleşeceğini belirtir. Sözü geçen libidinal yatırımlar öznenin gerçekliği zamanla kabul etmesine koşut olarak zayıflayarak geri çekilecek, böylece yas çeken özne başka birisiyle deyim yerindeyse sıfırdan (söz konusu ilişki hiç yaşanmamışçasına) bir sevgi ilişkisine daha başlayabilecektir.

Böylece Freud, ekonomik, diğer bir deyişle belirli bir nesneye yatırılan psişik enerji (katheksis) kavramına dayanan bir yas kuramı geliştirir. Freud bu noktada insan psişesinin esnekliğini (üzerine bastırdığınız parmağınızı çekince eski şeklini kendiliğinden alan plastik bebeklerin esnekliği gibi), diğer bir deyişle orijinal halini alma potansiyelinin bulunduğunu varsayar. Kaybedilen diğeri, zamanla (psişik ekonomi açısından) herhangi biri gibi olacaktır (artık ona tahsis edilen bir psişik enerji bulunmayacaktır). *Yas bir mezar kazma işidir ama bu kez iç dünyada!*

Freud'un yası bir tür "iş" (work") olarak nitelemesi ve bir süreç biçiminde ele alması, onun yası iletişim veya niyetlerdeki anlama odaklanan bir "yorum" mantığıyla değil de "final neden" mantığı içinde ele aldığına işaret eder: Yas içkin hedefine ulaşınca tamamlanacak ve bitecektir.[3] Freud'un normal yası (kaybedilen nesneyle ikircikli bir ilişki kurmuş olan öznenin bu nesnenin imagosuna yani yine kendisine saldırarak mutsuzluğa battığı melankolinin aksine) kendiliğinden gelip geçici bir "iş" görmesinin arka planında, onun yas çekenin kaybettiği kişiyle ilişkisinin kendisi olması bakımından asli bir öneminin bulunmamasına veya hayatında bir tür istasyondan ibaret kalmasına imkân veren, ayrışık ve özerk bir kendilik varsayımını kabul etmesi yatar. Freud şöyle yazıyordu: "yas ...ne kadar acılı olursa olsun, kendiliğinden sona erer."[4] Böylece, bir kayıp yoksunluk anlamına gelmez. Nitekim, M. Klein'ı izleyen psikanalistlerin kaybın depresif konumun depresyonunun canlanmasına yol açtığı yolundaki yaklaşımlarında ve yasın merkezine depresyonu yerleştirmelerinde de yasın kendine özgü bir yaşantı olmadığı iması vardır. Yas özgün bir yaşantı değilse psişe eski haline dönebilir. Böylece Klein ekolünün de insan psişesinin yapısal esnekliğini (normal şartlarda eski ve asıl haline kavuşabildiğini) kabul ettiğini ileri sürebiliriz. Lakin eğer yas kendine özgü bir yaşantıysa (ki bu makalede savunulan görüş bu) o halde yas çeken özne de değişecektir. Böylece insan yasından da öğrenebilir.

Bu kuramdaki ikinci sorunlu nokta ise, yasın gerçekliğin yani kaybın kabul edilmesiyle tamamlanarak biteceğinin öngörülmesidir. Burada bir belirsizlik bulunmaktadır. Kabulle kastedilen, kaybedilen kişinin artık bir kişi olarak mevcut olmadığının tamamen bilincinde olmak mıdır yoksa öznenin onu -nesnel gerçekliğe uyarak- psişik dünyasında da tamamen öldürmesi midir? Yas eğer bir kayba karşı verilen bir tür tepki ise onun kaybın bilinç düzeyindeki kabulüyle bitmemesi, aksine başlaması gerekir. Yas kaybın kabulüyle başlar mı yoksa biter mi? *Freud'un yas kuramında, gerçekliğin kabul edilmesiyle libidinal yatırımın geri çekilmesinin senkronize olmasını sağlayanın ne olduğu açık değildir.* Kayıp kabul edilmesine rağmen nesneye (nesne temsiline) yönelik libidinal yatırım (cathexis) sürebilir ki aslında çoğu yas çeken bakımından durum açıkça budur. Kaybedilen nesneye yönelik yatırımın yas sürecinin sonunda "sıfırlandığı" vakaların seyrek olduğunu sanıyorum. O halde yas ikircikli bir yaşantıdır hatta paradoksaldır. Hem ölen yakın kişinin bir kişi olarak artık mevcut olmadığı yeterince kabul edilmektedir hem de ona yönelik libidinal veya duygusal yatırım az veya çok sürmektedir. Özne nesnel gerçeklikte artık mevcut olmadığını bildiği ve kabul ettiği yakınını iç dünyasında "yaşatmaya" devam etmektedir. Belki de bağlanma sevgiden de güçlü (ve gücünü eskiliğinden alan) bir ihtiyaçtır.

Freud'un yas kuramının ardından ortaya atılan, muhtemelen en etkili yas kuramı olan ama aslında ölümcül hastaların hayat sonu deneyimleri için geliştirilmiş olan Elisabeth Kübler-Ross kuramında da yas evreler biçiminde (yadsıma, öfke, pazarlık, depresyon ve kabul), içsel bir mantığa uyarak seyreden bir süreç biçiminde ele alınıyor.[5] Demek ki yas burada da bir "iş" olarak ele alınıyor. Bu kuramda da kaybı kabul etmek yas sürecinin son evresi, diğer bir deyişle yas gerçekliğin kabul edilmesi ile doğal akışını tamamlıyor.

Bir patolojiye işaret etmediği durumlarda bile yas yaşantısı çoğunlukla olumsuz terimlerle (Freud'un kuramında "özsaygı" melankoliğin değil ama yas çekenin yas "işini" yürütürken koruduğu olumlu ama istisnai bir özellik olarak görülür) ele alınır ki "psi" kliniğindeki güncel hâkim bakış açısından da yasa farklı yaklaşılmadığını belirtebiliriz. Yas yaşantısı büyük ölçüde olumsuz terimlerle dile getirilir; zira bir kayıpla başlar, kayıp hicrana (grief) ve sık sık hafif veya daha yoğun bir depresyona yol açar, insanı işinden gücünden alıkoyar vs.[6] Sık sık midesi bulanan bir hamilenin hali gibi, normal bir rahatsızlık halidir bu. Deyim yerindeyse sağlıklı bir rahatsızlık! Sadece "kayıp" kelimesinin kullanılması bile olumsuzluğu ima eder. Oysa Derrida bu konuda şunları yazmıştır: "Ben yoksunluktan nadiren bahsettiğim gibi kayıptan da nadiren bahsederim, zira bunlar olumsuz koda ait olan, benim olmayan, benim olmamasını tercih edeceğim kelimelerdir... İnanıyorum ki arzu olumlamadır ve dolayısıyla yasın kendisi de bir olumlamadır..."[7]

Yas bir "iş" görülünce, sevgiyle buluşturulması zorlaşır. Böylece yasın "başarıyla tamamlandığı", yasın "üstesinden gelindiği", yasla "başa çıkıldığı", yasın "iyileştiği" veya şifa bulduğu belirtilir sık sık. Yas çaresizliği, üzüntüyü, (tetiklenen) tümgüçlülük fantezilerini, suçluluğu, depresyonu, geçmişin muhasebesinin yapılmasını, odaklanamamayı,

[1] Didem Madak, Grapon Kâğıtları, Metis, İstanbul, 2012, s. 18.

[2] Sigmund Freud, *"Mourning and Melancholia", On Freud's "Mourning and Melancholia"*, edited by Leticia Glocer Fiorini, Thierry Bokanaowski and Sergio Lewkowicz, Karnac, London, 2009 içinde, s. 19 vd.

[3] Freud psikanalizinde genel olarak determinizmin (kozalite) ve anlamın yeri konularında bu sözlükteki ilgili maddelere bkz: Charles Rycroft, *A Critical Dictionary of Psychoanalysis*, Second Edition, Penguin, 1995.

[4] Sigmund Freud, "On Transience", *The Standart Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, translated by James Strachey, Vol. XIV, The Hogarth Press and The Institute of Psycho-Analysis, London, 1957 içinde, s. 307.

[5] Elisabeth Kübler-Ross, *On Death and Dying: What the Dying have to Teach Doctors, Nurses, Clergy and Their Own Families*, Routledge, 2009. Bu yas kuramının Kübler-Ross'un 2004 yılındaki ölümünden önceki gözden geçirilmiş son biçimi için bkz. Elisabeth Kübler-Ross, David Kesler, On Grief & Grieving: Finding the Meaning of Grief Through the Five Stages of Loss, Scribner, New York, 2014. Ne var ki, bu kuramda sözü edilen evrelerin linear (çizgisel) bir dizilimle ele alınıp alınmadıkları tartışmaya açıktır.

[6] İngilizcedeki "mourning" ve "grief" kelimelerinin ikisini de Türkçede "yas" kelimesiyle karşılamaya çalışıyoruz. Oysa "grief" kelimesinin Türkçede güzel bir karşılığı var: hicran.

[7] Jacques Derrida, *Points...: Interviews*, 1974-1994, edited by Elisabeth Weber, translated by Peggy Kamuf & others, Stanford University Press, 1995, s. 143.

tekrar eden düşünceleri çağrıştırır ve bu tespitler birçok durumda da doğrudur. Ne var ki, yas yaşantısı kişiyi aynı zamanda -biraz daha, az veya çok- bütünleştirir, geçmişiyle barıştırır, gelecek tasarımını güncellemesine zemin oluşturur, onun iyice netleşmiş düşüncelerini biraz bulandırır, karmaşık olduğunu düşündüğü zihnini biraz netleştirir, paylaşma eğilimini güçlendirir veya ortaya çıkarır. Pir Sultan Abdal şu dizeyi yazmıştı: "Senden ayrılalı gülmedim dostum" fakat hemen ardından da eklemişti: "İster isem dünya malın vermişler oy, sensiz dünya malı neylerim dostum dostum". Yas tüm benliği etkileyecek kadar güçlüdür (ama yine de bir yerde biliriz ki "bu her şey değil"). Kısacası, yas yaşantısında bir transmutasyon (dönüşüm) gerçekleşir.[8] İnsan psişesi Freud'un ima ettiği anlamda plastik (esnek) değildir.

Freud "Yas ve Melankoli"de, yas sürecinde ortaya çıkan ketlenmeyi ve genel ilgi kaybını yas işinin egoya yüklediği yükün ağırlığına bağlamıştı. Oysa M. Klein yas çeken öznede daha önce ortaya çıkmamış bir yaratıcılığın boy gösterdiğini belirtir.[9] Onun hayata bir yandan da daha sıkı sarıldığını ve belki de kaçan fırsatların artan bilinciyle, zamanını artık daha iyi kullanmak ve yönetmek istediğini de ileri sürebiliriz. Kaybettiği yakını için yazan yazarlar da var: "sevgi ne kadar büyükse hicran (grief) da o kadar büyüktür" diye yazan, karısını kaybetmiş C. S. Lewis veya annesini kaybetmiş R. Barthes.[10] Annemi kaybetmeden, daha doğru bir deyişle ondan ayrılmadan önce, ben de hayvanlara -kötü davranan biri olmasam da- duyarsız, kendi işine gücüne bakan, sonuca odaklı "tipik" bir erkek eğilimini sergiliyordum sanırım. Ama artık, bir süre görmeyince özlediğim kimi sokak köpekleri, onlar aklıma gelince kendimi mutlu hissettiğim bazı kediler var! Geçenlerde, hiç tanımadığım, yolda karşılaştığım bir sokak köpeği, ben otomobilimin sürücü koltuğunda otururken, başını açık kapıdan içeriye uzatarak dizlerimin üzerine koydu. Böyle bir iletişimin ve yakınlaşmanın bir tarafı olabilmemi yas yaşantımın bende yol açtığı ve ne her yönüne hâkim olabildiğim ne de tamamen bilincine varabildiğim dönüşüme bağlıyorum. Bu benim için yeni bir yaşantı biçimi.

Bu yazıda, yası bir "iş" gören -ve "eril" diye adlandıracağım- bu bakış açısının dışına çıkmak istiyorum. Şu fikirleri benimsiyorum:

İlkin, yasın nesnel gerçekliğin (kaybın) bilişsel düzlemde kabul edilmesiyle bitmediğini, başladığını savunuyorum. Yas öznenin ayrılıkla dönüşen hayatını hem kurmasında hem de aynı zamanda bu hayata uyum sağlamasında başta gelen desteği, onu harekete geçiren dinamik gücüdür. Bu, yasa bir süre limiti koyamayacağımız anlamına da gelir. Yasa *önceden belirlenmiş* bir süre biçemeyiz.[11] Normal bir sevgi için nasıl önceden bir süre biçilemiyorsa yas için de biçilemez.

İkinci olarak, gerçekliğin (kaybın veya ayrılığın) kabul edilmesiyle libidinal yatırımın geri çekilmesi arasında kendiliğinden işleyen -ve yasa içkin- bir ilişkinin bulunmadığını ve kaybın -bilişsel düzlemde- kabul edilmesine rağmen -nesne temsiline yönelik- libidinal yatırımın yine de az veya çok sürebileceği fikrini savunuyorum.

Üçüncü olarak, yasın belirlenmiş, spesifik ve içkin bir hedefinin (nesneye yönelik libidinal yatırımın geri çekilmesi gibi) bulunmadığı ve bir "iş" süreci değil ama duygusal bir eylem olduğunu (ona kişisel ve özgün anlamlar atfedildiğini) belirtiyorum. Yas deneyiminde üzüntü, özlem ve hicran gibi duygular hissedilir.

Dördüncü olarak, yas yaşantısına özgü bazı olumlu özelliklerin bulunduğuna değiniyorum. Belki de psişik patolojiler hakkında sağlıklı psişe hakkında bildiğimizden daha çoğunu biliyoruz ve yas için de aynısını belirtebiliriz: Muhtemelen, patolojik yas hakkında sağlıklı yastan daha çok şey biliyoruz.

Beşinci olarak, *aidiyetin yas yaşanmasının imkân şartı olduğunu* ileri süreceğim.

Altıncı olarak da, bu tezlerin arka planında yatan benlik anlayışına, diğer bir deyişle ilişkisel benliğe de kısaca değineceğim. Sözü geçen ilişkisel benlik kavramlaştırması arka planı, ölümün (veya ayrılığın) gerçekliğinin kabul edilmesiyle birlikte "nesneye" yönelik libidinal yatırımın niye bir şalter inmiş gibi bitmediğini, yasın niye bir eylem olduğunu veya yasın deyim yerindeyse kendisinden başka bir amacının bulunmadığını anlamamızda destek olur. Yas, bilgisi ancak yaşanmakla üretilen bir yaşantı olması dolayısıyla aynı zamanda bir performanstır.

1) Yas ayrılığı -bilişsel düzlemde- kabul etmekle başlar, bitmez. Yas sürecinin başarıyla "tamamlanmasını" gerçekliğin yani ayrılığın kabul edilmesine bağlayan "iş" olarak yas görüşleri, öznenin gerçekliği kabul etmesinin zaman aldığını kabul etmelerine rağmen, sözü geçen zamanın geçmesini (tutarlılıklarını da koruyarak) bir sağlık kriteri olarak koyamazlar. Öyle olsaydı, egosu bu "iş" için yeterince güçlü olan ve "gerçeklik testini" icra etmekte oldukça başarılı bir kişi, ilgili nesnel gerçekliği kısa bir süre içinde kabul ederek buna göre davranabilecek ve bu da sağlıklı bir tavır olarak görülecektir. Diyelim ki, böyle birisi çocuklarını bir trafik kazasında kaybettikten birkaç gün sonra (ve bu birkaç gün içinde sağlıklı yasını çekmesinin ardından) onları artık kesin olarak yitirdiğinin bilinciyle, gerçekliğin değişen biçimine uygun olarak, arkadaşlarıyla birlikte eğlenmeye bir müzikhole veya taraftarı olduğu bir takımın futbol maçını izlemek için bir stadyuma gidebilecek ve bunlar bir patolojiye işaret etmeyecektir. Demek ki, gerçekliğe uymak, yas babında *inhisari* (exclusive) bir sağlık kriteri değildir. *Yasın amacı gerçekliğin kabul edilmesi değil ve zaten yas yaşantısında içkin veya örtük bir amaç da yok.* Gerçeklik testi bu bağlamda öznenin yası da barındıran yeni hayatını (biraz da yasın sayesinde) kurma ve bu yeni hayata uyum sağlama görevini yerine getirmesi anlamına gelir ancak. İçinde yası da barındıran yeni bir psişik denge kurulur çok kez. Özne kaybettiğini iç dünyasında da öldürmez. Aslında bu onun pek elinden de gelmez. Kaybedilen hem ölüdür hem de -öznede- bir anlamda yaşıyor ve yaşatılıyordur. Bu da yasın paradoksudur. Didem Madak'ın yazımın başına aldığım harika dizelerinde de bu durum dile getirilmemiş miydi: "Bana bırakmak için, Bu acımasız ölü anne sesini"! O ses hem bir

[8] Bkz. ve karş. Otto Kernberg, "Some observations on the process of mourning", The International Journal of Psychoanalysis (2010) 91, s. 601-619.

[9] Melanie Klein, "Mourning and Its Relation to Manic-Depressive States", *Essential Papers on Object Loss*, edited by Rita V. Frankiel, New York University Pres, New York and London, 1994 içinde.

[10] C. S. Lewis, A Grief Observed, HarperCollins, 1994, s. xxvi; Roland Barthes, *Mourning Diary: October26, 1977-September15, 1979*, translated by Richard Howard, Hill and Wang, New York, 2010.

[11] Otto Kernberg, "Some observations on the process of mourning"

ölünün'dür ama hem de sestir işte!

2) Kaybedilen nesneye libidinal yatırım ayrılığı kabulle sona ermez. Freud'un yasın tamamlanmasının yas çeken kişinin yeni sevgi ilişkileri kurmasının imkân şartı olduğunu düşünmesi kendi ekonomik psişe modeli bakımından tutarlıdır. Eğer toplam yatırım miktarı (toplam psişik enerji) sınırlıysa ve bu enerji kaybedilen kişiye yatırılmışsa, onun başka birine yatırılabilmesi için önce geri alınması (decathexis) gereklidir. İşte yas sürecinde bu "iş" tamamlanır. Lakin, L. Wurmser'in önemli tezi bu bakış açısına karşı ilginç bir alternatif getirir: sevgiler birbirlerini güçlendirirler.[12] Yası çekilen kişiye yönelik sevgi, diğer sevgileri de güçlendirir ve destekler. Kısacası, yas çeken kişi daha sevecen bir insan olur ki en azından kendi yas deneyimimde bu eğilimi kendimde gözlemlediğimi söyleyebilirim. Dolayısıyla, kaybedilene yönelik psişik enerji yatırımının geri alınarak sonlandırılması başka ve yeni insanlara karşı ne sevgi hissedilmesine ne de onlarla sevgi ilişkileri kurulmasına engeldir. Doğrusunu söylemek gerekirse bu iki tezin ikisi de doğru gibi görünüyor! Belki de Freud'un saptaması yas söz konusu değilse geçerlidir ama yas için geçerli değildir! Şöyle ki, romantik bir bağlamda, normal olarak belirli bir kişiye duygusal olarak yaklaşırken diğerinden uzaklaşırız. O. Aruoba sadakati "kişinin kendinde bir kişiye yer ayırması, ve o yeri hep onun için koruması" olarak ele alır.[13] Bir kişiye duygusal olarak yakınlaşırken, diğerinden uzaklaşmıyor olsaydık, herkesin "kendimizdeki" yerini koruyabilirdik belki. Tek kişiyi sevseydik, onu "ne kadar" sevdiğimizi bilemezdik. "Daha çok" seveceğimiz bir kişi hep "çıkabileceğinden", kimseyi "ne kadar" sevdiğimizi tam bilemeyiz. Fakat yas süreci için bu dediğim ne ölçüde geçerli? Yas yaşayan için, başka birisine yakınlaşması, ayrıldığından uzaklaşması anlamına gelmez. Elbette yas da olgunlaşır, kendi yolunu bulur. Aslında söz konusu olan, yasa uyumlanmaktır. L. Wurmser şunları yazmış bu konuda: "sadakat dışta bırakıcı olmak zorunda değildir: biz aynı zamanda (ayrık eylem [split infitive] yerine) birkaç kişiyi derinden sevebilir ve onlara sadık olabiliriz."[14] Freud'un ekonomik modeli yakınlaşmayı ve uzaklaşmayı daha iyi açıklar. Kimi daha çok düşünüyorsak ona daha yakınızdır ve burada altta yatan bir enerji akışı vardır. İlgilenmek, emek (enerji) harcamaktır.

3) Yasın içkin bir hedefi yoktur; o bir duygusal eylemdir. Yas duygusal bir eylem, hicran ise bir duygudur. Yas sadece öznenin "yeni" hayatına intibak etmesini sağlamaz; o hayatın bir parçasıdır da. Yas yeni hayatı hem kurar hem de o hayatın bir parçasıdır. Sevilen bir yakının (bir eşin, bir sevgilinin, bir oğlun vb.) kaybı üzerine kurulan, daha doğrusu zaman içinde oluşan bir hayata uyum sağlar özne. Başına neyin geldiğini anlaması bile çok zaman alır. Herkesin yası (herkes için tutulan yas) kendine özgüdür çünkü kimseye aynı duyguları hissetmeyiz. Bundan ötürü, yas paylaşılması zor bir yaşantıdır. Duygularımız muhatabımıza uyar. Sevgililerimizi farklı farklı severiz (ki bu kıskançlığın imkân şartlarından biridir). Bu durumda kimse kimsenin yerini dolduramaz. Zaten kimseye aynı duygusal mesafede değilizdir. Bu mesafe veya yakınlık tutacağımız yası da etkiler. En yakınımızdakini kaybetmişsek psişik dengemizi ve gündelik hayatımızın yeni kesinlikler örüntüsünü kurmamız daha çok zaman alır. Annemiz için tutacağımız yas bir arkadaşımız için tutacağımızdan, kendimiz için tutacağımız yas kedimiz için tutacağımızdan farklıdır. İlk bakışta insanın kendisi için yas tutması fikri tuhaf ve yadırgatıcı gelebilir. Şöyle bir örneği düşünelim: bir insan kendini tanımladığı değerlere açıkça aykırı bir eylemde bulunmuşsa kendisi için de yas tutmaz mı? O kendini tanıyamayarak kendini (kapasitesizliğini vs.) tanımaktadır. Kendini gözünde büyütmüştür. İşte o aradaki büyük fark için yas tutar.

4) Yasa özgün "olumlu" özellikler vardır. Yas yaşantısında ortaya çıkan suçluluk duygusu, yas çekenin bilinçdışındaki tümgüçlü fantezilere atfedilebilir.[15] Sanki elinden gelen her şeyi yapsaydı, ayrılığı engelleyebilirdi gibi gelir yas çekene. Ne var ki, tümgüçlülük fantezisini tetikleyenin, kaybedilen yakının ve dolayısıyla yas çekenin doğanın şiddetine maruz kalmalarının yol açtığı çaresizlik olduğu da düşünülebilir. Zor durumdaki ve ölüme giden bir sevdiği için elinden hiçbir şeyin gelmiyor olması bir insanın en kötü tecrübelerinden biri olsa gerek. Çoğu kez, doğanın acımasız şiddetine en çok maruz kalanlar en savunmasız durumda olan yaşlılar oluyor ve çaresiz insanları koruma isteği gayet insanca bir istek. Yas yaşarken, olanaklıyken yapılmayanlar, kaçırılan fırsatlar ister istemez araştırılır ve hatırlanır. Böylece, bilinçdışı tümgüçlülük yanılsamasından kaynaklanan abartılı suçluluk duygularıyla gerçekçi suçluluk duyguları birbirine karışır. Sadece yakınımızın başına gelenler karşısındaki çaresizliğimiz değil yakınımızın şahit olduğumuz çaresizliği de bu tepkiyi tetikler.

Depresyonsuz "iyi" bir yas yaşamak için, kaybedilen kişiye yönelik ikircikli duyguların onun kaybından önce ele alınması yerinde olacaksa da tahmin edilebilecek sebeplerden ötürü bunu yapmak oldukça zordur: Kimse sevdiği birinin ölümünü düşünmek istemez ve bu sebeple onun güncel durumunu hafife alabilir.

Bir insanın özellikle de beklenmedik (ani) bir biçimde ölmesiyle, yakınlarının gündelik hayatlarındaki kesinliklerin (ritüellerin, alışkanlıkların, iş dağılımlarının, karşılanacağı varsayılan beklentilerin) birçoğu aniden yok olur. Oysa gündelik hayat çoğu bilince çıkmayan birtakım kesinliklerle örülüdür ve ani ayrılık sözü edilen kesinlik örüntülerini paramparça eder. Bunun sonucu gerçeklik hissinde (az veya çok) bir aşınma ve bu aşınmaya paralel bir oryantasyon (yönelim) kaybıdır. Gündelik hayatın varsayılan kesinliklerinin aniden kaybına bağlı yönelim bozukluğu bakımından, yas çeken özne aldatılan özneyle aynı durumdadır. Gündelik hayatın örgüsünün yeniden tesisi için gereken bilinçsiz kesinliklerin oluşması için gereken zaman kişilere göre değişebilir ama çoğunlukla bu kısa bir süre içinde tamamlanamaz. *Yas sürecinde kişi kendini kendini tanıyamayarak tanır. Kendine alışması bile zaman alacaktır. Yas yaşamasaydı oluşmayacak olan yeni kapasiteleri oluşacaktır.* O. Kernberg şöyle yazmıştı: "Normal yas, ... sevme

[12] León Wurmser, "Mourning, double reality, and the culture of remembering and forgiving: A very personal report", *Grief and Its Transcendence: Memory, identity, creativity*, Adele Tutter and León Wurmser (editors), Routledge, 2016 içinde.

[13] Oruç Aruoba, *İle*, Metis, İstanbul, 1999, no. 146.

[14] León Wurmser, "Mourning, double reality, and the culture of remembering and forgiving: A very personal report"

[15] Bkz. ve karş. León Wurmser, "Mourning, double reality, and the culture of remembering and forgiving: A very personal report"

kapasitesini artırır." "Kaybedilen sevilene yas tutmak ve kaybedilen nesneye yönelik sevgiyi terk etmeksizin yeniden sevebilmek ... normal yasın yadsınmış bir parçasıdır."[16] İlişkiye daha çok açık, daha şefkatli ve sevecen olmak bu kapasiteler arasındadır. Bunların kaybı dengelemek için ortaya çıktıkları da düşünülebilir elbette. Doğanın şiddetinin yıkımına karşı, bu yıkımla karşı karşıya kalan özne yapıcılığını güçlendirir: "Doğanın şiddeti yıkıyorsa, ben de yapıyorum." Bu çabası onun hayata tutunmasına da yardımcı olur.

Yas ile öznellik arasındaki ilişkiyi düşünmek için, yas konusu ile muhtemelen en çok meşgul olmuş filozof olan Derrida'nın şu cümlesi ne harika bir başlangıç (ve belki de aynı zamanda bir bitiş noktasıdır): "benim veya bizim diğerinin ölümündeki bu müthiş yalnızlığımız kendimizle 'ben', 'biz' 'özne', 'öznelerarasılık' diye adlandırdığımız bu ilişkiyi kurar..."[17] Ne müthiş bir cümle ama! Kayıpla ayrılık bize hem diğeriyle aramızdaki mesafeyi/yakınlığı gösterir hem ayrılıkla ve ayrılığın uyandırdığı sayısız duyguyla baş etme zorunluluğunu yükler hem de yeni bir zaman deneyimi (mesela yas çekenler için zaman ağır akar, geçmek bilmez) yaşatır ki bunların üçü de öznelliğimizin temel kategorilerindendir. Kaybın acısı bize sınırlarımızı gösterir. *Biz yasta yeni baştan inşa ediliriz.* Yas çekenler kaybettikleriyle bağlarını koparmadan, daha doğru bir deyişle onları öznel olarak da öldürmeksizin özgür olmak, duyguları ketlenmeden hatırlamak ve geçmiştekileri bir kasaya kilitler gibi maziye hapsetmeden yeni adımlar atmayı isterler ve ben bunların hepsinin mümkün olduğunu, aslında pek çok yas çekenin bunları başardığını sanıyorum. *Yas sevginin başka bir biçimde devamıdır.* Dolayısıyla, yasın gerçekliğe (kayıpla ayrılığa) uyum gibi bir içkin amacı yoktur. Fakat yas için bu biçimde düşünebilmemiz, Freud'un aslında pek de nazikçe olmayan "yas işi" kavramlaştırmasına mesafe koymamızla mümkün. Yas yarası kabuk bağlamaz ama bu yara travmatik de değildir. *Yas bizim en anlamlı mutsuzluğumuzdur.* Bu bakımdan yas depresyonun tersidir. Depresifin gözünde hayatı anlamsızdır. Depresifinki (onun gözünde) anlamsız bir mutsuzluktur. Yas yaşayanın hayatında çoğunlukla aniden yoğunlaşan sözü geçen anlam onun hayatını hem kolaylaştırır hem de zorlaştırır. Bu anlam yoğunlaşmasında, onun ilgisinin ister istemez kaybettiği yakınına odaklanmasının, kaçırılan fırsatları defalarca araştırmasının ve düşünmesinin, geçmişin ya da yanlışlarının muhasebesini yapmasının da payı vardır elbette ama bunların hepsini aşan ve yeni zuhur eden bir anlam da vardır: Bir şeyin yerini veya varlığını en iyi onu kaybettiğinizde anlarsınız. Kayıp ve yas ama özellikle de hicran (grief) duygusu, bize o belirli ilişkinin ve onun örneğinde ilişkilerimizin hayatımızdaki ve benliğimizdeki yerini, önemini ve değerini gösterir. Bize bunu hiçbir şey hicran yaşantısı kadar iyi gösteremez. Böylece özne kendini hem yoksun ama hem de bir bakıma güçlenmiş hatta deyim yerindeyse çoğalmış gibi hisseder.[18] Kendisini artık çok daha iyi tanımaktadır ve bu bilgi ona geleceğini hazırlamakta yardımcı olacaktır. Artık neredeyse hiçbir şey eskisi gibi değildir. *Yas radikaldir. İnsanlara kökenlerini göstermek anlamında da radikaldir.* Hiçbir duygu yas (hicran) kadar radikal değildir.

5) Aidiyet yasın imkân şartıdır. Aidiyet bir nesneye yönelik "benimki" duygusu ve bağıdır.[19] Sözünü ettiğim, hukuki anlamda bir aidiyet veya mülkiyet hakkı değil elbette (zaten mülkiyet psikolojik değil hukuki ve toplumsal bir kavram), "benim sevgilim sensin" veya "bu da benim işim" ya da "işte burası benim memleketim" diye düşünürken işaret edilen bağ ve duygu. Aidiyetin bireysel benlikteki bir zayıflığa işaret ettiği (mesela ontolojik bir güvensizliğe karşı gösterilen bir tepki formu olarak) veya -güç hissi eksikliğini telafi etmek için- güçlü bazı figürlere teslim olma anlamına geldiği yolundaki görüşler, aidiyetin daha çok patolojik biçimlerine odaklanıyorlar. "Benimki" diyebilmek için kırılgan olmayan bir kimliğe veya benliğe sahip olmak gerek. İnsanlar çoluk çocuklarına "Günaydın, benden doğma kız çocuğu" veya sevgililerine "Mutlu yıllar, şu anda romantik bir ilişki içinde bulunduğum kadın/adam" demiyorlar; genellikle "evladım", "canım" veya "sevgilim" vb. diyorlar. İşte buradaki bağ ve duygu aidiyet. Aidiyet birçok önemli sorumluluğun bir şartı. Belki birçok erdemin olmazsa olmazı. Aidiyet kişiye sorumluluk yükleyen veya bir sorumluluğu tetikleyebilen önemli bir duygusal yaşantı. Mesela, Türkiye'de kamusal mahallerdeki banklarda otururken (özellikle bir yaz mevsimi habitusi olarak) yenilen çekirdeklerin kabuklarının yere, sigara izmaritlerinin caddelerdeki çiçek saksılarına atılması ama evlerin temiz tutulması hatta konuklardan (birer "yetkili" olsalar bile) eve girerken ayakkabılarını çıkarmalarının istenmesi ve birçok apartmanda ayakkabıların apartmanın kamusal alanı olan koridora yani daire kapısının önüne bırakılmasında, ilgili kamusal alanın ortak bir aidiyet nesnesi olarak algılanmamasının da payı var. Yolsuzluklara kayıtsızlık da hazinenin "benimki" (veya daha doğru bir ifadeyle devletin ortak bir aidiyet/sadakat nesnesi olarak) sayılmamasından. Genellikle varsayılanın aksine, ben Türkiye'deki kamusal meselelerde, ortak aidiyet veya sadakat nesnelerine aidiyet hissinden ileri gelen bir sorumluluğun tebarüz etmediğini düşünüyorum. Oysa, ortak bir aidiyet nesnesiyle bir aidiyet bağı kurulmaksızın kolektif bir yas tutulamaz. Belirli bir kamunun üyesi olarak kendimizin ("bizim") saymadığımız bir kamusal mahallin veya idealin kaybından ötürü yas çekemeyiz. Sorumluluk ve hakların ilkesel veya rasyonel olabileceği de ileri sürülebilir (mesela sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı gibi) ama rasyonel bir genelgeçer ilkenin veya evrensel bir hakkın kaybı söz konusu olabilir mi? Aidiyet hissettiğimiz bir liderin, kurumun veya ülkenin kaybından ötürü yas çekebiliriz. *İnsanlık ailesine hatta canlılar ailesine de aidiyet hissedebiliriz ve o zaman onlarla ilgili kayıplardan ötürü de yas çekebiliriz.*

6) Yasın ilişkisel bir arka planı vardır. Filozof Judith Butler, yası insanın kaynağı ortaya konulamayacak olan zira "ben"in oluşumunu önceleyen yaralanabilirliği kavramlaştırması

[16] Otto Kernberg, "Some observations on the process of mourning", s. 613.

[17] Jacques Derrida, *Memories for Paul de Man*, translated by Cecile Lindsay, Jonathan Culler, Eduardo Cadava, and Peggy Kamuf, Columbia University Press; 1989, s. 33. Benzer şekilde, Julia Kristeva da şu cümleyi yazar: "melankoliye bir eğilim olmaksızın psişe yoktur, sadece hareket veya oyuna intikal vardır" (Julia Kristeva, *Black Sun*, Columbia University Pres, 1992, s. 4).

[18] Hatta C. S. Lewis, bir sevilenin kaybını bir organ kaybına benzetir: "The death of a beloved is an amputation" (C. S. Lewis, *A Grief Observed*, s. xii).

[19] Bkz. ve karş. Andrew Oldenquist, "Loyalties", *The Journal of Philosophy*, Vol. 79, No. 4 (Apr., 1982), s. 173-193.

üzerinden ele almakla kalmaz, cemaat oluşturmanın temelinde yatan şartlar arasında yası da sayar ("kayıp bizleri gevşek bir 'biz'de birleştirdi"). Butler'a göre, insan yaralanabilirliği tartışılabilir olanın sınırlarını da belirler. Butler şu önemli ve cevaplanması gereken soruyu sorar: "Bir yaşamı yası tutulabilir kılan nedir?"[20] Yası tutulamayan bir yaşamın pek de yaşam sayılmayacağını belirten Butler açısından bu soru hayati bir konuyu gündeme getirir. Bu sorunun yanıtı, benim yasıniye en anlamlı mutsuzluğumuz olarak gördüğüm sorusunun da yanıtı olacaktır. Butler'ın sorusuna yanıtı, insanlar arasında bir bağ olarak kavranması gereken bir ilişkiselliğin bulunmasıdır. Bu nedenle "Birbirimiz tarafından çözülürüz. Ve eğer çözülmüyorsak, bir şeyler eksik demektir".[21] Gerçekten de eğer ardımızdan yasımız tutulmuyorsa, bizim herhangi bir "şey"den farkımız olacak mıdır? Butler'ın yası ilişkisel bir düzlemde ele alan bu perspektifindeki radikalizm yas yaşantısının radikalliğine paraleldir ve bizi yas konusunda böyle radikal düşünmeye sevk eden bizatihi yastır.

Kişi aldattığında da yas çeker. Çünkü aldatan kişi, aldattığı diğerinin sevgi nesnesinin artık kendisi olmadığını bilir. Böylece diğerini bir anlamda kaybetmiş olur. Diğerinin ona ve eylemlerine dair bilmediği önemli bir husus vardır. O bir perdenin arkasından sevilmektedir artık. Aldatanın, diğerinin sevdiğinin, gizlediği kendinden farklı birisi olduğunu bilmesi diğerinin yasını çekmesi için yeterlidir. Yas sadece bir ölümü müteakiben çekilmez. Böylece, diğeri onun kendisinin yasını çektiğini bilmeden kendi sevgi nesnesini sevmeyi sürdürebilir. Kendimizi görünüre çıkarmazsak birbirimizi tanıyamayız, birbirimizi tanıyamazsak birbirimize yakınlaşamayız ve birine yakınlaşmak da ona yönelik sevgiyi tetikleyen en önemli hususlar. Yakınlaşmaları, dışarıdan bir bakışla birbiriyle uyumsuzmuş gibi görünen bazı çiftlerin birlikte nasıl olabildiklerini açıklar. Birbirimizi bir pazara sürülen nesneleri seçer gibi seçseydik, muhtemelen bize benzeyen veya uyanları seçerdik. Oysa, ilişkilerimizde tanı(n)manın, yakınlığın ve bağlanmanın da yerleri var. Böylece, başta hiç tercih etmeyeceğimizi düşündüğümüz bazı insanların da hayatımızda bir yeri olabiliyor. Aslında, *seçtiklerimize bağlanmaktan çok, bağlanmak için seçiyoruz*. Bazı çiftlerdeki ilk bakışta tuhaf birçok eşleşmeyi bu şekilde açıklayabiliriz. Belirli insanları tercih etmek, risk ve tehlikeleri azaltabilecek ve biraz da kontrolcü bir tavır. Oysa, tanıdığımız birisiyle yakınlaşıyoruz ve bu yakınlaşma bir risk içeriyor. Dolayısıyla, bir tür "insan kaynakları yöneticisi" gibi davranmaya göre, bu tavır serüvene daha açık. Aldatan kişi hem görünüre çıkışını (zuhur edişini) hem diğerine yakınlığını hem de diğerinin ona yönelik sevgisini kaybetmiştir zaten (diğerinin sevdiği kişi artık o değildir). Diğerini ona yönelik ciddi yanlışıyla zaten kaybettiğini düşünerek onun yasını çeken kişi, özrünü affedilmek için dilemeyecektir. Böyle bir kişi, bana en affedilesi kişi gibi geliyor.

Yas çekenler çoğu zaman kaybı inkâr etmek için ölenle aralarında bir süreklilik sağlamaya çalışırlar: "O öldü ama bende yaşayacak" veya "Ölmedin, kalbimizdesin". Özdeşleşmeler bu süreklilik hissinin sağlanmasına yardımcı olur. O. Kernberg yas yaşantısındaki çift özdeşleşmeye değinir: kayıp öznenin bazı yönlerinin benliğe alınması (incorporation) ve benlik ve kaybedilenin psişik temsilleri arasında kalıcı bir ikili ilişkinin tesis edilmesi.[22]

Sevdiklerini kaybedenlerin ölüm korkularının azalması muhtemelen kaybın ve dolayısıyla ölümün inkârıyla bağlantılıdır ama aynı zamanda bir yeniden kavuşma isteğini (özlemi) de yansıtır. *Sevdiğimiz bir yakınımızı kaybettikten sonra ölümden korkumuzun azalması aslında bizim de biraz öldüğümüzü gösterir.* Goethe, iki kez öldüğümüzü yazmış: kendimiz öldüğümüzde,bir de bizi bilen ve seven biri öldüğünde.[23] Fakat yas çekenin ölüm korkusunun azalmasını sözünü ettiğim bütünleşmeye, hayatı ve kendini daha güçlü bir şekilde kabul ediyor olmasına da bağlayabiliriz. Hayatta kalanların sevdikleri yakınları bu dünyadan ayrılmak zorunda kalıp da kendilerinin hâlâ yaşıyor olmalarından ötürü utanç duygusu hissettikleri doğruysa, ölüm korkusunun azalmasını, bu can acıtıcı utanca karşı bir savunmaya da bağlayabiliriz.[24] Yas çeken insan daha az yargılayan veya yargılarını askıya alabilen bir insan olur. Yas, kişilerin değer hiyerarşilerindeki sıralamayı da değiştirebilir. O. Kernberg normal yas sürecinin psişede yapısal bir değişime yol açtığını belirtir. Bu değişimlerin üst-bene dair olanları arasında, yeni bir tinsel yönelim boyutunun zuhur etmesi, aşkın değer sistemlerine yönelik bir arayış da vardır. [25]

Günümüzde matem ritüelleri neredeyse tarih oldu, siyah giysili matem yiterken ölüm veya ölmek özelleşti, yas bireyselleşti. İnsanlar yas ve hicranını kendileri çekiyor. Modern kültürlerde bir anlam ve eylem merkezi olarak baş köşeye konulan bireyin değeri, o ölünceye kadar demek ki artık! Ölüm süreci de giderek tıbbileşti veya hospice türü özel mekânlarda yaşanmaya başladı. Gözlerden uzaklaşan ölüm, belki yüreklerden de uzaklaşmaya başladı.

Demek ki yas süreçleri belirli bir tarihsel dönemde, belirli bir toplumda, bir kültürde, bir kültürel ana caddede bilinçli veya örtük olarak atıf yapılan benlik tasarımlarıyla da ilişkilidir. Nâzım Hikmet 1933'te kaleme aldığı "Karıma Mektup" başlıklı ünlü şiirinde "en fazla bir yıl sürer yirminci asırlılarda ölüm acısı" diye yazmıştı ki sözünü ettiği asrın dördüncü çeyreği için fazla iyimser bir tahminde bulunmuş olduğunu bile söylemek mümkün.

En zor işlerden biri, ölmek üzere olan bir sevilene, durumun gerektirdiklerini veya -inkâra kaçmadan- uygun sözleri söylemek olsa gerek. Ama en zoru da bu tür bir konuşmayı ölmek üzere olanın yapması. Veda konuşmaları pek yapılmıyor, sevdiğimizin öleceğini kabullenmemiz zor çünkü. Ölürken sevdiklerine hiçbir şeyi inkâr etmeksizin veda edebilen kişi en güçlü insandır.

---

[20] Judith Butler, *Kırılgan Hayat: Yasın ve Şiddetin Gücü*, çeviri: Başak Ertür, Metis, İstanbul, 2005, s. 35.

[21] Judith Butler, *Kırılgan Hayat: Yasın ve Şiddetin Gücü*, s. 37-39.

[22] Otto Kernberg, "Some observations on the process of mourning", s. 601-19 ve Otto Kernberg, "The Long-Term Effects of the Mourning Process", *Grief and Its Transcendence: Memory, Identity, Creativity*, Adele Tutter & Leõn Wurmser (editors), Routledge, 2016 içinde, s. 89.

[23] Goethe J.W. (1972 [1809] Die Wahlverwandtschaften. Münchenn: Winkler, s. 331'den nakleden: Otto Kernberg, Some observations on the process of mourning, s. 607.

[24] Jeffrey Kauffman, diğerinin ölmesine rağmen yas çekenin hayatta kalmış olmasının onda bir utanç kaygısına yol açtığını belirtir (Jeffrey Kauffman, "On the Primacy of Shame", *The Shame of Death, Grief, and Trauma*, edited by Jeffrey Kauffman, Routledge, 2011 içinde, s. 4).

[25] Otto Kernberg, "Some observations on the process of mourning", s. 601-19.

Pınar KÖKSAL ÜRETMEN

Hayatın bekleme salonunda kendi yasını tutanlara dair

Öyle güzelsin ki **kuş koysunlar yoluna**

©GİZEM KARAYAVUZ

Farklı oluşlarını, uyumsuzluklarını, içsel hesaplaşmalarını deneyimleyen ne çok sanatçı, ressam, yazar var gerçekten de. Kendi yasını tutamayan, kayıplarını sağlıklı bir vedalaşma-hayata tutunma sürecine çeviremeyen yazarların sessiz çığlıkları... O kadar çoklar ki...

Yaşam denilen yolculuk kaçınılmaz olarak her an kurbanlar alır bizden. Yaşam, zamanla oynadığımız Rus ruletidir. Eğer hayatta kalmaya devam ediyorsak, elimizdekileri kaybederek ilerleriz. Evet, yaşam için bedeller öderiz. Bize ait ve bize dair bir şeyleri kaybetmek de ödenen en keskin bedellerdendir. Bu kayıpların en belirgin hali ise ölümdür. Kaybın açtığı boşluğun nispeten sağlıklı bir şekilde ve mümkün olan en az hasarla aşılması için gerekli bir süreç denebilir yas için. Keder bir duygu, yas ise o duygunun davranışsal halidir. Hayatın şirazesi kaydığında içsel dünyamızla dış gerçeklik arasında gerçekleşen bir tür uzlaşma, dengeleme hareketi bir anlamda. Yaşam için ödediğimiz bedelin göstergesi.

Yas... Üç harfli karabasan. Tek hecede söylense de yankısı bitimsiz kelime. Elimizdekiler kayıp kaybolduğunda, tutunduğumuz. Tuttuğumuz. Sahi, yas neden tutulur? Yas kelimesi yapmak, olmak, bilmek, düşmek fiilleriyle değil de niçin tutmak fiiliyle birlikte kullanılır? Bıraktıklarımızın (ya da bırakmak zorunda bırakıldıklarımızın) yerine tuttuğumuz için

©GİZEM KARAYAVUZ

mi? Tekrar hayata tutunabilmek adına mı? İçimizde tutamadığımız sessiz çığlığın, hadi biz ona fantom çığlığı diyelim, yerine mi tutarız yasımızı? Bir uzvunu kaybeden kişinin hissettiği sanal ağrının, kaybı yok sayan zihinsel fantom ağrısının çığlık olmuş, belki de Munch'un tablosundan bize bakan hali midir?

Genellikle ölüm ya da boşanma gibi büyük kayıplara karşı verilen bir yanıt olarak ele alınsa da aslında daha küçük ve günlük kayıplar için de yas tutarız. Kayıpların mutlaka büyük ve geri dönüşsüz olması gerekmez. Dostlarımızı, okulumuzu, işimizi, sevdiğimiz eşyalarımızı kaybederiz. Çocukluğumuzu, hayallerimizi, amaçlarımızı yitiririz bazen bir yerlerde. Daha iyi bir eve taşınarak eski mahallemizden, evlenerek eski odamızdan, terfi ederek eski masamızdan ayrılırız. Hepsinin acısını çeker, irili ufaklı yasını tutarız. Kimi anlık bir sızı bırakır, kimi hiç kapanmayan bir yara. Ama yola devam etmek adına vedalaşabilmek önemlidir. Zamanla kaybı kabullenir, tuttuğumuz yası bırakıp hayatı tutarız bir kez daha, yeniden. Hayat boyu deneyimlediğimiz bu görece hafif, tekrarlayıcı keder-yas-vedalaşma-barışma döngüsü bizi daha büyük kayıplara hazırlamak adına önemlidir. Sağlıklı bir

©GİZEM KARAYAVUZ

yas sürecinin yaşanmadığı, yok sayılan ya da hiç sona erdirilemeyen kayıplarsa birer hayalet gibi izler bizi. Her yeni adımda ayak bağı, her an içine düşeceğimiz görünmez birer hendek olur. Bu nedenle bırakabilmek önemlidir. Bu yüzden sağlıklı ve tamamlanmış bir vedalaşma önemlidir.

Bırakabilmek önemlidir elbette, ancak kaybettiğimiz, bizden koparılıp alınan şey kendi benliğimizse? Tut tutabiliyorsan da, insan kendi yasını nasıl tutar? Hangi kısmı bırakıp neye tutunur? Kiminle vedalaşır, kimden vazgeçer? Burada tarif ettiğim şey ölümcül bir durumla veya hastalıkla karşılaşıp kendi yokluğumuzun erken tutulan yası değil. Hatta intihara karar vermiş birisinin hayata vedası hiç değil. Tanımlamaya çalıştığım bir insanın henüz yaşarken aslında olduğunu sandığı kişi olmadığını anladığı, sanal bir varlığın içinde oturmaya çalıştığını fark ettiği, dışına çıkarak kendi bedenine uzaktan baktığı ve bir yabancıyla karşılaştığı o bilinçdışının ortalığı karıştırdığı kaotik kozmos. Çoklu kişilik bozukluğu ya da şizoid bir süreç değil, tamamen gerçeklik algısının genleşmesiyle farkına varılan bir kendinden kopma-koparılma hali. Kendi kendini tutamadığı, hayata tutunamadığı o keder dolu ancak yıkıcı olduğu kadar yaratıcılık yüklü süreç. Mesela bir sanatçının yaratım sırasında deneyimlediği o doğum sancısı. Kopuşu ve yeniden varoluşu imleyen, bilinçdışının dehlizlerinden kopup gelen sessiz çığlık. Bütünlüğümüzün aslında orada olmadığını, parçalı hallerimizi fark ettiğimizde atılan o yas çığlığı. Ve bu yasın açığa çıkardığı yaratıcı sanatsal gücün varlığı.

Sanatçının dışavurumları sancılıdır. Yaratmak denilen süreç bu sancılara karşı koyabilmeyi, bilinçdışının dehlizlerinde yol alma cesaretini talep eder. Rollo May bu sürece tam da bu nedenle yaratma cesareti der. *"Yeni bir şeyler yapmaya çağrılıyoruz, ayak basılmamış bir toprakla yüzleşmeye, kimsenin gidip de bize yol göstermek için dönmediği bir ormana dalmaya çağrılıyoruz. Bu, varoluşçuların hiçliğin kaygısı dedikleri şey. Geleceğe doğru yaşamak, bilinmeyene sıçramak demektir: bu da halihazırda emsali olmayan ve pek az kişinin kavradığı dereceden bir cesareti gerektirir"* diye yazar, yaratımın psikolojik ve sosyolojik evrelerini ele aldığı "Yaratma Cesareti" adlı kitabında. Bu daha önce ayak basılmamış topraklara, gidip de dönülmeyen ormanlara giren kimi sanatçılar bir geziden dönermişçesine rahat ve huzurlu geri gelip kendi beden ve ruhlarını bıraktıkları yerde bulabilir. Ama kimi sanatçılar ki biz onlara kayıp ruhlar da diyebiliriz, girdikleri o perili ormanda kendi kendileriyle karşılaşır, o karşılaştıkları kişiyi tanımaya çalıştıkça derinlere dalar, yolunu kaybeder, örselenir, parçalanır ve bir daha eski beden ve ruhlarıyla dönemezler geriye. O ormanda, olduğunu sandıkları ya da olmayı umdukları kişiyi kaybederler. Başka yüzleri ve başka ruhlarıyla karşılaştıkça bölünür, çoğalır, bütünlüklerini yitirirler. Henüz yaşarken kendilerini yitirirler. Artık onlara düşen kayıplarını kabullenmek, geride kalanla vedalaşmak ve sağlıklı bir devam için kendi yaslarını tutmaktır. Hayata tutunabilmek için bu gereklidir. Ama kimileri, ah ne yazık ki en yaratıcı ve hassas kimileri, kendilerini kaybettikleri yetmezmiş gibi, üstüne kendi yaslarını tutmayı da beceremez. Bırakmaları gereken kendileri ile tutmaları gereken yas yer değiştirir. İşte onlar bırakması gerekeni bırakamaz ve o dipsiz ormanın derinine, hep daha derinine dalar. Bırakmadıkça yasını tutamaz. Yasını tutmadıkça, hayata tutunamaz. Daha çok kederlenir, daha çok kaybeder ve düşerler. Ama bu düşüş bir yandan da yaratıcı sancıları tetikler. Düştükçe yaratırlar. Yarattıkça eksilirler. Çünkü artık eser kendi çamurlarından, et ve kanlarından, ruhlarından, benliklerinden meydana gelir. Kendilerini yok ede ede yaratır, yaratarak bitimsiz sona ulaşırlar. Belki sosyal hayatta tutunamayan, hayatın çirkin ve yalancı yüzüne alışamayanlardır onlar. Adlarını büyük birer sanatçı olarak geleceğe yazdıran ama şimdinin ve hayatın kaybedeni olanlar. Rollo May'in geleceğe doğru yaşamak, bilinmeyene sıçramak dediği budur belki de. Kendi yasını tutamayanların kaybettikleri benlikleri için besteledikleri sessiz yas (fantom) çığlıkları...

Farklı oluşlarını, uyumsuzluklarını, içsel hesaplaşmalarını deneyimleyen ne çok sanatçı, ressam, yazar var gerçekten de. Kendi yasını tutamayan, kayıplarını sağlıklı bir vedalaşma-hayata tutunma sürecine çeviremeyen yazarların sessiz çığlıkları... O kadar çoklar ki...

Stefan Zweig

Stefan Zweig tüm dünyada en çok okunan yazarlardan olmasının yanı sıra hayatı ve elbette kendi seçtiği ölümüyle de ilgi çekici. Hayat hikâyesi, tarihin en önemli dönemeçlerinden birinin de tanıklığı sayılabilir. Yirmi yıla yakın yaşadığı Salzburg'daki villasında pek çok ünlü yazar ve felsefeciyle saatler, günler geçirir. Ama Avrupa entelektüel ve düşünsel açıdan en üstte olduğu bu dönemin ardından ani bir akıl tutulmasına uğrar. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı, soykırım, zulüm, açlık, ölüm... Yahudi bir Avusturyalı olan Stefan Zweig'ın da bu durumdan etkilenmemesi elbette düşünülemez. Mutlu, huzurlu ve entelektüel bir yaşamdan, kitapları yakılan bir sürgüne dönüşmek zor olsa gerek. Zweig, hayatını anlattığı "Dünün Dünyası" adlı otobiyografisinde *"Bazen ben bile, acaba sadece bir değil de birbirinden tamamen farklı birden fazla hayatım mı oldu diye düşünmüşümdür. Çünkü farkında olmadan hayatım dediğimde, ister istemez 'hangi hayatım?' diye sorduğum çok sık olur. Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki mi, yoksa İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki mi ya da bugünkü hayatım mı?"* diye sorar. O artık yersiz yurtsuz, sürgün demek bile yetersiz, ondan da öte belki, köksüz bir yazardır. Zweig'ın yazılarına baktığımızda Avrupa'ya ve yaşadığı topraklara aşkla bağlı olduğu görülür. Birinci Dünya Savaşı öncesi yazdığı denemelerde sınırların olmadığı, birleşmiş bir Avrupa isteğinden bahseder. Sınırsız ve özgür, bir tür Avrupa Birliği önerisi bile denebilir. Oysa arka arkaya gelen iki büyük savaş bu güvenli ve doyurucu yaşamın dışına atar onu. Ünlü ve sevilen bir yazarken ülkesinde kitaplarının yakıldığı bir istenmeyene dönüşür. Adı sakıncalılar listesinde yer alır. Yahudi olduğu için evi Gestapo tarafından basılarak aranır. Ve kaçmak zorunda kalır. Gider ama gittiği hiçbir yeri benimseyemez. Ait hissedemez kendisini o topraklara. Önce İngiltere'ye gider ve İngiliz

vatandaşı olur. Ama orada da yaşayamaz. Kaybettiği ülke ona huzursuz bir ruh halini emanet bırakmıştır. Amerika'ya, sonra da Brezilya'ya geçer. Hayatını anlattığı "Dünün Dünyası"nda *"bütün köklerinden, hatta o kökleri besleyen topraklardan kopmuş biriyim ben"* diye de yazar. "Evimi ve varoluşumu üç kez altüst ettiler. Beni eskiye ait olanın ve geçmişin her türlü bağından koparıp olağanüstü bir acımasızlıkla boşluğa, bana zaten aşina olan, nereye gideceğimi bilmediğim bir boşluğa fırlattılar." Bu sözler bir çığlıktır adeta. Evinden, alıştığı hayattan uzakta kalan bir insanın nefes alamadığını, havasızlığını anlatışıdır da denebilir. Ölümünden önce yazdığı "Satranç" adlı romanı bir tür son hesaplaşmadır adeta. Çaresizliğin, köşeye sıkışmışlığın dışavurumudur. Stefan Zweig, Brezilya'da genç eşi Lotte ile beraber intihar eder. İntihar mektubunda artık altmış yaşında olduğunu ve yeni başlangıçlar istemediğini yazar. Ancak belki de sürgün olduğunda, orada, evinde bıraktığı adamdan vazgeçemediği için hayattan vazgeçer. Kendi benliğini kaybeden bir hassas ruhun yasını tutamayış öyküsüdür bu.

Virginia Woolf

İngiliz ve dünya edebiyatının en önemli kalemlerinden biri elbette Virginia Woolf. Bilinçakışı tekniğiyle yazdığı romanları, feminist düşünceleri, denemeleriyle düşünsel ve edebi hayata yön verenlerden. Ancak bir diğer yandan da hassas ve kayıp ruhlardan biri. Annesini genç yaşta kaybeden, yaşadığı dönemin kadınlara uyguladığı kısıtlamalar nedeniyle okuyamayan, hayatı boyunca kadınlar adına özgürlük savaşı veren Woolf için ne yazık ki fikirleri kadar çetin ceviz değil aksine kolayca kırılan bir sırça fanus denebilir. Bu parçalanışı kitaplarında da ortaya koyar. "Dalgalar" adlı romanında dış dünyayı yok eder, mekânı roman kahramanlarının iç dünyası üzerinden kurgular. Roman, *"Kendimi sana doğru savuracağım, yenilmeksizin ve eğilmeden, ey ölüm!"* cümlesiyle son bulur. "Deniz Feneri" adlı romanı annesini, "Jakob'un Odası" ise erken yaşta kaybettiği erkek kardeşi Thoby'yi anlatır. "Kendine Ait Bir Oda", kaybolan hayallerinin feminist anlatımıdır. "Mrs. Dalloway" ise Virginia Woolf'un çoklu kişiliklerinden oluşur gibidir. Clarissa Dalloway evde partideyken ruhu çıkıp dışarıda dolaşır, bir anlamda kendi dışına çıkarak kendini seyreden, parçalanan, çoğalan benliği anlatır. İnsan kendi hayatının seyircisi olabilir mi? İnsan kaybettiği parçalarıyla vedalaşıp kendisine kalanla yola devam edebilir mi? İnsan kendi yasını tutabilir mi? Woolf'un hemen her eserinde kayıplarının izini sürebiliriz. Her kitabında tutunamadığı hayatı, bulup da tutamadığı kendisini, veda edemediği kayıplarını, tamamlayamadığı yasları vardır. Bu kırılgan ruh ve tutulamamış yas hayatın anlamını da yok eder. Kocasına bıraktığı intihar mektubunda *"Artık savaşacak gücüm kalmadı"* diye yazar. Woolf ceplerine dere kenarından ağır taşlar doldurarak Ouse Nehri'ne girer ve derine, daha derine inerek hayatını sonlandırır. Aslında o ağır taşları yıllardır ceplerinde taşımaktadır. Geride bırakması gerekenleri bırakamadığı ve ceplerinde biriktirdiği için. Bu ağırlıktır belki de onu hayatın yenileni yapan, suda olduğu gibi hayatta da derine, hep derine, nefes alamayacak kadar derine çeken. Bunlar, ayakları zemine basabilsin, savrulmasın diye hep taşıdığı taşlar, hayatın ve kendi varlığının yerine koymaya çalıştığı ağırlıklardır bir anlamda. Bunlar yas taşlarıdır. Henüz hayattayken yasını tuttuğu varlığının (ya da var olamayışının), kendisinden alınmış bir parçasının fantom ağrıları, hani dedik ya sessiz yas çığlıklarıdır belki de.

Tezer Özlü

"Her varoluş kendisiyle beraber ölümü de getirmiyor mu?" diye sormaya cesaret edebilen yazar için ne denebilir ki? Yaşamın ucuna yolculuktur Tezer Özlü'nün yaptığı. Kafka, Svevo ve Pavese'nin yaşadığı yerleri gezip Almanca olarak yazdığı "Bir İntiharın Peşinde" isimli romanıyla Almanya'da Marlburg Edebiyat Ödülü'nü alır. Bu roman daha sonra "Yaşamın Ucuna Yolculuk" adıyla Türkiye'de yayımlanır. Doğumunu bile bir köklerinden kopma hali olarak tarif eder Özlü. Öykülerinde yalnızlık, delilik, intihar ve ölüm konularını ele alır. *"İnsan ölümünü kendi kendine ölüyor"* diye yazar "Çocukluğumun Soğuk Geceleri"nde. Yollara düşerek izini sürdüğü kendi varoluşu, anlamı ya da belki anlamsızlığı ve hiçliğidir. Yazdığı her satır riyakârlığa, acılara karşı sessiz bir çığlıktır. Ancak o da diğer hassas ruhlar gibi gene aynı ayak izlerini takip eder. Sihirli kavalın sesiyle derine, daha derine gider.

Sylvia Plath

Sylvia Plath'ın yaşamı, "kadınlık-yazarlık-annelik" üçgeninde dolandığı, tam ve bütün bir varlık olabilme yolunda ilerlemek isterken tökezlediği, rüyasında gördüğü ağacın dalları arasında seçim yapma zorunluluğu hissettiği bir hayatın anlatısıdır adeta. *"Bazen rüyamda bir ağaç görüyorum. Benim hayat ağacım. Bir dalı evlenmem gereken adam. Ve yaprakları, çocuklarım. Diğer bir dal ise yazar olarak geleceğim. Ve her bir yaprak ayrı bir problem. Diğer bir dal da parlak bir akademik kariyer. Fakat bana bunlardan birini seçmem söyleniyor. Yapraklar kahverengiye dönüşmeye başlıyor ve de dökülmeye. Ta ki ağaç tamamen çıplak kalana dek."*

Daha çok kendini yok etme isteği üzerine yazıları ve intiharı ile hatırlanan bir yazar Sylvia Plath. Oysa onun yazma edimini şekillendiren, yaşam mücadelesi ve çıkmaz sokaklarda kayboluşudur aslında. Kendisi olabilme adına çığlıklarıdır. Yaşam ağacının yapraklarını döken, onu çıplak bırakan toplumsal baskılardır. İkiye bölünmüşlüğü, içinde yaşayan diğer benleriyle kavgalarıdır içinden taşıp yazıya dökülenler. Toplumun ona biçtiği roller ile iç istekleri arasında sıkışmışlığıdır ayağına dolanıp yere kapaklanmasına neden olan görünmez ayak bağları. Sylvia Plath'ın hayat hikâyesi onun düşünce ve sözlerinin haritasıdır aslında. Sorunlu anne-kız ilişkisi ve hep başarılı olmaya odaklanmış, mükemmeliyetçi kişilik yapısı.

Plath tüm cesaretiyle anneliği kutsal olarak değil, çirkin ve kötü çağrışımlarıyla

ele alır. Annelik, kadın bedeni, doğurganlık kavramları çevresinde varoluşsal bir sorgulamaya tanık oluruz.

Var olma savaşını şiirleriyle verir. Şiiriyle anlatır toplumsal olarak kendisine biçilen rollerin baskısını. Bir kadın olarak anne, eş, yazar olma girdabında dönerken parçalanır yavaş yavaş. "O'nunla birlikte yaşamak tabutumla birlikte yaşamak gibiydi: / Gene de bağımlıydım O'na, bu durumdan pişmanlık duysam bile" dizeleriyle anlatır kendi ikiye bölünmüşlüğünü "Alçıda" adlı şiirinde. İşte bu parçalanmışlığı, bölünmüşlüğü tamamlamak adınadır tüm arayışı. Ve aradığını bulamadığında, her on yılda bir, ölümün kıyısında yaptığı yok-oluş dansı, intihar provaları. Woolf'un ayak izlerini takip eden Sylvia Plath, onun gibi kaybolur girdiği ormanda. Kendinden parçalar bırakır, bıraktıklarının peşine takılır ve derine, hep daha derine gider. Ta ki mutlak karanlığa kadar...

Nilgün Marmara

Şair Nilgün Marmara'nın bitirme tezi, hayran olduğu şair Sylvia Plath'ın yazarlığı ve intiharı üzerine bir analizdir. Bu analizinde *"Şiirlerini köşkünün tamiratı sırasında konan tuğlalar, intiharını ise tam bir başarısızlık olan bu evin tamamen yıkılması olarak görebiliriz"* diye yazar. Ancak ne yazık ki o da hayran olduğu, ayak izlerini takip ettiği Plath'ın ardında kaybolur, kendi kişisel yaratım ormanında. *"Ey, iki adımlık yerküre / Senin bütün arka bahçelerini gördüm ben"* diyen, kelimelere ruh üfleyen ama kendisini o arka bahçelerden kurtaracak rüzgârı üfleyemeyen bir başka hassas ruh. Kendisini balkondan atarken aslında tutunmak istemediği şey hayattır. Tanıklara göre yaşarken sürdürdüğü huzursuz sessizlik devam eder, hiç çığlık atmaz düşerken. Kim bilir belki de sessiz bir yas çığlığıdır dudaklarından dökülen. Ya da belki tutunamadığı hayata karşılık o çığlığı içinde tutmuştur. O değil mi ki *"Azımsanmayacak kadar ölmüşüm / Azımsanmayacak denli ölüyüm..."* diyen.

"Kuğuların ölüm öncesi ezgileri şiirlerim,

Yalpalayan hayatımın kara çarşaflı

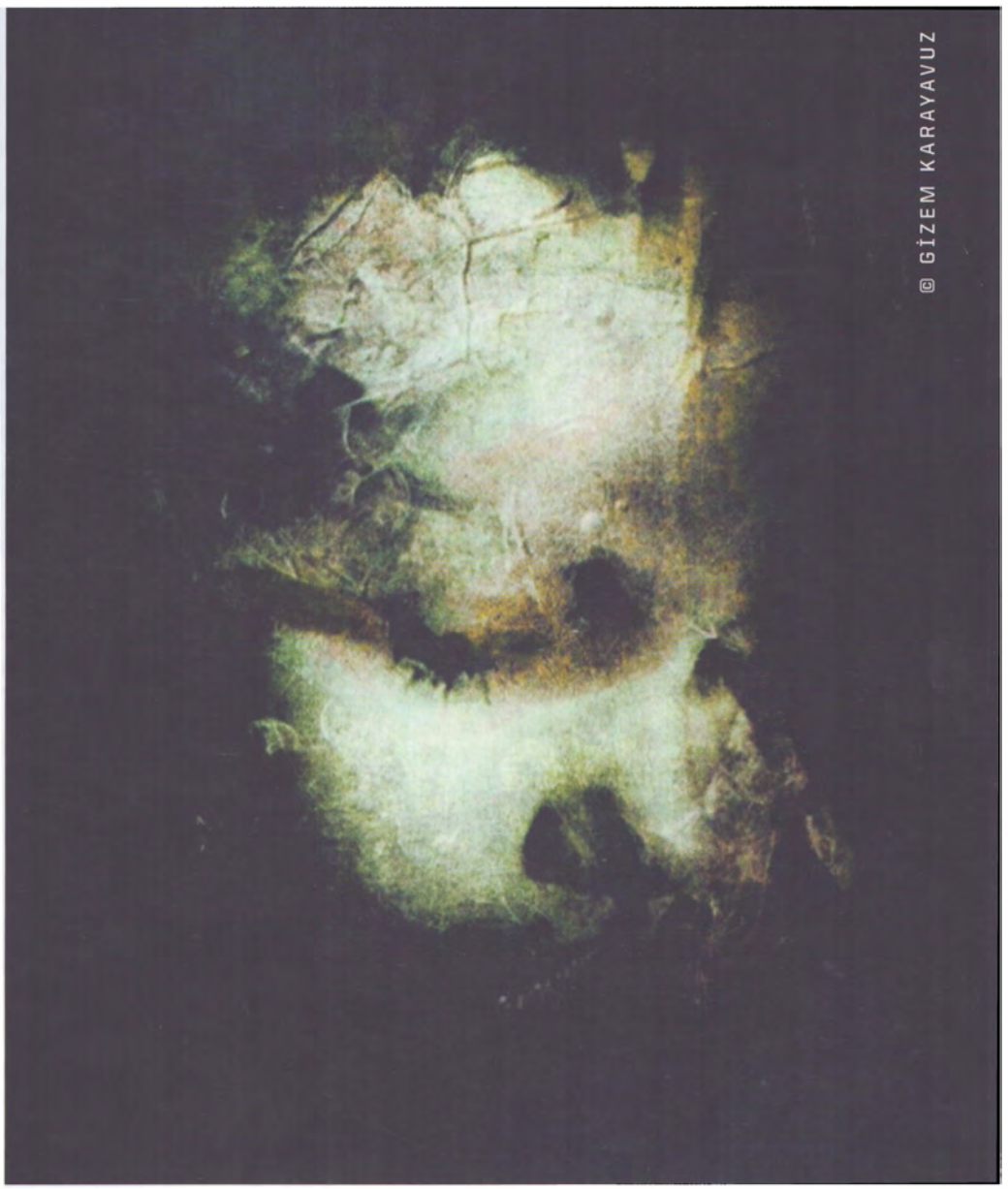
bekçi gizleri.

Ne zamandır ertelediğim her acı,

Çıt çıkarıyor artık, başlıyor yeni bir ezgi,"

İnsan kendi yasını tutar mı? Azımsanmayacak kadar ölü olanların, tabutunda kendisiyle beraber yaşamaya çalışanların, kendini ölüme doğru savuranların ve hayatla satranç oynarken yaşamın ucuna yolculuk yapanların, yani o hassas, kırılgan, yaratıcı ruhların başka bir şansı yoktur belki de yaşama tutunabilmek için.

"Nilgün ölmüş. Beşinci kattaki evinin penceresinden kendini aşağı atarak canına kıymış, Ece Ayhan söyledi. Çok değişik bir insandı Zelda. Akşamları belli bir saatten sonra kişilik hatta beden değiştiriyor gibi gelirdi bana. Yüzü alarır, bakışlarına çok güzel ama ürkütücü bir parıltı eklenirdi. Çok da gençti. Sanırım otuzuna değmemiş daha. Bu hayatı başka bir hayatın bekleme salonu ya da vakit geçirme yeri olarak görüyordu." Cemal Süreya

Zahit ATAM

© BUKET UZAMAZ

Yas ve yasa ve yasak...

Büyük yolculuklar büyük düşlerle başlar, büyük yenilgiler yasla devam eder; yasını yaşayamayanlar ya değersizleşir ya da yaslar melankoliye dönüşür.

İnsanı yasa götüren nedir?

Freud'un yas tanımının sakıncası nedir?

Elbette ilkönce Freud'un yas tanımını vermek gerekmez mi?

"Klinik tablolar, yas ve melankoli arasındaki tekabüliyeti doğrular gözükmektedir ve dahası çevresel etkilerden kaynaklanan nedenler her iki durum için ayırt edilmesi mümkün olmayan ölçüde benzerlik sergiler. Yas, sevilen bir yakının veya ülke, özgürlük, bir ideal gibi düşünce dünyasına ait ya da soyut olan bazı değerlerin kaybına karşı gelişen bir reaksiyondur. Yasa neden olan olayların benzerleri bazı insanlarda, bizde patolojik bir temayül, kişide içsel bir eğilim olduğuna dair şüphe uyandıracak şekilde melankoliye neden olur. Yas içinde ne kadar yaşama karşı takınılan tutumda büyük bir değişiklik ortaya çıksa da bu değişikliğin bize hiçbir zaman patolojik ve tıbbi tedavilik bir durummuş gibi gözükmemesi çok önemli bir izlenimdir. Biz belirli bir zaman içinde bu durumun üstesinden gelineceğine inanır ve herhangi bir müdahaleyi faydasız hatta zararlı görürüz." (Sigmund Freud, "Yas ve Melankoli")

Peki, yas ya da derin bir yeis içeren durum olarak melankolinin ayırt edici özellikleri nelerdir?

"Melankolinin ayırt edici özellikleri, derin acılı bir yeis hali, dışsal dünyaya yönelik ilginin kesilmesi, etkinliklere katılmaya yönelik istek ve arzunun bastırılmış oluşu, sevme kapasitesindeki yetersizlik, kendi kendini kınamaya, kendini küçük görmeye varan ve sanrısal cezalandırılma beklentisiyle sonuçlanabilecek şekilde özsaygıda azalma nitelikleri göstermektedir." (Sigmund Freud, "Yas ve Melankoli")

İlkönce şunu kabul etmeliyiz: yas ve melankoli arasında bir bağ olduğu ve bağın da ilk durumun kalıcı bir tesirine melankoli dememiz gerektiğidir. Kısaca yas durumu eğer ruhsal olarak aşılamaz ise, artık kişinin dışsal dünyaya ve hayata karşı tavrı değişir, çünkü aslında kişinin içine, ruhuna ve kendine yönelik tavrı değişmiştir. Bu ne demektir? Melankoli artık öylesine ağır bir ruh hali olarak karşımıza çıkar ki, bunun anlamı şudur, kişi gördüklerine ilişkin kendi geçmişindeki "ben"iyle uyumlu olmayacak şekilde dışsal dünyaya karşı farklı reaksiyonlar gösterir, bu durumda aslında kişi benliği sarsılmış birisidir, bu çok kritik.

İkinci olarak ise melankoli ayrı bir durum değil, özünde yasın uzantısı ve yasın toplumsallaşmış ve hatta kuşak niteliği kazanmış, hatta topluma egemen olmuş, hatta iktidara dönüşmüş hali de olabilir. Yasın böylesine toplumsallaştığı ve elbette belirli yaygınlık kazandığı durumlar vardır: Mesela İkinci Dünya Savaşı sonrası Almanya, mesela aynı dönemde Sovyetler Birliği (Rusya) gibi tarihsel dönemlerde melankoli sistematik bir hal almış, bütünlük ve derinlik kazanmış, toplum ve kuşak içinde yaygınlaşmıştır.

Bu anlamda yas tekil bir fenomendir: Özel olarak çok sevilen birinin kaybına yönelir, kayıp genellikle telafi edilemeyen karakteri gösterir. Melankoli bu kaybın süreğenleşmesi ve aslında yastan çıkılsa bile yasın arızalarının kişinin dışsal dünyaya yönelik duygularını kökten etkileyecek şekilde kalıcı hasarlar bırakmış olması durumudur.

Daha sonrasında Freud'un fark etmediği bir nitelik gelir:

Melankoli bir kişinin kaybı ile ilgili değilse, özünde bir idealin ve yücenin kaybından doğmuş ise, bu ideal ve yüce aslında bir kuşak içinde daha yoğun görülse de, o toplumda genel bir nitelik kazanmış ise, aslında melankoli o toplumsal işleyişi kökünden değiştirmiş olur. Artık o toplum dünyayı farklı şekilde kavrıyor, adlandırıyor, tepki veriyor ve hatta yeni ve farklı dünyayı yıkmaya yöneliyordur, çünkü algılayamadığı ve ona dair pozitif duygular hissedemediği için aslında o dünyayı reddetmiştir.

Ama Freud'un hiç kendine sormadığı ve fark edemediği bir şey var ki yas ile melankolinin esas niteliği de buradadır:

İlkönce farkına varmadığı şeyler ile yüzleşelim: belirli insanlar yas tutar, belirli insanlar yasa girmez. Freud bunun farkında değildir, niye mi? Çünkü kendisi de yas tutamayan insanlardan biridir. Çok kritik, ilk ayrımı yapmamız gerek: belirli insanlar yas tutabilir, belirli insanlar yas tutamaz, yasa giremez ve yeis içinde yaşayamaz.

Aynı şekilde, belirli kuşaklar yas tutmuştur, çünkü belirli bir yücenin peşinden gitmiş ve o yüce adına esasında hayatı yadsımıştır. Bu tip durumlar genellikle benlik bunalımı ve bilinç yarılması yaşayan toplumlarda olur.

Bütün bunların niçin olduğuna dair tüm araştırmalar şu sonuçla bizi yüzleştiriyor: Aslında bir toplumun asosyalleri o toplumun normallerine ve kolektif değerlerine saldırmıştır!

Benlik bunalımı uzamış ve yıkıcı bir ergenin yıkıcı şiddetini bir kuşağın özelliği haline getirmiştir. Buna yeniden döneceğiz...

Şimdi şu gerçeğe bakalım, niçin bazı insanlar yas tutuyorlar, bazıları yas tutamıyorlar?

Peki, bu ayrımın kökeninde ne vardır?

Bu da basit, haset tipli insanlar ile şükran tipi insanlar arasında ayrım yaptığımızda anlaşılabiliyor: Haset tipliler yas durumunu bir yapay ötekileştirme olan nefrete dönüştürür, şükran tipli insanlar ise yas durumunu yeis olarak yaşar ve derin bir üzüntüye gömülürler. Dinin kökeninde de bu vardır. Şükür imanın ilk durağı gibidir, eski tip toplumlarda genellikle hasat sonu şükran bir toplumsal ideal ve genel bir hal durumuna gelmişti.

Şükran tipli insanlar sevgiye açtır, iyilik onlara iyi gelir, imana doğru ilerler; kendileri iyilik yapınca ya da birine hayrı dokununca rahatlar, mutlu olur, enerji bulur.

Haset tipli insanlar ise ellerindekinin kıymetini bilmezler ve kendilerine yapılan iyiliği inkâra yönelirler, bu tip insanlarda muhtaç olmak bir tür onları acınacak gibi hissettirir, kendilerine uzanan eli iterler ve onlara yapılan iyiliği gerginlik olarak yaşarlar içlerinde. Mesela Breuer ile Freud arasındaki ilişki bunun ideal örneklerinden birisidir; Çünkü Breuer, Freud'a mesleğinde daha tutunmadan iyilik yapmış, ona para yardımında bulunmuş, onu histeri çalışması için yönlendirmiş, gerektiğinde hasta sevk etmiş, yuvasını kurması için açık ve cömert yardımlarda bulunmuştur. Ama bütün bunlar Freud'u eksik-insan fobisine sahipmiş gibi hissettirmiş ve koşulları iyileşir iyileşmez, kendine güveni gelir gelmez gereksiz ve asabı bozulmuş biçimde Breuer'i kendi yaşamından uzaklaştırmıştır.

Haset tipli insanları diri tutan nefret söylemidir, bunun için de ötekileştirme ve "yalanla süsleyip

karşısındakinin (düşman diye bellediğinin) bütün pozitif niteliklerini suçlamaya alet etme" hasedin tanımında ve esasında vardır. Haset inkâra niçin yönelir? Şükran sevgiye niçin yönelir? Basit, haset aslında elindekinin kıymetini bilmeme, elindekiyle yetinmeme, ama bu arada elindekini zaten hak etmeme durumundan oluşan üçlü bir gayrimeşru özellikten oluşur. Şükran ise tam da bunların tersidir, elindekini sevme ve ona belki de olduğundan daha çok değer verme, elindekiyle pek çok şey yapabilme ve yaptıklarından derin bir manevi haz alma, elindekinden çok daha fazlasını hak etme durumudur.

Haset tipli insanların belirli bir kayıp nedeniyle yas tutamamalarının ve ardından ötekileştirme-nefret-ve-yıkıma doğru sürüklenmelerinin nedeni aslında az evvel saydığımız üç olumsuz ve hadsiz niteliğin doğrudan evrimine dayanır.

Bu açıdan şükran tipli insanların belli bir kısmının kurtarıcı olarak ve sığınabilecekleri Tanrı'ya yönelmesi kadar olağan bir şey yoktur. Çünkü bu tip insanlar esasında hayatta sahip oldukları şeyler kadar korunmak için de Tanrı'ya sığınırlar. Korku ve ruh sıkıntısı için Tanrı'ya inanç kadar bireyi rahatlatan ve onu güvende hissettiren başka bir şey yoktur.

Ellerindekini korumak ve elbette ki tehlikelere karşı sığınmak için "yüce Tanrı'ya" şükretmeyi bir vazife görürler, bu onları rahatlatır ve ruhlarını teskin eder ve elindekileri de kazanmak ve onları eksildikçe yerine koymak için de alın teri dökerler.

Haset tipindeki insanın inkâra yönelmesinin nedeni ise, elindekileri hak etmemiştir, ister fakat çalışmaz, başkasındakinin de kendisinin olmasını ister, bunun için çalışmadığı zaman da ne yapacak? Zor ve şiddete başvuracak, doğruyu, doğruluğu yani Tanrı'yı da inkâr edecektir. Yasa ve yasak aynı kökten gelir, yasağı delmek yasayı tanımamakla olur, yasaların kökeninde olanı reddetme bu nedenle mantıki olarak hasetli tipin eylemine dönüşür.

Burada anlatılanlar: İmanlılar=iyi insanlardır, dindarlar=iyi insanlardır, imansızlar=kötü insanlardır, ateistler=kötü insanlardır diye formülleştirmek yalancılık olur, çünkü şükran ile haset duygusu ile iman arasında doğrudan ve otomatik bir bağ yoktur. Pek çok ateist şükran tipli olabilir, pek çok "dindar" haset tipli olabilir.

İyiliğin iyi geldiği, iyilik yapmanın yapanı hoşnut ettiği durumlardakine şükranlılar, kötülüğün iyi geldiği, kötülük etmenin kişide rahatsızlık yaratmadığı tiplere hasetliler demekteyiz; bu açıdan inanç ve ateist karşıtlığı üzerinden bunu tanımlamıyoruz, tam aksine, sosyal ilişkilerdeki roller ve toplumla, diğer insanla, öteki ile kurulan ilişkiye bakmaktayız. O zaman ise karşımıza başka bir şey çıkıyor, mesela inanç ya da inançsız olma meselesi değildir, ona dönüştürülemez, ona indirgenemez.

Hasetli; zamanında elindekinin kıymetini bilmediği için de kayıp olduğunda yasa girmez, nefrete giden yolda ötekileştirmeye başvurur, kendi hakkına rıza göstermez, "yasadışı yolları, bir kez sınırı delersem bir şey olmaz" yalanı ile süsler. Bunlar bu arada insan ruhsallığı hakkında son derece temel, özünde doğru olan yasallıklardır, çünkü duygular aslında kökenlerine gidildiğinde bütün insanlar için ortak değildir. *Çünkü varlık ya da insan dediğimiz canlı aynı duruma aynı tepkiyi vermez! İnsanlar arasındaki karakteristik ayrımlar ise bu farklı tepkilere karşılık gelir.*

Freud'un yasa ve melankoliye karşı analitik yaklaşımı teorik olarak bu ayrımı yapmaktan uzaktır, çünkü ayırt edemez.

İkinci olarak yasın gücü ve derinliği nasıldır?

Yas sevginin büyüklüğü ve ruhtaki derinlik ile doğru orantılı olarak artar, şiddetli olur.

Şimdi bu esası ortaya koyduğumuzda ne görmekteyiz?

Yas için çıkış noktası ne olmak zorunda? Bir kayıp. Evet, kritik olan bu, yerine konulamaz olan bir kayıp! Peki, melankolinin kökeninde ne vardır?

Aslında kişinin kaybın yerine başka bir şeyi koyamadığı durumlarda yaşam enerjisinin dışsal dünyaya ve yeniye açılmak yerine; düşsel dünyaya, daha doğrusu izafi dünyaya, onun da daha doğrusu geçmişe, geçmişte yaşanmışın tümüyle farklı bir kurguyla bugünün konusu olmasına; dışsal dünyanın ve bugünün yerini adım adım ve çoğu kere de birdenbire geçmişin ve ona dair duyguların almasına; bugüne dair duygu daralması ve hatta tepkisizlik gelişirken, geçmişin içinde duygu yoğunlaşması ve hatta duygunun belli belirsiz anlara yönelik sabitlenmesi; duygu durumlarının belirli bir eksite halinde zaman zaman dışa vurması; bugünü kavrayacak libidinal enerji kalmadığı için geçmişin içinde kaybolma ve bugüne dair bir reddiye, bugünü dışlama, aşırı tepkisizlik, bugünü hor görme ve gündelik hayatın gerekliliklerini yerine getirmede ciddi bir aksaklıklar dizisi ve isteksizlik; kısaca geçmişin içinde kaybolma; dışsal dünyada değişen gelişen ve hatta tatmin eden duyguların, içsel dünyaya yönelik kök bulmasıyla, içsel dünyadaki bu daralmış ve yoğunlaşmış duygu selinin ise sürekli kayıpla neticelenmesi sonrasında, duyguların insanın içini tüketmesine (libidinal enerjinin yetersizliği bundandır); sürekli menfi duygular sonucunda insan ruhunda gittikçe tükenme ve öz-yıkıma yönelmesine; kısacası *içe-geçmişe yönelik duyguların, dışa-geleceğe-yaşama yönelik duyguları yıkması ve gittikçe yaşama dair bir reddiyeye melankoli diyoruz.*

Öz-yıkıma yönelme ise bu kez dış yıkıma, ötekileştirmeye ve nefrete yönelir. Ama kökü aslında kaybedilen dünyadır.

İdeoloji dünyasındaki yıkım nelere bağlıdır?

Kişi onu ne kadar iyi öğrenmiş ise...

İdeoloji ne kadar evrenselci ise...

İdeoloji ne kadar derin ve sıkı örgülü ise...

İdeoloji bir kişinin toplumdan tekil bireye kadar her şeye dair yorumunu etkileyen bir dünya görüşüne, dünyayı algılayışına yönelmiş ise... İdeolojik sarsıntı o kadar güçlü olur ve çoğu kere kaçınılmaz biçimde kişiyi yıkıma sürükler.

Bunun nedeni ise inancı ya da enerjiyi kaybetme değildir, tam tersine, bir insanın dışsal dünyayı anlamlandıramaması, anlamsızlık hissinin ise öfkeye yol açmasıdır. Bir insan her şeyi bildiğini zannediyorsa, bilgisizliği yüzüne vurulduğunda öfkesi o kadar derin olur, ideoloji bazlı tartışmalarda bu yüzden sık sık demagojiye başvurulur...

Bu açıdan melankoli eğer aşılırsa, fakat anlamsızlık hissi aşılmaz ise, o kişiler çok tehlikelidir, çünkü manevi değerlerin yitirilmesi aslında o kişide sınırların kaybedilmesi anlamına gelir. Sınırını bilmeyen insan ise esastan toplum için tehlikelidir. Melankolinin en tehlikeli biçimi aslında tükendiğinde kişinin sınırlarını kaybetmesi ve melankoliyi şiddet ile öfke ile "taçlandırarak" bitirmesidir. Melankoli yalnızca tükenme değildir ve sonuçta derin bir anlamsızlık ve öfke hissine bürünebilir.

Bunun nedeni Türkiye'de 1980 sonrasında çok sık karşılaştığımız kamp değiştiren insanlarda çok net görülür; yeni arzu nesnelerine yöneldiler, karşılığında ise geçmişlerine-davalarına-ve kendilerini kendi yapan değerlere saldırdılar, kısaca buna sol "döneklik" adını verdi. Saldırı içeriden gelince bir siyasal yapının üyeleri için daha yıkıcı etkide bulunur.

Değer yitimi ile melankoli arasındaki bu bağın yanında başka şeyler de vardır.

O zaman tarihin zembereğinde ilerlediğimizde ne görmekteyiz? Din esas itibarıyla nedir?

Din esas itibarıyla babaya özlem ve babanın korumasına ihtiyaçtır, insanların zaman içinde bilinçlerinin gelişmesiyle ve duyuşlarının derinleşmesiyle babayı yeryüzünde değil semada araması ve kökün ve kökenin gerisinde varlığı var edenin Tanrı olduğunu idrak etmesiyle ortaya çıkar. Daha sonra ise Tanrı olduğunun idrak edilmesiyle birlikte "kardeşlik yasasının" kurulması, ilkelerinin ortaya çıkarılması, yaşam biçimine dönüştürülmesi ve toplumun ilkelerinin ve yasalarının bunların üzerine bina edilmesiyle uygarlık ve hukuk ortaya çıkmaktadır. Uygarlık bu nedenle aslında baştan itibaren anlarsak, bir yasın üzerine inşa edilmiştir, yani kayıpla baş edemeyen varlık, kaybı telafi etmek için Tanrı'ya yönelmiş, Tanrı ise Tanrısal yasaklarla insanları uygarlaştıran ve nizamı oluşturan yasaları temel yapınca, bireyin modern toplumda huzursuz olmasından daha doğal ne olabilir? "Uygarlığın huzursuzluğu", aslında bireyin arzulara yönelmesini sınırlandıran, kurallara bağlayan ve feragati ritüellere dönüştüren yapısından kaynaklanmıyor mu? O zaman bundan ne çıkar? 1968 kuşağı dünya genelinde bu tür ritüellere ve kurallara, kısaca Tanrısal yasalara ve yasaklara uyamayan uyumsuz bireyin uygarlığa, yani yasa-kural-ritüellere saldırısı değil midir? 1968 kuşağının yasalara karşı tavrının bu kadar keskin derecede karşıt olmasının özünde zaten psikanalitik olarak itiraz, reddetme, babaya isyan yok mudur?

O zaman ne diyoruz? Yas, bir kayıpla başlar ve bu kaybı telafi etmek için insanın mukaddes değerler kurmasına ve yaşamını bu değerler üzerine inşa etmesine "şükranın toplum yasası olması", kaybı telafi etmekle ötekine karşı menfi duygular besleyip, sonrasında onu bir nefret nesnesine dönüştürmesine "hasedin toplum yasası olması" demekteyiz. Şükranın toplumun yasasının çıkış noktası olması o toplumun barış toplumu, hasedin toplumun yasasının çıkış noktası olmasına da savaş-kıyım-şiddet toplumu diyoruz. O zaman neyle karşılaşıyoruz? Haset ve şükran ikilisi içindeki tavrımız, eğilimimiz aslında karakterimizin ve insan olarak duruşumuzun esas ayrıma doğru gidildiğindeki kökenine bizi götürmektedir.

O zaman yasla ilgili kayıplar meselesine ne diyeceğiz?

Bir örnekle anlatır isek durum en açık haliyle karşımıza çıkacaktır, o nedenle örneği Türkiye'de 1980 sonrasında çok karşılaşılan toplumsal bir düşe âşık olma ve sonrasında o düşü kaybetmenin getirdiği "yas" ve ardından gelen yıkım hikâyeleri bunların sadece bir örneğidir. Bu durum sanıldığından daha yaygın ve sandığımızdan daha esaslı bir yas ve sonrası hikâyesidir. Aslında bu işin ayrım noktası, benim anladığım kadarıyla, insanlık için evrensel önermeler üzerine kuruludur.

Avrupa'da pedere ve Tanrı'ya isyan olarak aydınlanma ve bireyin huzursuzluğu

Bunu anlatmak için insanlığın tarihine bakmamız gerekir; yeniçağla birlikte insanlığın girdiği yeni evre, insanlık için tarihinde kaydedilmiş trajik durumlara geçmişinde hiç bilmediği ve hiç bilemeyeceği kadar büyüklerini eklemiştir. Rönesans ile başlayan, aydınlanma ile devam eden ve sonrasında Fransız İhtilali, 19. yüzyıldaki ideolojiler dönemi, 20. yüzyıldaki büyük yıkımlar dönemi gibi gelişmeler aslında Batılı dünyanın insanlığa getirdiği büyük trajik kayıp ile ilgilidir. Rönesans ve aydınlanma zaman içinde insanlığın en büyük sığınağı ve kendisini güvende hissettiren ve acıya karşı koruyan ve kendisine en büyük güveni veren *Yüce Tanrı* fikrine bir saldırı biçimine büründüğünde aslında zaman içinde bunun kadim değerlerin bir sarsıntısı olduğunu saldıranlar da bilmiyorlardı. Tam aksine, kadim değerlere saldıranlar özünde bunun yeni bir barış ve özgürlük dönemini getireceğini ve insanlığın artık dinsel dönemi ve onun getirdiği esareti ve şiddeti aşarak, özgürlüğe, mutluluğa ve aynı zamanda eşitliğe doğru gittiğini iddia ettiler. Oysa Fransız İhtilali'nden günümüze tarihe baktığımızda ne görmekteyiz? İnsanlık tarihindeki en büyük yıkımlar bu dönemden sonra oldu! Halen de olmaya devam etmektedir! Kölelik kaldırıldı mı yoksa toplumsal yaşamın içinde mündemiç bir halde devam mı etti? Çünkü özel hayatın kendisi ya da insanların boş zaman dedikleri ve içini eğlence ile doldurmaya çalıştıkları zamanlar, aslında geçmişin hiçbir aşamasında görülmeyecek denli artış gösterdi; -mesela- bağımlı ve kendinden kaçan insanlar üretti, toplum bir anda asosyalliğin yaygın ve hatta ne kadar baş edilemez bir şey olduğunu öğrendi, tıp asosyalliğin tanımlanması ve bunlarla mücadele edilmesi için yetersiz kaldı, geçmişte insanların hayatları boyunca gitmedikleri psikiyatrist ve psikologlar artık günümüzde gidilmesi moda olan "sohbet arkadaşları" haline geldi, delilerin kendisi normal hayatta en sık karşılaşılan mevhumlardan birisi oldu.

Bu tip insanlar sosyalleşmenin mekânlarında "star ya da DJ" olarak karşımızdalar, bundan yüzyıl öncesinde düşünülemeyecek bir müzisyen şimdi bir müzik starı olmak için çıldırmazsa şovunu yapamaz hale geldi. Bir genç starımızın deyimiyle söyleşilerinde "akıllıca delice ve uçarı sözler söylüyorum"; çünkü deli ve çılgın gibi davranmak starlığın satışları için kritik! Bütün bunlar aslında toplumsal kuralların altüst olmasının ve normalin bu denli sarsılmasının nasıl yıkıcı sonuçları olabileceğini çok iyi gösteriyor. Yas özünde kaybedilen yerine dışsal dünyaya yeniden açılamamak anlamına gelirken, şimdi kaybın kendisi dışsal dünyada değil, bizzat asosyallerin kendisinde ve özelinde "benin, benliğin ve hatta kendiliğin" kaybedilmesi haline geldi.

Bu anlamda yasın evrimi, çıkış noktasında yasa ve yasakların delinmesi süreciyle ilişkili bir toplumsal hezeyan biçimlerine ulaştığında belirli kuşaklar ciddi olarak "yıkımla yüzleşir, yıkıcı olur, reddiye ile

başlar, inkâr ile devam eder, en sonunda nefret söylemini muhaliflik olarak satar"

Avrupa tarihinde dolaşalım, sanatın içinden geçelim ve elbette sorgulayalım. Bu yolculuk, aslında modern olanın yası olağan, sıradan ve elbette ki melankolik atmosferi ile gündelik yaşamın kurucu öğelerinden birisi haline getirdiğini ileri sürmek için en azından yüzyıllar içinde gezinmek gerekli değil midir?

Aslında bu işin kökeninde dinsel anlamda *eskatolojik* denen bakış açısına saldırılar elbette ki ortaçağ döneminde başladı. Eğer felsefi anlamda söylersek, ortaçağın zamanı durdurmaya çalışan ve insanın yaşamını son derece net sınırlar ile belirlemeye kalkan, kurumların dışında özel bir sivil toplum ve sivil iletişim süreçlerini sınırlandıran haline karşı:

Modern kentlerin doğması, kentlerle birlikte sivilliğin ortaya çıkması...

Kentlerde sivilin aynı zamanda sivil iletişim araçlarını kullanması, sivil iletişim araçlarının geleneksel değerler ile çatışan yeni söylemler üretmesi, bu söylemlerin sivil toplum içinde hızla yayılması...

Toplumsal yaşamın giderek din dışı kanallardan bilginin akışını sağlaması, toplumsal hayatın içinde dinin gölgesinin azalması...

Felsefenin giderek dinsel alandan ve dini bakış açısından uzaklaşmasının başlangıcı...

Gariptir ama gerçektir dini yapı içinde türeyen felsefenin ve şüpheciliğin ortaya çıkmasıyla özel bir anlam kazanır.

Skeptisizm denilen akım, kökeninde eğer yüzyıllar süren bir eğilim haline gelmiş ise bunun felsefi temeli büyük oranda eskatolojik bakış açısının güç kaybetmesiyle ilintili olmalıdır. Peki, o z aman nedir *eskatoloji?*

İlkönce şunu belirtelim: eskatolojik düşüncenin doğuşu evrenseldir, kökeni de binlerce yıl geriye gider. İkinci olarak, eskatoloji teriminin ortaya çıkmasına baktığımızda, Yunanca "**ἔσχατος**" yani "son" ile teoloji sözcükleri birleştirilmesiyle üretilir*, ancak bu sözcüğün türetilmesi ve adlandırılması eskatolojik düşüncenin yükseliş döneminde ve asıl etkili olduğu dönemde değil, tam tersine sönmeye yüz tuttuğu ve esas olarak yenildiği bir dönemde olmuştur, yani 19. yüzyıl içinde. Yani adlandırma düşünceyi nitelemek için değil, büyük oranda etiketleyip çağdışı olarak kodlamak ve aynı zamanda geçmişin hurafesi biçiminde sunmak için üretilmiştir. Terim daha doğuş anında reddiyeci bir havada kullanıldı.

Eskatoloji demek büyük oranda tarihin bir sonu olduğu düşüncesine inanmak ve aynı zamanda kâinatı yaratan Tanrı'nın bu dünyada yaşama bir son vereceği, Mesih'in yeryüzüne tekrar geleceği ve yeni bir nizam içinde ve kadim değerler ile uyumlu biçimde bir ahret düşüncesi ile bağlantılıdır.

Bu açıdan 19. yüzyılın ilerlemeciliği, kendi ideolojik söylemleriyle birlikte, 12. yüzyılda başlayan şüphecilik ve bunun ardından neredeyse Batı felsefesinde temel argüman haline gelen şüpheci söylem, 16. yüzyıldan itibaren reddiyeci, sonra da inkârcı, sonra da suçlayıcı, en son aşamada ise varlığını zararlı görücü bir şekle doğru ilerlemiştir.

Bunun sanata yansıması, geçmişten gelenin, kadim değerleri ve kadim kurumları da içerecek şekilde, nihai aşamada ise başta aile olmak üzere toplumun temelini dinamitleyecek biçimde "geçmişin yüce olarak ürettiği değerlere" bir saldırı biçimine dönüşmüştür.

Batı felsefesinde Tanrı'nın seyri aşağı yukarı böyledir.

Tekrar edelim:

Önce şüphe, sonra bastırılmış bir reddiye, sonra açık bir ret, daha sonrasında açıkça inkârcı (Tanrı'nın varlığına dair hipotezleri çürütemedikleri için inkârcı oldular)...

Ardından dini ve dinsel söylemi geçmişteki pratikleri açısından bakıldığında suçlayıcı, en son aşamada bile varlığına bile zor tahammül ettikleri, zararlı ve hatta tehlikeli sonuçları olabilecek bir düşünce olarak nitelediler, söylediler ve anlattılar.

Bu açıdan tarihsel seyre baktığımızda neler görmekteyiz?

Olayları siyasal açıdan değil, tam aksine sivil toplum içindeki rol modellerinin ve ahlaki ideallerin ve toplumsal olarak doğrunun aranış biçimlerinin nasıl değiştiği gibi evrensel temalardan yola çıkarak anlatmalıyız.

Bu açıdan bakıldığında...

Başlangıçta:

"Tertullian'da *credo quia absurdum, quia impossible* formülüne kavuşmuştu; İncil kesindir, çünkü saçma, çünkü (akılla idraki) imkânsızdır. Hristiyanlığın en kararlı büyük Aristotelesçisi olan Thomas'ta da iman bütün asli noktalarıyla o ölçüde akla aykırı değilse de akıl ötesidir. Tam da bu nedenle, neticede doğal idrakle nüfuz edilemeyeceği için, değerli, faydalıdır. İbni Sina'nın idrak-ışık (en yüce ışık, başlangıçtaki ışık) mecazıyla aradaki fark, bundan daha açık görülemez." (Ernst Bloch, İbni Sina ve Aristotelesçi Sol, s. 23)

Tertullian'daki formülü açıklarsak, saçma olduğu halde inanıyorum, niye saçma çünkü akılla kavranamıyor, gizli olarak içinde aslında akli bağlarını kaybediyor, sonrasında aklın saldırısı ile şüphecilik geliyor. Matematiğin gelişmesi ve araştırma aletlerinin hassaslaşması sonrasında ise bu Kilise'nin kozmolojisi reddediliyor. Ardından ise Kilise'nin ritüelleri giderek toplumda geriliyor, ardından ise Kilisenin kendisine geliyor reddiye, ardından Kilise'ye saldırıyorlar, ardından zararlı buluyorlar... Sürecin gelişimi böyledir.

Freud bu değerlendirmesini "Uygarlığın Huzursuzluğu" kitabında başköşeye koyar, Freud'un Tertullian'ın önermesini tersine çevirişi çok nettir: "İnanmıyorum, çünkü saçma!"

Bu işin açıkçası, şimdi toplumsal gelişmelere baktığımızda ne görmekteyiz? Önce Kilise Avrupa ölçeğinde toplumsal ağırlığını gelişen bilim ve matematik ile kaybetmeye başlıyor. Sonra Kilise'nin öğretim sürecindeki payı azalıyor, sonrasında Kilise'nin meşruiyeti sınırlanıyor.

Sivil toplum içinde önce kaotik biçimde ve yeraltında resmi ideoloji, kozmoloji, eskatolojik düşünce geriliyor. Sonra sivil toplum içinde dünyayı

* https://www.turkcebilgi.com/eskatoloji

keşfetme merakı çıkıyor: temel bilimlere yönelim hızlanıyor, bilimin kendisinin yavaş yavaş Kilise'nin yerini alacağı bir modele doğru ilerliyoruz. Sivil toplum içinde toplumsal işleyişe dair muhalifler öne çıkıyor, iletişim araçlarının gelişmesiyle ve okuma-yazmanın yaygınlaşması ile toplum bir anda muhaliflerin örgütlendiği ve resmi kurumların karşısına meşru bir güç olarak çıktığını görüyor. Edebiyat ve sanat ürünleri aslında o dönemde büyük oranda "Bu hayatı nasıl yaşamalıyız?", "Hayatın anlamı nedir?" sorularına yöneliyor. Aslında insanlık yaklaşık olarak 1600-1900 yılları arasında "Nasıl yaşamalıyız?" sorusunu tartışıyor. 19. yüzyıl içinde başlıyor ideolojiler çağı, artık sivil toplum canlanmış, örgütlenmiş, yeraltına inmiş, kendince şiddet de dahil çok çeşitli pratiklere yönelen yapılanmalar ile karşı karşıya. Bir bakıyorsunuz, insanlar "yıkıcı faaliyetleri" ideolojik örtü ile taçlandırıyor. 19. yüzyıl düşüncesinin siyasal ayağında artık insanlık "Tanrı ile Tanrısal yasalar ve Tanrısal yasaklar"dan o kadar uzak ki şimdi artık "büyük insanlık çağında" ne görmekteyiz?

İnsanlığı kurtaran büyük ideolojiler... Bunların yazıcıları ideologlar... Bunların taşıyıcıları örgütlerin kurulması... Bunların kendilerini "dünyevi yüceler ile buluşturması", bu dünyevi yücelerin yerlerini zaman içinde "dünyevi nesnelerin, sembollerin, işaretlerin" bağrında ifade etmesi... Sonra bu örgütlerin çatışmaları: ve gelip çatıyor sömürge savaşları, sömürge savaşları ile birlikte sömürgeler üzerinde savaşlar, sonra da duramıyorlar, iki tane nurtopu gibi tarihte eşi benzeri görülmemiş büyük savaş.

Ne görmekteyiz? Tanrı'dan, Tanrısal yasalardan, Tanrısal yasaklardan çıkış, insanlık üretimi dinler yani ideolojilerin başat hale gelmesi ve ardından çok büyük savaşların ortaya çıkması. Birinci bölümden ikinciye geçişle birlikte bilim ve teknolojinin gelişmesi ile birlikte ne oluyor?

Basit, insanlar bilim ve teknolojiyi aynı ölçüde yıkıcı silahların üretimi için de kullanıyorlar, hatta pek çok durumda silah üretimi için harcanan bütçeler pek çok teknolojik üretimin de merkezi haline geliyor...

Hatta bakıyorsunuz, bilim ve teknolojinin gelişimi sanatsal araç ve gereçlerin de gelişmesini tetikliyor. Ne görmekteyiz? Dünya dünyevileşiyor, Tanrısal yasalar geriliyor ama ortaya çıkan özgürleşme ve insanlığın kurtuluşu değil, tam tersine büyük insanlık ailesi krizde, insanlık artık kendisine dur diyemiyor!

Bu süreçte, ideolojiler eşliğinde başlayan "biz" aranışı, ideolojilerin yenilmesi ile başka bir "biz"lerin üretimine başlamış. Sonra bakıyorsunuz, o başka bizler, sistematik olarak Tanrısal yasaların ihlal edilmesi için kullanılıyor, sonra bakıyorsunuz, o dünyevi "bizler" ne yapıyor dersiniz: sistematik biçimde dünyayı kurtaracağım diye yola çıkan "evrenselci ideolojilerin" parçalanması sonucunda, yenilgiyle birlikte "çıkar ve hatta asosyal nitelikli-karakterli yapılar"a dönüşmüş, sonra bakıyorsunuz, ideallerini kaybetmişler... Oysa başlangıçta ideolojiler yok muydu? O ideolojiler belirli dünyevi-maddi evrensel ideallere seslenmiyor muydu? O ideolojiler dinin yerine insanlığı kurtaracak büyük akıl hocaları tarafından kurulmadı mı? O büyük akıl hocaları aslında insanlığa doğru yolu göstererek "büyük çıkış"ı gösterenler değil miydi? Her atak kendi karşı-atağını geliştirir, her zafere doğru yürüyüş, olası kendi yenilgisine gebedir: Lenin'in dediğini yapanlar büyük merhale kaydederler, *"yenilgi başöğretmendir!"*

Ama Lenin'in dediğini ve yaptığını yapmayanlar yenildikçe yoldan çıkıyorlar, sonra dürüst olanlara ne kalıyor? Yas ve ardından gelen melankoli.

Büyük yolculuklar büyük düşlerle başlar, büyük yenilgiler yasla devam eder; yasını yaşayamayanlar ya değersizleşir (ki onlar yarının yıkıcıları ve nefret pompalayıcılarıdır) ya da yaslar melankoliye dönüşür. Bunlar toplumsal kurallardır.

Avrupa felsefesinin 2. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşadığı büyük kriz, giderek felsefenin insana olan inancı ve güveni yitirmesi ve hatta insanın ölümünü ilan etmesi (Foucault, "Kelimeler ve Şeyler", 1966), aslında yaklaşık olarak 1450 sonrasında Avrupa'da başlayan Rönesans'ın büyük umutlar vaat ederek, dünyayı Tanrı'sız ve Tanrısal yasalar olmadan kurtaracağım iddiasının da sonunu ilan eder!

İnsanlar ve insanlık adına konuşanlar büyük edipler olabilir, ama büyük konuşmak ve sonrasında büyük vaatlerde bulunmak özünde yenilginin şiddetini artırır. Büyük konuşmak aslında yarınlardaki melankolinin de davetiye çağrısı gibidir. İnsanlar kardeşlik hukukunu çiğnedikleri zaman, barışı küçük görüp silahı ideolojik propagandanın en etkili aracı olarak gördükleri zaman karşımıza ne çıkıyor? Büyük insanlık suçları ve elbette ahlaki olarak toplum olmanın insana getirdiği uygarlığın değerlerini yıkan "asosyaller"in siyasi figürler haline gelmesi. Melankolik olsalar iyi olacaktı, en azından yıkıcı olmazlardı! Dolayısıyla, aslında insanlığın krizini anlatan "Varlık ve Zaman" adlı eserin yazarı Heidegger, 1966 yılında, ölümünden yaklaşık on yıl önce *"Only a God Can Save Us!"* diyordu (http://www.ditext.com/heidegger/interview.html); yani yalnızca bir Tanrı bizi kurtarabilir. Aynı yıllarda Adorno'nun çıkardığı "Negatif Diyalektik" kitabında ise Marx'ın "11. Tez"i tersine çevriliyordu:

Filozoflar şimdiye kadar yalnızca dünyayı yorumlamakla yetindiler, oysaki dünyayı değiştirmek gerekir, diyordu Marx. Oysaki dünyayı değiştirme hayalleri yenilgiye uğradığına göre "şimdi dünyayı yeniden yorumlamak gerekiyor"

Bu iki önermeyi birleştirirsek, doğal ayıklamayı mantık yoluyla yaparsak ve ahlakımızdan ödün vermez isek, ulaşılacak sonuç çok net olmaktadır (bu arada gençlik yıllarında her ikisi de ateist idi):

İnsanlık Tanrı'yı, Tanrısal yasaları, Tanrısal yasakları reddederek hata yaptı. Büyük insanlık ailesi kendisi yasa yapmaya kalktığında yani kadim değerleri reddettiğinde ve kurtarıcı olarak ister bilim adına ister ideoloji adına insanlar konuştuğu zaman hep beraber tarihte eşi benzeri görülmemiş yıkımlar yarattık. O zaman büyük insanlık ailesini yalnızca Tanrı kurtarabilir.

"Credo quia absurdum, quia impossible"; bu sözü Freud gibi tersine çevirmek yerine başka türlü tersine çevirirsek hakikate ulaşabilir, yasa ve yasaya uyum gösterebiliriz:
İnanıyorum, çünkü ahlaklı.
İnanıyorum çünkü güzel.
İnanıyorum çünkü iyi.
İnanıyorum çünkü affedici.
İnanıyorum çünkü şiddete karşıyım.
İnanıyorum çünkü yasalara uymak hepimiz için iyi.
İnanıyorum çünkü hakikatin ta kendisi.
Ve inanıyorum çünkü ruhumu kurtarmak istiyorum!

Semiramis YAĞCIOĞLU

© ECEM USTA

Söze dökülemeyen utanç

Aile kaybı, **yas ve suskunluk**

Psikanaliz, başka hiçbir disiplinin başaramadığı ölçüde, edebiyatın, sinemanın ve resmin merkezine oturan insanın yas sürecinin kolektif boyutlarını anlamakta okura önemli tutamaklar sunar.

Egon Schiele'nin "Yas Tutan Kadın" (Mourning Woman, 1912) tablosundaki genç kadın, izleyicisinin gözlerine doğrudan bakar. Kocaman gözlerinde göllenen yaşlar, üzüntüden çökmüş yanaklarına ha düştü ha düşecek gibidir. Zayıflıktan mı yoksa uğradığı kaybın yarattığı tarifsiz üzüntüden mi bilinmez, yüzü bir deri bir kemiktir. Yüzünün bir deri bir kemik oluşu, bu bitmez tükenmez yas halini, teselli bulmaz duygusal açlığı görünür kılmak için Egon Schiele'nin başvurduğu bir temsil biçimi olarak algılanmalıdır diye düşünmüşümdür hep. Açlığın yanı sıra bence, bu tabloda öne çıkan başka bir bedensel gösterge de kadının sımsıkı kapalı olan dudaklarıdır. Kadın, belki sustuğu, konuşmadığı için bu yas halini ruhunda hep taşıyacak, resmin yakaladığı anın içinde suskunluğuna tutsak düşmüş, öyle seyircisinin gözlerine yardım istercesine bakmaya devam edecek gibidir.

Freud'a göre yas, sevilen bir yakının veya idealize edilmiş bazı düşünsel kavramların ve değerlerin kaybına karşı gelişen bir reaksiyondur. Elbette anne, baba veya duygusal olarak yatırım yapılan başka bir sevgi nesnesi için duyulan yeis hali, anlaşılabilir bir şeydir ve çoğu zaman psikolojik bir engele evrilmeden atlatılabilir. Benzer biçimde, bir duygusal yatırımın yapıldığı idealize edilmiş ülke ve özgürlük gibi düşünsel kavramların kaybına karşı da aynı yeis halinin baş göstermesi, bize yabancı olmayan insanlık hallerindendir. Çünkü bu değerlerin yalnızca düşünsel düzlemde kalmadığını, her bir kaybın gündelik hayatımızın tüm dengesini bozduğunu biliriz. Bu kayıplar, bize varoluşumuzun temel gereksinimi olan güvende olma duygusunun yitimi gibi duyguları yaşatır çünkü hayatımızın tüm nirengi noktalarını yitirmemize neden olur ve zihnimizdeki bilişsel haritayı çöpe atmamızı gerektirir. Artık nerede durduğumuz, durduğumuz yere ait miyiz, olmak istediğimiz yer burası mı gibi soruların esiri olur çıkarız. Yersiz, yurtsuz kalırız. "Ben kimim?" sorusu, tüm bu sorulardan bağımsız olabilir mi?

Ancak Freud'un yas çalışmaları için çığır açan "Yas ve Melankoli" (1917) makalesinde işaret ettiği özgürlük ve ülke gibi "idealize edilmiş" kavramlar ulamının içine neleri, hangi kayıpları dahil edebiliriz, sorusuna yanıt bulmak, önemli bir mesele olarak karşımıza çıkar. Örneğin anne ve/veya babanın bedensel kaybının söz konusu olmadığı durumlarda, yine de onların öznenin hayat ufkundan çekilip gitmelerinin yarattığı boşluğun açtığı yaraya karşı duyulan kederi, yas olarak adlandırmak olası mıdır? Yoksa onların bıraktıkları boşlukta, aslında yok olan şey, tüm kültürlerde idealize edilen "aile" kavramı mıdır? İdealize edilen aile kavramı, öznenin tüm olma, olabilme seçeneklerini engelleyen bir yeis haline dönüşebilir, onu dilsiz bırakabilir mi? Bu yas haline eşlik eden dilsizlik hali, insanın başkasını sevme kapasitesini elinden alabilir mi? Bu suskunluk, öznenin ruhsal gelişimsel sürecini derinden etkileyen engellere dönüşebilir mi?

Sanırım "İnsanın bir yeis halini dile getiremiyor olmasının kaynağında hangi duygu yatar?" sorusunun yanıtını, Macar-Fransız psikanalistler Nicolas Abraham ve Maria Torok'un çalışmalarında bulmak mümkündür. Onların Sandor Ferenczi'ye dayanarak yaptıkları çalışmalar suskunluk ve yas ilişkisi konusunda zihnimizi aydınlatacak kavramsal zemini bize sunar. Bazı kayıpların hangi durumlarda aşılmaz engellere dönüşebileceğine dair söyledikleri, roman kahramanının ruh ağrısını çözümleme konusunda ufuk açıcıdır. Onlara göre yaşanan olgunun bizzat kendisinin travmatik olması gerekmez. Esas sorun bu olgunun, öznenin psikolojisinde utanç verici bir olgu olarak yaşanıp yaşanmadığında yatar. Önemli olan, öznenin yaşadığı deneyimi utanç verici, kendisini değersizleştirici bir deneyim olarak yaşayıp yaşamadığına dair içselleştirdiği duygudur ve buna bağlı olarak da kendini aşağılanmış sayan öznenin bu durumu dile getirmektense, üstü örtülecek, gözlerden ırak tutulacak bir "sır" olarak yaşamasıdır. Bu öyle bir "sır"dır ki, söze dökülmesini ve başkaları tarafından bilinir kılınmasını önlemek için özne susar, susar. Yaşanan şey öylesine acı verir ki özneye, onu olmamış kılmak için, olayı dilin simgesel düzleminde temsil edilemez kılar. Susmak ise iyileşmenin, yas acısından kurtulmanın önünde duran en büyük engeldir. İster bilinçli, ister bilinçdışı olsun, utanç verici addedilen olayın dilin simgesel düzleminde temsil edilmesine karşı ortaya konan irade, söz konusu olayın başlangıçtaki "dehşetini" ve anlaşılamaz oluşunu muhafaza etmek için değil, öznenin kendisinin bütünlüğünü korumak için ortaya konur. Öznenin, böylesine utanç verici bir "sırrı" dile dökmeye başlaması ise öznenin iyileşme sürecine adım attığını ve olayın kendisinde yarattığı travmayı aşabileceğine dair umut doğurur (bkz. Rashkin, 2008).

Yas, suskunluk ve bu suskunluğun öznenin ruhsal gelişimsel sürecini derinden etkileyen engellere dönüşebildiği durumlar, edebiyat ve sinema

metinlerinde oldukça sık işlenen bir konu olarak karşımıza çıkar. Çoğu zaman bir roman veya film kahramanının suskunluğunda, onların tüm olma ve olabilme imkânlarını ortadan kaldıran, kendilerine bile itiraf edemedikleri utanç verici bir sır yatar. İşte psikanalitik okuma, roman ve sinema kahramanlarının şimdisini oluşturan bu kripto sırrın peşine düşer.

Okuma, bir bakıma metindeki söylemin göstergelerini birer semptom olarak ele alıp bu söylemdeki örüntülere tanı koymak, anlam yüklemek olarak tanımlanabilir. Bu anlamda psikanalitik yakın okuma toplumsal, tarihsel ve siyasal bağlamlarla roman kahramanının bağlantılarını birbirine "perçinleyen" (Rashkin 2008:1) bir işlev görür. Rashkin'in işaret ettiği gibi psikanalitik okuma, adı tam konmasa da yazınsal eleştiriyle uğraşan okuma kültürünün satırlarında dolaşan tekinsiz, hayaletimsi mevcudiyetini hep duyurmuştur (24).

Danimarkalı yazar Isak Denisen'in öyküsü "Babette'in Ziyafeti" (Babette's Feast, 1950) öyküsünden Gabriel Axel tarafından aynı isimle gerçekleştirilen sinema uyarlaması da (1988) böyle söylenemeyen sırların pençesine düşmüş bir dizi öykü kahramanının yas öykülerinin etrafında kurgulanır. Öykü, suskunluktan mustarip oldukları için bir türlü iyileşme sürecine giremeyen bu yas sürecinin ancak söze döküldüğü zaman aşılabildiğini göstermesi ve bu iyileşmeyi yemek yemekle eşleştirmesi açısından da ilginç bir görsel şölen sunar.

Sinemadan bir başka örnek de Bernardo Bertolucci'nin 1972 tarihli fırtınalar koparmış filmi "Pariste Son Tango"dur. Başrollerinde Marlon Brando ve Maria Schneider'in oynadığı filmin erkek kahramanının vahşiliğe tırmanan replikleri incelendiğinde, sadist cinsel arzularının temelinde dile getirilemez bir utancın barındığını sezmek mümkün olur. Paul'ün karısının intiharından duyduğu utanç ile harmanlanmış yas kederinin etrafında ördüğü suskunluk, onu, vahşi cinsel deneyimlerin peşine düşen bir faşiste dönüştürür. Film, aynı zamanda Fransa'nın Cezayir savaşına ve ondan daha önce Yahudi soykırımı konusunda Nazilerle yaptığı suç ortaklığına yaptığı göndermelerle yas olgusunu sosyo-politik ve ideolojik bir bağlama oturtur. Hem Cezayir'de hem de İkinci Dünya Savaşı'nda işlenen suçların Fransızların kolektif belleğine kayıtlanmış dile getirilemez bir utanç kaynağı olduğunu, Roland Barthes da "Mythologies" (1972) kitabında, dile getirir. Barthes, "Sabunlar ve Deterjanlar" (Saponies et Detergents) adlı makalesinde, deterjan ve sabun reklamlarının, Fransız burjuva ruhuna çöreklenmiş bu suçluluk duygusundan arınma isteğini örtükleştirdiğini ileri sürer. Deterjan ve sabun reklamları arasında ortaya çıkan anlambilimsel ve göstergebilimsel farkları anlamlandırmak için Barthes psikanalize ayrıcalıklı bir yer verir (bkz. Rashkin 2008:2). Bu anlamda, psikanaliz, başka hiçbir disiplinin başaramadığı ölçüde, edebiyatın, sinemanın ve resmin merkezine oturan insanın yas sürecinin kolektif boyutlarını anlamakta okura önemli tutamaklar sunar. Böylelikle öznenin içinde yer aldığı simgesel alan tarafından nasıl biçimlendiğini görmemizi de olanaklı kılar.

Elbette yas kederi karşında bürünülen suskunluğun temelindeki utanç verici bir olayın varlığına işaret eden sayısız örneğe rastlamak mümkündür. Ancak ben bu yazının geri kalan kısmında, Türk edebiyatına karakter yaratımında özgün katkılarda bulunduğuna inandığım Suat Derviş'in romanlarında ortaya çıkan yas ve suskunluk temasına odaklanmak istiyorum.

Suat Derviş, bence, her şeyden önce, bireyin kurucu zemininden yoksun kalan kız çocuklarının kadınlık halleri üzerine yazar. Onları varoluşsal savrulmaların girdabına çeken, duygusal bir ıssızlık ve suskunluk halinin romancısıdır. Aşk kısa bir süre onlara içlerindeki çölü yeşertme umudu sunsa da aşkın ömrü uzun sürmez. Aşk suskunlukların yerine konuşmayı, paylaşımsızlığın yerine paylaşımı koymayı olanaklı kılar. Aşk, geçmişte yaşanmamış ne varsa yaşayabileceği umudunu "Hiçbiri"nin Cavide'sinin, "Fosforlu Cevriye"nin Cevriye'sinin, "Çılgın Gibi"nin Celile'sinin içinde kısacık bir an yaşatır ama daha büyük bir hasara yol açarak hayatlarından çekilir gider ve bu kadınlar önlerindeki yaşanmamış yılları da yitirirler.

Suat Derviş'in romanlarının merkezine oturan "kayıp" ve "suskunluk" temalarının peşine düşmek ise psikanalitik bir okuma çabası gerektirir. Psikanalitik okuma ise "belli bir duyarlılık, duygu, inanç ve belleğe sahip olan kurgusal varlıklar" olan roman kahramanlarıyla empati kurmak anlamına gelir. (Yağcıoğlu, 2017:19). Psikanalitik okuma, roman kahramanının yaşadığı acılara kaynaklık eden nedenlerin, mekânların ve sosyokültürel bağlamların peşine düşmeyi gerektirir. Esther Rashkin, roman kahramanına bir geçmiş dokuyan anlamlandırma sürecine *anasemic* okuma adını verir ve geriye doğru anlamlandırma/anlam yükleme olarak tanımlar. Rashkin, metindeki *izlerden,* roman kahramanının geçmişinde kendisi için utanç verici olduğu için dile getirilemez travmaların, yeniden okur tarafından kurgulanabileceğini söyler (2008:16). Ben, bu izlerin, metindeki tekrar örüntüleri ve ayna imgesinde kayıtlı olduğu savımı, bir kez daha, bu yazı bağlamında, dile getirmek isterim (bkz. Yağcıoğlu, 2017).

Suat Derviş, roman kahramanlarını kurgularken, onları toplumsal olayların biçimlendirdiği açık bir alan olarak tasarlar. Bu anlayışını "Çılgın Gibi"nin Celile'sini anlatmaya koyulduğunda şöyle dile getirir:

"Hadiseler karşısındaki aksülamelleri, insanlarla olan münasebetlerindeki hususiyetleri ve ona bugüne kadar karakterini, benliğini vermiş, ona tesir etmiş, onu 'O' yapmış olan muhiti ve hayatının tarzı bilinmedikçe Celile de birdenbire vuku bulmuş olan bu muazzam değişikliği kavramaya imkân yoktu." (28)

İşte bu anlayıştan hareketle Suat Derviş, kadın kahramanlarının, roman evrenindeki davranışlarını anlayabilmeleri için okuyucuyu, onların hayatlarının başlangıcına doğru arkeolojik bir kazıya çıkarır. Bu arkeolojik kazıda ele geçirilen en uzak geçmişe dair bulgu, anne yoksunluğudur. Anne yoksunluğu, "Hiçbiri", "Hiç", "Çılgın Gibi" ve "Fosforlu Cevriye"de karşımıza çıkar ve neredeyse roman kahramanının, şimdisini belirleyen karanlık bir merkez, bir kara delik olarak belirir. Uğradıkları bu kayıpları söze dökememek, dile getirememekten kaynaklanan bir tıkanma hali, sanki bu kadınların yas tutma dönemlerini gerektiği gibi yaşayıp, bu kayıpları simgesel evrenlerine yerleştirmelerine engel olur; ortaya bir duygusal enkaz çıkar.

Bu yazının konusu olan "Hiçbiri"nin Cavide'si, bu enkazın içinden çıkmaya, özgüvenini kazanmaya, kendini yeniden inşa etmeye aşırı narsisist bir ruh yapısı edinerek başarmaya çalışır. Roman, okuyucuyu şaşırtan bir sahne ile açılır. Cavide'nin ellerinin üzerine odaklanmış bir kamera gözüyle okura sunulan sahneye, Caviden'in aşırı özgüvenli, neredeyse küstah sesi eşlik eder. Ellerinin çirkinliğini konu etmek isteyen hala kızı Nesiman'a küçümseyici bir dil ile kimin daha güzel olduğunu anlatmaya koyulur. Ve sanki bedeninden ayrı bir

parçaymış gibi görünen bu ellerden, dikkatini, ipek yastığının altından çıkardığı aynaya yansıyan yüzüne çevirir. Yüreği, parçalanmış bir beden görüntüsüne dayanamayıp, kendini bütün olarak gösterecek bir aynaya gereksinim duymuş gibidir.

"Hakkında söylenen bütün sözlere rağmen, Cavide, kendini güzel bulmakta inat ediyordu. Aynada iri gözlerini, ince kaşlarını, güzel tebessümünü seyrederken, sonsuz bir zevk alıyordu. Kendine karşı bin bir tutkunluğu bin bir aşkı vardı. Ta küçüklüğünden beri, etrafındaki insanlara veremediği kalbini, yalnız kendi muhabbetiyle doldurmuştu." (9)

Göldeki aksine hayranlıkla bakan Narkissos olmuş Cavide'yi hülyasından, Neriman'ın şefkatten yoksun sesi uyandırır.

"Annenin aynasında mı kendini seyrediyorsun, Cavide?" (9); ve ekler: "Kuzum Cavide, annen son mektubunda sana ne yazmış bize hiç bahsetmedin..." (11)

Evet Cavide, onu bırakıp gitmiş, kendine yeni bir aile kurmuş olan "hain ve vefasız" annesinden gelen mektuplardan söz etmediği gibi babasından da hiç bahsetmez. Uğradığı ihanete dayanamayıp, Avrupa'ya gidip, biricik kızı Cavide'yi kız kardeşine emanet eden babanın açtığı yaraların üstünü gürültücü kahkahalarla örtmeye çalışır. Parçalara bölünmüş bir beden, ayna ve Narkissos sahnesi gibi Lacanvari tüm metinsel belirtileri (semptomları) şaşırtıcı bir beceriyle gergefinde dokuyan ilk bölüm, annenin miras olarak bıraktığı utançla kapanır.

"Annesi çok kabahatli bir kadındı. Cavide'ye onun kabahatinden dolayı yüzünün daima kızarması lazım geldiğini çocukluğundan beri öğretmişlerdi. Cavide bütün gayretlerine rağmen kızarmayı unutamıyordu." (12)

Böylece annesinin kaybı için yas tutmak, "utanç" duyulacak bir sevgiyi de kabul etmek anlamına gelir. Kayıp yoksa, sözü edilecek bir üzüntü de yoktur. Cavide güler, güler, güler. Yası tutulamayan kayıp ise psikopatolojik bir duruma gebedir.

Eğer, Edward Said'in dediği gibi bir metnin başlangıcını, "daha sonra olan bitene bir giriş noktası ve anlam üretmede yazarın niyetini ortaya koyacak ilk adım" olarak (1975:24) ele alacak olursak, ilk metinsel verilerin gösterdiği doğrultuda yazarın niyetini çözmeye yönelik bir okuma serüvenine girişmenin, okur sorumluluğunun gereği olduğunu düşünüyorum.

İkinci bölümden itibaren roman, Cavide'nin annesi Şefika'nın romanı olur adeta. Gariptir, Şefika'nın hayatı da bir dizi kayıplarla zedelenmiş, içinde gurbet sızılarının yarattığı oyuklar açılmıştır. Annesinin ölümü ile Çamlıca Tepesi'ne yapılan gezintilerde âşık olunan genç adamı bir daha görememenin getirdiği kayıplar, "onu çok ağlayan, çok ıstırap çeken, zayıf, asabi, bedbaht bir kadın" (19) yapar. Ona bütün dünyayı çıplak ve kimsesiz gösteren bu iki sevgili varlığın kaybı, yeni evlendirildiği evi, kendi evi gibi görmesine ve eşi Ali'yi sevmesine engel olur; onu sessiz, suskun bir kadın yapar. Sonra bir gün, en yakınında bulduğu o sevgili yüz hayatını tümden değiştirecek bir karar almasına neden olur. Çamlıca Tepesi'nde gördüğü Danyal, kocasının dayızadesi olarak gelip Erenköy'deki yazlık köşkte aynı sofraya oturur, aynı salonda kitap okur, aynı bahçede eşikten atlarken kolunu tutar. Şefika ve Danyal bir müddet birbirlerinden uzak kalmaya gayret etseler de, Şefika evini, kocasını, hatta yavrusu Cavide'yi bile bırakarak Danyal'a gider ve dört ay gibi kısa bir süre sonra da evlenirler. Beyrut yeni kurulacak ailenin mekânı olur.

Kısa bir süre sonra da, uğradığı ihanetin utancıyla İstanbul'da barınamayan babası tarafından terk edilen Cavide, "kederlerini herkesten saklamaya muvaffak" olur, "ufak bir şikâyette bile bulunmaz" ve "yine eskisi gibi, gayri makul olan neşesiyle, saatlerce gül[er], şarkı söyl[er], gürültü ed[er]" (54). Evet bu hiç de "makul" olmayan neşe, söze dökülemeyen acıları, kanayan yaraları yabancı bakışlardan ve daha da önemlisi kendinden saklamak için Cavide'nin kuşandığı kalın bir zırh olur. Babasının kendisini bırakıp gittiği o gece, uykusunda hıçkırıklarla sarsılan küçücük bedeni bu acıyı ele verir.

"Cavide kendini -bütün kendini sevmeyenlerin yerine- sever" (57). Hele yıllar sonra annesi kendisini Beyrut'ta yeni kurduğu ailesinin yanına çağırdığında kendine olan sevgisi bir çeşit içsel puta taparlığa dönüşür. "Kendini çılgın bir muhabbetle, her şeyden çok, her şeyin yerine ve kendine vaat edilen bütün aşklarla" (57) sever. Beyrut'ta görür ki, annesi, babası olmayan bir adamın zeyçesi, kendinden başka çocukların annesidir artık. Evet kendinden esirgenen bir "aile" kurumunun dışında bırakılmış, ona aile söyleminin içinde açılan öznellik konumlarından biri sunulmamıştır. O artık, bu sıcak aile tablosunu dışardan izlemeye, hep üşümeye mahkûmdur. Bunu fark etmiş olmak onu, "benliğinin en gizli, en derin yerinden" (57) kırar. "Artık o günden sonra, ne ahlakta ne histe bir insan olacağı mukarrer" (57) olur. Bu kırılma anı, onu kimliksiz bırakan ailenin dışında hayata tutunmak için "bugünkü lakayt, bugünkü hodbin, bugünkü neşeli ve fütursuz Cavide" olmasına neden olur. Ne aşka, ne sevgiye saygı duyar. Bir gece penceresinin altında kendisinden bahseden İhsan Bey'in konuşmasını duyar ve ondan intikam almayı tasarlar. Ne yapmıştır İhsan Bey? Bu adam, Cavide'nin penceresinin altında, onun çirkin olduğunu söyleme cesareti göstermiştir. Üstelik, Cavide'yi vitrin camekânlarında, satılmadan durmaktan solmuş kumaşlara benzetmiştir. Sonra da Cavide'ye âşık olabilecek o erkeğin kim olabileceğini görmek istediğini söylemiştir Neriman'a. Cavide, kuzeni Neriman ile nişanlanacağı beklenen İhsan Bey'i utanmazca kendisine âşık etmek için elinden geleni yapar. Böylelikle, ona bir ayna tutmak istemiştir. İhsan Bey ona aşkını itiraf ederken, o, acımasız bir dille şunları söyler:

"Siz bana bir gece oldukça hoşa gitmeyecek sözler dinletmiştiniz. Ben de şimdi size o sözleri iade ettim. Hiç borçlu kalmasını sevmem. Artık ödeştik İhsan Bey! Aramızdaki mücadele bitti." (108)

Bütün narsisistlerde olduğu gibi, Cavide de İhsan'ın duygularını kolayca istismar etmiş, sonra da olan bitenin tüm sorumluluğundan, kirli sepetine gidecek bir kombinezon gibi sıyrılıp kurtulmuştur. Tüm narsisistler gibi kendisini hesap verebilirlikten ari tutup, olan bitenin sorumluluğunu İhsan'a yüklemiştir. Olan bitenin tüm sorumluluğunu behemehal başkasına yükleme sanki egosunun etrafında örülmüş bir savunma kalkanı gibi, onu gerçek bir pişmanlık duygusu duymaktan korumaktadır.

Siz sevgi nedir bilmez misiniz?" diye soran İhsan'a verilecek yanıtı olmayan Cavide'nin elinden bu duygu ne zaman çalınmıştır?

Beklenmedik bir anda karşılaştığı babası yaşındaki

Selim Paşa'ya âşık olduğunda ona duyduğu duyguların niteliği neredeyse bir babaya duyulan duyguların da içinde barındığı bir Electra eğilimi çağrıştırır.

"Onu bir insanı sever gibi sevmiyor; ona bir büyüklüğe tapar gibi tapıyordu. Onun aşkının kalbinde yarattığı mucizeyi andıran değişiklik karşısında, hayret ve takdirden başka, hürmet ile korkuyu andıran bir his duyuyordu," (138-9)

Kendi babasının hatırlamakta zorlandığı görüntüsünün hemen ardından gelen bölümde, Selim Paşa'nın kırk sekiz yaşına gelmesine rağmen çekiciliğini korumuş görünüşünü betimlerken Suat Derviş, okuyucuyu, adeta, iki babayı karşılaştırmaya davet eder. Selim Paşa'nın İhsan Bey'in babası olduğu için onunla evlenmesinin uygun olmayacağı kendisine hatırlatıldığında, Cavide itiraz eder. Sanki daha önce parçası olmasına izin verilmeyen aile düzeninin kurulması bu aşk ile mümkün hale gelecek ve kendisinden esirgenen aile düzeninin sunduğu söylemsel rolleri dolduracak kişilerin rolleri kendiliğinden belli olacak, dünyaya yeniden düzen gelecektir.

Selim Paşa ile evlenince İhsan'a ne olacağını soran aile büyüğü ve sırdaşı Süleyman Paşa'ya hiç duraksamadan "Herhalde annesini sevmekte devam edemez ya" diyerek aile içinde kimin kimle eşleşebileceğini düzenleyen, kültürel hayatın kurucu yasasını hatırlatır ve ekler "Babasıyla bir olup ona güzel bir kız buluruz, Doktor" (156). Selim Paşa ile karı-koca konumları paylaşılınca, Selim Paşa'nın oğlu İhsan'a annesi konumuna oturan kadına aşkla bağlanması "yasak" hale gelecektir. İhsan ile aynı aile içinde anne-evlat konumlarını işgal etmek, durumu karmaşıklaştıracağı yerde, Cavide'ye hep özlediği, yokluğunu çektiği aile düzenin parçası olma şansını verecektir.

Aşk ona, "ben" etrafında şekillenen hayatın dışına çıkmayı, *ötekini* içeri almayı, başkaları ile duygudaşlık kurmayı yeniden anımsatır. Ayna karşısına geçip yeni Cavide'yi seyrederken şaşırarak sorar:

"Sahi ben.. ben eski Cavide miyim?" (141)

Cavide, eski Cavide'yi duygusuz bir insana dönüştüren, ben merkezli yapan aile yoksunluğu olduğunu bilir.

"Başta annesi ve babası olmak üzere, bütün insanlar bir olmuşlar onun mukaddesatını, en temiz hislerini, haklı duygularını öldürmüşler, kirletmişlerdi. Etrafındaki insanlar şimdiye kadar ona o kadar fenalık yapmışlardı ki onu zorla bir hodbin.. kendinden başkasını sevmeyen, kendi zevkinden başka bir şey düşünmeyen bir hodbin yapmıştı." (136)

Aile kurma olasılığının yollarını açan aşk ise, dünyayı güzelleştirir, her şeye yeni bir renk, yeni bir şekil gelir. Artık hodbin olmak şöyle dursun, başkalarının kederi onu ilgilendirir, annesini affeder, hasta olan uzaktaki babasını merak eder. Nerede olduğu, aile ilişkisi içinde hangi rolü oynayabileceği bu kadar netleşince, kendini ne kadar da mutlu hisseder. Artık yitirdiği bilişsel haritası tekrar çalışmaya başlamış, o sürgün edilmiş benliği yeniden kendisini besleyecek yurduna kavuşmuştur.

Ancak dünyayı anlaşılır kılan aşkın ömrü uzun sürmeyecektir. Selim Paşa, evladı İhsan'ın Cavide'ye duyduğu aşkı öğrenince Cavide'yi feda ederek, onu bir kez daha paramparça eder. Cavide'yi kendi karısı olması için değil, oğlunun karısı olması için halasından ister. Ailenin kuruluş yasasına ters düşen bu durumu Cavide'nin anlaması nasıl beklenebilir? Bu durum, ailenin kurucu yasağına, yani ensest yasağına aykırı değil midir? Böyle bir şey düşünmek çıldırmak ile eşanlamlı değil midir? Cavide, Selim Paşa'ya sorar:

"Siz çıldırdınız mı Selim? Yoksa ben mi deliyim? Sahiden oğlunuzun zevcesi olmamı istediniz mi?" (169)

Bir kez daha özlemini çektiği, idealize ettiği aile içinde oynanan roller karmaşıklaşır ve bir kez daha Cavide'ye oynayacak bir rol, işgal edilecek bir konum kalmaz.

"Bir aşka feda edilmiş evlat, ... Öteki evlada feda edilmiş bir aşk. ... Ve bunların ikisi de bendim!.. Eğer evlat muhabbeti, aşka galip geliyorduysa, ondan daha kuvvetli idiyse, niçin annem beni küçücükken bırakmış gitmişti? Eğer hakiki aşk, evlat muhabbetinden kuvvetli ise, niçin Selim, beni İhsan'a feda ediyordu?" (177)

Selim Paşa'nın gidişini, onun siyah kupasının trafiğin gürültüsüne karışarak bir daha dönmemek üzere gidişini, Cavide daha sonra sırdaşı Süleyman Paşa'ya şöyle anlatır. Giden sevgilinin ardından ağlayan genç kadının içindeki karanlık kuyudan küçücük bir kız çocuğu çıkıp gelmiş, Cavide'nin ağzından, bir daha dönmemek üzere çekip giden annesinin arkasından gözyaşı dökmektedir.

"Halının üstünde ben vardım, cicim! Ben ve hıçkırıklarım. Ben mi ağlıyordum? Niçin ağlıyordum? Bu giden otomobil kimi götürmüştü? Kimi? Ben böyle uzaklaşan bir arabanın gürültüsünü düşünerek ağlayan küçük, küçücük bir çocuk bilirdim! Şimdi kim gitmişti? Bu giden bir daha dönmeyecek miydi? Etrafıma bakındım. Odada kimse yoktu. Yalnız o tanıdığım küçücük bir daha bağırıyordu? Gitti, Gitti. Anne! Anneciğim! Annemi isterim! ... Bu ses benim sesimdi, bağıran bendim. ... Benim yorgun sesimle, o çocuk, o küçücük Cavide bağırıyordu. Kendi acımın yanında, benimkinden daha hassas, daha ince, daha temiz bir kalbin acılarını da duymaya başlamıştım. On yedi sene bu acıları öldürmemiş, geçirmemiş, sürüklememiş, önüne katıp götürmüştü. Şimdi ben iki kalp, iki benlikle mustariptim. Her şeyi hatırlıyordum, Doktor." (177)

Söylenemeyen sözcükler, hatırlanamayan sahneler, dökülemeyen gözyaşları, her şey yutulmuş, gizlenmiş ama Cavide'nin zihninde bir yere kaybolmadan şifrelenip saklanmıştı sanki. .Abraham ve Torok'a göre "İfade edilemeyen yas, öznenin içinde bir mezar inşa eder. Yaşanan kaybın, sözcüklerden, sahnelerden ve duygulardan müteşekkil bir nesnel karşılığı (objective correlative), ölülerin gömüldüğü bir kilise mahzenine (crypt) canlı canlı gömülür. Bu mahzen, içe-yansımayı (introjection) devre dışı bırakan gerçek ya da yaşandığı varsayılan travmaları barındırır." (1994:130).

Diğer yandan, Cavide'nin anlattığı bu sahne, odadan çıkan annesinin ardından, onun bıraktığı boşluğu çıkardığı sesel imgelerle, "*fort da*" diyerek doldurmaya çalışan Freud'un torunun oynadığı dil oyununu yeniden kurgular sanki. Freud'un küçük torunu eline geçirdiği bir makarayı yatağını çevreleyen perdeler arasına atarak *fort* (gitti) der, sonra makarayı çekerek perdelerin arkasında

geri gelen makarayı sevinçle "*da*" (burada) diye karşılar. Anne kaybını katlanılır kılan dil, kayıpların yerine geçer, dünyada sevilen varlıklardan boşalan yerleri sesel göstergelerle doldurur ve insan simgesel düzene adım atar. Freud daha sonra torununun, annesini birkaç yıl sonra kaybettiğinde, bu ölümü çok yaralanmadan atlattığını belirtir (bkz. Silverman 1983).

Söze dökmek iyileştiricidir, insanı dayanıklı kılar. Ama Cavide'nin anlattığı kayıp sahnesi, Cavide'nin ruhunun, annesinin gittiği o ana saplanıp kaldığını ve bir tarafı o anda içindeki Abraham ve Torok'un sözünü ettiği o mahzende tutuklu kalırken, bir tarafının da bu kaybın getirdiği koşullara uyum göstererek yoluna devam ettiğini gösterir. Aşk ne kadar acı verse de yine de iyileştirici bir etkiye sahiptir. Giden annenin ardından "utanç" duyması öğretildiği için söze dökülemeyen, söze dökülemediği için simgesel evrene yerleştirilemeyen ve yası tutulamayan bir kayıp hakkında nihayet konuşabilmenin kapılarını aralar. Cavide, Süleyman Paşa'ya üşüyen elleriyle sarılır, benliğinin en karanlık noktasına iteleyip unutmaya çalıştığı o kayıp anını anlatır, anlatır. Sanki Freud'un anlattığı "fort/da" oyunu gecikmeli olarak şimdi yaşanmaktadır.. Sonunda anlarız ki, bir şeyi unutmaya çalışmak, o şeyi bir daha aklından çıkarmadan düşünmek demektir.

Şimdi artık, okurlar olarak, romanın açılış sahnesini daha iyi yorumlayabilecek bir aşamaya ulaşmış oluruz. Annesinden kalan aynada Cavide'ye yansıyan görüntü ona bedensel bütünlük değil, parçalanma yaşatır. Cavide'nin annesi ve babası, öznenin temel kuruluş zemini olan "aile" içinde açık tutulan öznellik rollerinden "evlat" konumuna işaret etmemişler; "bak senin yerin burasıdır" diye bir yer göstermeden, ona bir kimlik, bir aidiyet duygusu vermeden, Cavide'nin duracağı zemini ayaklarının altından çekip almışlardır. Biliriz ki, Lacan'ın dilinde ayna, öznenin doğuşunu sağlayan oluşum aşamasına işaret eder. Bebek, bedenini oluşturan uzuvları henüz koordine edemediği için bedeninin parçalanmış olduğu duygusu ile boğuştuğu bir aşamada, annesinin kucağında, aynada yansıyan görüntüsü ona "tam" olduğu sanrısı yaşatır. Bebek ona bütünlük duygusu yaşatan bu imge ile narsisist bir ilişki kurarken, onu kollarında tutan annesinin de tek arzu nesnesi olduğu yanılsamasını yaşar. Ama çok geçmeden, bebek travmatik bir kavrayışla anlar ki annenin arzusunun yönü "baba"ya dönüktür. İkili bir haz ilişkisi üzerine kurulan dünya, üçüncü bir varlığın olduğu kavrayışıyla yıkılır, yerine Babanın Yasasının egemen olduğu simgesel ve kültürel dünyanın kapıları açılır (bkz. Mellard,1991; Hall 2004). Zaten her özne için travmatik olan bu an, anlaşılıyor ki Cavide'nin içinde zelzeleler yaratmıştır. Çünkü annesinin arzusu, aile birliği içinde baba konumunu işgal eden Ali'ye değil, bu kurumun dışından birine, yani Danyal'a yöneliktir. Böylelikle romanın ilk bölümünde yer alan "annesinin ailesine" yapılan göndermeler ve tüm roman boyunca tekrarlanan aile ve aile içinde açılan öznellik konumlarının önemini, yorumbilimsel (hermeneutic) bir çevrimle ve anasemik bir okumayla yeniden anlamlandırma olanağına kavuşuruz. Anımsayalım, odasında bulunan boy aynasının karşısında ne düşünmüştü Cavide?

"O anne ki, bundan beş sene evvel, zavallı Cavide'yi şefkat akan yazılarla kandırıp, yeni ailesinin içinde bir ay yaşatmış, bir ay ona yeni evlatlarını, yeni saadet ve zevklerini gösterip, artık kendinin ona ait olmadığını ihsas etmişti. Cavide evden kaçmış, sevmeyen, sevmesini bilmeyen annesine bir daha avdet etmemek üzere kaçmıştı. Sevmediği kardeşlerinin, babasının yerini alan o adamın evini bir daha görmeyecekti." (12)

İşte bu yüzden, ait olduğu bedenden ayrı bir parça gibi üzerinde konuşulan Cavide'nin elleriyle açılan roman, onun ikiye bölünmüş benliğinden çıkan çığlıklarla kapanır. Anlarız ki, Cavide'nin annesinin aynası bütünleştirmez, parçalara ayırır. Cavide'nin bedeninde birlikte yaşayan iki varlık çıkar karşımıza. Yetişkin Cavide'nin içinde saklanmış küçücük, korkmuş, üşümüş bir çocuk. Sade hasret, sade ıstırap, sade ihtiyaç olan ıssız bir çocuğu gizlemeye çalışan, gülen bir ağız, fütursuz bir çehre, gamsız gözler.

Cavide, annesi çekip gittiğinde, yüreği parçalanmış, dünyadaki yerini yitirmiş bir kız çocuğunu içindeki mahzende sakladığını kimselere göstermemek için, üstünü hodbin bir kadınla örtmüştür. O konuştukça biz okuyucular anlarız ki, sade kendini seven, hemcinslerinden nefret eden bir hodbin olmak, zannedildiği kadar kolay değildir. Travmatiktir ve bu travma ancak kendini, "sade Cavide'yi paralanmamış, taksim olmamış kuvvetli bir muhabbetle" (12) sevmekle aşılabilir.

Ona, ne bir aile, ne bir aşk yaşama olanağı sunamayan İstanbul'a Avrupa'ya gitmek üzere bindiği güverteden bakarken Cavide'nin dudaklarından "hiçbiri" sözcükleri dökülür bir sayıklama gibi. Köklerini salabileceği bir toprak bulamayan Cavide'ye anayurdunu da terk etmekten daha uygun bir son olabilir mi? Suat Derviş, sanki "hiçbiri" sözcüğünün neye gönderme yaptığını anlamak ve Cavide'ye bir gelecek tasarlamak görevini okuyucuya yükleyerek romanı bitirir.

Öznenin, dünya üzerindeki kuruluş aşamasında yaşanılan bu tökezleme anının daha ileri bir yaşta bir roman evreni içinde yeniden kurgulanması, "Hiçbiri" romanını önemli bir psikolojik roman olarak değerlendirmemizi gerektirir. Bir tiyatro sahnesi gibi kurgulanan köşk yaşamı ve sayısı üç beş kişiyi geçmeyen roman kişilerinin etrafında kurgulanan olayların sadeliğine rağmen, romanın, öznenin oluşumu, kimlik ve öznelik konumları arasında kurduğu bağlarla psikolojik derinliği olan, yas, suskunluk ve utancı harmanlayan bir travma çözümlemesi olarak "Hiçbiri" romanının, Türk yazınında özgün bir yeri olduğunu söylemek gerekir.

Kaynakça

Abraham, Nicolas and Torok, Maria 1994. "Mourning and Melancholia: Introjection versus Incorporation" The Shell and the Kernel" trans. N. Rand. Chicago: University of Chicago Press.

Barthes, Roland. [1957] 1972. "Soap Powders and Detergents" Mythologies (İng.çev. Anette Lavers) New York:*Hill and Wang, 36-39.

Derviş, Suat. [1923] 2004. Hiçbiri. İstanbul: Doğan Kitap.

Derviş, Suat. [1945] 2000. Çılgın Gibi. İstanbul: Doğan Kitap.

Freud, Sigmund. 1957. "Mourning and Melancholia" The Standard Edition of Complete Psychological Works of Sigmund Freud, 24 vols. 1953-1973 içinde. (trans. James Stratchey). London:Hogarth Press., vol 14.

Hall, Donald E. 2004. Subjectivity. New York: Routledge.

Mellard, James. M. 1991. Using Lacan, Reading Fiction. Chicago: U. of Illinois Press.

Said, Edward. 1975.The Beginnings: Intention and Method. New York: Basic Books.

Silverman, Kaja. 1983. The Subject of Semiotics. New York: Oxford U Press

Yağcıoğlu, Semiramis. 2017. Roman Kahramanı ve Öznellik: Söylem İdeoloji ve Coğrafya. İstanbul: Komşu Yayınları.

Gülşah MERAL ÖZGÜR

Tuval üzerine yas

Edward Munch'un ölüm ve yas konulu çalışmalarının sanatsal değerinin yanında en önemli işlevi, ölümü unutmaya çalışan ya da duyarsızlaşan modern insanı ölüm olgusuyla yüzleştirmesidir.

Birçoğumuz, üzücü bir haber başlığı karşısında ya da sevilen birinin hayatı altüst eden kaybı ile karşı karşıya gelene kadar, kayıp ve yas gerçeklerine karşı körüzdür. Kayıplar çok çeşitli şekillerde karşımıza çıktığı gibi, üzerimizde yarattıkları izlenimler de aynı derecede değişkendir.

Ölüm, her canlı için kaçınılmaz, sonrası belirsizlik içeren bir olgu olarak çağlar boyu bilim ve sanatın konusu olmuştur ve insanın anlamlandırmakta güçlük çektiği en karmaşık olgulardan biridir. Ölümden sonraki belirsizliğin yarattığı korku ve endişe ile hayatı boyunca mücadele eden insan, bu durumla karşılaştığında derin üzüntüler içeren bir yas süreci yaşar.

Üç bin yıl önce Mısırlılar, bir yakının kaybının ardından kaşlarını tıraş ederler ve sevdiklerinin öldüğünü göstermek için sarı renkte giyinirlermiş. Yunanlar, ölenlerin kafasına çiçekten bir çelenk, cehennem havasını yatıştırmak için ellerine buğday ve Styx Nehri boyunca kayık yolculuğunda "nehrin bekçisi Charon"a ödemek üzere, ağız içlerine bir bozuk para koyarlarmış. Yunanlar gibi, İrlandalılar da ölümden sonra üç saat boyunca evde bir pencereyi açık tutarak ruhun serbest bırakılmasına izin verir, aynaların yüzlerini duvara döndürür ve saatleri kesin ölüm anında durdururmuş.

Günümüzde de gelenekler ve yas yöntemleri bir bölgeden diğerine değişmekte, öbür dünyayla ilgili farklı inançları yansıtmaktadır. Ancak değişmemiş olan, kayba eşlik eden ham duygu ve arkadaşlar ile doğal güzellik ve sanat yoluyla rahatlık bulma ihtiyacıdır.

Sanat asırlardır duyguları kanalize etmenin ve duygusal iyileşmeyi sağlamanın bir yolu olmuştur. Birçok sanatçı, insanın çektiği evrensel acıyla gelen stres ve keder zamanının duygularını görüntülere, melodilere yönlendiren yaratıcı bir zaman olarak değerlendirmiş ve çeşitli eserler üretmiştir.

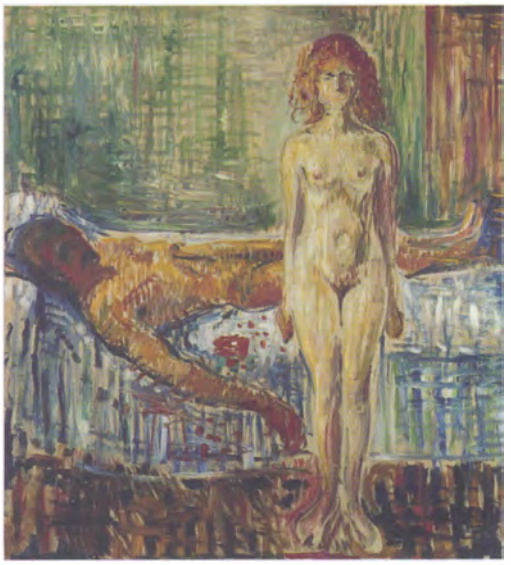
Sanat, kelimeler için çok zor olan duyguları ifade etmemizi sağlayan yaratıcı bir çıkıştır çoğu zaman. Bir anı resmi çizerek, bir şiir ya da kitap yazarak sanat, sevilen birisini kaybetme ve hafızasını onurlandırmanın, kederiyle başa çıkmanın anlamlı yollarını sunar.

Amerikalı ünlü yazar Joan Didion'un, kendisi gibi ünlü bir yazar olan eşi John Gregory Dunne'un ani ölümünün ardından yazdığı "O Yılın Büyüsü" isimli kitap, Amerikan Ulusal Kitap Ödülü'nü almış, yazarın yaşam, ölüm ve geride kalanlarla hesaplaşmasını anlatan gerçek öyküsüdür. Yazar kitapta, kızının zatürre teşhisiyle hastaneye kaldırılmasının ardından, yaşamının daha da büyük bir acıyla anısızın sarsılmasına neden olan bir kalp krizi, kırk yıllık eşini, sevdiği insanı alıp götürdükten sonra yaşadığı bir yılı anlatıyor... O büyülü yıl, Didion'un kaleminden şöyle yansıyor:

"Bu satırları yazarken aslında bu öyküyü bitirmek istemediğimi seziyorum. Bu yılın bitmesini istemediğim gibi. Kapıldığım delilik dalgası yavaş yavaş geri çekiliyor, ancak yerine bir durağanlık, bir berraklık

© EDWARD MUNCH

gelmiyor. Bir çözüme varmayı umuyorum ama bulamıyorum.

"Bu yılın bitmesini istemedim çünkü günler geçtikçe, ocak yerini şubata, ilkbahar yaza bıraktıkça içimde bir şeylerin dineceğini biliyorum. John'un öldüğü ana ilişkin anılarım giderek tazeliğini, canlılığını yitirecek. John'un ölümü geçmiş yıllara ait bir olay haline gelecek. John'un hayatta olduğu zamanlar gün geçtikçe daha da 'bulanık'laşacak, netliğini yitirecek ve onsuz yaşama biraz daha alışacağım. Aslına bakarsanız bunlar olmaya başladı bile. Bütün yıl her gün, geçen yılın takvimine göre yaşadım: Geçen yıl bu zamanlar ne yaptığımızı, nerede yemek yediğimizi anımsayarak, zihnimde tekrar tekrar yaşayarak. Bugün, geçen yıl bu tarihte John'la ortak bir anımız olmadığını fark ettim. John geçen yıl bugünü göremedi. John o gün artık hayatta değildi."

Hayat arkadaşını kaybeden bir yazar olunca, yasını ifade edişi de bu kadar sarsıcı ve ayrıntılı olabiliyor; bir kitabı dolduracak kadar...

Aslında yazarın da kitabına aktardığı ölüm duygusu, sınıf veya milliyet, din veya ırk, cinsiyet veya cinsellikten bağımsız olarak kültürel bir dayanak noktasıdır; birçoğumuz, sürecin içinden veya dışından yası düşünerek zaman geçiririz. Özellikle yakınlarını kaybeden bireylerin yas sürecinin, kimi zaman uzun yıllar sürdüğü ve tüm yaşamlarını etkilediği belirtilmektedir. Ekspresyonizm akımının öncülerinden kabul edilen Edvard Munch'un yapıtları incelendiğinde ölüm ve yas konusunu tekrarlayarak kullandığı görülür. Sanatçı, erken yaşta annesini ve kız kardeşini hastalık nedeniyle kaybetmiş, ölüm olgusuyla çocuk yaşta tanışmıştır. Yaşadığı bu deneyim sanatını etkilemiş, yas içindeki bireylerin psikolojisini çarpıcı bir üslupla anlatmıştır. Yas tepkilerini farklı boyutlarda ele alan sanatçı, ölüm karşısında bireyin geçirdiği ruhsal değişimin yanında yas olgusunun sosyal yönüne de vurgu yapmıştır.

Edvard Munch'un ölümle ilişkisi yaşamı boyunca sürmüş, deneyimleri sanatına yansımıştır. Sanatçının resimleri ölümü anlamlandırmaya çalışan insanın ruhsal çıkmazlarını anlatır. Varoluşun ölüm aracılığıyla sorgulandığı çalışmalarda olası keder ya da matem görüntüsünün ötesinde, yitirdikleri kişinin ardından başkalaşmış, değişmiş insanlar görülür. Bu başkalaşım, ölüm karşısında insan ruhunun yaşadığı bir başkalaşımdır. Bir arada duran fakat içe kapanmış, dalgın, şok geçirmiş bu kişiler, kendi ölümlü hallerini de düşünür gibidir. Çalışmalarda çoğu kez ölen kişi gizlenmiş, geride kalanların psikolojisi öne çıkmıştır. Munch'un ölüm ve yas tepkilerini anlatan resimlerinin çoğu iç mekânda geçer. Genellikle ölümün kasvetini anlatan bu odalar birkaç eşya dışında neredeyse boştur. Resimlerde görülen sabit eşya ölünün yatağıdır. Duvarlar genellikle koyu, soğuk renklerle boyanmış, zemin için ise sarı, kızıl, turuncu gibi renkler kullanılmıştır. Ölü odasının zeminindeki sıcak renk geride kalanların gerilimini yansıtıyor olabilir. Sarı ve tonlarının çoğunun, melankoli ve hastalıkla ilişkilendirildiği bilinmektedir.

Edvard Munch'un 80 yıllık yaşamı kuruntular, kaygılar, hastalık, kaybetme korkusu, acı, depresyon, alkol ve nikotin ile kliniklerde ve resim yaparak geçmiştir. Bu koca hayatın kendisi için ne kadar ağır olduğunu, "Çığlık" adlı tablosunda en muhteşem haliyle resmetmiştir. 23 yaşındayken tamamladığı "Hasta Çocuk" isimli eserini 1885'te başlayıp 1886'da bitiren ressam, 1877'de, henüz 15'indeyken tüberkülozdan kaybettiği kız kardeşi Johanna Sophie için senelerce yas tutmuştur.

"Hasta Odasındaki Ölüm"de, çok sevdiği

© EDWARD MUNCH

kız kardeşi Sophie'nin öldüğü günü tasvir ettiğini görüyoruz. Sophie sandalyede oturuyor olmasına rağmen yüzünü göremiyoruz, sırtına destek olsun diye bir yastık koyulmuş arkasına ve hayatlarından çoktan çıkmış durumda. Sophie'nin bir kısmı, maddeden maneviyata geçiyor olduğunu göstermek için şeffaf resmedilmiş. Babası (elleri dua ettiğini gösteriyor) ve teyzesi (annesi tüberkülozdan vefat ettikten sonra -Edvard 5 yaşındayken- onlara bakmaya başlayan kişi), ölen kız kardeşine en yakın kişiler olarak görülüyor. Tüm aileyi tuvalde görebiliyor olmakla birlikte, Munch kendisini diğer iki kız kardeşi (başı aşağıya dönük olan Laura ve Igner) ile birlikte tuvalin ortasında konumlandırmış ve Sophie'ye doğru bakıyor. Erkek kardeşi Andreas, hasta odasının kapısının yanında tek başına görülüyor. Bu tabloda dikkat çeken nokta, hiç kimsenin birbiri ile temas içinde olmamasıdır.

Edward Munch'un ölüm ve yas konulu çalışmalarının sanatsal değerinin yanında en önemli işlevi, ölümü unutmaya çalışan ya da duyarsızlaşan modern insanı ölüm olgusuyla yüzleştirmesidir. Fakat bu yüzleşme ölümün sıradanlaştırılmasından, ajitasyona dönüştürülmesinden uzaktır. Sanatçı resimlerinde ölüm karşısında geride kalanların yaşadığı gerçekçi yas tavrını konu alır. Ölümü durduramayan insanın geçirdiği ruhsal değişimi gözler önüne serer. Bu bağlamda sanatçının resimleriyle yüzleşen bireyler kendi ölümlülüklerini düşünerek varoluş nedenlerini sorgulayabilir, ruhsal bir onarım yaşayabilirler. Başka bir ifadeyle Munch'un ölüm konulu resimleri bireye yaşamdaki rolünü hatırlatarak dünyadaki konumu üzerine tekrar düşünme fırsatı vermektedir.

Diğer ressamlar da sevdikleri ve kaybettikleri insanların portrelerini yapmışlardır. Hollandalı ressam Rembrandt van Rijn (1606-1669), çok fazla kayba uğramıştır ve "Rembrandt: Keder ve Sevinç Ressamı"ndaki Ginger Levit'in yorumu şöyle:

Hollanda'nın Altın Çağı olarak bilinen 17. yüzyıl Hollanda'sında ekonomi büyüyordu ve varlıklı tüccarlar, Amsterdam kanalları boyunca konaklar inşa ediyorlardı, lüks mobilya ve tablolar kuruyorlardı. Ancak bu refah dolu zamanlar, Rembrandt van Rijn için en kötü zamanlar oldu -güzel, sevgili genç karısı Saskia, üç çocuğunun peşi sıra 30 yaşında öldü. Sadece oğlu Titus kurtuldu. Ondan sonra Rembrandt sevdiği insanları kaybetmeye devam etti. 1663 vebası, sevgili metresini aldı ve sonra oğlu Titus da, 1668'de, 27 yaşında yeni bir veba salgını tarafından alındı. Rembrandt da yalnızca bir yıl sonra öldü.

Rembrandt, hayatındaki bu karanlık zaman boyunca, kendisi için en kişisel olanı resmetmeye devam etti, günün beklentilerine uymuyor, çektiği acı ve kederi güçlü ve onu ayakta tutan resimlere aktarıyordu. En sevdiği insanları kaybeden bu adam için yas tutmak bir olay değildi; sanatçının yaşlanan yüzünde ilerleyen gölgeler gibi, hep orada olan, ileriye kayan, geri çekilen, her zaman büyüyen, zihinsel bir durumdu.

Yas süreci sanata ilham kaynağı olduğu gibi, sanatın kendisi de iyileştirici etkisiyle yasın içinden geçer. Sanat psikoterapisi yoluyla geçmiş yaşantıların anılar, imgeler yoluyla yeniden canlanması ve onarılması sağlanır ve içsel çatışmaların (korkular, yetersizlikler, değersizlikler, öfke, suçluluk ve utanç yaratan duygular vb.) yani bilinçdışı bastırılmış ya da bölünmüş, kabul edilemez kısımların ifade edilmesi yoluyla bütünleşme ve işlevsellikte artış sağlanır. Birikmiş negatif duygusal yüklerden arınmaya (katarsise) yol açar. Bu sayede sanat, yas sürecinden yaratıcılığa katkısıyla faydalanırken, aynı zamanda onun iyileşmesi için de belki ilaç tedavilerinin yapamayacağı kalıcılıkta alternatif çözümler sunar.

Yine de yas söz konusu olduğunda, ölümle gelen bu korkutucu süreçte ölene ve ölüm gerçekliğine haksızlık ediliyormuş gibi gelir bana hep... Heidegger yaşadığı çağın temel sorununu "varlık unutulmuşluğu" olarak belirler. Kökleri belki de hukuk devletinin ortaya çıktığı zamanlara dayanan bir unutmadır bu. Varlığın unutulması, kendinde ve kendine ait olmayışıyla, yerinden edilişiyle ilgili bir meseledir. Çağımızın adalet bakımından en önemli sorunlarından biriyse, ölümün yerinden edilmesi, "ölebilen" varlıkların ölme haklarının ellerinden alınmasıdır; dahası ölünün ardından tutulan yas bile kontrol altındadır. Rilke, tıpkı bir meyvenin çekirdeğini içinde taşıması gibi, herkesin kendi içinde taşıdığı ölüme muktedir olmayı "haysiyetli, yakışık alır ölüm" diye belirlemiştir; kurbanların ortadan kaldırılması durumunda söz konusu olan ise ölüm olmayan bir ölümde yok olmaktır. Judith Butler'ın dediği gibi; "Yası tutulamayan hayat, hayat değildir"...

Kaynakça

Kocaeli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, Aralık 2015. Edvard Munch'un Sanatında Yas Olgusu, Meral Zengin.

https://www.thoughtco.com/painting-and-grief-2578435

Necla Rüzgar'ın "Fauna"sı ya da Tanıklık Üzerine, Skopbülten, Nazile Kalaycı.

ATÖLYE MODERN 2019

İlkbahar seminerleri başlıyor!

ATÖLYE iM İSTANBUL MODERN GEÇİCİ MEKÂN TEMPORARY SPACE

ŞİİR ÇALIŞMALARI: HAYDAR ERGÜLEN İLE • MODERN VE ÇAĞDAŞ SANAT TARİHİ SEMİNERLERİ (AICA TÜRKİYE İŞBİRLİĞİYLE) **• TÜRKİYE'DE ÇAĞDAŞ SANAT OKUMALARI: YUSUF TAKTAK İLE • YARATICI YAZARLIK: MARİO LEVİ İLE • ÇAĞDAŞ SANATI ANLAMAK**

#builkbaharkalbinisanataver

Atölye Modern programları İstanbul Modern üyelerine ve Kurumsal üyelere %10 indirimlidir.*

Atölye Modern'in atölye ve seminerleri ücretlidir. Katılımlar kontenjanla sınırlıdır.

Detaylı bilgi için: **(212) 334 7352 | atolyemodern@istanbulmodern.org**

Online kayıt için: **www.istanbulmodern.org**

**%10 indirim, Altın, Gümüş, Aile, Bireysel, Genç Modern ve Kurumsal üyelerimiz için geçerlidir.*

İSTANBUL MODERN SANAT MÜZESİ

Asmalımescit Mahallesi, Meşrutiyet Caddesi, No: 99, Beyoğlu, İstanbul **T** (212) 334 7300

www.istanbulmodern.org

KURUCU SPONSOR

Eczacıbaşı

ANA SPONSOR

DOĞUŞ HOLDİNG | BİLGİLİ HOLDİNG

© EBRU CEYLAN

Her yas geçtir; bir de pişmanlık olmasa

Yas ile söylenmek istenenler ölümden önce dile getirilmelidir, kişi öldükten sonra neye yarar! Esasen her ölüm erkendir, tutulan her yas da bir o kadar geç.

En çok Gılgamış aramış ölümsüzlüğün sırrını ama Samarago'nun anlattığı gibi, ölüm olmasa yaşamanın da anlamı olmazdı. Ölüm kaçınılmaz da olsa, ölen "güzel" yaşamış da olsa, yine de her ölüm erkendir. İnsanca yaşamış olmanın ödülü arkasından yas tutulası olmaktır. Ölüme, dolayısıyla da yaşama saygı, insanlık terbiyesi çerçevesinde ukde bırakmayacak bir matemle sunulabilir. Ancak bazı ölümler hiç beklenmedik ve nedeni kabul edilmez olabilir. Bu durumda tutulan yasın şekli ve hedefi, duruma göre değişebilir.

Öfkeli yas

Savaşların doğal kabul edildiği antik çağda bile savaşta ölüm beklenmediği oranda büyük bir yasa neden olurdu. Her ne kadar o dönemde yas tutmak, "ölümün nedeni tanrılara" baş kaldırmak olarak kabul edilmekte idiyse de Hekabe'nin oğlu Hektor'un ölümüne duyduğu itiraz buna izin veren tanrıları ama daha çok da doğrudan onu öldüren Aşil'i hedef almaktaydı. Antigone'nin kardeşi Polyneikes için tuttuğu yas ise onu istediği yere gömmesine izin vermeyen Kral Kreon'a yönelikti. Nitekim "Romeo ve Jülyet"te de Tybalt'in teyzesi Leydi Capulet'in yası, Aşil misali Romeo'ya öfke içermekteydi.

Kimi zaman yas öfke ile yetinmez, öce susar. Bir gece önce gizlice yatağına giren Don Giovanni ertesi sabah bir de babasını öldürünce, Donna Elvira siyahlara bürünüp ezeli yasa girer. Uzatmalı nişanlısı Don Ottavio'nın karşısında artık erkelere soğuk bir kadın vardır. Öcü alınana, Don Giovanni cehennemi boylayana dek Donna Elvira'nın yası tüm erkekleri hedef almaya devam eder.

Samimi yas

Yasın derinliği hissedeni de ölüme götürebilir. Hele kaybedilen bir çocuksa, bu dünyanın en büyük hüznüdür kuşkusuz. Rahibe Angelica'ya evlilik dışı olduğu için manastıra kapandığı çocuğunun öldüğü haberi verilince, Magda Sorel'in hasta bebeği konsoloslukta günlerce vize beklerken ölünce, hissettikleri hüznün yol açtığı yas duygusu var olma nedenlerini ortadan kaldırır ve kendilerini öldürürler.

Violetta ve Mimi veremden ölünce Alfredo ve Rodolfo ; Lucia'sı başkasıyla evliliğe zorlanıp intihar edince Edgardo; Anne Boleyn IV. Henry'ye sadakatsizlik suçlamasıyla asılınca babası yasa boğulurlar. Olan kadına olmuştur, giden kadın geri getirilemez. Şimdiye kadar bir tek Orfeus'un yası, sevdiği Eurydice'yi geri getirebilmiştir, o da yılın sadece yarısında.

Kendisine yas

İnsan bazen ardından kimsenin üzülmeyeceğini bilir ve yaşarken kendine yas tutar. Kelebek lakaplı Cio-Cio San, evlilik dışı ilişkisi olan ve çocuğunu doğurduğu Amerikalı deniz subayı Pinkerton'un kendisine geri dönmeyeceğini anlayınca önce kendine ağlar, sonra da harakiri yapar.

Yasak aşk nedeniyle sevgilisi Tristan ölen Isolde, önce ona ağıt yakar (Liebestod: Ölüm Aşkı), ama bu ağıtın içinde kendine yas da vardır. Nitekim ardından üzüntüden ölür. Kral II. Filip de oğlu Don Carlo gibi Elisabeth'e tutkundur. Onların hayatını mahvedince hem sevdiği kadını, hem oğlunu hem de gücünü kaybettiğini anlar ve kendisi için derin bir yasa girer. Genç şair Werther ise umutsuz aşkı Charlotte'a ama daha çok da kendi hayatına küskündür. Onun ölmeden önce kendine duyduğu keder, dönemin Avrupa'sında yaşama ve ölüme bakışı değiştirmiş, ölümün insanlık hakkı olduğu düşüncesiyle intihar akımı doğurmuştur.

Hiçbirinin ardından yas tutacak kimse yoktur. O halde onların ortak kaderi kendi yaslarını kendilerinin tutmasıdır.

Pişmanlık yası

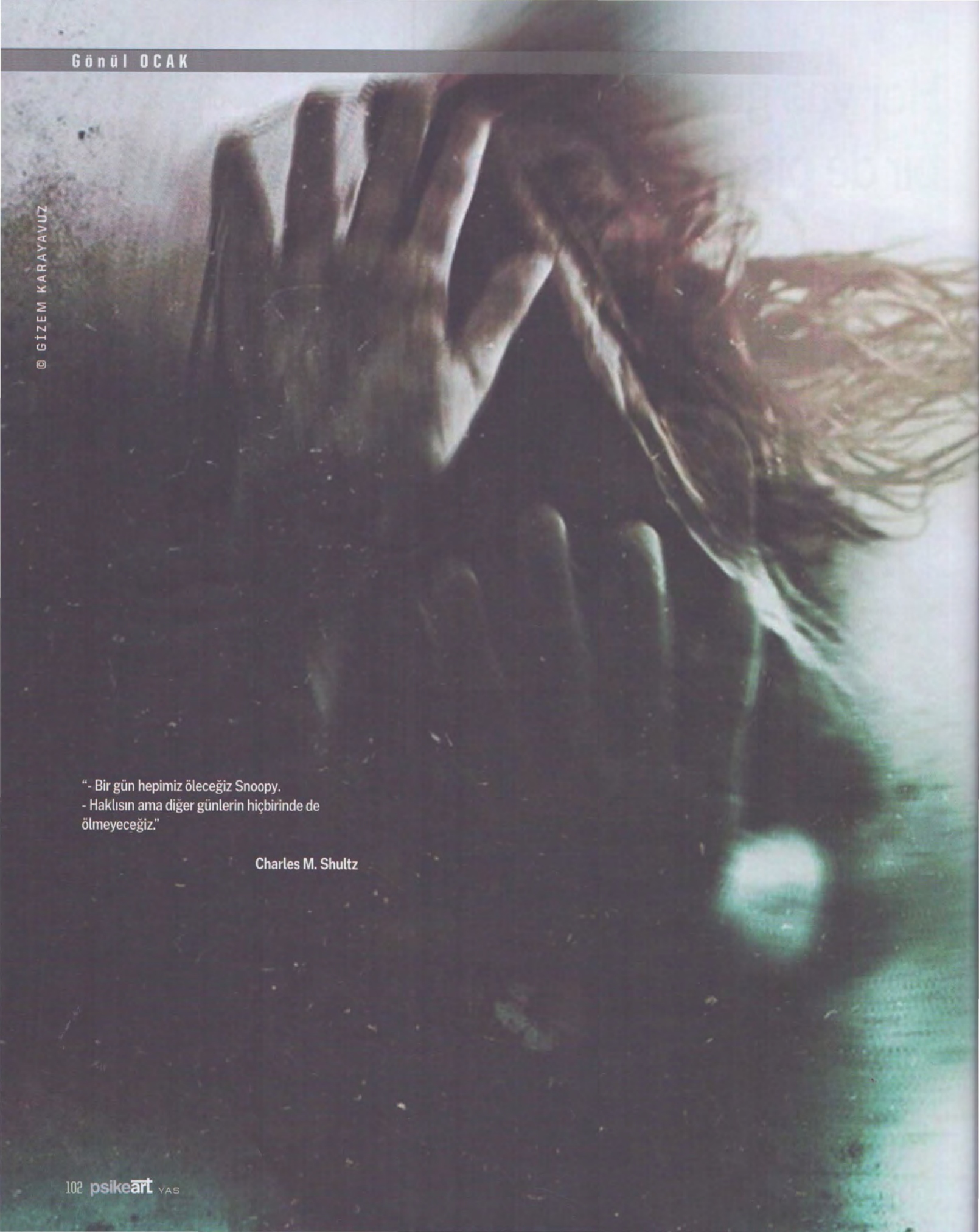
Öyküye göre, Gözyaşı Krallığında gözyaşı kralı ve kraliçesi yeryüzünde dökülen her gözyaşından bir örnek alır ve içine bakarlarmış. Gereksiz yere ağlayan birinin gözyaşı bulanık gri renkte olurmuş. Ama gerçekten üzüntüden ağlayan birinin gözyaşında rengârenk sevgisi gözükürmüş. Hasta olmasına rağmen dans ettirip ölümüne neden olduğunu anladığı Giselle'i mezarında ziyaret eden Prens Albrecht'in; masum Elizabeth'in ölümünden kendisini sorumlu tutan günahkâr Tännhauser'ın; intihar ederek kendisini Prens Kalaf uğruna feda eden esir Liu'nun cansız bedeninin yanı başında kendisi kurtulduğu için sorumluluk hisseden Kalaf'ın gözyaşları sevgi renkleri içeriyor olabilir. Ama gereksiz kıskançlıkla masum eşi Desdemona'yı öldüren Otello ve aynı nedenle Nedda'yı öldüren Canio ne kadar yas tutsa da gözyaşlarının rengi bulanık akmış olmalıdır. Hele kızı Brünnhilde'yi ölüm uykusuna yatıran Wotan'ın "Elveda güzel kızıma" derken akan gözyaşları timsahın olmalıdır. Demek ki bazıları için yas, aklı sonradan başına gelmektir.

Yas kayıp içindir, sevilen bir kişi ve kendisi de o kişi tarafından sevilmiş kişi uğruna tutulur. O kişi insanın kendisi de olabilir. Yas ile söylenmek istenenler ölümden önce dile getirilmelidir, kişi öldükten sonra neye yarar! Esasen her ölüm erkendir, tutulan her yas da bir o kadar geç. Bir de pişmanlık olmasa...

Not: Verdiği değerli bilgiler için Sayın Ünüşan Kuloğlu'na teşekkür ederim.

Kaynakça

Saramago, J., Ölüm Bir Varmış Bir Yokmuş (çev. M. N. Kutlu). Kırmızı Kedi, 2013.
Aydın O'Dwyer, P., Keramet Cenazede. Psikesinema, sayı 19, Eylül-Ekim 2018.
Sayın, Z., Ölüm Terbiyesi. Metis, 2018.
Aydın O'Dwyer, P., Mega Troya. http://www.sanattanyansimalar.com/yazarlar/pinar-aydin-o-dwyer/mega-troya/1833/

© GİZEM KARAYAVUZ

"- Bir gün hepimiz öleceğiz Snoopy.
- Haklısın ama diğer günlerin hiçbirinde de ölmeyeceğiz."

Charles M. Shultz

Yasa dair, bir kaybın üstesinden gelmek için verilen, herkeste farklı deneyimlenen uğraşılar da diyebiliriz. Kaybı olan birisinin yas sürecini, o süreç içindeki değişimleri, başvurduğu bilinçdışı davranışları dikkatli gözlemleyip doğru yönlendirmek gerekir. Peki, yas sürecinin doğru tamamlanması, yas tutan kişinin o süreçten olabildiğince zararsız kurtulması mümkün mü?

"Gerçekten kaybımızın üstesinden gelebiliyor muyuz" diye soruyor Darian Leader. "Kayıplarımızı farklı yollarla, bazen işe yarar bir şekilde, bazen korkunç şekillerde ama hep acı çekerek hayatımızın bir parçası haline getirmiyor muyuz?" Acı, bedenle ruh, ben ile öteki ve özellikle psişik dünyanın düzenli işleyişiyle düzensizliği arasındaki belirsiz ancak her zaman bir sınır düzeyinde çıkar.

Bu konuda Darian Leader, "Bir şeylerin içinde kapana kısıldığımızda, o şeyleri tekrar etme eğiliminde oluruz" diyerek, Poe'yu örnek gösterir. "Annesi öldüğünde Edgar Allen Poe neredeyse üç yaşında bir çocuktu, yardımsever bir aile onu bulana kadar, bir gece boyunca evde küçük kız kardeşiyle birlikte annesinin cesediyle baş başa kalmıştı. Poe, eserlerinde ölünün boş bakışı imgesine geri döner ve ölümün yakınlığı her yerdedir: Zamanından önce gömülenler, ölü kalmayan cesetler, sonsuzluğa uzanan ölüm döşekleri, çürüyen ve kokuşan kadavralar, bir cesedin ağzından sızan kan. Bu hikâyelere musallat olan hayaletimsi kadın görüntüsü, Poe ölmeden önce bir dizi korkunç halüsinasyonla hayatını istila edecekti. Poe'nun ölümle karşılaşmasını her açıdan tanımlamaya yönelik edebi çabası, yas uğraşısının tamamlanmamış olduğunu gösteriyor" diyor Leader ve ekliyor: "Poe, annesini gerçek anlamda gömememiş, aksine annesinin varlığı gitgide daha gerçek bir hale gelmişti."

Biten ilişkide mahsur kalmak

Derken bir sabah adam kalp krizinden öldü. Hazırlıksız, aniden, çok sert bir kopuştu bu. Otuz beş yaşında dul kalan kadın sadece bir nesne olarak vardı artık, kısa bir sürede kemik yığınına dönüşmüştü.

Poe, bu dünyaya ait olan fiziksel bir varoluştan çok başka bir dünyaya yakın duruyordu adeta. Tekinsiz, vahşi, karanlık, kuralsız. Takıntılara, delice isteklere, tutkulara, kana, sonsuz aşklara kadehini kaldırırken, Tanrım zavallı ruhuma yardım et, diye haykırıyordu sanki. Annesinin ölümünden sonra sevdiği kadınlar da ölmüştür sonraları. Kısacık hayatına giren acılar, yas üstüne yas yüklemiştir, özellikle "Annabel Lee" ve "Kuzgun" adlı şiirlerinde hiç kuşkusuz görülüyor bu yas izleri.

Edgar Allen Poe'nun, "Annabel Lee" şiiri büyük olasılıkla temsili bir imgedir.

O çocuk ben çocuk, memleketimiz,
O deniz ülkesiydi.
Sevdalı değil karasevdalıydık,
Ben ve Annabel Lee,
Göklerde uçan melekler,
Kıskanırlardı bizi.
Bir gün işte bu yüzden uzun zaman önce göze geldi,
O deniz ülkesinde,
Üşüdü bir rüzgârından bulutun,
Güzelim Annabel Lee,
Götürdüler el üstünde,
Koyup gittiler beni,
Mezarı oradadır,
O deniz ülkesinde.

Annabel Lee, Poe'nun henüz çok gençken evlendiği karısı Virginia Clemm'i temsil ediyor olabilir. Çünkü ikisinin çok mutlu oldukları evlilik yaşamları vardır. Clemm, 1847 yılında veremden ölmüştür. 1849 yılında da Poe onunla buluşmak üzere gözlerini kapatmıştır.

"Kuzgun" adlı eserinde; acısını unutmak için kitaplara sığınan özne, gecenin bir yarısında kapının tıkırdadığını duyar. Bir Aralık gecesi, usulca kapıyı tıkırdatan çekingen biridir sanki. Artık adının bile anılmadığı, meleklerin çağırdığı, kaybolup giden Lenore'nin acısıyla belki de odur düşüncesiyle kapıyı açmak için kalkar.

Bir ziyaretçidir usulca kapıyı tıkırdatan,

Gecikmiş bir ziyaretçi usulca kapıyı tıkırdatan,

Başka kim olur bu zaman?

Heyecanlanır, kendini güçlü hisseder, yavaş çalındığı için kapı, anlayamamıştır o an, özür dileye dileye açar kapıyı. Ama sadece karanlıkla karşılaşır. Şaşkınlık ve korku yüklü rüyalar geçer aklından. Kıpırtının olmadığı havada sessizlik vardır, "Lenore" diye fısıldar. Öyle derin ve uzundur ki fısıltısı taa uzaklardan geri dönüp yankılanır kulaklarında, *"Yalnızca bu kelimeydi duyulan"* der. İçinde yanan ruhuyla odasına döner. Biraz yatıştıktan sonra gidip panjuru açar.

Çırpınarak girdi birden o eski kutsal günlerden,

Bugüne kalmış bir Kuzgun panjuru açtığım zaman.

Bana aldırmadı bile, pek ince bir hareketle,

Süzüldü kapıya doğru hızla uçarak yanımdan,

Pallas'ın büstüne konan kuş hiç kıpırdamadan orada kalır.

"...ama korkmuyorsun gelmekten, kocamış Kuzgun,

Gecelerin kıyısından;

Söyle, nasıl çağırırlar seni Ölüm kıyısından?"

Dedi Kuzgun: "Hiçbir zaman."

Bu kadar konuşup susar kuş. Sonra kendisi konuşur:

"Dostlarım kaçtı yanımdan,

Umutlarım gibi yarın sen de kaçarsın yanımdan."

Dedi Kuzgun: "Hiçbir zaman"

Felaketlerin kovalayıp aldığı sahibinden kalan bu sözlerdir, umutlarına yakılan ağıt gibi algılar:

Hiç -ama hiç- hiçbir zaman.

Bir koltuk çekip Kuzgun'un karşısına geçer, *"Çekip gitti beni o gün yaslı kılan garip hüzün"* der, üzerine ışık düşen, kadife kaplı mor mindere başını gömer. Lenore'un kullandığı, artık elinin değemeyeceği minderdir o.

Poe'nun kullandığı kuş imgesi, siyah ve gizemlidir. Yalnızlık ve kederi hatırlattığı gibi uzun süren yasın ifadesidir, bir ağıttır aslında. Üstelik ona *"Hiçbir zaman"* diyerek yüreğindeki yarayı daha da derinleştirir. Onun gerçekliği, gerçekliğin çok ötesinde bir gerçekliktir. Verdiği o olağanüstü eserleri sayesinde yasıyla baş etme yoluna girmiştir belki de.

Darian Leader, yasta özdeşleşmeyle ilgili olarak şu örneği de verir. "Lenin, büyük kardeşi Alexsander'ın infazından sonra kardeşinin St. Petersburg'daki hayatıyla ilgili her şeyi öğrenmeye çalışmış, bilgi toplamış ve Alexander'ın okuduğu her şeyi sanki onun gözlerinden okur gibi okumuştu. Nikolai Chernyshevsky'nin ütopyacı romanı 'Nasıl Yapmalı?'yı daha önce okuduğunda üzerinde pek bir etki bırakmamışken, Alexsander için çok önemli olması nedeniyle tekrar okuduğunda Lenin'in üzerinde güçlü bir etkisi olmuştu bu kitabın. Tüm hayatını etkileyecekti bu olay. Sanki politik kariyeri kısmen, ölen kardeşiyle özdeşleşmesi üzerinden şekillenmişti"

Yas, kişisel tutulduğu gibi bazı kültürlerde de ortak tutulur. Bunun için özel ağıtçı çağrılır cenaze evine. Bizde özellikle doğu yörelerimizde sık rastlanan bir durumu, Kemal Varol, "Ucunda Ölüm Var" adlı kitabında, bir kayıp deneyimiyle başa çıkmayı ağıtçı üzerinden yapar. Masalsı, gürül gürül, ölmeye yatan bir ağıtçının yarım asır süren bir aşk hikâyesi. "Yalpalayan, şehirden şehire gezinen, derman arayan, sayıklayan, hatırlayan, rüya çağıran ince bir ah!", "Ölüyorum, bu kez sahiden ölüyorum. Gelecek misin yasıma?" diyen bir ağıtçı. Anadolu'nun çeşitli kasaba, köy, şehirlerinde ağıtlar yakan, senelerce ölülerin ruhlarına gülsuyu ferahlığı verip kalanların kalplerinde biriken, adeta bir irin halini alan acılarını akıtmalarına yardım eder.

"Böylece, kırışmış yüzü dövmelerle kaplı olan Ağıtçı Kadın yüzünden ölümün tozlu yolları tastamam elli yıl boyunca gözyaşlarıyla sulandı durdu Anadolu'da. Onun iç parçalayan ağıtları sayesinde, herkes şer tarafına doğru hareket eden teraziyi dengeleme, cennetteki on sekiz ırmakta şen şakrak bir halde yıkanma fırsatı buldu. Mendiller, yazma kenarları, tülbent ve kurumuş yanaklar hep onun sayesinde ıslandı. Mezarlarında huzursuzca dönüp duran ölüler, ruhlarını arkalarından yakılan bu içli ağıtlara teslim etti."

Bu tür ritüeller için Darien Leader, "Profesyonel ağıtçılar ağıt yaktıkça ve ölü için ağladıkça yasta olanlar özel acılarına

odaklanabilirler. Diğerlerinin toplum içinde sergiledikleri gösterişçi hareketler insanların kendi acılarına erişmesi için gereklidir" der. Toplumsal olan özel olanı kolaylaştırır, diyerek yasla baş etmenin daha kolay olacağını belirtir.

Uzun yıllardır tanıdığım biri, tüm ruhuyla, bedeniyle sırılsıklam dediğimiz türden âşık olmuştu. Kısa bir süre içinde de evlendiler. Eşi de ona âşıktı. Öyle ki arada bir bize geldiklerinde yardımcılarım o anda yaptıkları işi bırakıp onlara hizmet etmek, sohbet etmek isterler, hayran hayran izlerlerdi. Aslında hizmet onların aşklarınaydı. Kendileri de böyle bir aşk evliği yapmanın hayalini kurarlardı. Çünkü bu çiftin birbirine olan sevgileri her hallerinden dışarı taşar, umutlandırır, saygı uyandırır, mutluluklarını sözlerinden, gözlerinden akardı. Dokunulsalar bu sevgi sanki onlara da bulaşacakmış izlenimi verirlerdi. Sorunsuz iki yıl kadar bizler de onların bu mutluluklarına tutunup hayaller kurmaya devam ettik. Adamın migren ağrıları başlayınca daha sık görüşmeye başladık. Farklı doktorlardan farklı reçetelerle geliyorlardı bize. Uzun yıllar böyle sürdü. Derken bir sabah adam kalp krizinden öldü. Hazırlıksız, aniden, çok sert bir kopuştu bu. Otuz beş yaşında dul kalan kadın sadece bir nesne olarak vardı artık, kısa bir sürede kemik yığınına dönüşmüştü.

Daha sonra birkaç ay görünmeyen bu kişi bir gün yanında hoş bir kadınla geldi. Vitamin alacaktı. Zayıf ve bitkin olmasına rağmen canlı bakışlarıyla neşeli görünüyordu. Beni onunla sadece adını söyleyerek tanıştırdı. Bir süre konuğu olacakmış, ona da bazı destekleyici vitaminler önermemi isterken bir taraftan da konuğunun yüzüne değen saçını geriye atıyor, elini omuzuna koyuyordu. Sinemaya gideceklerini söyleyip çıktılar. Onunla birlikte bizim de acımız azalmıştı, onun adına sevindik, düzeliyordu. Yas sürecini atlatmış görünüyordu ki bunu sık sık o misafiriyle giyinip, süslenip dışarı çıkışlarında gözlemliyorduk. Mutluydu, kilo almaya başlamıştı. Bir gün telefon etti, sesi endişeliydi, istediği bir iki pansuman malzemesi vardı benim götürmemi rica etti, ayrıca benimle de konuşmak istiyordu.

Evlerine gittiğimde misafir kadın yattığı yerden doğruldu. Üzerinde bir erkek gömleği vardı. Tanıdık olan, bana yer gösterdikten sonra onun yanına oturup başını göğsüne dayadı, alnından içine çekercesine öptü, sonra çenesini onun başından kaldırmadan, "Ona bir şey olursa ben dayanamam," deyip devam etti, "rahmetli kocamın emaneti, ona âşığım" Sonra derin bir fısıltıyla, "O da bana" diyerek iç çekti. Olanları anlattı.

Cenazeden iki gün sonra eşinin telefonundan bir kadının aradığını, ölüm haberini öğrendikten bir ay sonra buluştuklarını söyleyerek göğsünde yatanı işaret etti. Rahmetlinin sevgilisiymiş meğer. Kısır olan koca çocuk istiyormuş ancak kısırlığını kabul etmeyip eşinden de kaynaklanabileceğini, doktoru her ne kadar karısının sağlıklı olduğunu söylese de kabul edememiş. Kısaca, çocuk için başlayan birliktelikleri daha sonra sevgiye dönüşmüş.

"Öldükten sonra birbirimizi bulduk, iyi ki bulduk" diye devam ediyor, tanıdığım. "Kıskanmak ne kelime" diye yanıtlıyor sorumu, "O, birbirimizi buluşturmak için öldü" diyor her ikisi birden. Sonra kadını kucağından doğrultup memesini açıyor. Memenin ucu yaralanmış, kanlı, başka bölgeleri morarmıştı. Ne oldu diye sorduğumda istemeden oldu, diyor. Pansumanını yapıyorum, doktora gitmelerini öneriyorum.

İki kadın da birbirine kocalarının kendi bedenlerine dokunduğu gibi mi dokunuyor, ölen kocayı tenlerinin altına saklanmış da çıkarmak için mi kanatarak okşayıp seviyor, sevişiyorlardı, bilemiyorum ancak gidenle öyle özdeşleşmişlerdi ki birbirine ölen adamın gözleriyle bakıyorlardı belki. Ani bir ayrılıkla başlayan bu psikolojik süreçte şiddetli bir sarsıntı sonrası ben'lerini onarmaya çalışıyorlardı belki de... Terk edilmenin verdiği kırgınlığı yaşıyor olabilirler ya da bilinçdışı intikam alıyorlardı birbirinden, canlarını yakarak.

Yasla birlikte dönüşüm geçirilmesi kaçınılmaz. Acı verici bu zor dönemin yasta olanlarca, pürüzsüzce yaşanıp bitmesidir dileğim.

Kaynakça

Darien Leader, "Depresyon Yas ve Melankoli"

Kemal Varol, "Ucunda Ölüm Var"

Tuna YILDIRIM

İşbirlikçileri ölüme götüren yas

Ezberlerini bozan, ölmüş olması gereken ama ölüm belirtileri göstermeyen bir kadın; yas tutmaya başlarsa...

"Bir anda başlayacak. Önlenemeyen bir tufan. Hiçbir belirtisi olmayacak. Hazırlanmamız için hiçbir şey. Bir anda. Muazzam bir fırtına. Sonra bir başkası. Eskisi gibi, rüzgâr. Daha da kötüsü. Uçacağız. Herşey uçacak. Düşmemek için küreklere tutunmamız gerekecek. Toz kalkacak. Hiçbir şey göremeyeceğiz. Birbirimizi duymayacağız. Bağırmamız gerekecek. Rüzgâr daha da artacak. Birbirimize tutunacağız. Herşeyi alıp götürecek. Duman. Kulübe. Küreklerimiz. Hatta ağaçlar köklerinden sökülecek. Cesetler bile. Cesetlerin uçtuğunu göreceksin. Kâğıt parçaları gibi. Gelişi güzel süpürülen. Tek bir hamlede. Başka bir yere sürüklenen. Uzaklara. Hiçbir şey kalmayacak. Sadece biz. Sen ve ben. Birbirimize tutunmuş. Bir daha kaşınmayacağız. İyi olacağız."

"Bir Avuç Kül" adlı oyundan bir replik... Hatırı sayılır bir şaşırtmaca içeriyor... Bir fırtınanın gelişiyle havada uçuşan cesetler sayesinde nasıl iyi olunur? Çünkü kaşınma artık son bulacaktır.

Ölüleri yakan işbirlikçi, insanlığına yabancılaşmış, işlerini öğrenilmiş bir çaresizlikle, neden olduğu bilinmeyen bir şevkle yapan, küllerle uğraşmaktan kronik kaşınma hastalığına tutulmuş iki insan. Ezberlerini bozan, ölmüş olması gereken ama ölüm belirtileri göstermeyen bir kadının aralarına katılmasıyla yaşamlarının rutininden trajik bir sürece savrulurlar.

Onları tamamen unuttukları gerçeklerle yüzleşmeye iten bu gelişme, eski umutlarının yerine yenisinin geçmesine sebep olur. Eskiden, ölülerin küllerini ve parçalarını Adorno'nun da dikkat çektiği "budalaca bir neşe" içinde toplamakla meşgulken bu külden dünyanın yan etkisi kaşınma illetinden kurtulmak için yetkililerden kireç isterlerdi. Aşağılanmayı, itilip kakılmayı, söyledikleri söze değer verilmemesini fark etmelerine rağmen üzerinde durmaz, her fırsatta kireç ile ölülerin daha sağlıklı, daha külsüz, daha kaşınmasız ortadan kaldırılabileceğini savunurlardı.

Sonra bir gün o kadın geldi... Ölülerin arasında yatan bir ölü ama ölmemiş işte. (Bu anlamda edebiyat ve tiyatro tarihine benzeri olmayan yeni bir karakter eklenmiş oluyor. İnsan ruhu ya da ontolojisinden, maddi gerçeklikten ya da simgelemeye çalıştığı toplumdan değil bizzat edebiyattan gücünü alan, edebi olarak yaratılmış dolayısıyla fantastik ve bir yandan da sahnelendiği ölçüde gerçek bir karakter. Yani gerçek olabilmesi için oyunun her gün yeniden sahnelenmesini beklemek gerek. Böyle anlatınca da ne kadar fantastik görünüyor değil mi?)

Kadın öncelikle onların gündelik rutinini bozuyor. Varlığını kimseye bildirmemeye karar veriyorlar, hem onlara yardımcı da olur, öyle değil mi? Taşınan ölülere yardım etmesi istendiğinde, yardım etmiyor. Küllerin boğuculuğu, sabunsuzluk, yardım edeceğine gidip ölülerle uzun uzun konuşan kadının attığı her adım, yaptığı her iş iki işbirlikçiyi vicdani bir krize sokuyor.

Bu kriz aşama aşama kat edilirken gerçeklikle bağın kopmasını, yitirilen umudun ölümle özdeşliğini, her şeyin sebebi olan yası izliyoruz sahnede.

Kadın kelimenin tam anlamıyla ölüler için yas tutuyor çünkü. Dayanılmaz olan da, işbirlikçileri sonlarına götüren de yas zaten.

Not: Fransız oyun yazarı, romancı, hikâyeci, şair Laurent Gaudé'nin "Cendres sur les mains" oyunu "Bir Avuç Kül" adıyla ve D22 yapımı olarak Türkiye'de ilk kez sahneleniyor.

Yedisi

Yastadır ey deli gönül yastadır
Gelir diye kulaklarım sestedir

1. *"Değmen benim gamlı yaslı gönlüme"* türküsündeki "yaslı"yı "paslı" diye de okumak mümkün mü diye düşündümse de hemen vazgeçtim bundan, zira yas tutan pas tutmaz, şimdi uzaklarda olanlardan sevgili şair ağabeyim Abdülkadir Bulut ya da Cemal Süreya'nın demesiyle "Kasabalı Lorca"nın kitabının adı gibi, "Gözyaşları da Çiçek Açar!

2. Fakat "pas tutan" şeylere "yas tutmak" gerekir, sözgelimi Gülten Akın'ın çocukluk yurdu Yozgat için yas tuttuğu "Pas" şiiri gibi: *"Sanmazdım çocukları asfalta ve parka başlatsınlar/ Oteller hanlar yapsınlar canım viraneliklere/Pastalar, vitrinler çiğdem pilavına karşı/Sanmazdım kar yerine buzdan dondurma/Bir tek Çapanoğlu kalmasın Yozgat'ta"* der ve bir daha hiç unutulmayacak şu dizelerle, "paslanan" yurdu için çok "yaslanır": *"Gülten'i Yozgatlı demesinler bundan böyle/ Nerde ölürsem oralı olayım/Doğularda, yolsuz dağların/Soğuk suların başında öleyim"*

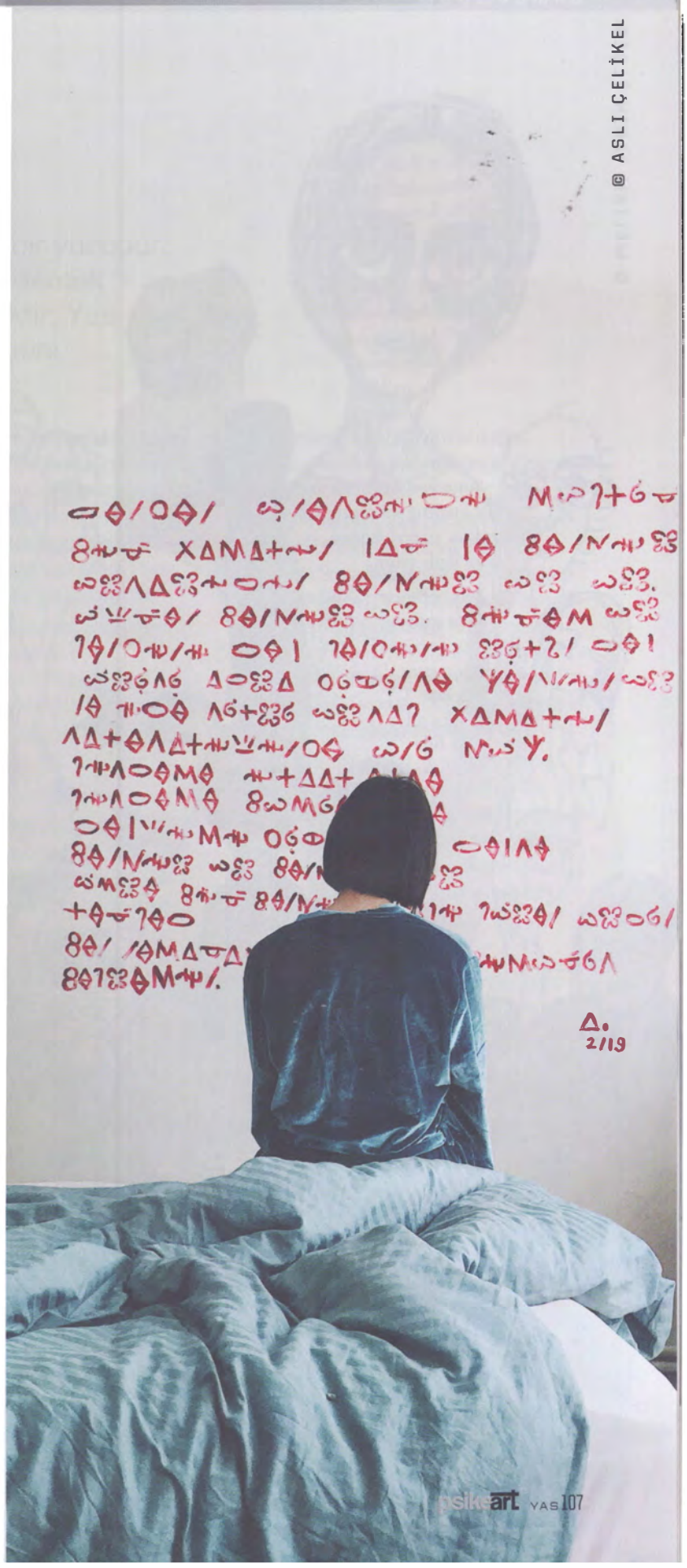
3. *"Yastadır ey deli gönül yastadır/gelir diye kulaklarım sestedir/yağmur yağar zülüflerin* ıslatır*/var git duman şu yaylanın üstünden..."* Karacaoğlan'a ait şiiri Ali Ekber Çiçek derlemiş, daha doğrusu onun yorumu yasa yas katan türden olduğu için, çocukluğumdan beri ne zaman dinlesem ürperir, "yasımı tutmaya şimdiden başlamalıyım!" diye düşünürdüm.

4. Gülten Akın, "Sonra İşte Yaşlandım" dediğinde yıl 1995'tir, 62 yaşındadır, şimdi olduğum yaşta, *"Bir roman kadar uzun bu tümce/sonra işte yaşlandım"* dizelerinin aslında *"bir şiir kadar yaslandım"* demeye de geleceğini düşündüm, yasın şiir kadar uzun sürebileceğini de.

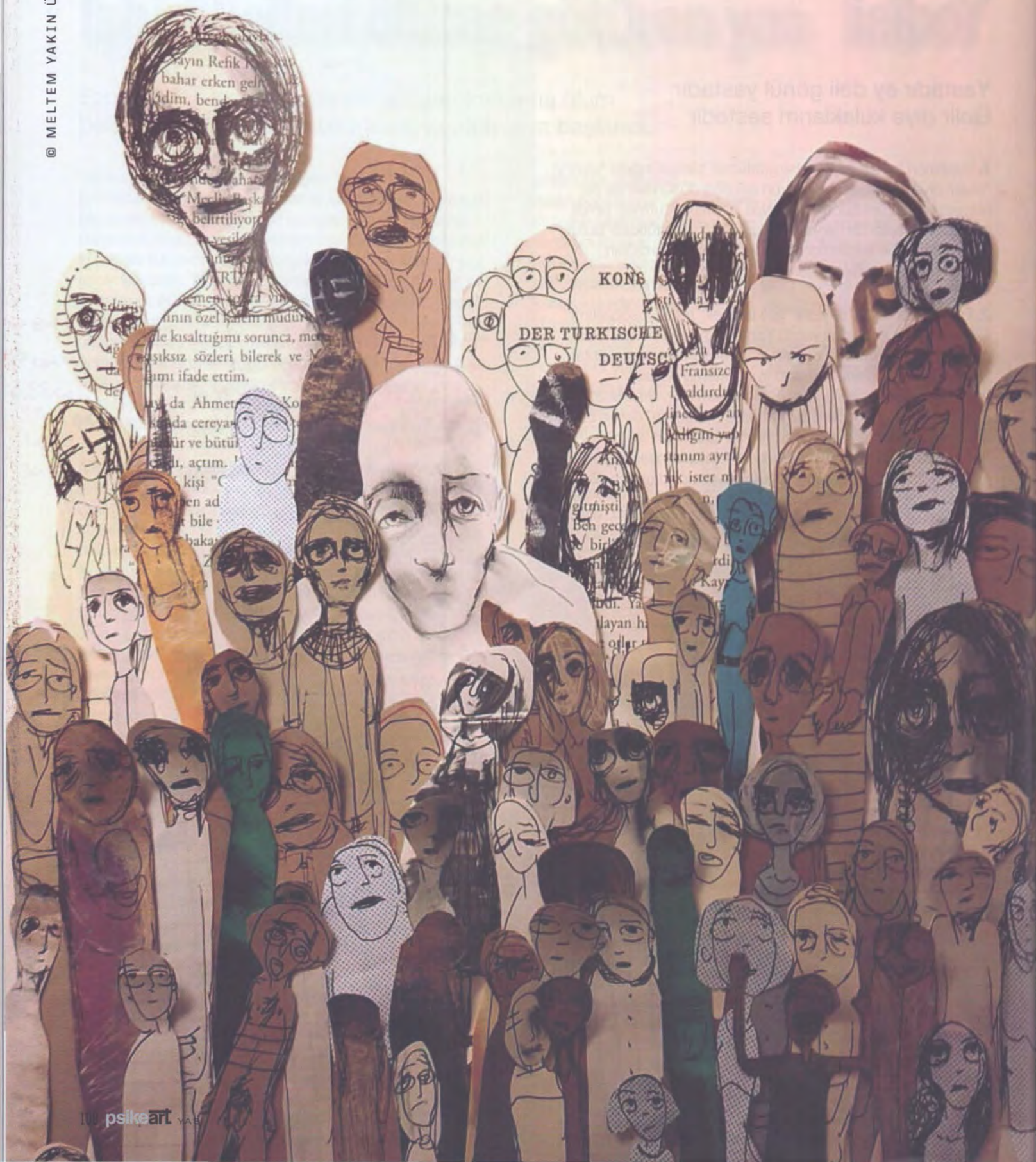
5. *"Yaslı gittim şen geldim"* derken, ne tuhaf, yasta değil de şenlikte ağlayasım gelirdi çocukken, sanki "şen gittim yaslı geldim" diyormuş gibi, bazı yaslar öyledir, şenlikten daha çok sevindirirler bizi, bırakıp gelmemek gerekir!

6. "Yas Türküleri", "yaslı türküler" aramak için internete girdiğimde, karşıma yaş türküleri yaşlı türküleri çıkınca, demek ki "yaşlanmak, yaslanmak sayılıyor" dedim, içinde yas geçen bir tek türkü buldum, daha önce duymadığım: *"Bu gelin yaylayı yaslı yaylamış/geçidi bilmemiş gölü boylamış..."*

7. Gözü yaşlı, gönlü yaslı, gözü yaslı, gamlı yaslı, yasın yedisi, kırkı, yas mevsimi, yas içinde, yas evi, yalnızlık gibi yas da ömür boyu.

© MELTEM YAKIN ÜLDES

Yaslı gittim **şen** geldim

Yitiren de yitecektir. Ölüm yaşamın başka bir yüzüdür. Şen olma yasın tümüyle ortadan kalkması demek değildir. Şen olma yasın dönüşmesi demektir. Yas hüzne dönüşmüş, şen yaşamın bir art bileşeni olmuştur.

– Hayrola Mehmet, neler oluyor burada?

- Polisler gelmiş zabıt tutuyorlar. Kahvecinin çırağı galiba, amcası mı ne ölmüş. "Benim amcam nasıl ölür ulan, amcamın öldüğü dünyayı kimseye yâr etmem" diyerek camı çerçeveyi indirmiş, kahveyi de ateşe vermeye kalkmış.

- Ha, itfaiyeciler bunun için buradalar, etraftaki duman, yerlerin ıslaklığı... Kahvede kırılmadık sandalye, masa da kalmamış galiba.

- Toparlıyorlar hocam, şu arkalarda deniz gören bir masa sağlam kalmış. Orada oturalım, kahveci tanıdığımdır, iyi hizmet eder bize.

- Peki, geçelim oraya öyleyse.

- Tuhaf değil mi hocam, yasın böylesi. Saldırganlıkla, şiddet uygulayarak insan yas tutar mı? Kayıplarımız kudurtur mu bizi?

- Belki, ilk bakışta iki ana yoldan birinde bu delikanlı.

- Anlamadım.

- Yitikler bizi içimize çekebilir, bu yollardan biridir. Dışımıza da itebilir. Burada ya dövünür ağlarız ya da başkalarıyla paylaşmaya çalıştıkça acımızı, için için yanarız. Senin "kudurma" dediğin bu dışa vuruşun şiddete dönüşmüş durumudur. Yitikler karşısında dünyadan intikamdır, belki de.

- "Kahpe felek" de böyle bir "projection" değil mi? "Kör talih". "Zalim kader". Kimi zaman Tanrı'ya da serzenişte bulunuruz. "Ulu Tanrım, niçin bütün bunları bana reva gördün?" Haksızlığa uğradığımızı düşünürüz.

- Yas yaşanmalı, yitiklerimizle yüzleşmeliyiz. Yitirdiklerimizin acısını yaşamak için iç gücümüz çok sağlam olmalı.

- İç gücümüz mü? Nedir o?

- Yitik savan gücümüz. Yaşamak, yitirdiklerimize karşı direnç oluşturarak atılımlar yapmaktır. Her gün yitiriyoruz. En azından, her gün ömrümüzden bir gün gidiyor. Gücümüzü yitiriyoruz. Ama kazandıklarımız da var. Yeni yaşantılar, yeni deneyimler, yeni ilişkiler. Her gün kayıplarla gelse de, "yeni" olarak getirdikleriyle, kazandırdıklarıyla da geliyor. Yitenin yasına bulanmış gelenin sevincini unutmamalı.

- Dediğiniz kadar kolay değil hocam. Yitirdiğimizin acısını yaşarken, getirebileceği sevinçleri duyamıyorsunuz. Sanki derin bir kuyunun içine düşmüş gibi oluyorsunuz. Çıkış kolay değil.

- Yitirme kuyusu, içine düşenleri felç ediyor. Çıkışı bulmak kolay değil.

- Yitirme kuyusuna düşmek dediğiniz nedir?

- Kazık yemektir, örneğin, ihanete uğramak, beklenmedik anda malını mülkünü yitirmektir, toplumdaki saygınlığının yok olmasıdır, girişiği bir işte başarılı olmamaktır, umduğunu bulamamaktır. Apansız ölümcül bir hastalığa yakalanmak, bir kazada bedeninizin bir parçasını yitirmektir. Dedim ya biraz önce, hiçbir şey yapmasak da yitiriyoruz. Her geçen zaman bizden bir şeyleri alıp götürüyor.

- Yas, yitirme ardı bir yaşantı öyleyse.

- Ölüm ardı diye bilinir genellikle. Yas yaşamanın içinde hep var. Yitirdiğinizi duyuyorsanız bir acı çöker içinize. Belki acı dememeli ona, hüzün demeli. Hüzün her duygunun art bileşenidir, duyabilen insan için. Sevinci de yası da içten duyarken.

Alışılmış anlamıyla yasta yitirilen ölmüş olandır. Bir daha gelmeyecektir. Bizde anıları olan biri şimdi yoktur. Yokluğun bıraktığı boşluk nasıl doldurulacaktır? Yitirilenlerin boşluğuyla nasıl yaşanır?

Ben yası ölümle sınırlamıyorum. Yitirilenlerin yarattığı boşluk acısıdır yas.

- Tespihimi yitirdiğimde de mi yas tutuyorum? Aşırı bir genelleme olmuyor mu?

- Yitirmenin keskin acısı, şiddetli acısı diyelim. Tespihimin anlamına bağlı. Öyle bir tespih yitiririm ki, keskin, şiddetli acısı yasa dönüşür.

- Yas yaşantısına ilişkin, şöyle beş aşamalı bir genel anlayış vardır, hocam: Önce bir şok yaşar, yitirdiğini inkâr edersin. Sonra ikinci aşama olarak kızgınlık duyarsın. Kahvedeki bu saldırgan çocuk bu aşamayı olanca şiddeti ile yaşamış. Sonra kızgınlığın şiddeti geçince, oturur düşünür, durumu anlamaya çalışırsın. Dördüncü aşama, bu anlayışın sonrası derin bir çöküştür. Çöküşün ardından kabul gelir. "Evet yitirdim. Yitiğimle yaşamayı öğrenmeliyim" dersiniz.

- Bu aşırı bir genelleme. Yas çok farklı yaşantılara yol açabilir. Beni hep özellikle Helenistik dönem düşünürlerinin o temel sorusu düşündürüyor: Yitiğimle nasıl yaşayacağım? İçimde kanayan bu boşluğu nasıl dolduracağım? Galiba yaşamayı öğrenmek, yitikler karşısında ne yapacağımı öğrenmekle olanaklı.

- Yasın anlamını bu denli genişletmek doğru mu acaba?

- Doğru! Hem de nasıl! Yas, ölenin ardından tutulan yas anlamında tarih boyunca farklı kültürlerde farklı yaşanmış. Ben insan adlı "canın" yası yorumundan yanayım.

- Sizin "can" kavramıyla bakıldığında yasın nasıl göründüğünü mü demek istiyorsunuz? İnsan bir can ise nasıl yaşar can insan yası?

- Daha önce söyledim Mehmet, insan olmak yitirmeyi bilmektir. Can insan yaşadıkça yaşantılarındaki hüzün bileşeninin farkına varır. Yaşamak kazanarak yitirmek, yitirerek kazanmaktır. Ölümün ardından yaşananlar anlamında yas çok ağır bir yitik olabilir, ölüme verdiğimiz anlama bağlı olarak. Yitirdiğimiz insanın canımızda yarattığı boşluk canımızın dengesini bozar. Canın biliyorsun dört temel bileşeni var. Başımıza gelen yitirme acısı bu bileşenler arasındaki iletişimi, uyumu yaralar. Nedir bu bileşenler: Beden, duygu, mana verme ve düşünme gücümüz ve dördüncü

olarak da insanlarla, çevremizle ilişkilerimiz. Can, yitiriliş acısını bütün bileşenleriyle yaşayabilmelidir. Örneğin, "Ölenle ölünmez", "Ölüm kaçınılmaz bir son", "Ben zaten onun ölümüne hazırlıklıydım" gibi gerekçelerle başımıza geleni yalnızca aklımızla karşılamaya çalışmak can açısından bir aldanmadır. Yitiği bedeninizden saklayamazsınız. Beden onu duymalı, candaki boşluğun ona yüklediği olumsuz enerjiyi atmaya çalışmalıdır. Yitik acısı bedenle akıl arasındaki duygu bileşenin katkılarıyla azaltılmaya çalışılır. Duygu dünyası sarsılır, yitiği duyar, bedendeki olumsuz enerjinin azalmasına katkıda bulunur. Can, acısını candaşlarıyla paylaşarak yaşar. Kısaca can, acısını bütün bileşenleriyle yaşar, yaşamalı. Ne susarak ne günlerce ağlayıp dövünerek ne gidenin ardından nutuklar atarak ne de içimize kapanarak yaşanmalı yas. Cana yaymalı acıyı. Acıyı canın bileşenlerine üleştirmeli. Ne akıl bedeni kandırmalı ne de beden aklı. Ne içinde bulunduğumuz kültürün töreleri içine sıkışmalı ne de hiç üzülmüyormuş tavrı içine girmeli. Yas canın tüm bileşenlerinin işbirliğiyle doya doya yaşanmalı.

- Siz, sağlıklı bir candan söz ediyorsunuz galiba. Sanki yası yaşamayı sevinçli bir yaşantı gibi anlattınız.

- Bak sana başka bir öykü anlatayım. "Akdeniz Marşı"nı bilir misin? Biz çocukken okulda çok söylemişizdir.

- Maalesef böyle bir marş duymadım hocam. Biliyorsunuz benim eğitimim küçük yaşlardan beri hep yurtdışında geçti.

- Birkaç kıtasını söyleyeyim:

Yaslı gittim şen geldim
Aç koynunu ben geldim
Sana bir yudum su ver
Çok uzak yoldan geldim

Korkma açıl şen yurdum
Dağlara ordu kurdum
Açık denizlerine
Süngümle kilit vurdum

Deniz deniz Akdeniz
Suları berrak deniz
Karşıda yâr ağlıyor
Gideyim bırak deniz

"Gelibolu Marşı" olarak da bilinir. Çanakkale Savaşı'ndan dönen Samih Rıfat tarafından yazılmış, Leylâ Saz tarafından bestelendiği söylenir. Bu marş bana acılarımızı nasıl yaşayacağımız konusunda hep esin vermiştir.

- Ne tuhaf! Bir marştan bir kuram çıkarıyorsunuz!

- Şaşırma! Her şey kuram doğurtucu olabilir. Dinle. Yaslı gidip şen gelmek nasıl olanaklı? "Uzak yola gitmekle" sağlanıyor, yaslı oluştan şenliğe geçiş. Sence ne kadar uzağa gidilmeli Mehmet?

- Nasıl bir uzaklık hocam? Zamansal mı? Uzamsal (Mekânsal) mı?

- Her iki anlamıyla da. Daha çok içimizden. İçimizden uzaklaşma. İçimizle uzaklaşma. Canımızla uzaklaşma. Canın tazelenmesine, yeniden can bulmasına yakınlaşmak için.

- Pek anlayamadım. Bir yerlere "kaçarak" yastan kurtulabilir miyiz?

- Bak, Mehmet! Yastan kurtulamayız. Kurtulmamalıyız. Yası yaşayıp tüketmeli. Yas tüketimi "uzağa giderek" yaşanırsa, uzaklardan dönüşte bize su verecek, koynunu açacak canlarımız, candaşlarımız varsa şen geliriz, yaslı gittiğimiz yerlerden.

- Akdeniz'le ne ilgisi var bu gidişin, gelişin, bu yokluğun?

- İnsanın içi Akdeniz kadar sıcak, Akdeniz kadar taze, canlı, yaşam fışkıran bir yer olmalı. İçimiz bir deniz olmalı. Suları berrak. Ne denli yalnız, ne denli acılı, ne denli çaresiz olsak da "karşımızda ağlayan yâr", bizi özleyen bir insan, bizle bütünleşmeye hazır bir doğa vardır. Yitiğimizi içimizdeki denizde uğurlayacağız. Deniz tükenmez. Yaşam tükenmez. Yitiren de yitecektir. Ölüm yaşamın başka bir yüzüdür. Şen olma yasın tümüyle ortadan kalkması demek değildir. Şen olma yasın dönüşmesi demektir. Yas hüzne dönüşmüş, şen yaşamın bir art bileşeni olmuştur.

Yurdumuz, canımızdır. Benliğimizdir. Ne diyor marş: "Korkma açıl." Acılar, yitikler, bizi sıkıştırıp içimize kapatmamalı. Açılmalıyız: Kendimize, içimizdeki denize, çevremize, ilişkilerimize. Geleceğe. Geçmişe. Dağlarımızda bizi koruyacak iç gücümüz, "ordumuz" var. Açık denizlerimiz de güvenlidir. Yastan, canımızın yeniden serpileceği açık denizlere açılacağız. Yasımızla, şen acımızla dirençliyiz.

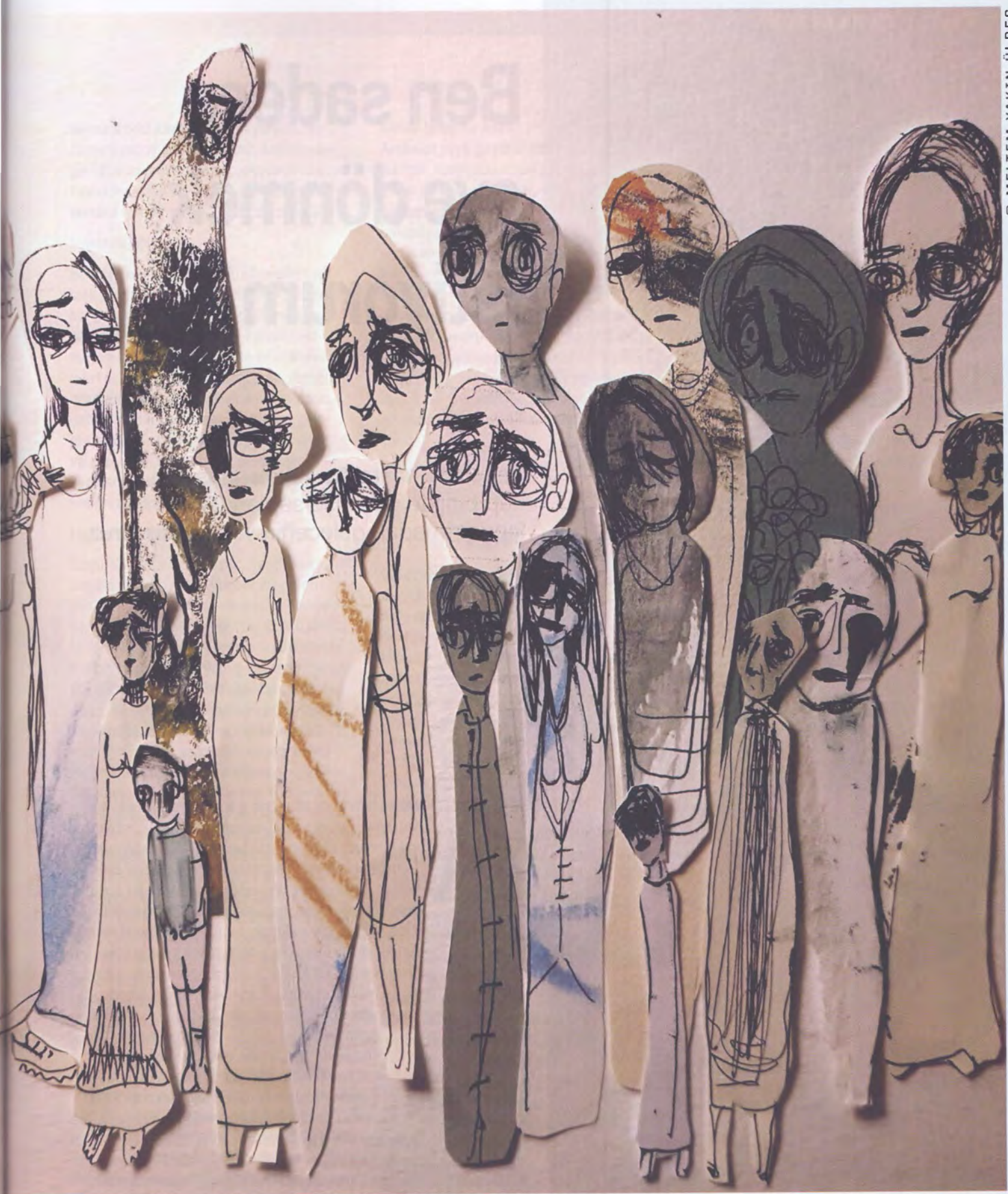
- Hocam, yine uçtunuz. Yası saza çevirdiniz. Hiç gerçekçi değil.

- Mehmetçiğim bu söylediğimi anlaman için biraz uzağa gitmen gerek. Uzağa gidemeyen kendine yakınlaşamaz.

- Annemler Kanada'da yaşıyor. Akşama uçacağım Hocam.

- Ah, keşke uçakla değil de canınla uçabilsen!

© MELTEM YAKIN ÜLDES

Vuslat ÇAMKERTEN

© GİZEM KARAYAVUZ

Ben sadece eve dönmek istiyorum

Salgın bir hastalığa yakalanmış gibi hep birlikte geçmişe saplandık, kılımızı kıpırdatmadan geleceğin yasını tutuyoruz.

Ansızın hatırlayacakmışsın gibi. Bir travma, seni hayattan ve insanlardan böylesine yıldıracak, ruhunu sakatlayacak kadar güçlü bir yanlışlık, yoksunluk. Nerede bulacaksın onu, nerede arayacaksın? Bilmiyorsun. Tedirginsin. Bir şeyler olacak gibi, bir türlü olmuyor. Haykırma, patlama arzun her şeyin üstüne çıkıyor. Sabahları işe gitmek için kalkmak, hazırlanmak, sonra seni insanların içine sürükleyecek o ayakkabıları ayağına geçirip sokaklara çıkmak öyle zor, öyle boş geliyor ki. Gerçi işe gitmesen de ne yapacağını kestiremiyorsun. Okuduğun kitaplar, izlediğin filmler elbette güzel, çünkü onlar başka yerlerde yaşanıyor, son sayfadan, son sahneden sonra bomboş dünyana çekilmek artık bu yüzden daha da sancılı geliyor. Çiçeklerle ilgilenmek, resim çizmek, çamura şekil vermek, köseleye deriyi çakmak, duvar örmek, camla, ahşapla, kille uğraşmak... Basitçe başka bir şeyle oyalanmayı bile isteyemeyecek kadar yorgunsun, sebebi yok, varsa da bir türlü bulamıyorsun. Her şey eskisi gibi görünüyor, hiçbir şey eskisi gibi hissettirmiyor. Berbat bir hikâye olmalı. İçinde birike birike kireçlenmiş yükü başka türlü kendine izah edemiyorsun. İnsanlarla konuşurken kendini güçlü hissetmiyorsun,

aklına eskisi kadar güvenmiyorsun, bir zamanlarki ışığını, gülüşünü, sesinin dinginliğini kaybettiğine neredeyse eminsin. Yalnız insanlar üstündeki etkin değil, kendi kendini iyileştirme kuvvetin de zayıfladı.

Yalnız değilsin.

Ben de seninleyim. Fotoğraflarında tatlı tatlı gülümsediği halde, birbirini gördüğü her yerde başını öte yöne çeviren, selamına, takdirine, teşekkürüne karşılık vermeyen, parasızlıkla yakınan ama alışveriş merkezlerini hıncahınç dolduran, insanlığın çöküşünü neredeyse zevkle kabul eden, dahası bunun için elden hiçbir şey gelemeyeceğini ısrarlı çıkarımlarla savunan ve gerçek sebepleri görmekten ölesiye kaçınanlar, evet o "ruhsuzlar" bile, herkes, hepimiz seninleyiz.

Hepimiz yastayız.

Özgürlüğümüzü kaybettik. Kendi fikirlerimizin güzelliğine inanmayı, hayallerimizi, geleceğe dair umudumuzu, hevesi, hareketi, heyecanı kaybettik. Çöktü, öldü, bitti deyip durduğumuz insanlığın altında kırılan kemiklerimiz yanlış kaynıyor, zarar görmüş belleğimiz bize sanrılar gösteriyor, doğru düşünemiyor, doğruyu bulamıyoruz. Kendimize, bu yasın gerçekliğine inanmak için büyük, gerçek bir sebep arayıp dururken oyalanmaya, uyuşmaya, gittikçe kötüleşmeye devam ediyoruz. Geceleri flu anılar, günden geriye kalan rahatsız edici sahneler, birbirine bağlanamayan sebepler uyutmuyor. Gündüzleri odaklanamıyor, akılcı kararlar alamıyor, öfke krizlerine tutuluyor, kendimizi ve başkalarını suçluyoruz. Yas, algılarımızı felç etmiş durumda. Yaşananlara inanamıyor, donmuş bekliyor, eski günleri ezbere nakaratlarla anmaya devam ediyoruz. Keşkelerle, geçmişe övgülerle, kendimizden başka herkesten bir iyilik, bir eylem beklerken ettiğimiz küfürler ve lanetlerle ömrümüzü dolduruyoruz.

Kendi kendimizi, birbirimizi tedavi etmeyi düşünemiyoruz. Göçükten kurtulan herkes, ağrıyan bir sırt, küskün, sıkışmış kürek kemikleri, iki adımda bir yorulan bacakları ve çarpıntılı kalbiyle, bozulmuş gerçeklik algısıyla sokaklarda birbirine çarpa çarpa yürüyor. Kimse kimseden özür dilemiyor, kimse birbirine doğru yolu söylemiyor. Arabalar yaya geçitlerinde üstümüze sürülüyor, kornalara kulaklarımızı patlatana kadar basılıyor, silahlar, sopalar, bıçaklar her an her yerden çıkabilir. Oturup göğe bakmaya park yok, bir sabah uyanıyorsun, camının önündeki ağaç yok, kim bilir kim sıkılmış da kesmiş. Ormanlar? Onlar sadece kendilerini ateşe verenin. Nefret duymak o kadar kolay ki. Kime âşık olduğumuzla, kimi okuduğumuzla, ne yazdığımız ve neyi sorguladığımızla hiçbir güzelliğe erişemediğimiz kadar hızlıca yargılanıyor, aynı hızla linç ediliyoruz. Kimse kimseye emanet değil artık. Kimse kimseyi sevmiyor.

Yas çocuklarımızı, gençliğimizi, bilgelerimizi, üretimimizi, aydınlığımızı, yaşayan her şeyi yutuyor.

Yas bir ölüm makinesi.

Geleceğimizi kaybettik. Yaşamayı ve yaşatmayı kaybettik. Sokakların güzelliğini, birlikte olduğumuzda boyumuzdan ne büyük, ne güzel işlere kalkışabileceğimizi, her şeyi iyileştirebileceğimizi unuttuk. Dayanışmayı kaybettik. Kendimize, dostlarımıza, başkalarına şifa olabileceğimizin farkında değiliz, iyiliğimizi, gücümüzü, kudretimizi kaybettik. Çözülemeyen her şey üst üste birikiyor, teselli yok, umut yok, eylem yok. Düşünce yetimizi, akılcılığımızı, ruhumuzu, kalbimizin heyecanını kaybettik.

Kendimizi tazelenmiş, capcanlı hayal ettiğimiz anlar oluyor, küçük de olsa içimizde kıpırtılar duyuyor, gelgelelim heves ettiğimiz şeylerin devamını getiremiyor, hasretlerle çalkalanıp eyleme geçemiyoruz. Her nasılsa, hayat devam ediyor, diyorlar. Konferanslar, toplantılar, buluşmalar sürüyor, bildiğimiz birileri sahnelere, kürsülere çıkmaya devam ediyor. Geçecek diyorlar, geçmiyor. Reklamlar sürüyor, ekranlardan "Her şey çok güzel olacak/yeni bir sen doğacak/sen buna değersin/doğadan ilham al/hayat sevince güzel" diye bangır bangır bağırıyorlar, hiçbir söylemde kendini bulmuyorsun. Ama sen bunu yine de sık sık söyleme. Sıkılırlar senden, istemezler, aforoz edilirsin. Kendileri çok yaşıyormuş, hissediyormuş, coşkularla dolup taşıyorlarmış gibi karşına dikilip, depresyona yatkınsın, deyiverirler. Annen de böyleydi, kendi kendine ağlardı, baban panik ataktı, hiçbir şeyle mutlu olmazdı. Sizin genlerinizde var bu iş. (Çaresi yok.) En iyisi alış sen buna, fazla kurcalama, hayat böyle işte, yuvarlanıp gideceksin. (Ve böyle kupkuru öleceksin. Hepimiz böyle öleceğiz, bunda sıra dışı bir şey yok. Çünkü bizde sıra dışılığa izin yok. Sırana gir!) Bak, biz sana alıştık. (Sana yardım etmeyi çoktan bıraktık, biz birbirimize de yardım etmiyoruz ki. Yas bu! Kendi yasında herkes yalnızdır.)

Oysa yas bireysel değil artık, boyumuzu çoktan aştı, toplumsal, ulusal kederlere dönüştü. Kayıplarımız ortak. Kayıplarımızın açtığı yaralar ortak. Yas her birimizi, değerlerimizi, yaşatmaya çalıştığımız ne varsa her şeyi ezip geçen bir ölüm makinesi. Harekete, yeniliğe, ilerlemeye izin vermiyor. Salgın bir hastalığa yakalanmış gibi hep birlikte geçmişe saplandık, kılımızı kıpırdatmadan geleceğin yasını tutuyoruz.

Kıpırtısızlık bizi öldürüyor. Hayatlarımız, derilerimizin üstünde yapış yapış, kurtulmak istediğimiz ama onlarsız da olamadığımız bir şeye dönüştü. Dünyanın geri kalanıyla buluşamıyoruz. İçimizde artık bir yerlere kaçma hevesi bile yok, sadece eve dönmek istiyoruz, dönemiyoruz. Yaşam çekirdeklerimiz kurudu, çatladı, içerden akan irin ellerimize bulaşıp başkalarını da zehirliyor. Kendimizi sevemiyoruz, birbirimizi sevemiyoruz.

Bir travma, bizi hayattan ve insanlardan böylesine yıldıracak, ruhlarımızı sakatlayacak kadar güçlü bir yanlışlık, yoksunluk... Siz de benim gibi, bazen hâlâ çocukluğunuza dair korkunç bir şey, geriye ittiğiniz bir detay, kötü bir masal hatırlayacağınızı sanıyor musunuz? Yoksa her şey sıradan biçimde devam ederken, birileri sahnelere, kürsülere çıkarken, ekranlar aynı şeyleri söyleyip dururken, yani kelimenin tam anlamıyla "durup dururken" biz neyin yasını tutuyor olabiliriz ki? Kaybolan bireysel ve ulusal özgürlüklerin yasını mı, yoksa ölen bebeklerin, katledilen hayvanların, ayaklar altındaki kadınlığın, nefretle dışlanan azınlıkların, çamura bulanmak istenen, izin verilmeyen sanatın mı?

Bilmiyorum.
Ben sadece eve dönmek istiyorum.

Julide ERGİN

Bir dakikası bile onu düşünmeden geçmiyordu. Bazı zamanlar acısı o kadar büyük oluyordu ki "Allah'ım ne olur al beni" diyerek dua ediyordu. Delirmek üzereydi.

Kırk yaşındaydı ve bu yaşına kadar gerçek anlamda bir kayıp yaşamamıştı. Otuzlarının başında babaanne ve dedesi ölmüştü; anneannesi ve diğer dedesi ise halen hayattaydı. Etrafındaki insanlara baktığında şanslı olduğunu düşünüyordu. Travma yaratacak trajik bir olay ya da kayıp tecrübesi olmamıştı.

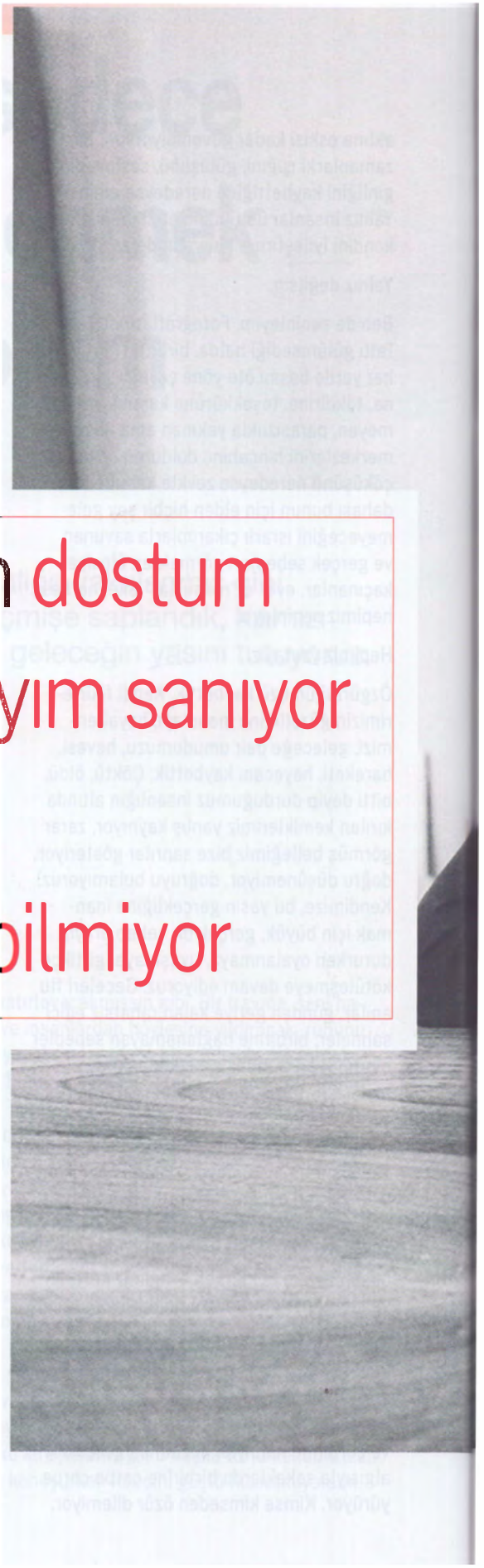
Bu zamana dek onu en çok etkileyen ölüm, annesinin kan bağı uzak ama gönül bağı yakın olan bir akrabasının ölümü olmuştu. O zamanlar dokuz veya on yaşında olmalıydı; ölen ise henüz on sekiz yaşında, üniversite birinci sınıfa giden, herkesin örnek gösterdiği, on parmağında on marifet gençlerden biriydi. Annelerin konken masalarında iftiharla anlatılırdı, Adnan'ın başarıları: Liseyi birincilikle bitirmiş, milli yüzücü, yakışıklı mı yakışıklı, annesinin deyimiyle "rüya gibi" bir çocuktu. Akşam vakti, dikkatsiz bir sürücünün arabasının altında kalmıştı. Arabayı kullanan kişi, bir gencin aniden önüne atladığını ve intihar ettiğini iddia etmişti. İncelemelerin sonucunda, olayın kati olarak bir intihar vakası olup olmadığına kanaat getirilememiş, sürücüye hapis cezası verilmişti.

O günlerde bebekleri ile kendi kendine "evcilik" oynarken annesi ile anneannesinin konuşmalarından anladığı, ahret anneannesi Zehra'nın oğlu Adnan, büyük ihtimalle kendini arabanın önüne atmıştı. Yani bir şekilde intihar etmişti. Anneannesi, ahret kardeşinin bir daha asla eskisi gibi olamayacağını söylerken yanındaki sehpaya üç kere vurup, kulak memesini çekerek garip bir ses çıkarıyordu. "Allah korusun!" sözü de her defasında bu komik harekete eşlik ediyordu. "Aman aman kızım, Allah evlat acısı vermesin, Allah sıralı ölüm versin" derdi anneannesi. Dünyada her şeyin bir çaresi vardı, ama ölümün asla. O yaşlarda en büyük acının, sevilen bir kişinin, özellikle de evladın ölümünden dolayı yaşandığına inanırdı.

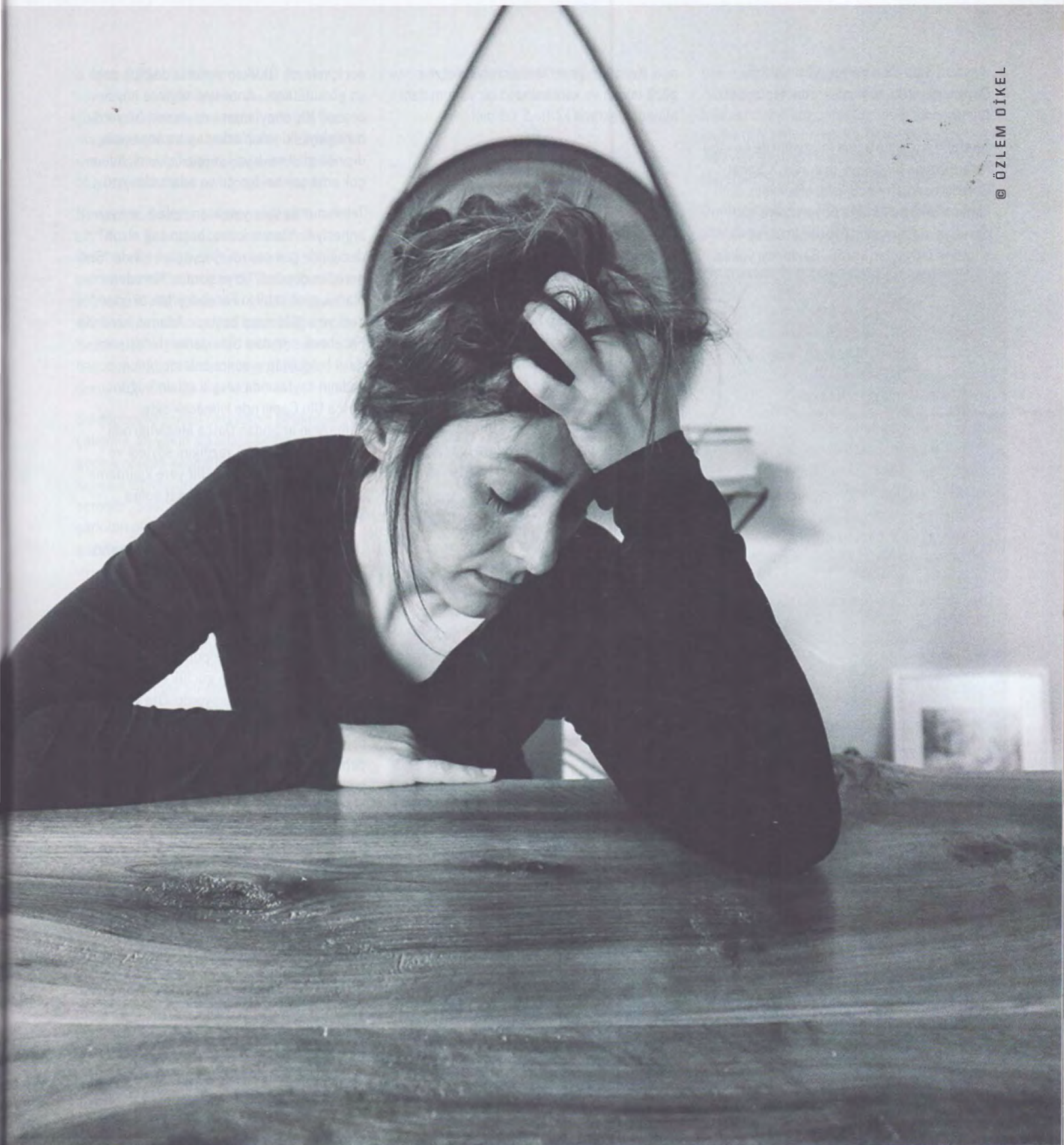
Aradan uzun seneler geçmesine ve bu süre zarfında ahret anneannesini görmemesine rağmen bu olayı hiç unutmamıştı. Ergenlik çağında arkadaş toplantılarında, herkes kendince trajik bir olayı anlatırken o da bu olayı anlatırdı -elbette biraz daha abartarak ve süsleyerek. Hiç görmediği ve tanımadığı Adnan'ı adeta ağabeyi gibi tasvir eder, birkaç gözyaşını da eklemeden duramazdı.

Oysaki kayıp nedir bilmiyordu. Ta ki "o" gidinceye kadar...

Son bir haftadır ondan haber alamıyordu. İstanbul'dan uzaklaştığında haberleşememek normaldi, hele ki karısı yanındayken. Ancak hiç bu kadar uzun süre onu aramaması, bir mesaj yazmaması tuhaftı. Yazdığı e-postalara da cevap alamıyor, gönderdiği Whatsapp mesajları

Şimdi eşim dostum beni hastayım sanıyor Yastayım, hiç kimse bilmiyor

© ÖZLEM DİKEL

ulaşıyor, ama okunmuyor görünüyordu. Dayanamıyordu, tüm cesaretini toplayarak telefon edecekti.

Telefonu karısının açma ihtimalini de hesaba katarak önce bir hikâye uydurdu: X Sanat Galerisi'nden arıyordu; ismi Menekşe; hanımefendiyle birlikte beyefendiye bir davetiye ulaştırmak istiyorlardı, adres bilgisine ihtiyaçları vardı... Sakıncası yoksa beyefendiyle telefonda görüşebilir miydi?

Birkaç kere aynanın karşısında prova yaptı. Hayatının en kısa oyununu sergileyecek de olsa hata kabul edemezdi. Telefonun ayarlarını değiştirdi, numarasının görünmesini engelledi ve aradı.

Beşinci çalışında açıldı telefon. En korktuğu şey başına geldi; onun sesiyle değil, sakin ve güzel olduğu hissini veren bir kadın sesiyle karşılaştı. Hiç bozuntuya vermedi, sesinin tonunu değiştirerek repliğini tane tane, kusursuz okudu. Ne de olsa profesyonel bir oyuncuydu. Tiyatro sanatçısıydı, öyle dizilere falan çıkmazdı, ama zaman zaman reklam ve dizi seslendirmeleri yapardı. Tanınmak istemezdi elbette sevgilisinin karısına. Konuşmasını tamamladığında önce bir sessizlik oldu. Sonra derin bir iç çekiş duydu. Ve nihayetinde kuru bir teşekkürün ardından, adamın dün son nefesini verdiğini, defnedilmek için Yeni Zelanda'da yaşayan oğlunun ve gelininin gelmesini beklediklerini öğrendi.

Bu andan itibaren kadınla konuşmasını nasıl sürdürdü kendi de bilmiyordu. Belli ki kadın, kocasının telefonunu arayanlar için standart bir konuşma metni oluşturmuştu. Duygusuz, tanımadığı birine tanımadığı bir yabancının, ölüm haberini veriyormuşçasına konuşuyordu: Teknenin zeminini ustalarla birlikte cilalarken, ayağı kayıp düşen adam, beyin kanaması geçiriyor, yoğun bakıma kaldırılıyor ve doktorların iki gün süren tüm müdahalelerine rağmen kurtarılamıyor.

"Başınız sağ olsun" deyip demediğini bile hatırlamadan, elinde telefon öylece kalakaldı. Bir müddet hiç kıpırdayamadı. Sonra ne olduysa mutfağa gitti, hiçbir şey olmamış gibi kendine bir kahve yaptı. Koltuğa oturdu ve karşısındaki televizyonu açtı. Kanalları gezerken bir tenis maçına gözü takıldı ve kahvesinden bir yudum dahi almadan ekrana kilitledi kendini.

Ani ve beklenmedik bir çarpışma ile hayatına giren erkek, bir gün apansızın hiç geri dönmemek üzere gidiverdi; öldü. Üstelik ölümünü günler sonra sevgilisinin karısından öğrendi. Karısıyla birlikte Datça ve İstanbul arası mekik dokuyan adam, son Datça seyahatinden geri dönemedi. Henüz altmış iki yaşında, aktif spor hayatı olan, sağlıklı bir erkekti. Teknesinde tamiratla uğraşırken ayağı kaymış, kafasını sert zemine çarpmış, beyin kanaması geçirmiş ve birkaç gece yoğun bakımda kaldıktan sonra ölmüştü. Ölümüyle ilgili tüm bildikleri bundan ibaretti.

Tam iki senedir yaşamının merkezine oturttuğu, çok sevdiği adama veda bile edememişti. Neden bana haber vermediler ki diye düşündü, sonra kızdı kendine. Kim haber verecekti? Adam mı? "Tatlım ben öldüm, Zincirlikuyu Mezarlığı'na beklerim." Sahi, nereye gömülecekti acaba? Kadına soramamıştı bile... Çok sevdiği Datça'ya gömülme ihtimali daha fazlaydı. Acı çekmiş miydi? Düşer düşmez ölmemişti, karısı yoğun bakımdan bahsetmişti. Yoğun bakımda iken onu düşünmüş müydü? O sırada telefonu elinde olmadığına göre karısında olmalıydı. Yazdığı mesajları görmüş müydü? Kocasının kendisini başka bir kadınla aldattığını öğrenmiş miydi?

Kaç saat bu düşüncelerle oturdu, kendi de bilmiyordu. Ertesi gün tiyatroya gitmesi gerekiyordu. Yeni bir oyun için başrolü oynayacaktı. İlaç dolabında, arada bir kullandığı melatonin tabletini buldu. İki tane içti ve yatağa gitti.

Sabah uyanınca önce ne geceydi, ne rüyalar gördüm diye düşündü. Sonra birden göğsünün ortasına bıçak gibi saplanan acıyla tüm vücudu sarsılmaya başladı. Dün yaşadıklarının rüya olmadığını anladı. Yatağın, adamın yattığı tarafına döndü, onun yastığına sarılarak hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı. Bir yandan ağlıyor, bir yandan yastığı kokluyordu. Dayanılmaz bir acı içindeydi. Ölürken yanında değildi, peki ya gömülürken... Annesine söylese miydi acaba? Hiç onaylamasa da annesi biliyordu bu ilişkiyi. İki yakın arkadaşı ve annesinin dışında gizli saklı yaşıyordu ilişkisini. Adamı çok ama çok seviyordu ve adam ölmüştü...

Telefonun sesiyle yataktan zıpladı, arayan annesiydi. "Canım kızım, başın sağ olsun" dediğinde çok şaşırdı. Gözyaşları içinde "Sen nereden duydun?" diye sordu. "Nereden olacak ayol, tabii ki Facebook'tan okudum" dedi ve açıklamaya başladı: Adamın karısıyla Facebook arkadaşı olduklarını -birbirlerini nasıl bulduklarını sonra anlatacağını-, kadının sayfasında sevgili eşinin bugün Datça Ulu Camii'nde kılınacak öğle namazının ardından Datça Mezarlığı'nda toprağa verileceğini yazdığını söyledi ve hemen ardından ekledi: "Bir yere kıpırdama sakın, yol sakin, en geç bir saat sonra sendeyim."

Ulu Cami, Datça Mezarlığı... Kafasında soru işaretleriyle yataktan sürünerek kalktı. Banyodaki aynada korkunç görüntüsüne bakarken bıçak tekrar saplandı göğsüne. Bugün, evet bugün, tam üç saat sonra hayatından tamamen kopup gidecekti en sevdiği. Nefes almakta güçlük çekiyor, ağrısı giderek şiddetleniyordu. Öte yandan göğsündeki ağrıdan bağımsız, içinde derin bir acı vardı. Bu derin acı ve elem duygusu, daha fazla canını yakıyordu. Annesi gelinceye kadar salondaki koltukta iki büklüm oturdu kaldı.

Sonrası...

Tam da yeni bir oyunda başrolü kapmışken yaşadığı bu olay, onu yerle bir etti. İlkin ücretsiz izin hakkını kullanmaya karar verdi. Olayı bilen iki yakın arkadaşı ve annesi bu duruma karşı çıksa da onları dinlemedi.

Hiçbir şey eskisi gibi değildi artık. Geceleri uyuyamıyor, uyumak için evde hangi içki varsa onu içiyor, ertesi gün hem ağlamaktan hem alkolün verdiği ağırlıktan, şiş ve mor gözlerle kalkıyordu yatağından. Bazen gece yarısı aniden uyanıyor, yanında sanki

o varmış gibi hissediyordu. Bazı geceler rüyasında onu görüyordu. Bu rüyalar çoğunlukla, bir sis perdesinin altında, ona ulaşmaya çalışırken yarım kalan kâbuslardı. Ona ulaşamıyor, ulaşsa da yanında karısı oluyor, çabası yine sonuçsuz kalıyordu.

Banyodaki dolapta bulunan ona ait diş fırçası ve tıraş losyonunu atamadı. Çekmecelerde duran çoraplarını, iç çamaşırlarını ve terliğini de. Onun için alışveriş yaptığı günü, dün gibi hatırlıyordu. Her birini özenle seçmişti en sevdiği için. Bazıları daha giyilmemişti bile. Yatağın başucundaki etajerde okuma gözlüğü duruyordu. Onu da atamadı.

Bu dönemde annesi onu yalnız bırakmamaya çalışmış, en yakın arkadaşı-sırdaşı birkaç geceyi onunla geçirmişti. Ama o, yanında kimseyi istemiyordu. Geceleri televizyonu açmıyor, Spotify'de birlikteyken dinledikleri şarkıları dinliyor, içkinin kâr etmediği gecelerde doğal sakinleştiriciler alıp uyumaya çalışıyordu.

Âdeti de gecikmişti. Hamile kalmadığına emindi, çünkü sevgilisi ellili yaşlarının ortasında prostat ameliyatı geçirmişti. Keşke hamile bırakabilseydi beni diye düşündü. Ondan bir çocuğu olsa belki her şey daha farklı olurdu.

Bir dakikası bile onu düşünmeden geçmiyordu. Bazı zamanlar acısı o kadar büyük oluyordu ki "Allah'ım ne olur al beni" diyerek dua ediyordu. Delirmek üzereydi. Bir ara İstanbul'u bırakıp Datça'ya taşınmaya karar verdi. Hiç olmazsa mezarını her gün ziyaret edebilirdi. Bu fikri etrafına açtığında ona deli muamelesi yaptılar. Belki de doğruydu, deliriyordu.

Arkadaşlarının onu anlamamasına ayrı bir içerliyordu. Hele annesinin "Kızım güçlü olmalısın, bak hayat devam ediyor. Karşına daha ne erkekler çıkacak. Allah başka acı vermesin. Allah evlat acısı vermesin" minvalli cümleleri onu öfke krizlerine sokuyordu. Annesi, her geçen günün ardından düzeleceğini, normal hayatına geri döneceğini düşünürken, kızının "Keşke sen ölseydin, seni kaybetseydim" dediği anda durumun ciddiyetini kavradı. Acilen bir uzmana götürmesi gerekiyordu onu.

Daha sonrası...

Annesinin kolundan zorla tutup götürdüğü psikoloğun karşısında, sorguya çekilmeyi bekleyen bir suçlu gibi oturuyordu. Haftalardır ilk kez evden çıkıyordu. Bu kadar kilo verdiğini, kot pantolonunu giyinceye kadar fark etmemişti. Karşısındaki kadın anlayışlı gözlerle kendisine bakıyordu. Nereden başlayacağını bilemiyordu.

Durdu, yutkundu: "Hasta değil, sadece yastayım" diyebildi.

© ÖZLEM DİKEL

Şeyma KOÇ

© TANJA MORTENSEN

Kan tohumları

"Bu yol ablama mezar oldu. Mezarının toprağı çiçeğimin kökünden savruldu!"

Şifra'nın yüzünde iki beni var. Gülümsediği zaman bu benlerden biri bir kırışığın içine girip kayboluyor. Tıpkı şu an olduğu gibi. Çünkü Şifra az önce çiçekçiden bir gloksinya aldı. Kıpkırmızı ve katmerli çiçekleri olan bir gloksinya! Ve şimdi iki büklüm olmuş beliyle, ellerindeki saksı ve dudaklarındaki ezgiyle evine doğru yürüyor. Fakat keder, bir insanın gözleri böylesine parlarken, hiç durur mu? Durmuyor. Birkaç adım ötede pusuya yatmış onu bekliyor.

Bir adım atıyor Şifra. Bir adım daha. Son bir adım daha derken, yanından hızla geçen bir panzer, yolunun üzerine kan tohumları saçıyor. Ellerindeki saksı birden yere düşüp parçalanıyor. Bir rüzgâr çıkıyor. Rüzgâr, tüm kuşların tüylerini ters çeviriyor. Sonra da önüne kanlı bir et yumağı yuvarlıyor! Bir ayak! Kara lastik içinde bir ayak! Şifra'nın yüzü soluyor. Gözleri kararıyor. Biraz sonra gözleri yeniden açılıyor ve az ötede uçuşan bir yazma görüyor. Yazma, orada alev alev yanıyor. Yazma, oradan ona feryat ediyor! Yakınlarına gidiyor ve bir kadının yaşamdan koparılmış parçalarına, al kanlara boyanmış saçlarına ve yüzüne kapanan kuş motifli, mavi mercan boncuklu, bir ucu yamalı yazmaya bakıyor. Bakıyor ve görüyor. Görüyor ve tanıyor. Tanıyor ve yüreği azapla titriyor... Bu o! Ablası! Mâra!

"Hey kadın! Uzaklaş oradan!"

Şifra ala bula olmuş ve ıslanmış yüzüyle sese doğru dönüyor. Bir adam. Bir adam daha. Son bir adam daha derken, etrafı sarılıyor. "O benim ablam!" diyor. Ama adamlar inanmıyor. Onlar bu devrin zor ve hoyrat adamları! Yerin, göğün ve suların hâkimi olan adamlar!

"Ne bilelim ablan olduğunu?" diyorlar "Kimliğini göster!"

Şifra kızarmış gözlerini belerterek, onlara sol göz kıyısındaki beni gösteriyor.

"Bakın işte burada! Gördünüz mü? Buna gözyaşı beni derler! Bakın! Aynı ben ablamda da var. Açık kalmış gözlerinde... Bakın! Bakın!"

Acı acı haykırdığını sanıyor; fakat kimse duymuyor. Çünkü keder, onun sesini korkuyla yutkunuyor. İçlerinden biri Şifra'ya kimliğini geri uzatarak "Doğru, senin ablanmış!" diyor, "Bekle bakalım burada!"

Az sonra, aynı adam bir çöp torbasıyla çıkıp geliyor. Torbayı Şifra'nın ellerine verip "Haydi" diyor, "ablanın parçalarını topla!" Şifra bunu duyar duymaz, diş etlerini zehirleyen acı bir su doluyor ağzına. Kusmak istiyor; fakat yapamıyor. Çünkü keder, ağzındaki suyu korkuyla yutkunuyor. Sonra burnuna bir koku gelip yerleşiyor. Çürük bir koku! Anlıyor! Yüreğinin çürümeye başladığını o an anlıyor! Diz çöküyor. Önce ablasının darmadağın gövdesine yüzünü sürüyor, sonra da onu toplayıp torbaya dolduruyor. Torbada ablası var, onun lime lime olmuş etleri var, kolları-bacakları var. Ürkü ve gazap var. Bütün bunlar ve gözlerinin dalgınlığı var. Az ötede ise adamlar var. Adamların şöleni var. Bir kuş pişiriyorlar. Kuşu annesinin sütünde pişiriyorlar. Sonra içlerinden biri gelip torbayı panzere doğru sürüklüyor. Karanlık bir çöp torbasında, bir kadının gözlerinin dalgınlığı, sonsuzluğa akıyor... Göklerin bentleri açılıyor, yağmur yağmaya başlıyor ve yağmur, Mâra'nın kanını yeryüzünden son damlasına kadar siliyor. Böylece yoktan var eden Tanrı, var ettiğini de yok etmiş, onu gökler altından silip atmış oluyor. Ardındaysa çamura bulanmış bir saksı, bir de kana bulanmış Şifra'yı bırakıyor.

"Git artık! Beklediğin nedir? Git!"

Adamlar böyle buyuruyor ve Şifra gidiyor. Gidemiyor. Dönüyor. Uzaklaştırılıyor.

Gidiyor. Geri geliyor. Uzaklaştırılıyor.

Geri geliyor. Dudaklarındaki hep aynı mırıltıyla geri geliyor:

"Bu yol ablama mezar oldu. Mezarının toprağı çiçeğimin kökünden savruldu!"

"Bu yol ablama mezar oldu. Mezarının toprağı..."

Bu işe iyice canı sıkılan adamlardan biri Şifra'yı bileğinden tutup yere çalıyor. Dişlerini sıkıyor. Hırlıyor. Gök, vahşi ve yırtıcı bir hayvan oluyor. Gürlüyor. Şifra kalkmak istiyor; fakat kalkamıyor. Çünkü keder ve yağmur, onu korkuyla yutkunuyor. Böylece Şifra emekleye emekleye oradan uzaklaşıyor ve bir daha dönmüyor.

Az sonra yağmur diniyor. Hava açıyor. Kuşlar uçuyor. Alana insanlar toplanmaya başlıyor. Derken...

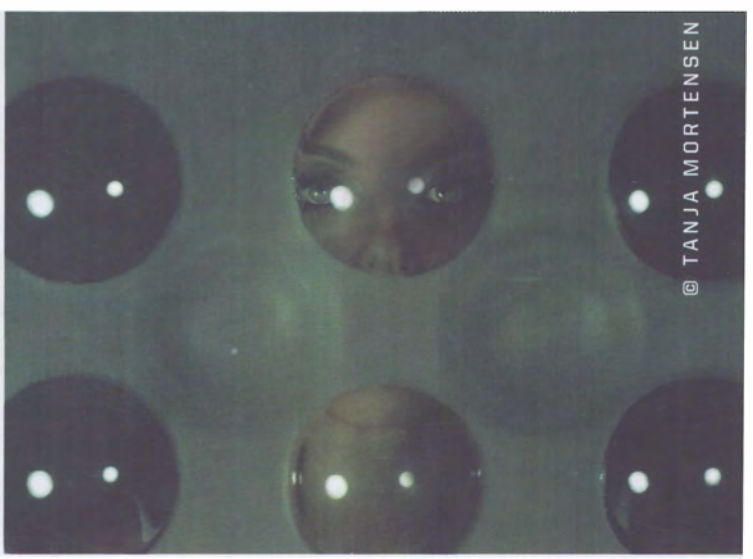
Durun, işte koskoca Şifra doğrulmuş yine geliyor!

İki benli Şifra yine geliyor!

Benlerden biri yine kayıp!

© TANJA MORTENSEN

© TANJA MORTENSEN

Kübra ÇALI

© MELEK ALTIN ERTAN

Bir izin verme süreci olarak yas

Birçok insan bu durumu ruhunda açılan bir yaraya benzetir. Oysaki o yara, ölümü bildiği an açılır insanda ve ilk yasında kanamaya başlar.

Doğumla başlayan her cümlenin noktasını ölüm koyar. Nefes alan her ağız için tek ortak gerçektir ölüm. Dahil olduğu cümlenin öznesi için gerçek bir sonun, bu sondan haberdar olanlar içinse hüzünden yıkıma kadar genişleyen bir sürecin başlangıcının haberciliğini yapar. Doğal dengenin bir parçası olarak ele alınsa da, *dökülen yaprakları süpürürken veya kuruyan meyveleri koparırkenki* gibi bir his değildir bu. Küçük bir eşyayla veya bazen kısa bir sözle bile bağ kurabilen insan için ilişki içinde bulunduğu (yoğun veya değil) birinin kaybı mutlaka bireyin hayatında iz bırakır. Küçük bir deneme ile başlayalım. Aşağıdaki cümleleri kendi hayatınızla ilişkilendirerek okuyun ve sizde oluşturduğu duyguyu *sıfırla beş arası* puanlayın:

1) Bugün kalemimi kaybettim.

2) Bugün en sevdiğim kalemi kaybettim.

3) Bugün arkadaşımın hediye ettiği kalemi kaybettim.

4) Bugün en sevdiğim arkadaşımın hediye ettiği kalemi kaybettim.

5) Bugün en sevdiğim kalemi hediye eden arkadaşımı kaybettim.

Üçüncü düzey empatiyle bile insanda birtakım duygular uyandıracak beş adet cümle okudunuz. Birden beşinci cümleye kadar olan duygu veya düşünce değişiminiz nasıldı? Artan veya azalan duyuşsal tepkileriniz nelerdi? Bu cümlelerin her birinde bir öncekine göre, kayıp edilen nesne ile kayıp eden kişi arasındaki ilişki artmaktadır. Sıradan bir kalemi kaybetmek ile en sevdiğin kalemi kaybetmek arasında, en sevdiğiniz arkadaşınızın hediyesi olan kalemi kaybetmek ve en sevdiğiniz arkadaşınızın kendisini kaybetmek arasında son derece anlamlı farklar vardır. İlişki arttıkça yaşanan kaybın insana olumsuz etkisi artmaktadır.

İnsan, doğası gereği tam olmak ister. Sahip olduğu şeylerden kayıplar yaşamak, insan için rahatsız edicidir. Ancak bütün kayıplar içinde ölümü ayrı bir yere koymak gerekir. *Bir insanı kaybetmenin, diğer bütün kayıplardan en önemli farkı umuttur.* Umut, insanın varoluşsal besin kaynaklarından biridir. *Kaybettiğin diğer her şeyi yeniden bulma umudu daima mevcutken, kaybettiğimiz insan için aynı şey söz konusu değildir.* İşte burada ölüm, doğal bir şey olmaktan çıkar ve insan zihni tarafından müthiş bir tehdit olarak algılanır.

Tek başına "ölüm" kavramı bile insan için apayrı bir mevzudur. Tam da Yalom'un söylediği gibi *"Bir tek güneşin ve ölümün yüzüne doğrudan bakılmaz"* "Bir gün öleceğim", "Bir gün ölecek" bilgisi sık sık sofraya konan bir meze değildir, yoksa tüm iştahı kaçırır. Bir sineği kovar gibi zihnimizden çoğu zaman ötelediğimiz ölüm bilgisi gerçeğe dönüştüğü an dünyamız yan yatar ve biz dünyanın karanlıkta kalan yüzünü de görürüz; *soğuk, belirsiz, tanımadığımız, hazırlanmadığımız korkunç bir dünya!* Ve bu dünyada birisi artık yok.

"Yok!"

Yok, ne demektir? "Artık" tam olarak hangi zamana kadar geçerlidir? Her organizma gibi insanın da en büyük gayesi var olmak, *yaşama dönük* olmakken; ölüm yani birinin kaybı bir virüs gibi bizi alaşağı eder. Bundan sonrası bu virüsü inkâr etme, duruma öfke duyma, yenik düşme, kendini virüse teslim edip hayatındaki etkilerine izin verme ve alışma şeklinde bir süreç olan yas sürecidir. Söylenildiği kadar kolay değildir. *Bazen bitiyor mu, yoksa yeni mi başlıyor anlaşılmayabilir.* Birçok insan bu durumu ruhunda açılan bir yaraya benzetir. *Oysaki o yara, ölümü bildiği an açılır insanda ve ilk yasında kanamaya başlar.* Diğer yaralara da benzemez üstelik; bir süre kanamasına izin vermek normalde yarayı daha kötü ederken, bu yara yeterince kanamadan iyileşmez. Ve yine iyileşti denilen diğer yaraların aksine ara ara yeniden kanaması beklenir. *Bu doğal ve sağlıklı olandır.*

Yas, bir izin verme sürecidir. Kaybedilen kişinin gitmesine; kalan acının yaşanmasına; bedenin ve ruhun bu gerçeği kabul etmesine; hayatın, yeri doldurulamayan bir boşlukla devam etmesine izin vermek... *İşte bazen bu izni veremez insan.* Ne gideni gönderebilir, ne yerinde kalabilir, ne de hayata geri dönebilir. Her zaman *varoluşsal dengeyi arayan* insan için bu, müthiş bir dengesizliktir. Yeniden dengeye kavuşmak için sağa sola çarpmak, derin acılar yaşamak gerekebilir. İşte bu, *dünyanın en kısır sancısını çekmektir.* Dünyanın en büyük haykırışını yapıp da bir yaprak bile oynatamaz insan. Oysa bunu yaşamak *ölümü tanımaya en yakın deneyimdir,* üstelik ölmeden önce. *Ölümü tanımak da yaşamı anlamanın ve anlamlı kılmanın en büyük yardımcısıdır.* Ne yazık ki fazla acımasızdır. Yası yaşama şeklimiz, o anda beliren/şekillenen bir şey değildir. Kendi yaşam becerilerimiz, dünyayı ve kendimizi algılama tarzımız ve başa çıkma mekanizmalarımızın ortaya çıktığı bir tepkimizdir. Böyle bakıldığında aslında diğer birçok davranışımız gibi yas sürecindeki halimiz de, özünde bize bağlıdır ve yaşamımızın temelleri ile beraber şekillenmiştir. Bir yas sürecini yönetmek kendi bilişimizi ve algımızı yönetmektir. Yani yastan önceki hayatımız, yas ortaya çıktığında oluşan tepkilerimizin bir kuluçka dönemidir. Kaybedilen kişi ile oluşan ilişkinin katsayısı ile beraber işleme katılan yaşam becerilerimiz yasımızı şekillendirir. O yüzden bir yas sürecine müdahale etmek kişiliğin ve yaşantının tamamına değmeden mümkün değildir. Her bireyin farklı oluşu gibi her yas da kendi içinde özelleşir ve müdahale yolları da bireye özgü belirlenir ve uygulanır. Küçük bir örnek gerekirse, henüz öz şefkat doyumuna erişmeyen birisi için bir kayıp, bir mıknatıs gibi varoluşsal öfkeye doğru çekilip güçlerini birleştirir. Değersizlik ve sevgisizlik temel inancını aktif eder ve istendik yas sürecini patolojik yasa sürükler. Böyle bir vakada, ilk dokunulması gereken neresidir?

Üzerinde konuşulacak şeylerin hiç bitmediği birkaç şeyden biridir ölüm ve yaşam; ama insan en çok bu konularda tıkanır. Ölümün ardından gelen soğuk yası, zamanı gelince yaşamın sıcak kucağına iade etmek umuduyla...

Müge Yonca ÖZDOĞAN

© MELEK ALTIN ERTAN

Bütün köyler fareli

Bir sabah yürüyüşten döndüklerinde göğsü sıkışmış ve aniden yere yığılmıştı. Eşinin kollarında son nefesini vermişti. Sevda o anda yavaşça eşinin cansız bedenini yere bıraktı. Önce 112'yi aradı soğukkanlılıkla, eşinin acil çantasına doğru uzandı. Bir bisturi çıkardı...

irinci evlilik yıldönümleriydi bugün. Ne kadar mutlu bir çifttiler. Herkesin örnek gösterdiği mükemmel iki insan bir arada. Bazen iki iyi insanın da ilişkileri ya da evlilikleri kötü olabilir ama onlarınki derin ve sade bir aşkla yaşanıyordu. Sevda yan flüt çalıyordu. Uluslararası ünü olan, yaşamı çocukluğundan beri yoğun çalışma ve konserlerle geçmiş bir sanatçıydı. Eşiyle de bir konserden sonra tanışmışlardı. Göz göze gelmişler ve daha sonra ortak bir arkadaşları aracılığıyla yakınlaşıp birlikte olmaya başlamışlardı. İlişkileri tutku ve derin bir aşkla sürerken kısa bir süre sonra erkek ona nişan yüzüğünü uzattığında, o zarif sihirli parmaklarının güzelliğini söyleyip bir öyküden söz etmişti. Kalbe giden yolun sol el yüzük parmağından geçtiğini ve Uzakdoğuluların o yolu çok önemsediklerini, yoksulların bile yüzük alamasalar da bir yasemin çiçeğini o parmağa sardıklarını anlatmıştı. Böylece kalplerinin ve aşklarının yolu birbirleriyle kesişecekti... Yüzük pırlantadan bir yasemin çiçeğiydi. O parmaklardan yüzüğü hiçbir zaman çıkartmayacaklarına dair söz vermişlerdi birbirlerine. Ve her yıl dönümlerinde yenisini takıp aşklarını koruyacaklardı. Sevişmeye başladılar, kadın artık ruhunun bu tenle var olduğunu hissediyordu.

Kadının çocukluğu baskıcı, bencil bir anne ve ilgisiz, takıntılı bir babayla geçmişti. Mutfak rafları bol bol ruhsal tedavi ilaçlarıyla dolup taşardı. Klasik müziklerin dinlendiği, sık sık eşin dostun davetleriyle geçen orta üst sınıf bir aileydi. Görüntüde mutlu, derinlerde mutsuz, iletişimsiz bir tablo. Hiçbir zaman anne sevgisini ve şefkatini yüreğinde hissedememişti. Kardeşi de yoktu, tek çocuktu. Odasındaki devasa oyuncakların arasında yapayalnız bir kız çocuğu... Müzik yeteneği ufak yaşlarda kendini göstermiş ve konservatuvarda okumuştu. Sınavları hep birincilikle kazanmıştı. Çalamadığı bir partisyon olduğunda, günlerce gecelerce, onu eksiksiz çalana kadar uyumaz, yiyip içmez, çalışırdı. Onun flütü sevmesinin nedeni küçükken okuduğu "Fareli Köyün Kavalcısı" masalı olmuştu. Ona göre köydeki kavalcı bütün çocukları toplayıp mutluluğa götürmüştü. Onların akarsuda ölmediklerini, yeni ve mutlu bir dünyada yaşadıklarını düşünmüştü hep. Kulağında da o flüt sesi... Kavalcı iyi biriydi ve insanlar sözlerine sadık olmalıydılar. Kral veya yoksul olmak insanların verdiği sözleri tutmaları şartını değiştirmezdi.

Annesi illa ki keman veya piyano çalmalısın, flüt de neymiş, dediğinde, üç gün boyunca aç ve susuz kalıp onu flüte ikna edebilmişti. Babası yine ancak kendisiyle meşguldü. Hiç ilgilenmemişti. Erkeklere hiç güvenmeyeceğim, diyordu. Sevda zaman zaman bu saplantı ve zorlanmaları nedeniyle anksiyete dönemlerine girip ruh hekimlerinden yardım alırdı. Ancak hiçbir zaman tam anlamıyla şifa bulamıyordu, bu kişilik yapısının değişmesi imkânsız gibi bir şeydi. Bu kontrolcü, mükemmeliyetçi kişiliğini müzikle yatıştırmaya çalışıyordu. Ayrıca odasında çok geniş bir kelebek koleksiyonu vardı. Her gittiği ülkede yaşayan kelebeklerin birer örneğini bulup onları çerçeveletip evinde saklardı. Ona göre, bu üç günlük ömrü olan kelebeklerden ne kadar çok biriktirirse, yaşamı o kadar rahat ve uzun olacaktı. Çünkü Viyana'da bir gün balkonda otururken, kırmızı bir kelebek onun omzuna konup içerden gelen müzik sesiyle saatlerce öylece kalakalmıştı. Konser için mecburen ayağa kalktığında kelebek usulca yere düşmüştü. Cansızdı... Sanki bütün yaşam enerjisini bu tılsımla ona aktarmıştı işte. Evet ilk kez alıp da eve götürdüğü ve bozulmadan korumaya çalıştığı kelebek buydu. Eşiyle tanıştıkları konser de o geceki konserdi.

Ahmet cerrahtı, uzun ve yorucu eğitim yıllarından sonra başarılı ve tanınan bir hekim olmuştu. Çoğunlukla opere ettiği kanser hastalarına tanık oldukça, yaşamı her an ölecekmişiz gibi yaşamalıyız derdi. Her anı derinlemesine huzur ve sevgiyle yani. Onun için huzurlu olmak, dürüst ve yapıcı olmak insan için olmazsa olmazlardandı. Eşinin flütünün sesinde inanılmaz bir keyif ve sükûnet bulduğunu söylemişti. İnsan hayatının çok değerli olduğunu, ruhsal bütünlüğün de dengenin de önemini vurgulardı. Sevda'nın zaman zaman yaşadığı kaygı ve takıntıların neden olduğunu sorgulamazdı. Öyle anlarda sadece ona sarılır ve öperdi. Sağlığına da önem verirdi; sporunu düzgün yapar, yemesine içmesine de dikkat ederdi. Eşiyle yaptıkları uzun yürüyüşlerde eskileri konuşurlardı. İnsanlar birbirini tanıdıklarında erişkin yaşta olurlarsa eğer, çocukluklarını hiç bilemezlerdi kuşkusuz. Erkeğin çocukken babası ani bir trafik kazasında ölmüş ve annesiyle zor koşullarda yaşamışlardı. Onu da geçen yıl kaybetmişti kalp krizinden birdenbire. Her müdahalesine rağmen annesini geri döndürememişti...

Düğünden kısa bir süre sonra işte benzer bir ölüm maalesef Ahmet'i de hayattan koparmıştı. Bir sabah yürüyüşten döndüklerinde göğsü sıkışmış ve aniden yere yığılmıştı. Eşinin kollarında son nefesini vermişti. Bu korkunç bir şeydi. Sevda o anda yavaşça eşinin cansız bedenini yere bıraktı, önce 112'yi aradı soğukkanlılıkla, eşinin acil çantasına doğru uzandı. Ahmet ona erişemeden yere yığılmıştı. Bir bisturi çıkardı ve eline aldı. Uzun uzun bakışları orada takılı kaldı. Kadının bu derin acıdan ve yalnızlıktan sonra kendine gelmesi çok zordu. Ne bir konser veriyor, ne kimseyle görüşüyordu, sadece dikkati çeken, cenaze töreninden beri elinden çıkarmadığı siyah eldivenlerdi...

Sevda masayı hazırlamıştı, kırmızı şarap, bir peynir tabağı, üzeri tarçınla süslenip dilimlenmiş elmalar ve minik minik mumlar. Her şey tamamdı, yavaşça mutfağa doğru yürüdü, derin dondurucudan kapaklı cam bir kutu çıkardı, kapağını açtı, içinde bir uzun bir kısa iki tane donmuş parmak vardı. Eline zarif olanı alıp yeni aldığı alyansı o korkunç gün kendi kendine kestiği sol yüzük parmağına taktı, daha sonra kocasının alyansını da Ahmet öldüğü anda kestiği onun yüzük parmağına taktı. Masanın üstüne kadehlerin yanına parmakları yan yana koydu yüzükler donmuş parmaklarda ışıl ışıl parlıyordu. Çok güzeldiler...

Söz vermişlerdi ve kesinlikle her yıl bunu yapacaktı. Sözünü tutmuştu. Artık flüt çalamıyordu ama hiç önemi yoktu. Bütün kelebek çerçevelerinin üstüne kara bir yasemin çizilmişti sanki. Kalbin yasını tutmalıydı... Mozart'ın No 1 G Majör Flüt Konçertosu çalıyordu... Bütün köyler fareli, bu parmakları yemesinler diye tekrar dondurucuya koymalıyım diye mırıldandı.

SİNE-MADA İNSAN-LIK HALLERİ

Kasım 2018 – Haziran 2019

Psikeart – Psikesinema

Koordinatör: Prof. Dr. M. Emin Önder

14 KASIM 2018 / NÖROBİLİM: AŞK VE YAPAY ZEKÂ

12 ARALIK 2018 / GÖÇ: UNUTURSAM YOK OLURUM

09 OCAK 2019 / YABANCILAŞMA: ÖLDÜRMEYEN YABANCILAŞMA ÇÜRÜTÜR

13 ŞUBAT 2019 / RUHSAL TRAVMA: RUHA İNEN EN BÜYÜK DARBE

13 MART 2019 / KAYIP, AZALTIR MI?

10 NİSAN 2019 / MERAK: KENTLERDEKİ YAŞAM MERAKI

08 MAYIS 2019 / SIR: BİZ Mİ SIRRI, SIR MI BİZİ SAKLIYOR?

12 HAZİRAN 2019 / DEPRESYON: ACININ POSASI

İstiklal Cad. No: 8 Beyoğlu | 0212 252 35 00-01
www.akbanksanat.com
/akbanksanat

AKBANK SANAT

PSİKİYATRİ ÖĞRETİMİ İLE İLGİLİ ULUSLARARASI DENEYİMLERİ BİR ARAYA GETİREN ÖNEMLİ YAPIT!

ART YAYINCILIK SUNAR.

www.psikeart.com

psikesinema

Mart-Nisan 2019 sayısı

tüm gazete bayii ve seçkin kitapçılarda